

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI DEVLETİ'NDE PASAPORT NİZAMNAMELERİ ve BUNLARIN
UYGULAMADAKİ BOYUTLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Alim Baki AKKOÇ

Tarih Anabilim Dalı

Yakınçağ Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU

Mayıs 2019

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI DEVLETİ'NDE PASAPORT NİZAMNAMELERİ ve BUNLARIN
UYGULAMADAKİ BOYUTLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Alim Baki AKKOÇ

Tarih Anabilim Dalı

Yakınçağ Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU

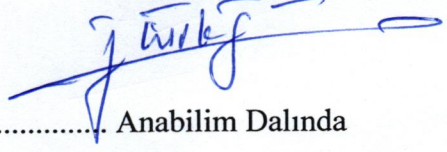
Mayıs 2019

Bunların Uygulanmadığı
ve
Boyutları

Alim Baki Akkoç tarafından hazırlanan Osmanlı Devleti'nde Pasaport Nizamnameleri adlı bu
tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İsmail Türkoglu

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında

Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman

: Prof. Dr. İsmail Türkoglu

Üye

: Prof. Dr. Fatma Üretili

Üye

: Prof. Dr. Recep Karacakaya

Üye

:

Üye

:

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak yazılmıştır.

ETİK BEYANI

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 22./05/2019

İMZA

Alim Baki AKKOÇ

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde doğrudan pasaport işlemlerine yönelik bir nizamnamenin uygulamaya konulması 1867 tarihinde yayımlanan Pasaport Odası Nizamnamesi ile olmuştur. Bunun ardından ihtiyaçlar doğrultusunda 1884 ve 1894 tarihlerinde iki nizamname daha yürürlüğe girmiştir. 1911 tarihinde yürürlüğe giren Pasaport Kanunu ile de pasaport işlemlerinde nizamnameler dönemi sona ermiştir. Bu bakımdan 1867 - 1911 tarihleri arasında pasaporta yönelik işlemler için esas metinler yürürlükte olan üç Pasaport Nizamnamesi olmuştur.

Pasaporta yönelik işlemlerde çerçeveyi genel olarak ilgili nizamname metinleri belirlese de bunların tam olarak nasıl uygulandığını gösteren bir çalışma yapılmamıştır. Yine nizamnamelerin hazırlık süreçlerini ve arka planını olaylarıyla izah eden bir çalışma literatürde mevcut değildir. Bu bakımdan düzenlemelerin hazırlık ve uygulama aşamalarının ne şekilde cereyan ettiğinin anlaşılması için çok detaylı bir arşiv taraması zarureti ortaya çıkmıştır. Gerek nizamname metnlerinin hükümleri gerekse de yaptığım taramalar tez içerisindeki bölüm ve başlıkları ortaya çıkarmıştır. Özellikle arşiv vesikaları, konunun kılcal hususlarına temas ederek meselenin berraklaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Böylelikle bu metinlerin hazırlık süreci ile Pasaport Nizamnameleri döneminde pasaport uygulamasının nasıl ve ne şekilde gerçekleştiği çok büyük oranda açıklığa kavuşmuştur. 1911 yılından sonra yürürlüğe girecek olan Pasaport Kanunlarına ilgili metin ve pratikteki uygulamalarının tesirinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu yönüyle yapılan çalışma, kendisinden sonraki döneme dair ilgili alanlarda genel bir kanaatte bulunma fırsatı vermektedir.

Tezin araştırma ve yazım sürecinde hiçbir zaman benden yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof Dr. İsmail Türkoğlu'na, şahsi kütüphanesini bana açan aziz dostum ve mesai arkadaşım Umut Soysal'a, yine birbirinden kıymetli mesai arkadaşlarım Taner Gökdemir, Derviş Başa, Zafer Orha, Osman Ezici ve Kasım Hızlı'ya, yazım kuralları ve tashih konusunda üşenmeden yardımına koşan kadim dostum Hüdaverdi Berber'e, bana sağladığı tüm hizmetlerinden dolayı kurumum Devlet Arşivleri Başkanlığına ve münhasıran eşim Zehra başta olmak üzere çocuklarım ve aileme teşekkürü zevkli bir görev kabul ediyorum.

Alim Baki AKKOÇ

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde doğrudan pasaport işlemlerini düzenleyen ilk nizamname 1867 tarihli Pasaport Odası Nizamnamesi'dir. Bu nizamnameden sonra 1884 ve 1894 yıllarında iki nizamname daha yürürlüğe girmiştir. Son nizamname olan 1894 Pasaport Nizamnamesi, 1911'de Pasaport Kanunu'nun yürürlüğe girmesine kadar uygulamada kalmıştır. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nde 1867'den 1911 yılına kadar gerek Osmanlı tebaasının gerekse de yabancıların ülkeden çıkışlarında veya ülkeye gelişlerinde pasaport işlemleri bu nizamnameler esas alınarak yapılmıştır. Bu nizamnamelerin yürürlüğe girdikten sonra bütün hükümlerinin uygulanmasındaki en büyük engel ise yabancı devletlerin yabancıların pasaport prosedürleriyle ilgili hükümlerine yönelik itirazları olmuştur. Bazı hususlarda ise pasaporta yönelik nizamnamelere ilave olarak idari düzenlemelere de gidilmiştir. Diğer yandan pasaportun şahısların tabiiyetini gösteren bir belge olmasından dolayı pasaport özelinde tabiiyet kaynaklı kronikleşen sorunlar da yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pasaport, Nizamname, Seyahat, Göç, Tabiiyet.

ABSTRACT

The first statute, which regulated passport transactions in the Ottoman Empire, was the Bill of Passports' Chamber, dated 1867. After the ratification of this law, two more statutes were legislated in 1884 and 1894. The latter has remained in force until a new Law of Passport introduced in 1911. Therefore, passport transactions of both the Ottoman subjects and foreigners were regulated on the bases of these statutes between 1867 and 1911. The biggest impediment to the execution of these laws was foreign states' objections to the passport procedures for foreigners. On the one hand, additional regulations for the administration of passport transactions were passed due these oppositions. On the other hand, some problems regarding the foreigners' passport transactions got chronic and remained unresolved.

Keywords: Passport, Regulation, Travel, Immigration, Nationality

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: OSMANLI DEVLETİ'NDE NİZAMNAMELER DÖNEMİ'NE	
KADAR PASAPORT	8
1.1. Osmanlı Devleti'nde Seyahat ve Pasaport	8
1.1.1. Pasaport Nedir?.....	8
1.1.2. Modern Devlet ve Pasaport	11
1.1.3. Osmanlı Devleti'nde Pasaport Uygulamasının Başlaması	14
1.1.4. Osmanlı Devleti'nde Diğer Seyahat Belgeleri	20
1.1.4.1. Mürur Tezkeresi	20
1.1.4.2. Pasavan.....	27
1.1.4.3. Seyahat Varakası.....	32
1.1.5. Nizamnameleri Gerekli Kılan Sebepler	36
1.1.5.1. Uygulamalarının Belirli Esaslarla Yapılmak İstenmesi	36
1.1.5.2. Tanzimat Etkisi	38
1.1.5.3. Egemenlik Kaygıları	40
1.1.5.4. Güvenlik Endişeleri.....	43
1.1.5.5. Mali Beklentiler	45
II. BÖLÜM: PASAPORT NİZAMNAMELERİ.....	47
2.1. 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi	47
2.2. 1884 Pasaport Nizamnamesi	55
2.3. 1894 Pasaport Nizamnamesi	65
2.4. Nizamnameler Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar	76
2.4.1. Pasaport Zorunluluğu.....	76
2.4.2. Pasaport Evrakının Basımı ve Zimmeti	77
2.4.3. Pasaport İşlemleri	77
2.4.3.1. Pasaportun Alınabilmesi İçin Gerekli Belgeler.....	77
2.4.3.2. Pasaportun Verildiği Yerler	78

2.4.3.3. Pasaportun Doldurulması	78
2.4.3.4. Pasaportun Ücreti ve Geçerlilik Süresi	79
2.4.3.5. Pasaportun Vizesi ve Ücreti	80
2.4.3.6. Pasaport Kontrolü.....	81
2.4.3.7. Pasaportsuz veya Pasaportu Usulsüz Olanlara Yapılacak Muameleler	81
2.4.3.8. Ülkede Seyahat Edecek Yabancıların Pasaport Muamelesi.....	83
2.4.3.9. Ülkede İkamet Edecek Yabancıların Pasaport Muamelesi	84
2.4.4. Karada ve Denizde Yolcu Taşıyanların Pasaporta Yönelik Sorumlulukları.....	85
2.4.5. Devlet Görevlilerine Dair Hükümler	86
2.4.6. Kutsal Yerlere Yönelik Düzenlemeler.....	86
2.4.7. Nizamnamelerin Uygulanmasında Sorumlu Tutulan Nazırlıklar	86
2.4.8. Nizamnamelerin Yürürlüğe Girişi ve Feshi.....	86
2.5. Pasaport Nizamnamesinden Pasaport Kanununa Geçiş	87
III. BÖLÜM: PASAPORT NİZAMNAMELERİNİN UYGULAMADAKİ BOYUTLARI.....	91
3.1. İdari Boyut.....	91
3.1.1. Pasaport İdaresi.....	91
3.1.2. Pasaport Evrakı	94
3.1.2.1. Pasaport Evrakının Basımı	94
3.1.2.2. Pasaport Evrakının Şekli	95
3.1.2.1. Pasaport Evrakının İlgili Yerlere Gönderilmesi ve Zimmeti.	98
3.1.3. Pasaport Verilen Yerler	101
3.1.4. Pasaport Alınabilmesi İçin Gerekli Belgeler	104
3.1.4.1. Tezkire-i Osmaniye	105
3.1.4.2. Pasaport İlmühaberi	106
3.1.4.3. Pasaport Alınabilmesi İçin Getirilen İlave İdari Düzenlemeler	109
3.1.4.3.1. Kefil Gösterilmesi	109
3.1.4.3.2. Askerlik Mükellefiyetinin Bulunmaması	111
3.1.4.3.3. Vergi Borçlarının Ödenmiş Olması.....	112
3.1.4.3.4. Aşı Şahadetnamesi	113

3.1.4.3.5. Tabiiyet Belgesi.....	114
3.1.4.3.6. Babıali'nin Olurunun Alınması	114
3.1.5. Pasaportun Verilemeyeceği Durumlar.....	115
3.1.5.1. Nizamnamelerde Pasaportun Verilemeyeceği Durumlar	115
3.1.5.2. Yabancı Devletlerin Talepleri Doğrultusunda Pasaportun Verilmemesi	116
3.1.5.3. Bulaşıcı Hastalıklara Önlem Olarak Pasaport Verilmemesi	117
3.1.5.4. Tabiiyet Değişikliklerinde Pasaport Verilmemesi	118
3.1.5.5. Asayiş Gerekçeleri İle Pasaport Verilmemesi.....	119
3.1.5.6. Pasaportun Verilmediği Diğer Durumlar	120
3.1.6. Pasaport Türleri	121
3.1.6.1. Semenli Pasaport.....	121
3.1.6.2. Semensiz Pasaport.....	121
3.1.6.3. Memur Pasaportu	122
3.1.6.4. Amele Pasaportu	123
3.1.7. Pasaport Evrakının Doldurulması.....	124
3.1.7.1. Pasaport Sahibine Ait Bilgilerin Doldurulması.....	125
3.1.7.2. Pasaport Sahibinin Refakatinde Olanların Bilgilerinin Doldurulması.....	126
3.1.7.3. Pasaportun Fransızca ve Türkçe Kısımlarının Doldurulması	127
3.1.7.4. Pasaportun Mühürlenip İmzalanması.....	130
3.1.7.5. Pasaporta Pul Yapıştırılması	130
3.1.8. Pasaport Harcının Ödenmesi	132
3.1.9. Pasaportun Vize Edilmesi.....	133
3.1.10. Pasaportun Vize Süresi ve Ücreti	136
3.1.11. Pasaport Alan Kişilere Ait Listelerin Gönderilmesi	139
3.1.12. Pasaport Kontrolü	140
3.1.12.1. Pasaport Kontrol Noktaları	146
3.1.12.1.1. Limanlar ve İskeleler	147
3.1.12.1.2. Sınır Kapıları	149
3.1.12.1.3. Tren İstasyonları.....	149
3.1.12.1.4. Seyahat Esnasında Trenler	150

3.1.13. Pasaport Memurları	151
3.2. Hukuki Boyut	155
3.2.1. Pasaport Zorunluluğu ve Cezası	156
3.2.2. Vize Zorunluluğu ve Cezası	163
3.2.3. Pasaport ve Vize Zorunluluğunda İstisnai Durumlar	168
3.2.4. Usulsüz - Sahte Pasaport ve Bunlara Verilen Cezalar	172
3.2.4.1. Usulsüz Pasaport ve Cezası	172
3.2.4.2. Sahte Pasaport ve Cezası	174
3.2.5. Yolcu Taşıyanların Pasaport Konusunda Sorumlulukları ve Bunlara Verilen Cezalar	181
3.2.6. Memurların Pasaport Konusunda Sorumlulukları ve Bunlara Verilen Cezalar	184
3.2.6.1. Memurlara Pasaport Konusunda Verilen İdari Cezalar	185
3.2.6.2. Memurlara Pasaport Konusunda Verilen Adli Cezalar	189
3.3. Mali Boyut	191
3.3.1. Pasaport Hasılatının Hazineye Aktarılması	192
3.3.2. Nizamname Hükümlerinin Uygulanarak Mali Kayıpların Önlenmeye Çalışılması	195
3.3.3. Pasaport Üzerinden Farklı Alanlara Gelir İhdas Edilmesi	198
3.3.4. Pasaport Uygulamasında Başlıca Gider Kalemleri	200
3.4. Siyasi Boyut	201
3.4.1. Pasaport Nizamnamelerine Yabancı Devletlerin Tepkisi	202
3.4.2. Tabiiyet Meselesi ve Usulsüz Pasaport	209
3.4.3. Azınlıklar ve Pasaport	217
3.4.3.1. Ermeniler ve Pasaport	217
3.4.3.2. Rumlar ve Pasaport	231
3.4.3.3. Bulgarlar ve Pasaport	233
3.4.4. Yahudi Faaliyetleri ve Pasaport	236
3.4.5. Muhacirler ve Pasaport	239
3.4.6. Yabancıların Kutsal Yerleri Ziyareti ve Pasaport	243
3.4.6.1. Yabancıların Kudüs'ü Ziyareti ve Pasaport	243

3.4.6.2. Yabancıların Hac Ziyareti ve Pasaport	248
3.4.6.3. Yabancıların Atabat-ı Aliyat'ı Ziyareti ve Pasaport	254
SONUÇ.....	259
KAYNAKÇA	262
EKLER.....	269
ÖZGEÇMİŞ.....	312

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 : Rumî 1 Mart 1319'dan (14 Mart 1903) 1 Mart 1320 (14 Mart 1904) tarihine kadar bir yıl içerisinde şebenderliklere gönderilen pasaport evrakı ...	99
Tablo 2 : Hicrî 1313 Senesi İlgili Vilayetlere Gönderilen Pasaport Evrakı	100
Tablo 3 : Hicrî 1314 senesi İlgili Vilayetlere Gönderilen Pasaport Evrakı	100
Tablo 4 : Trabzon vilayetinin Rumî 1308 Senesi (13 Mart 1892- 12 Mart 1893) Nüfus İdaresi Hasılatı Mütenevvası.....	195

KISALTMALAR LİSTESİ

A } MKT. MHM	: Sadaret Mektubi Mühimme
A.}DVN. MKL	: Sadaret Divani Mukavelename
A.}MKT. UM	: Saderet Mektubi Kalemi Umum Vilayet
A.}MTZ.(04)	: Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
A}M	: Sadaret Müteferrik
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.ADL	: Cevdet Adliye
C.HR	: Cevdet Hariciye
C.ZB.	: Cevdet Zabtiye
DH. MEM	: Dahiliye Memurin
DH. MKT.	: Dahiliye Mektubi
DH. MUİ	: Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH. SN.THR	: Dahiliye Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi
DH. ŞFR	: Dahiliye Şifre Kalemi
DH. TMIK. M.	: Dahiliye Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat
DH. EUM. SSM	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Seyrû Sefer Kalemi
DH. HMŞ	: Dâhiliye Hukuk Müşavirliği
DH. KMS	: Dahiliye Kalem-i Mahsus
DH. SN.THR	: Dahiliye Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
HAT	: Hatt-ı Hümayun
HR. HMŞ. İŞO	: Hariciye Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR. İD.	: Hariciye Nezareti İdare
HR. MKT	: Hariciye Mektubi
HR. SFR. (04)	: Hariciye Nezareti Sofya Sefareti

HR. SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi
HR. TH	: Hariciye Tahrirat-ı Hariciye Odası
HR. TO	: Hariciye Tercüme Odası
İ. HUS	: İrade Hususi
İ. KAN	: İrade Kanun ve Nizamât
İ. MLU	: İrade Meclis-i Umumi
İ. MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MSM	: İrade Mesail-i Mühimme
ML. d	: Maliye Kısmı Mütferrik Defterleri
ML. VRD. d	: Maliye Varidat Defteri
MV	: Meclis-i Vükela
MVL	: Meclis-i Vala
s.	: sayfa
ss.	: sayfalar
ŞD.	: Şûrâ-yı Devlet
TFR. I.KV.	: Rumeli Müfettişliği Kosova
TFR. I.MN	: Rumeli Müfettişliği Manastır
TFR. I.UM	: Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Hususi
Y.A.RES	: Yıldız Sadaret Resmî Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK. DH	: Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK. A	: Yıldız Perakende Sadaret
Y.PRK. ASK.	: Yıldız Perakende Askeri Maruzatı
ZB.	: Zabtiye

GİRİŞ

“Modern Devlet” kavramının ortaya çıkması ve ülke sınırlarının daha keskin bir şekilde belirlenmesine bağlı olarak devletler, vatandaşlarının ve yabancıların ülkeye giriş ve çıkışlarını daha sıkı bir şekilde takip etme ihtiyacı duymuşlardır. Ulus devletler döneminde ise bu hassasiyetin iyice arttığı görülmektedir. Devletler insanların coğrafi hareketliliklerini kontrol etmek için birçok araca sahip olmuşlardır. Bu bağlamda insanların ülkeler arası geçişinin kontrolünde devletlerin en bilinen kontrol aracı pasaportlar ve vizeler olmuştur.¹ Osmanlı Devleti’nde yabancıların ülkeye gelişleri ve ülkedeki seyahatlerinin izin ve esasları Ahidnâme adı verilen yabancı devletlerle yapılan anlaşmalarla belirlenmiştir.² Osmanlı tebaasından olup yabancı ülkelere gitmek isteyenler ise işlemlerini gidilecek ülkenin Osmanlı ülkesindeki temsilcilerine yaptırmışlardır ve bu usul II. Mahmud Dönemi’nin son yıllarına kadar sürmüştür.³ Osmanlı Devleti’nde pasaportun ilk örneği olarak kabul edeceğimiz belgeler ise II. Mehmed Dönemi’nde verilmiş olan, barış ve can emniyeti manasına gelen *il-cannâme* veyahut *ilcan mektubu*’dur.⁴ Daha sonraki dönemlerde ise yabancıların Osmanlı ülkesinde seyahatlerine izin veren belge, *icazet*, *izn-i şerif* ve *hükm-i şerif*, *yol emr-i şerifi* ve *yol hükmü şerifi* gibi isimlerle nitelendirilmiştir.⁵ Osmanlı Devleti ise tebaasının ister ülke içerine isterse de ülke dışına olsun gerçekleştireceği seyahatine veya göçüne, genel olarak geçme ve geçiş anlamlarına gelen *mürur* tabirini kullanmıştır. Bu hususta verilecek belgeyi *tezker*e veya *mürur tezkeresi* olarak tanımlamıştır. Bu kullanımın ise en azından resmî bağlamda hemen hemen 19. yüzyılın ortasına kadar devam ettiği görülmektedir. Bundan sonraki süreçte zaten pasaport işlerini düzenleyen ve bu husustaki çerçeve hükümleri belirleyen pasaport nizamnâmeleri yürürlüğe girmiştir.

¹ Cenk Aygöl, “Ulus Devlet Fikri ve Ulus Devletler” Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, YAYED, sayı 13, Ankara, 2010., s.172.

² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1994, s.163.

³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013 s.71.

⁴ Şinasi Tekin, “Türkiye’de XV. Yüzyıla Ait İki Pasaport İl-can Mektubu ve İl-cannâme” *Tarih ve Toplum*, sayı: 23 (Kasım, 1985), s.11.

⁵ Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri(18-19. Yüzyıl)” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 33 (2003) s. 109-110.

Osmanlı Devleti'nde doğrudan pasaporta yönelik hazırlanan ilk düzenleme 9 Şevval 1283 (14 Şubat 1867) tarihinde neşredilen Pasaport Odası Nizamnâmesi'dir.⁶ Bu nizamnâme daha çok yabancıların ülkeye giriş- çıkışını, ülkedeki seyahatini ve ikametini düzenlemektedir. Bu bakımdan ilk kez doğrudan pasaporta dair bir nizamnâmenin hazırlanmasında ve yürürlüğe girmesinde yabancıların etkili olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda bu nizamnâmenin *Memalik-i Şahane'de Pasaport ve Mürur Tezkeresi*⁷ adıyla 1844 senesinde var olduğu; ancak yabancı devletlerin tepkisinden olacak ki akamete uğradığı anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra 1841 tarihli Men-i Mürur Nizamanmesi'nde⁸ de gerek Osmanlı tebaasının gerekse de yabancıların ülkeye girişte ve ülkeden çıkışta ne şekilde muamelede bulunacaklarına dair hükümler yer almıştır. Bu nizamnâme ise daha çok ülke içinde yapılacak seyahatleri düzenlemektedir. Daha sonra ise bu nizamnâme esas alınarak 1844 yılında bir Mürur Talimatnâmesi hazırlanmıştır.⁹ Gerek Osmanlı tebaasının gerekse de yabancıların pasaport işlemlerini bir arada tafsilatlı olarak açıklayan 23 Rebiülahir 1301(21 Şubat 1884)'de neşredilen Pasaport Nizamnâmesi'dir¹⁰. Bu düzenleme bir öncekine nazaran daha ileri bir mevzuat tekniği ile hazırlanmıştır.¹¹ Bu bakımdan kendisinden sonraki hazırlanacak olan pasaport nizamnâmesinde ve Pasaport Kanunlarında etkisini görmek mümkündür. Nizamnâmenin ilan edilmesinden sonra yabancılarla ilgili hükümlerine büyük devletlerin sefaretlerinden itirazlar gelmiş bu itirazlar yüzünden düzenlemenin yabancılara dönük maddeleri uygulanamamıştır. Daha sonra mevcut nizamnâme üzerinde sefaretlerin de müdahil olduğu bir dizi tashih süreci başlamıştır. Bir bakıma bu nizamnâmenin tashih süreci bir sonrakinin hazırlık sürecini teşkil etmiştir. Bu yaşanan sürecin sonucunda ise Osmanlı idaresinin gayret ve ısrarlarıyla son pasaport nizamnâmesi 7 Cemaziyelahir 1312 (6 Aralık 1894) tarihinde yayımlanmıştır.¹² Bu nizamnâmeye de yabancılar tarafından bazı itirazlar gelse de bir öncekine nazaran

⁶ *Düstur*, 1. Tertip, cilt: 1, s.776-779. Tam transkripsiyonu için bkz. Ek.11.

⁷ BOA.HR.SYS.2920/52, 1 Ağustos 1844. Bkz. Ek: 10.

⁸ Nizamnâmenin tam transkripsiyonu için; Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürur ve Pasaport Nizamnâmeleri" *Belgeler*, cilt 15, sayı: 19, Ankara, 1993, s. 173-178.

⁹ Nizamnâmenin eski harflerle basılmış metni için; BOA, İ.MSM.2/35/15. 30 Rebiulevvel 1260 (19 Nisan 1844) Belge üzerindeki tarih 17 Zilhicce 1256 (9 Şubat 1841) Bkz. Ek:1

¹⁰ BOA, A.}DVN.MKL.72/3, 14 Rabulahir 1260 (3 Mayıs 1844) Bkz. Ek: 2

¹¹ *Düstur*, 1. Tertip, zeyl 4, s. 4-6. Transkripsiyonu için bkz. Ek: 13

¹² Rona AYBAY, "Son Dönem Osmanlı, TBMM Hükümeti ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Pasaportlar", *Tarih ve Toplum*, (13), Ocak 1985, s.48. (Bundan sonra Pasaportlar)

¹³ *Düstur* 1. Tertip, c.6, no: 386 , s.1530-34. Transkripsiyonu için bkz. Ek: 15

tüm hükümleriyle tam olarak yürürlüğe girmesi daha sancısız olmuştur. Özellikle son iki nizamnâme arasında şeklen ve içerik olarak benzerlikler bulunmaktadır; ancak bunun yanında maddeler analiz edildiğinde birçok farklılığın olduğu da görülecektir. Pasaport nizamnamelerinin uygulandığı dönemlerde pasaport hususunda nizamnâmelerde yer almayan bazı ilave idari kararların alınıp uygulandığı da olmuştur. Bu kararlar genellikle idarenin mevcut alanlarda herhangi bir zafiyet yaşamaması için alınmıştır. Öte yandan pasaport evrakının kişilerin tabiiyetini gösteren bir belge olmasından dolayı Osmanlı tebaasından olup yabancı ülke pasaportunu alarak ilgili devletin tebaası olduğunu iddia edenler veya Osmanlı pasaportu alarak tebaadan olmadığı halde Osmanlı tebaası gibi görünmek isteyenler de olacaktır; ancak özellikle birinci türdeki usulsüzlükler Osmanlı idaresinin bu konuda sürekli yaşadığı bir probleme dönüşmüştür. Tabiiyet meselesi ile ilgili olarak ise son nizamnâmede münhasıran bir madde ilave edilmiştir.

Pasaporta yönelik 1894 tarihli düzenleme 6 Cemaziyelahir 1329 (4 Haziran 1911)'da yayımlanan ilk Pasaport Kanunu'nun¹³ yürürlüğe girmesine kadar uygulanmıştır. Bu yönüyle bakıldığında 1867'den 1911 tarihine kadar pasaport uygulaması münhasıran pasaporta yönelik hazırlanmış olan üç nizamnâme ile gerçekleşmiştir. Bu manada pasaport işlemlerine yönelik olarak 1867- 1911 arası dönemi “nizamnâmeler dönemi” olarak nitelendirilebilir. 1911'den sonra ise devletin yıkılışına kadar iki pasaport kanunu daha çıkmıştır. Bu bağlamda pasaport uygulaması, devletin yıkılışına kadar Pasaport Kanunları esas alınarak gerçekleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de 1918 yılında yürürlüğe giren son Pasaport Kanunu¹⁴, 1938 yılına kadar uygulanmıştır.¹⁵ Günümüzde uygulanan 5682 numaralı Pasaport Kanunu'na¹⁶ baktığımızda da ilgili düzenlemelerdeki hükümlerin izlerini taşıyan hususların olduğu görülecektir.

Pasaport nizamnâmeleri ile ilgili olarak şimdiye kadar yapılan çalışmalar daha çok mevcut düzenleme metinlerine bakılarak yapılmış bunların hazırlanmasında ve uygulanmasında nelerin gerçekleştiğine dair hususlar pek fazla irdelenmemiştir.

¹³ *Düstur* 1. Tertip, cilt: 3, no: 155, s.463-467.

¹⁴ *Düstur*, 2.Tertip, cilt 11, no: 6, s.53-58.

¹⁵ Aybay, “Pasaportlar” s.52.

¹⁶ *Resmî Gazete*, Yayımlandığı Tarih: 24.7.1950, Sayı: 7564, Kanun Numarası: 5682.

“Osmanlı Devleti’nde Pasaport Nizamnâmeleri ve Bunların Uygulamadaki Boyutları” adlı yüksek lisans tezi çalışmamda ilgili metinlerin hazırlanmasında yaşanan süreçler ve özellikle de uygulama aşamasında nelerin gerçekleştiği, arşiv vesikalarına dayanarak açıklanmıştır. Bu bakımdan uygulamadaki bir nizamnâme metnine bakmanın pasaport işlemlerinin anlaşılmasında tek başına yeterli olmadığı görülecektir. Yine mevcut düzenlemede bulunan hükmün esasında, metnin yürürlüğe girmeden de idare tarafından uygulandığı veya metinde var olan bir hükmün ise bu düzenlemenin uygulamaya girmesinden sonra değiştirildiği müşahade edilmiştir. Aynı zamanda konunun daha iyi aydınlatılması açısından pasaportla ilgili nizamnâmede hiç olmayan veya izah edilmeyen pek çok konuya tesadüf edilerek ilgili alanlara yönelik tafsillatlara gidilmiştir.

Tezimin birinci bölümünde “Osmanlı Devleti’nde Seyahat ve Pasaport” başlığı altında genel olarak bu alanda hazırlanmış eser, tez ve makalelerden faydalanarak ve bunları da gerektiğinde arşiv vesikaları ile destekleyerek hazırladım. Burada ilk olarak pasaportun ne olduğu ve modern devlette pasaportun ne şekilde zarurete dönüştüğünü izah ettim. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti’nde pasaporta yönelik işlemlerin tarihsel süreç içerisinde nasıl cereyan ettiğini açıkladıktan sonra bütünlük açısından Osmanlı Devleti’nde özellikle devletin son dönemine kadar kullanılan *mürur tezkeresi*, *pasavan* ve *seyahat varakası* gibi diğer seyahat belgelerini ekte sunulan örnekleri ile anlattım. Bunlara ek olarak birinci bölümün en sonunda bu düzenlemeleri gerekli kılan etkenleri açıkladım. İkinci bölümde ise doğrudan pasaport nizamnâmelerini ve ilanlarına kadar olan süreçlerini işleyerek nizamnâme hükümlerini verdikten sonra bunların hükümlerinden çıkardığım pasaport zorunluluğu, pasaport işlemleri gibi başlıklandırmalarla düzenlemelerin benzerliklerini ve farklılıklarını izah ettim. Bölümün en sonunda ise pasaport nizamnâmesinden pasaport kanununa geçiş sürecinin ne şekilde zuhur ettiğini yazdım. Üçüncü bölümde ise düzenlemelerin idari, hukuki, mali ve siyasi alandaki boyutlarını doğrudan arşiv vesikalarına dayanarak açıkladım. Bu tür sınıflandırmaya gitmemin gerekçesi ise arşiv belgelerinin belirtilen alanlarda yoğunlaşmasından kaynaklandı. Arşiv vesikaları ilgili başlıklarda, pasaporta dair çok detay hususlarda dahi bizlere gerekli malumatı vermektedir. İdari boyutta, pasaport idaresinin nasıl teşekkül ettiği, pasaport evrakı, pasaportun verilmesi, pasaportun kontrolü ve

pasaport memurları gibi idare ile ilgili pek çok hususu ayrıntılı bir şekilde açıkladım. Hukuki boyutta ise pasaporta yönelik, nizamnâmelerce verilen cezalar ve idari anlamda alınan kararlar doğrultusunda bu kararlara riayet etmeyenlere verilecek cezaları işledikten sonra konu ile ilgili memurlara verilen idari ve adli cezalara da yer verdim. Mali boyutta ise pasaport gelirlerinin idare açısından ne anlam taşıdığı, bu gelirlerin hazineye aktarılması ve pasaport üzerinden nasıl ilave gelirler ihdas edildiğini işledim. Siyasi boyutta ise düzenlemelere yabancı devletlerin tepkisini, pasaport kaynaklı tabiiyet sorunlarını, azınlık faaliyetlerine karşı idarenin aldığı kararları, muhacirlerin ülkeye gelişinde ve yerleşmesinde pasaportun işlevini, ilgili bölümün en sonunda ise kutsal yerlerin ziyaretinde yabancılara ne türlü prosedürlerin uygulandığını açıkladım.

Nizamnâmelerin uygulamadaki boyutlarını, arşiv vesikalarından kaynaklı olarak hem de bütünlüğün sağlanması açısından tek tek düzenlemeler özelinde başlıklandırmadan bir bütün olarak ele aldım. Zira bir nizamnâmenin yürürlükte olduğu dönemle ilgili açıklanmak istenen bir mevzuyla yönelik belge bulunmayabiliyor. İleride de görüleceği üzere verilen örnekler daha çok 1894 Pasaport Nizamnâmesi'nin cari olduğu döneme aittir. Bunun sebebi pasaport uygulamasının zamanla istikrar kazanmış olması ve günümüze yaklaştıkça arşiv vesika sayısının artmasıdır; ancak birinci gerekçemizin daha etkili olduğu, tezin ilgili bölümleri okundukça daha iyi görülecektir. Diğer yandan düzenlemerde yer alan yabancılara ikametlerine dair konunun pasaportla ilgili meselelerde vesikalara pek yansımadığından sadece bu mevzu ile ilgili değerlendirmeler, nizamnâmelerin içerik ve şekillerinin değerlendirildiği ikinci bölümde yer verildi.

Tezimde *pasaport*, *pasavan*, *mürur tezkeresi* gibi kavramların açıklanmasında Osmanlı döneminde de kullanılan Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türki*¹⁷ ve *Kamus-ı Fransevi*¹⁸ eserlerinin yanı sıra günümüzde kullandığımız Türk Dil Kurumunun *Büyük Türkçe Sözlüğü*'nden istifade ettim. Yine konumuzla ilgili temas etmek zorunda olduğum hususlarda ise *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nin (*DİA*) ilgili maddelerinden yararlandım. Nizamnâmeleri öncelikli olarak *Düstur*'dan tespit ettim.

¹⁷ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1992. (Bundan sonra *Kamus-ı Türki*)

¹⁸ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Fransevi*, Fransızcadan Türkçeye Lügat, Mihran Matbaası, İstanbul, 1901.

Pasaportta idari ağın ne şekilde gerçekleştiğini görmek için değişik özelliklere sahip vilayetlerin farklı yıllara ait salnâmelerini taradım. Özellikle birinci bölümde pasaport ve diğer seyahat belgeleri ile ilgili yazılmış olan eser ve makalelerden faydalandım. Bu hususta, İlkay YILMAZ'ın *Serseri Anarşist ve Fesadın Peşinde, II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*¹⁹ adlı kitabı, Nalan Turna'nın *19.YY'den 20. YY'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat Göç ve Asayiş Belgeleri Mürur Tezkereleri*²⁰ adlı kitabı, Musa ÇADIRCI'nın "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürur ve Pasaport Nizamnâmeleri"²¹ adlı makalesi, Hamiyet SEZER'in "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19.yüzyıl)"²² adlı makalesi ve Rona AYBAY'ın,²³ "Son Dönem Osmanlı, TBMM Hükümeti ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Pasaportlar" adlı makalesi baş vurduğum belli başlı çalışmalar içerisinde yer aldı.

Pasaport nizamnâmelerini ve Pasaport Kanunlarını isimlendirirken bunların neşredildikleri miladi yılları esas aldım. Nizamnâmelere çok fazla atıf yapılması hasebiyle konu içerisinde sadece ilan edildiği döneme gelindiğinde Düstur'da bulunan nüshalarını dipnotta belirttim. Aynı zamanda bu hukuki metinlerin tam transkripsiyonlarını ve bunların Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde (Şimdiki Adıyla Devlet Arşivleri Başkanlığı) ilan edilmelerinden önceki nüshalarını ekler kısmına koydum. Bunların yanında ekler kısmında pasaportla birlikte diğer seyahat belgeleri ve pasaportun alınmasında gerekli olan belgelerin örneklerini de sundum. Faydalandığım arşiv vesikalarının tamamında belgelerin hicri ve rumi tarihlerinin yanında miladi tarihlerini de verdim. Tarih çevirmede ise Türk Tarih Kurumunun internet ortamındaki Tarih Çevirme Klavuzu'ndan istifade ettim.

Tüm yönleriyle bakıldığında hazırlamış olduğum bu tez, Osmanlı Devleti'nde pasaport uygulamasının belirli bir nizam çerçevesinde yapılmaya başlandığı

¹⁹ İlkay Yılmaz, *Serseri Anarşist ve Fesadın Peşinde, II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

²⁰ Nalan TURNA, *19.YY'den 20. YY'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat Göç ve Asayiş Belgeleri Mürur Tezkereleri*, Kaknüs Yayınları, I. Basım, İstanbul, 2013.

²¹ Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürur ve Pasaport Nizamnâmeleri" *Belgeler*, cilt 15, sayı: 19. Ankara 1993.

²² Sezer, *a.g.m.*.

²³ Aybay, "Pasaportlar."

dönemden itibaren 1911 yılında ilk pasaport kanununun yürürlüğe girmesine kadar olan süreçte pasaport işlemlerinin ne şekilde gerçekleştiği ve bu hususta ne tür sorunların yaşandığına cevap vermeye çalışmıştır.

I. BÖLÜM: OSMANLI DEVLETİ'NDE NİZAMNAMELER DÖNEMİ'NE KADAR PASAPORT

1.1. Osmanlı Devleti'nde Seyahat ve Pasaport

1.1.1. Pasaport Nedir?

Pasaportu, Şemseddin Sami *Kamus-ı Türki* lüğatinde “mürur tezkeresi, memalik-i ecnebiyeye gideceklere verilen yol tezkeresi”²⁴ şeklinde tanımlamaktadır. Yine Şemseddin Sami'nin Fransızca-Türkçe sözlüğünde²⁵ pasaport, “mürur tezkeresi, müruriye” olarak açıklanmaktadır. Her iki tanım da öne çıkan kelime mürur, yani geçme ve geçiştir. Fransızca kökenli bir kelime olan pasaport Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğü'nde “yabancı ülkelere gidecek olanlara yetkili kuruluşça verilen, yabancı ülke yetkililerinin kimlik incelemesinde geçerli olan belge” şeklinde tanımlanmıştır.

İnsanlar tarih boyunca ticaret, bilim, din, diplomasi, savaş, hastalık ve merak gibi birbirinden çok farklı gerekçelerle farklı ülkelere seyahat ya da göç etmek durumunda kalmışlardır. İşte bu seyahat ve göçün devlet otoritesi tarafından kontrol edilip bunların belirli bir sisteme bağlanması ihtiyacı pasaportu ortaya çıkarmıştır. Bir devletin egemenlik alanlarını belirleyen sınırlarını geçebilmek için şahısların kendilerini tanımlayıcı resmî belgeleri bulundurma zorunlulukları vardır. Bu belgeler yoksa geçişler izinsiz olarak görülüp yasadışı faaliyet kapsamına girer. Modern öncesi dönemlerden itibaren de ülkeler arası geçişlerde kullanılan en temel belge pasaport olmuştur.²⁶ Bu bağlamda pasaport, kişilerin vatandaşı oldukları devletin ülkesinden başka ülkelere seyahat etmelerini sağlamak amacıyla verilen resmî bir belge olarak tanımlanabilir.²⁷

Pasaport benzeri ilk belgelerin Yahudilerin Tevrat sonrası yazılan kutsal metinlerinden Ezra Kitabı'nın bir parçası olan Nehemya Kitabı'ndaki bir rivayet nedeniyle MÖ 450 yıllarında oluştuğu ifade edilmektedir. Pers Kralı I. Arteserhas,

²⁴ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, pasaport maddesi, s.344.

²⁵ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Fransevi*, Fransızcadan Türkçeye Lügat, Mihran Matbaası, İstanbul, 1901.

, pasaport maddesi, s.1639.

²⁶ Abdullah Bay, “Osmanlı Gümrüğünde Bir Geçiş Belgesi: Pasavan veya Geçit Tezkeresi, ” *Kebikeç Dergisi*, , sayı 43, Ankara.2017. s.325

²⁷ Rona Aybay, “ *Pasaportlar*”, s.46.

Nehama ve yanındaki heyetin Kudüs'e serbest olarak girmeleri için onlara bir geçiş beratı verir. Verilen bu belge, pasaportun tarihi anlatılırken tarihteki ilk pasaport olarak izah edilmektedir.²⁸

1548 tarihli bir İngiliz kanununda "pasaport" kelimesi askerlerin aldıkları izin belgesi olarak kullanılmıştır. Bu kullanım pasaport kelimesinin en eski kullanımlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yine İngiltere'de yaklaşık olarak bundan bir asır sonra 1641 yılında Kral I. Charles tarafından imzalanıp verilen belge, modern anlamdaki pasaport olarak kabul görmektedir.²⁹ 16.yüzyıldan itibaren feodal sistemden kapitalist sisteme geçildiğinde ise devletler tebaalarını belgeler üzerinden takip ederek özellikle de istenmeyen unsurları kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. 1548 yılında Prusya'da "pass" adı verilen geçiş belgeleriyle serseri, dilenci ve çingene gibi devlet tarafından kamusal düzeni bozduğu düşünülen gruplar kontrol altına alınmak istenmiştir.³⁰

Devletler; vatandaşlarının ülke dışına çıkmalarını, yabancıların ise ülkesine girmelerini pasaport sistemi ile takip ederler. Bir devlet başka bir devletin vatandaşına pasaport verdiğinde aynı zamanda onu da tabiiyetine almış olur. Bu hususta vatandaş ve yabancı kavramlarının da tanımı gerekmektedir. Vatandaş, belli bir vatanda yaşayan yurttaşlara denilir. Bir kişinin vatandaş sayılabilmesi için belli bir devletin halkına, diğer devletlerin halklarından daha fazla bağlılığı söz konusudur. Milliyet, şahsı bir milletin parçası yaparken tabiiyet veya vatandaşlık şahsı devletin bir ögesi haline getirir. Terminolojik olarak bakıldığında ise tabiiyet, uyrukluk, yurttaş ve vatandaş aynı anlamda kullanılmaktadır.³¹ Kısaca vatandaşı bir devletin uyruğunda olan kişi olarak tanımlamak da mümkündür. Bu manada yabancı ise bir devletin ülkesinde bulunup da o devletin vatandaşlığını iddiaya hakkı olmayan kimsedir.

Yabancıların bir ülkeye girmesi konusunda uluslararası hukuk, devletlere birbirine zıt olan iki unsur arasında denge sağlama zorunluluğu kılar. Devletler, bir taraftan uluslararası alandaki ilişkilerini sürdürme ve kolaylaştırma ilkesi ile hareket ederken diğer taraftan da kendinin güvenliği ve bekası ile vatandaşlarının menfaatlerini göz

²⁸ Tamer Soysal, "Sınır Dışı (Deportation) Ve Suçluların İadesi (Extradition) İlişkisi: Bağlantılar, Farklar Ve Değerlendirmeler" *Adalet Dergisi*, sayı 9, Eylül 2017, s.8.

²⁹ Aybay, Pasaportlar, s.46.

³⁰ Turna, a.g.e, s.10.

³¹ İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet*, Doktora tezi, s.1, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2010

önünde bulundurarak yabancıların ülkeye girmelerine sınırlamalar getirebilirler.³² Devletler arasındaki seyahat kısıtlamaları ya da alınan ilave önlemler, zaman zaman devletleri karşı karşıya getirmiştir.

Uluslararası hukuk açısından yabancıların bir ülkeye girme konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre devletin bir yabancıyı ülkesine kabul etmek gibi bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. İkinci görüş ise uluslararası hukuk tarafından bir yabancıнын ülkeye girmesi konusunda devleti yükümlü kılmaktadır. 1892'deki Cenevre toplantısında Devletler Hukuku Enstitüsü, bir devletin egemenlik ve bağımsızlık hakkından dolayı yabancıları ülkesine kabul edip etmemekte veya bunları sınır dışı etmekte hakkının bulunduğunu belirtmiştir. Bununla beraber yabancıların hak ve hürriyetlerine ölçülü davranılmasını da önermiştir. Yine burada alınan kararlardan üçüncü maddede, yabancıların ülkeye girişlerinin ve sınır dışı edilmelerinin kanunlarla düzenlenmesi temenni edilirken devletlere sekizinci ve on ikinci maddelerde ise savaş, iç karışıklık ve salgın hastalıklar ile serseri ve dilenciler gibi kamu vicdanına karşı suç işlediğinden kuvvetle şüphe edilen veya bunlardan dolayı hüküm giymiş kişilerin ülkeye girmelerine mani olmada devletin hakkının bulunduğu savunulmuştur.³³

Bir devletin vatandaşlarına yurt dışına çıkmada pasaportu zorunluluk olarak tutması ve idarenin belirli kaidelere göre vatandaşlarına pasaport tahsis ediyor olması, pasaporta bir seyahat izni hüviyeti kazandırmaktadır.³⁴ Devletler, istemediği unsurları ülkelerine almadığı gibi yine şüpheli gördüğü vatandaşlarının da ülke dışına çıkmasına müsaade etmeyebilmektedir. Bu yönüyle devletler, pasaport vasıtasıyla seyahatlerde en önemli unsur haline gelebilmektedir.

Pasaport uygulamasına geçen devletler bunu belirli bir kural içerisinde yürütmektedir. Zaten tek bir devletin pasaport uygulamasına geçmesi bu sistemin uluslararası düzeyde uygulanamayacağı anlamına gelir. Bu yüzden diğer devletlerin de pasaport uygulamasına geçişini zorunlu kılar. Özellikle bir devlet başka bir devletin kendi vatandaşlarına ilave bir zorluk çıkarmasını ya da başka bir devletin kendi vatandaşlarına ayrıcalık talep etmesini istemez ve bunu egemenliğine bir

³² Vedat R. Seviğ, "Yabancı Gerçek Kişilerin Giriş, Çıkış, İkamet ve Seyahatleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1977, sayı 43 (1-4), s.367-368.

³³ Seviğ, *a.g.m.*, s.370.

³⁴ Rona Aybay, "Bir Kamu Özgürlüğü sorunu: Pasaport Kanunu'nun 22. Maddesi." Doç. Dr. Rona Aybay, *Amme İdaresi Dergisi*, 1974, cilt 7, sayı 4, s.11-2.

müdahale olarak görüp mütekabiliyet esasıyla hareket eder. Aynı zamanda pasaportun uygulanması için hazırlanan kanun, nizamnâme ve talimat gibi hukuki metinler yabancı devletlere ve vatandaşlarına sorumluluk³⁵ yüklediğinden bu devletler de doğal olarak bu sistemin bir parçası olurlar. Dolayısıyla yürürlüğe girecek olan hukuki metinlerin uygulanabilmesi için diğer devletlerin de olur ve onayı gereklidir. Tezimizin konusu olan pasaport nizamnâmelerinde de bu durum ön plana çıkmaktadır. Osmanlı yönetimi, pasaport uygulamasının kusursuz işleyebilmesi için diğer devletlerin itiraz ettiği konuları dikkate alarak nizamnâmelere son şeklini vermeye çalışmıştır.³⁶ Böyle yapılarak ortaya çıkabilecek muhtemel sorunların engellenmesi hedeflenmiştir.

Pasaport, vatandaşların ülke dışına çıkabilmeleri için devletin resmî mercilerinden aldıkları seyahat belgesidir; ancak devletin pasaportun alımına ve uygulamasına dair koyduğu kurallar devleti seyahatin öznesi yaparken asıl seyahati yapacak olan vatandaş da seyahatin nesnesi haline getirmektedir.

1.1.2. Modern Devlet ve Pasaport

Bugünkü anlamda modern devlete geçiş 16. yüzyılda olmuştur. Toplumsal olarak soyutlanmış ve şahsileşmemiş olan modern devlet, kendisine özgü kanun dili ile konuşmaktadır. Modern devletin asıl vazifesi düzeni sağlamak değil kanuna dayalı düzeni kurma ve onun devamını sağlamaktır. Modern devlette kanunlara uyan sadece vatandaş değildir. Devletin kendisi de bizzat bu kanunlara uymak zorundadır. Bu devlet anlayışında kanunlar, bireyin rızası olsun ya da olmasın ülkede yaşayan ve ülkeye gelecek insanlar için bağlayıcıdır.³⁷

İster modern devlet olsun devlet olmanın vasfı, sınırları tayin edilmiş bir ülkeye sahip olmaktan geçer; ancak geleneksel devletlerde yönetmek, belirli sınırlar içerisinde olmaktan öte hudut boyları ile çevrili bir alanda gerçekleşir. Sınırlara dair idari düzenlemelerin yoğunlaşması ve gözetlemelerin artması modern devletin inşası sürecinde şekillenmiş ve ulus devlet yapısına geçildiğinde belirgin bir vaziyet

³⁵ 21 Rebiülahir 1301 / 21 Şubat 1884 tarihli Pasaport Nizamnâmesinin üçüncü faslı ecnebilere yönelik uygulamaları açıklamaktadır. *Düstur*, 1. Tertip, zeyl 4, s. 4-6.

³⁶ 7 Cemaziyelâhır 1312 / 6 Aralık 1894'te yürürlüğe girecek olan Pasaport Nizamnâmesi için düvel-i muazzama olarak nitelendirilen büyük devletlerin sefaretlerinden birer memur istenilerek nizamnâmenin müzakere edilmesi Hariciye Nezareti'ne tebliğ edilmiştir. *BOA*, MV. 74/88, 13 Şevval 1310 /30 Nisan 1893.

³⁷ Şenol Durgun, "Modern Devlet Olmanın Koşulu Ulus Devlet Midir?", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi* 3/ 2000,s.109-124.

almıştır. Geleneksel devletlerde hükümdarın hükmettiği alan, coğrafi olarak daha geniştir ve tebaaya uygulanan cezalar daha ağırdır.³⁸ Geleneksel devlette tebaa, yükümlülükler anlamında devlete zorluk çıkarmıyorsa devlet tebaayla karşı karşıya gelmez. Devletin müesses nizamını aksatacak bir durum ortaya çıkmadıkça devlet, fark edilebilen bir mekanizma değildir. Devlet, Osmanlı Devleti'nde uygulanan millet sistemi örneğinde olduğu gibi yerel araçlar kullanarak tebaasını gözetler.³⁹ Modern devlet ise kurduğu bürokratik sistemle vatandaşların bilgilerini bizzat kendisi depolayarak bunların gözetimini kendisi yapar. Bu yönüyle devlet, vatandaşın her anına nüfuz etme kapasitesine de sahiptir.

Modern devlet sisteminde insanlara yönelik cezalar da geçmişe nazaran değişiklik gösterir. Güç kullanılarak cezalandırma ve azap çektirmeye yönelik usuller, yerini daha çok ıslah etmeye yönelik yöntemlere bırakmıştır. Bu bağlamda geleneksel adalet sistemi, yerini yargı kurumlarına bırakır. Bu işleyişin sağlanabilmesi için yeni bir hukuk sistemi, polis teşkilatı gibi yeni kurum ve mekanizmalar ihdas edilmiştir.⁴⁰ Modern devletin elindeki bu kapasite, ülkedeki otoritesini artırırken vatandaşları üzerindeki izlenebilirliği de sağlamıştır. Artık bir yerden bir yere seyahat etmek isteyen vatandaşın muhatabı doğrudan devletin kendisidir. Hangi usullerde seyahat edebileceği, ne tür bir belge kullanacağına dair kaideler ve yerine getirmediğinde karşılaşacağı yaptırımlar, öncesinden bellidir.

Günümüzde kullanılsa da 20. yüzyıl başlarına kadar aynı ülke içerisinde vatandaşların bir yerden diğer bir yere seyahatlerinde zorunlu tutulan seyahat belgeleri vardı. Bu bakımdan sadece ülke içerisinde seyahat amacıyla kullanılan pasaportlara iç pasaport denilmektedir. Osmanlı Devleti'nde iç seyahatte kullanılan belgesinin adı mürur tezkeresidir. İç pasaportla devletler, ülkelerindeki kitleleri kontrol altında tutmayı amaçlamışlardır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise birçok devlet iç pasaport uygulamasını terk etmiştir. Bunun nedeni ise bu belgenin yerini nüfus cüzdanlarının almasıdır.⁴¹

Günümüzde kullanılan pasaport, politik gerekçelerle 1792'de Fransa'da ortaya çıkmıştır.⁴² Bundan hemen önce 1789'da Fransız Devrimi sırasında da pasaport

³⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 13

³⁹ İlber Ortaylı, "Millet" (Osmanlılar'da Millet Sistemi), *DİA*, cilt: XXX. s.67-70.

⁴⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s.31.

⁴¹ Turna, *a.g.e.*, s.12.

⁴² Yılmaz, *a.g.e.*, s.202.

uygulaması gündeme gelmesine rağmen 1791 Anayasası ile pasaport kontrolü, seyahat özgürlüğüne engel oluşturması gerekçe gösterilerek kaldırılmıştır.⁴³ Bugünkü pasaporta dair Fransa’da bunlar yaşanmış olsa da özellikle devletler açısından stratejik noktalara yapılan seyahatlerde yabancı ajanların ülkelerine girmelerinin engellenmesi, toplumun istenmeyen unsurlarının kontrol altına alınarak bunlara bağlı gelişen suçların önlenmeye çalışılması ve göçün kontrol altına alınması gibi gerekçeler pasaport uygulamasının yaygınlaşmasını sağlamıştır.⁴⁴

19. yüzyıldan itibaren özellikle Avrupa’da nüfusun hızlı bir şekilde artması, işsizlik olgusunu da ortaya çıkarmıştır. Bu yönüyle de birçok ülkede işsizlik kaynaklı göç hareketlilikleri görülmektedir. Bu göçlerin büyük çoğunluğu ise Amerika kıtasına gerçekleşmiştir. 19. yüzyıl boyunca yaklaşık altmış milyon Avrupalı Amerika kıtasına göç etmiştir. Bu göç hareketliliği yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Bu göç dalgası yirminci yüzyılda daha da artmıştır.⁴⁵ Teknolojik gelişmelerin ulaşımda kendini göstermeye başlaması, bu tür göçlerin yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Buharlı gemi ve demiryolunun sunduğu imkânlar, 19. yüzyılın son çeyreğinde iyice etkisini göstermiştir. Bu ulaşım imkânlarının sağladığı fırsatlar, geçici işçi veya mevsimlik işçiliğin de artmasına yol açmıştır.⁴⁶ Bu bakımdan göç olgusunun milletlerarası bir boyuta gelmesi pasaport kavramının önemini iyice artırmıştır. Bu zorunluluklar, devletleri nüfus hareketlerini daha fazla takip etmeye sevk edecektir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nin işçi olarak kimseyi kabul etmemesine dair kararı gereğince Osmanlı Devleti’nde bu ülkeye gitmek isteyen işçilere pasaport verilmeyecektir.⁴⁷

Genel olarak bakıldığında ise 19. Yüzyıl, dünyada seyahatlerde serbestiyetin daha yaygın olduğu bir dönem olarak nitelendirilse de güvenlik kaygıları ve alt sınıflar söz konusu olduğunda bu serbestiyet yerini daha sıkı kurallara ve kontrollere bırakmıştır.⁴⁸ Bunun yanında 20. yüzyılın başlarından itibaren ise pasaport uygulaması iyice yaygınlaşmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında geçici

⁴³ Turna, *a.g.e.*, s.11.

⁴⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s.203.

⁴⁵ J. M. Roberts, *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, . (Çeviren, Sinem Gül). Dost Kitabevi, Ankara, 2003. s.52.

⁴⁶ Roberts, *a.g.e.*, s.54.

⁴⁷ BOA, DH. MKT, 1500/93, 1 Şaban 1305. (13 Nisan 1888)

⁴⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s.244.

olarak dayatılan pasaport kontrolleri ise ilerleyen dönemlerde kalıcı bir düzenleme halini almıştır.⁴⁹

Devletlerin vatandaşlarına resmî merciler vasıtasıyla verdiği pasaport evrakı zaman içerisinde şekil ve muhteva bakımından değişiklikler göstermiştir. Pasaportta güvenlik açısından en önemli husus pasaportun hamiline ait olması yani sahteciliğin önlenmesidir. İlk dönemlerde sadece eşkale bağlı olarak verilen pasaportlar teknolojik gelişmelerle birlikte şahısların parmak izlerinin ve fotoğraflarının da olduğu belgelere dönüşmüştür. Günümüzde ise eski tip pasaportların yerini biyometrik, ya da elektronik pasaport olarak ve makineler tarafından da okunabilen ileri düzeyde güvenlik katmanlarına sahip e- pasaportlar almaktadır.

Tüm bu yönleriyle irdelendiğinde pasaportun hem devlet hem de vatandaşlar için pratikte birçok işlevi bulunur: *“Lucassen’e göre pasaportun sahibi için özgürce seyahat etme hakkı, milliyetini ispat, elçilikten yardım alma hakkı ve sınır dışı edilmeye karşı koruma gibi işlevlere sahiptir. Devlet için kendi vatandaşlarının yurt dışına çıkmasını engelleme, askerlik için kontrol işlevini yerine getirme, vergi ve harçlara ilişkin düzenlemeleri kontrol altında tutma, aranan suçluları tutuklama, milli ekonomiyi koruma, vatandaşlarının ülkeyi terk etmelerini teşvik etme, yüksek nüfusun düşmesini sağlama, nüfusun istenmeyen kesiminden kurtulmak (yoksul, işsiz, suçlu vb.), yabancıların girişlerini ve seyahatlerini kontrol etmek, istenmeyen yabancıları sınır dışı etmek, gerekli görüldüğünde yabancıların girmelerini garanti altına almak, nüfusu izlemek, vatandaşların seyahatlerini izlemek (özellikle iç pasaport ile) yabancılar için düzenlenmiş kayıt alma prosedürleri ile yabancıların izini sürerek takip etmek gibi işlevlere sahiptir.”*⁵⁰

Sonuç olarak devletlerin pasaport sistemine geçmelerinde görüldüğü üzere pek çok gerekçeleri bulunmaktadır. Şahıslar açısından ise legal bir seyahat ve buna bağlı gelişecek durumlar açısından bir zorunluluğu ifade etmektedir.

1.1.3. Osmanlı Devleti’nde Pasaport Uygulamasının Başlaması

İslam dünyasında en eski pasaportlara Mısır’da rastlanmaktadır. İslamiyet’in ilk yüzyıllarında *“Sicill, Cevaz, Varakatu’t-tarik veya Evraku’t-tarik”* adı verilen belgeler bulunmaktadır. İslam dünyasının doğusunda ise 10. yüzyıla kadar böyle bir

⁴⁹ Turna, a.g.e., s.11.

⁵⁰ Yılmaz, a.g.e., s.203.

belgenin mevcudiyeti söz konusu değildir. İlhanlılarda ise pasaport olarak kabul edilecek türde “*Yarlığ*” adı verilen bir belge mevcuttur.⁵¹ Osmanlı Devleti’nde pasaport mahiyetinde kabul edilen ilk belgeler “il-can mektubu” ya da “il-canname”dir. Mektup ve name aynı anlama gelen kelimeler olup “il-can” ise etimolojik olarak incelendiğinde “*barış ve can emniyeti*” manasındadır. İlk olarak 1463 yılında II. Mehmed Dönemi’nde Veziriazam Mahmut Paşa tarafından Franko Bobaniç adlı bir gayrimüslime ailesiyle beraber gelip Osmanlı topraklarına yerleşmesi için seyahat ve ikamet tezkeresi olarak il-can mektubu tertip edilmiştir. Yine 1478 yılında il-can-name olarak geçen ve ferman şeklinde tanzim edilen bir seyahat izni vardır. Venedik elçilerinin Osmanlı topraklarına girip burada rahatça seyahat edebilmeleri için düzenlenmiştir.⁵² İl-canname yahut il-can mektuplarını, yabancılar için pasaport, mürur tezkeresi ve ikamet tezkeresinin birleştirilmiş şekli olarak görmek mümkündür.

Yabancıların Osmanlı topraklarında seyahat edebilmelerinin izin ve esasları Ahidnamelerde belirlenmekteydi. Osmanlı klasik döneminde yabancı devletlerle yapılan anlaşmalara ve bunlara verilen imtiyazlara *Ahidname* denilmektedir. Ahidnameler 19. yüzyıldan itibaren ahidname ile aynı kökten gelen *muahede*, Tanzimat’tan sonra ise padişahın hat ve tuğrasını taşıyanlar için *tasdikname* olarak adlandırılmışlardır.⁵³ Ahidnameler sulh ve ticari mahiyetteki ahidnameler olmak üzere ikiye ayrılır: Sulh ahidnameleri, bir savaş sonrası yapılan anlaşmaları, ticari ahidnameler ise yabancı devlet tebaasının Osmanlı topraklarında rahatça ticari faaliyetlerini yürütebilmesi için tanınan ayrıcalıkları ihtiva eder.⁵⁴ Ticari ahidnameler kapitülasyonlardır. Kapitülasyonlar, Osmanlı topraklarında yabancıların şahıs ve mal güvenliğini devlet güvencesi altına almasının yanı sıra onların Osmanlı ülkesinde kara ve deniz yoluyla rahatça seyahat etmelerine de izin veren sözleşmeler olmuştur.⁵⁵

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren birçok devletle anlaşma mahiyetinde ve devletlere imtiyazlar veren nitelikte ahidnameler yapmıştır. Bu ahidnameler her

⁵¹ Tekin, *a.g.m.*, s.11.

⁵² Tekin, *a.g.m.*, s.9-10.

⁵³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1994, s.163.

⁵⁴ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.167.

⁵⁵ Maurits H. Van Den Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi, 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlılar*, çeviren: Ali Coşkun Tuncer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.31.

padişah değişikliğinde yenilenmiş veya gerektiğinde üzerinde değişiklik yapılmıştır. Yapılan siyasi anlaşmalarla da başka devlet tebaasının Osmanlı topraklarında seyahatleri ile ilgili maddelere yer verilmiştir. Örneğin 1718 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın 18. maddesi Avusturya tebaasının Osmanlı topraklarındaki seyahatleri ile ilgili hükümleri ihtiva etmektedir. Yine 1774 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın sekizinci maddesinde Rusların Osmanlı topraklarındaki seyahatlerine izin veren hükümler bulunmaktadır. Bu madde ile Rusların Kudüs-i şerif ve diğer yerlere seyahatlerine izin verilmiş, herhangi bir yerde cizye, haraç ve diğer vergilerin alınmayacağı, diğer devletlerin tebaalarına verilen ferman ve yol emirlerinin Ruslara da verilerek bunların Osmanlı topraklarında korunacağı belirtilmiştir.⁵⁶

Yabancıların hatıratlarında da eski dönemlerde Osmanlı ülkesinde ne şekilde seyahat edileceğine dair bilgiler mevcuttur. Avusturya elçisi David Ungnad'ın elçilik heyetinde yer alan ve 1573-1578 senelerinde Osmanlı ülkesinde bulunan Rahip Gerlach, Osmanlı ülkesinde seyahat edebilmek isteyen Hristiyanların adlarının ve sayılarının yazılı olduğu bir belgenin vezir-i azam tarafından verildiği ve bu belgenin görevliler tarafından istenildiğinde gösterilmek zorunda olduğundan bahsetmektedir. Yine Avusturya elçisi Negroni'nin özel hekimi olarak 1612 senesinde İstanbul'a gelen Amman, Kudüs'e gitmek için padişah'tan kendilerinin ülkede rahatça seyahat edebilmeleri için "*Freiheit Brief*" adında ve güven mektubu manasına gelen bir belgeden söz etmiştir.⁵⁷

Yabancıların Osmanlı ülkesinde seyahat edebilmeleri için aldıkları belgeler, dönemselsel olarak farklı adlarla nitelendirilmiştir. 16. yüzyılda "*icazet, izn-i şerif ve hükm-ü şerif*" olarak belirtilen izin belgeleri için 18. yüzyıldan itibaren "*yol emr-i şerifi ve yol hükmü şerifi*" gibi isimler verilmiştir. Bir yabancı, Osmanlı ülkesinde 18. ve 19. yüzyıllarda seyahat edebilmek için kendi elçisi vasıtasıyla başvuru yapmıştır. Elçi; seyahat etmek isteyen kişinin ismini, seyahat gerekçesini, nereye kiminle gideceğini belirten bir dilekçe hazırlamıştır. Dilekçeye yönelik *yol emri* verilmeden önce iznin verilip verilmeyeceğine dair bir inceleme yapılmıştır. İncelemenin ardından ise gerekli emir çıkmıştır. Seyahat için başvuru yapan kişiler kendi

⁵⁶ Sezer, a.g.m.s., 107-108.

⁵⁷ Belkis Konan, *Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Basılmamış D.T. Ankara, 2006, s.30.

elçiliklerinden aldıkları yazı ve padişah'tan aldıkları yol emri ile Osmanlı ülkesinde seyahat etmişlerdir. Alınan belgede seyahat edecekleri yerlerdeki görevlilerin seyahat edenlere zorluk çıkarmaması ve gereken kolaylıkların sağlanması da emredilmiştir. Yol emri alan kişilerin sorulduğunda kendileri için düzenlenen belgeleri görevlilere gösterme zorunlulukları da bulunmaktadır.⁵⁸ Seyahatlerle ilgili mürur ve Pasaport Nizamnameleri, ilan edilip yürürlüğe girene kadar bir yabancı'nın Osmanlı ülkesinde seyahat edebilmek için karşılaşacağı prosedürler bu şekilde gerçekleşmiştir.

Osmanlı tebaasından olup ülke dışına çıkmak isteyenlerin pasaport işlemlerini gidilecek yabancı devletler yapmaktaydı. Bu usul, II. Mahmud Dönemi'nin son yıllarına kadar devam etmiştir.⁵⁹ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda özellikle Tanzimat Fermanı'nın da etkisiyle birçok alana sirayet eden nizamnamelerle tanzim etme siyaseti, seyahat prosedürlerinde de kendini göstermiştir. Yayımlanan *Men'i Mürur Nizamnamesi*'nde (9 Şubat 1841) gerek yabancıların Osmanlı ülkesinde seyahatleri gerekse de Osmanlı tebaasından olanların hem Osmanlı topraklarında hem de yabancı ülkelere seyahat etmelerindeki kurallar yer almıştır.⁶⁰

*Men'i Mürur Nizamnamesi*⁶¹ Osmanlı tebaasından olanların ülke dışına seyahat etmek için alacakları belgeyi “tezkere” olarak nitelendirmektedir; ancak ülkeye dahil olacak yabancıların ellerindeki belge için *pasaport* tabirini kullanmaktadır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin aslında verdiği evrakın pasaport olmasına karşın pratikte bu terminolojinin henüz yerleşmediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Çünkü hemen hemen bu döneme kadar ülke dışına çıkacak Osmanlı tebaası yabancı ülkelere pasaport almaktaydı. Osmanlı bürokrasisindeki yerleşik söylem burada tezahür etmiştir.⁶² Osmanlı Devleti'nde hem tebaa hem de yabancılar için seyahatin esaslarını belirleyen ve 16 maddeden oluşan bu düzenlemenin özellikle beşinci maddesi, pasaportla ilgili hükümleri ihtiva etmektedir.

⁵⁸ Sezer, *a.g.m.*, s.109-110.

⁵⁹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.71

⁶⁰ Nizamnamenin tam transkripsiyonu için; bkz. Çadırcı, *a.g.m.*, s. 173-178.

⁶¹ Nizamnamenin eski harflerle basılmış metni için; BOA, İ.MSM.2/35/15. 30 Rebiulevvel 1260 (19 Nisan 1844) Belge üzerindeki tarih 17 Zilhicce 1256 (9 Şubat 1841) Bkz. ek:1

⁶² Pasaport yerine tezkerenin kullanıldığına dair 1844 yılında hazırlanan 9 maddelik *Mürur Talimatının* birinci maddesinde yine pasaport yerine tezkere tabirinin kullanıldığı görülmektedir: “...ecnebi diyarına azimet edecek kesana atılbeyan usule tatbikan tezkere verilmesi ve dahil-i memalik-i mahrusa için istimal olunmakta olan tezkereler kafi olub fakat Devlet-i Aliye senedi aldığına alamet olarak ecnebi diyarı için verilecek tezkerelerin balalarına şems resmî ilave olunması...” BOA, A.}DVN.MKL.72/3, 14 Rabulahir 1260 (3 Mayıs 1844) Bkz. Ek: 2

Metnin beşinci maddesinde, üst düzey Osmanlı memurları haricindeki Osmanlı tebaasının yabancı ülkelere seyahatlerinde nasıl tezkere alacakları ve Osmanlı Devleti'ne gelecek yabancılara seyahatleri hususunda uygulanacak kurallar belirlenmiştir. Buna göre yabancı ülkeye gidecek Osmanlı tebaası, Dersaadet'te ise kendisine bir şahit gösterip İhtisab'tan⁶³ aldığı şehadetnameyi Hariciye Nezaretine götürecek oradan mürur için verilecek tezkereyi tekrar İhtisab'a götürüp imza ettirip mühürlettikten sonra gidilecek ülkenin Dersaadet'teki elçisine de tezkeresini imzalatıp mühürletecektir. Dersaadet dışındaki Osmanlı ülkesinde yaşayan ve yabancı ülkelere gitmek isteyen Osmanlı tebaası ise bulunduğu memleketin meclisinden tezkeresini alacak, bulunduğu yerde gideceği ülkenin konsolosu var ise ona yoksa huduttaki konsolosuna imzalatacaktır. Beşinci maddedeki buraya kadar olan hükümler, bir Osmanlı tebaasının yurt dışına çıkabilmek için yapacağı işlemleri açıklamıştır.

İlgili maddenin devam eden hükümleri ise yabancıların Osmanlı ülkesindeki seyahatleriyle ilgili işlemleri izah etmektedir. *Müstemin*⁶⁴ taifesinden olup kara yolu ile Osmanlı topraklarına gelenler, gerek hudutta gerekse de ikamet edecekleri yerlerde pasaportlarını tezkere memurlarına göstermek ve imza ettirmek zorundaydılar. Eğer Dersaadet'e gelmişler ise pasaportlarını İhtisaba göstermek ve imzalatmaları gerekmektedir. Deniz yolu ile Dersaadet'e yapılan seyahatlerde ise Haliç'e geldiklerinde gemi kaptanı, gemideki yolcuların pasaportlarının pasaport memurlarına gösterilip sonra da imza edilip ve mühürletilmesine dikkat edecekti. Şayet gizlenip de pasaportunu imzalatmayan ve mühürletmeyen zuhur ederse, bu yolcu düvel-i müntehabe tebaasından ise kendi kançılıyası vasıtasıyla İhtisab'a gönderilecekti. Bu usul Osmanlı Devleti'nin tüm liman ve iskelelerinde geçerli olacaktır.

⁶³ Osmanlı Devleti'nde daha ziyade "ihtisab ağası" veya "ihtisab emini" denilen muhtesib devletin kuruluşuyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu makama ise İhtisab denilmiştir. Kadı tayin edilen her yerde üstlendiği sorumluluklarla onun yardımcısı durumunda olan bir de muhtesib bulunmuştur. Muhtesib'in bulunduğu yerde başkalarını kontrol etmek gibi bir vazifesi de bulunmaktadır. 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra İhtisab Ağalığı Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamname ile İhtisab'a İstanbul'a yerleşme ve seyahat konusunda yetkiler verilmiştir. Ziya Kazıcı, "Hisbe" (Tarihçe/ Osmanlı Devleti) *DİA*, cilt: XVIII, s.143-145

⁶⁴ Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlar belirli bir tüccar topluluğu için geçerli olup metinlerde tüccarların adları yer almamıştır. Osmanlı Devleti ile dostluk ve barışı koruduğu müddetçe kapitülasyonlar da geçerli kalıyordu. Osmanlı ülkesine gelen kapitülasyonlu tüccar ise ayrıca bir "aman" alma zorunda değildi. *Aman* şeriat topraklarında bir yıldan fazla kalabilen yabancıları ifade etmektedir. Bu bakımdan *Aman* sahiplerine de Müste'min denilmiştir. Koruma altındaki bu yabancıların kara ve deniz yoluyla serbestçe seyahatlerine izin de verilmiştir. Boogert, *a.g.e.*, s.30-31.

Sekizinci maddede tezkere yoklamalarının görevli memurlar tarafından meccanen/ücretsiz olarak yapılacağı, *Müstemin* taifesinden olup memleketlerine dönmek veya başka mahallere gitmek isteyenlerin İhtisabdaki kayıtlarını sildirmek üzere pasaportlarını İhtisaba göstermek ve imzalatmak zorunda oldukları ifade edilmiştir.

Metinde yer alan diğer maddeler daha çok Osmanlı topraklarındaki seyahat, tezkere evrakının içeriği bu evrakta hangi bilgilerin yer alacağı ve tezkere harçları ile ilgilidir. Bir bakıma Men'i Mürur Nizamnamesi, Tanzimat öncesindeki seyahatle ilgili kuralların yeniden düzenlenerek bir araya getirmiş halidir.⁶⁵

Men'i Mürur Nizamnamesine bağlı kalınarak hazırlanan dokuz maddelik *Mürur Talimatnamesi* 1844'te Sadarete sunulmuştur.⁶⁶ Kısa zaman zarfında buradaki metin "*Mukarrer olan mürur nizamının bazı güne tadil ve teyidine dair Meclis-i Valayı Ahka-mı Adliye'den dokuz madde üzerine kaleme alınıp tanzim olunan talimatname suretidir*"⁶⁷ şeklinde matbu biçimde basılmıştır.

Dokuz maddelik talimatnamada Men'i Mürur Nizamnamesi'nin pasaportla ilgili beşinci maddesi burada dördüncü madde olarak, sekizinci maddesi ise altıncı madde olarak aynı şekilde yer almıştır. Talimatname, daha çok 1841 tarihli düzenlemenin kısaltılmış şeklidir. Osmanlı Devleti'nde 1867 yılında yürürlüğe girecek olan Pasaport Odası Nizamnamesi'ne⁶⁸ kadar pasaportla ilgili konuların bu talimatname

⁶⁵ Çadırcı, *a.g.m.*, s.173.

⁶⁶ BOA, İ.MSM. 2/35. 30, Rabiülevvel 1260 (19 Nisan 1844).

⁶⁷ BOA, A.}DVN. MKL.72/3, 14 Rabulahir 1260 (3 Mayıs 1844) Bkz. ek: 2

⁶⁸ 1844 yılından Pasaport Odası Nizamnamesi'nin yayımlandığı tarih olan 14 Şubat 1867' ye kadar olan sürede pasaport uygulamasının hangi esasa göre yapıldığına dair farklı bilgiler mevcuttur. Musa Çadırcı'ya göre 1867'ye kadar 1841 Men'i Mürur Nizamnamesi'ne göre pasaport uygulamasının yapıldığını söylemek mümkündür. (Musa Çadırcı, *a.g.m.* s. 173) Nalan Turna ise 1844 Nizamnamesi: "Memalik-i Mahruse-i Şahane'de Mürur ve Ubur' adlı Nizamnamenin (Turna, *a.g.e.*, (78-81) 1887'de yürürlüğe giren Mürur Nizamnamesi'ne kadar yürürlükte kaldığını belirtmiştir.(Turna, *a.g.e.*, s.81) Bu Nizamname esas alındığında ise 1844'ten Pasaport Odası Nizamnamesinin yürürlüğe girmesine kadar olan süreç bu nizamname esasına göre yapıldığı söylenebilir. 1844 Nizamnamesinin maddelerine bakıldığında 1867 nizamnamesi ile birebir örtüşmektedir. Nizamnamede verilen dipnotta BOA, İ.MSM.2/35, numaralı 30.Rabiülevvel 1260 (18 Nisan 1844) tarihli belge verilmiştir. Dipnottaki verilen belgelerin içeriğinde bahsedilen mürur tezkeresi yer almamaktadır. Burada daha önceden de bahsettiğimiz 1841 Men'i Mürur Nizamnamesi'ne göre hazırlanmış 9 maddelik Mürur Talimatnamesi yer almaktadır. Yine BOA, C.ZB. 15/733 numaralı 24 Safer 1261 (4 Mart 1845) tarihli bir belgede Memalik-i Mahrusede bir yerden bir yere gideceklerin tabi olacakları mürur talimatnamesinin tatbiki istenmektedir. Aynı zamanda 1887 tarihli nizamnamenin 24. ve son maddesi bir nizamnameyi değil talimatnameyi feshetmektedir.Yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde BOA, HR.SYS.2920/52 numaralı 01.08.1844 tarihli belgede Memalik-i Şahanede Pasaport ve Mürur Tezkeresi Nizamnamesi adında ve içeriği yine birebir 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi ile örtüşen bir nizamname mevcuttur. Ancak bu nizamnamenin de uygulandığına dair bilgiler tam olarak mevcut değildir. 1887 tarihli

ile yapıldığı güçlü bir ihtimaldir. Aynı zamanda 1887 yılında yayınlanan Mürur Nizamnamesi'nin⁶⁹ 24. maddesi 9 Ramazan 1260 (22 Eylül 1844) tarihli Mürur Talimatnamesi'ni feshetmektedir. Buradaki talimatnamenin bahsedilen dokuz maddelik talimatname olduğunu düşünmek de mümkündür. Sonuç olarak pasaport uygulaması 14 Şubat 1867'de çıkarılan "Pasaport Odası Nizamnamesi" ile çağdaş devletlerdeki gibi yapılmaya başlanmıştır.⁷⁰

1.1.4. Osmanlı Devleti'nde Diğer Seyahat Belgeleri

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren farklı amaç ve gerekçelerle yeni seyahat belgeleri kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı yöneticileri devletin geniş topraklarında özellikle tehdit olarak tanımladıkları unsurlara karşı, göç ve seyahat gibi hareketlilikleri kontrol altına almaya çalışmışlardır.⁷¹ Özellikle II. Mahmut Dönemi'nden itibaren bu meselelerde daha sistematik hareket edilmeye başlanmıştır. İşte bu hususta gerek yabancıların gerekse de tebaanın göç ve seyahatlerinin kontrol, kayıt ve takibinde bu belgeler ve bu belgelerin alınmasında ve kullanılmasında belirlenen kanun, nizamname ve talimatname ve kararlar mühim bir rol oynamıştır. 19. yüzyıldan itibaren devletin yıkılışına kadar olan süreçte seyahatlerde pasaportun yanı sıra en fazla kullanılan belgeler mürur tezkeresi ve pasavan olmuştur. Bunların yanı sıra Birinci Dünya Savaşı sırasında mürur tezkeresinin uygulamadan kalkmasından dolayı Osmanlı topraklarında seyahat etmek için tamamen asayiş kaygısı ile "seyahat varakası" uygulaması başlamıştır. Burada bu üç belge incelenecektir.

1.1.4.1. Mürur Tezkeresi

Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğü'nde mürur; "*geçme, bir taraftan girip diğer taraftan geçme ve geçip gitme*" şeklinde, tezkere ise "*bir iş için izin verildiğini bildiren resmî kâğıt*" olarak tanımlanmaktadır. Mürur tezkeresi, Osmanlı ülkesinde bir yerden bir yere gitmek için alınan iç pasaporttur. Osmanlı Devleti iç güvenliğinin

nizamnamenin feshettiği 9 Ramazan 1260 tarihli talimatname o dönemde yayınlanan kendisinden önceki ve sonraki tarihleri de kapsayan 273, 274, 275 sayılı Takvim-i Vekayilerde de yer almamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde yapmış olduğum araştırmalarda 9 Ramazan 1260 tarihli bir talimatnameye tesadüf etmedim. 1887 Mürur Nizamnamesinde fesh edilen talimatnamenin tarihsel yakınlık da göz önünde bulundurulduğunda BOA, A.}DVN.MKL.72/3, numaralı 14 Rabiulahir 1260 (3 Mayıs 1844) tarihli belgenin olduğu güçlü bir ihtimaldir. Bkz. Ek: 2.

⁶⁹ Nizamnamenin tüm maddeleri için; BOA, A.}DVN.MKL.82/13,18 Zilkade 1304. (Ağustos 1887)

⁷⁰ Çadircı, a.g.m., s.173.

⁷¹ Yılmaz, a.g.e., s.21.

sağlanması ve büyük şehirlere olan göçün engellenmesi için değişik önlemler almıştır. *men'i mürur* adı verilen, geçişin engellenmesi ya da yol izni adındaki uygulamaların geçmişi 16.yüzyıla kadar gitmektedir.⁷² Bu dönemde Anadolu'da çıkan Celali İsyanları Anadolu'da asayiş ve üretim düzenini bozmuştur. Bunun sonucunda ise büyük şehirlere yönelik kitlesel göç hareketleri başlamıştır.

Toprak sistemine bağlı bir devlet otoritesi tesis etmiş olan Osmanlı Devleti'nde köylünün toprağı terk etmesi demek; asayiş, ekonomi ve demografi açısından birçok alandaki nizamın ortadan kalkması anlamına gelmekteydi. Öte yandan tarımla meşgul olan köylülerin mekânlarını terk edip şehirlere göç etmeleri, tıpkı terk ettikleri yerlerde ortaya çıkan neticeleri göç ettikleri yerlere taşımalarına neden olmuştur. Bu yüzden Osmanlı Devleti göç hareketlerini kontrol altına almayı bir zorunluluk olarak görmüştür.

Osmanlı Devleti'nde göçlere yönelik düzenleme ve kısıtlamalar özellikle kriz dönemlerinde daha çok ön plana çıkmıştır.⁷³ Nüfus hareketliliği bakımından devletin uyguladığı, konargöçerlerin bir bölgeden alınıp başka bölgeye iskânı⁷⁴ ve sürgün⁷⁵ uygulamalarını da yine bu kriz dönemi şartları ile açıklamak mümkündür.

Celali İsyanları ile başlayan asayişsizlik ve 18. yüzyılda Patrona Halil İsyanı sonucu ortaya çıkan güvensizlik ve aşırı vergilerle artan ekonomik sıkıntılar güvenli bir yer olarak algılanan İstanbul'a yönelik göçlerin artmasına neden olmuştur. İstanbul'un özellikle tercih edilmesinde şehir sakinlerinin tekalif-i şakka⁷⁶ gibi vergilerden muaf olmalarıyla birlikte buradaki dini kurumların muhtaçlara yardım etmesi etkili faktörler arasında yer almıştır.⁷⁷ İstanbul'a yönelik bu göç hareketi 19. yüzyılda da devam etmiştir. II. Mahmut Dönemi'ne kadar bu göçlerin önlenmesine yönelik girişimler olmuş, İstanbul'da üç beş sene aralıklı yapılan yoklamalarla işsiz ve ne ile meşgul olduğu belli olmayan kimseler memleketlerine geri gönderilmişlerdir. Bu uygulamalara karşın şehirden gönderilen kimseler bir şekilde İstanbul'a geri dönmüşlerdir. Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kapatılması, mürur konusunda yeni düzenlemeleri zaruri hale getirmiştir. Daha önce Anadolu ve Rumeli'de

⁷² Çadırcı, *a.g.m.*, s.169.

⁷³ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 165.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için, bkz. Tufan Gündüz, "Konar Göçer" *DİA*, cilt: 26, s.161-163.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için, bkz. Kemal Daşcıoğlu, "Sürgün" (Osmanlılarda), *DİA*. Cilt: XXVI, s.167-169.

⁷⁶ Tekalif-i Şakka, güç yetirilemeyecek kadar ağır vergiler manasında olup genellikle memurların halktan aldıkları izinsiz vergiler için kullanılmıştır. Ahmet Tabakoğlu, "Tekalif", *DİA*, cilt: XL, s.336-337.

⁷⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s.166.

memleketlerinde olan ocak mensuplarının tekrardan İstanbul'a dönmelerine engel olunmuştur. İstanbul'da gerek işsiz güçsüz olarak nitelendiren başıboş takımı ve tufeyli işlerde çalışarak para kazanmaya alışmış kişiler, *yol emri* verilerek memleketlerine gönderilmişlerdir. Yeniçeri taifesinden ve işsiz güçsüz takımından olanlara, İstanbul'a gitmek isteyenlere mürur tezkeresi verilmemesi fermanlar çıkarılılarak yasaklanmıştır.⁷⁸

Padişah II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasından sonra Hicrî 1242 senesi Muharrem ayının sonlarında (Ağustos- Eylül 1826) İhtisab Ağalığı Nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu düzenleme ile İhtisab Ağalığı, İhtisab Nezaretine dönüşmüş İhtisab Ağası da *İhtisab Nazırı* unvanını almıştır. İhtisap Nezareti bir çeşit belediye teşkilatı olmakla birlikte yeniçeriliğin kaldırılmasından dolayı şehrin güvenliğinden de sorumlu hale getirilmiştir. İstanbul'a seyahat ve yerleşme esasları da bu nizamnamede yer almıştır.⁷⁹

İhtisab Ağalığı Nizamnamesi⁸⁰ 48 maddeden oluşmakta olup düzenlemenin mürur tezkeresine yönelik maddeleri asayişe yöneliktir. Metnin 10. maddesi İstanbul'a işsiz takımının yığılmasını önlemek için alınacak önlemleri sıralamış, şehirde çalışacak kişilerden de kefil göstermeleri istenmiştir. Yine aynı maddede men-i mürurun uygulanmasına önem gösterilmesi belirtilerek İstanbul'a gelmesi icap edenlerin hangi amaçla geldiğinin yazılması istenmiştir. Metnin 15. maddesi şüpheli görülenlerin mürur tezkerelerine yapılacak işlemi açıklamaktadır⁸¹. Bu düzenlemeyle genel olarak İstanbul'a zorunlu olmadıkça gelişi engellemek, sorunlu görülen kitleleri şehirden çıkarmak, şehirde kalanları ise kayıt altına almak hedeflenmiştir. Nizamnamenin mürur ile ilgili maddelerine bakıldığında mürur tezkeresinin İstanbul'da istenmeyen gruplardan kurtulmak ve bu grupların şehre gelişine mani olmak için bir vasıta olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Bu uygulama Tanzimat Dönemi'ne kadar sürmüş ve mürur tezkeresi 1831 yılına kadar kaza ve kasabalarda kadı ve naibleri tarafından verilmiştir. Muhtarlık ihdas edilene kadar ülke içinde seyahat edecek kişi mahalle imamından aldığı belgeyi mahkemeye ibraz ettikten sonra ücret mukabilinde mürur tezkeresini alabilmiştir.

⁷⁸ Çadircı, *a.g.m.*, s. 170 -171.

⁷⁹ Ziya Kazıcı, "Hisbe" (Tarihçe/ Osmanlı Devleti) *DİA*, cilt: XVIII, s.143-145.

⁸⁰ Nizamnamenin tam metni için bkz. BOA, A. {DVNSBUY.İLM.d/2, 29 Zilhicce 1255. (4 Mart 1840)

⁸¹ Turna, *a.g.e.*, s.64-65.

Muhtarlık ihdas edildikten sonra imamların yaptığı bu iş muhtarlara bırakılmıştır. 1830 yılında yapılan nüfus sayımından sonra ise sancak merkezlerinde Defter Nazırlıkları kurulmuş ve mürur tezkeresi verme görevi bu birime devredilmiştir. Bu dönemde Osmanlı ülkesinde bir yerden bir yere gitmek isteyen kişi; mahalle imamından, muhtarlığın ihdasından sonra ise muhtardan nereye ne kadar süre ile gideceğine dair bir belge alıp kadıya ibraz ettikten sonra buradan alacağı ilamla defter nazırına gidip kaydını yaptırarak tezkeresini alabilmiştir. Mürur tezkeresi almak kefalete bağlı olup kişinin bir kefil gösterme mecburiyeti vardı. Alınacak mürur tezkeresinde⁸² kişinin isim ve yaşının yanı sıra boy, saç, göz, kaş, bıyık gibi eşkal bilgileri de yazılmaktaydı.⁸³ Suç işleyenlere ve sürgünde olanlara da tezkere verilmiyordu.⁸⁴

Osmanlı topraklarında hem Osmanlı tebaasının hem de yabancıların bir yerden bir yere seyahat edebilmeleri için zorunlu olan mürur tezkeresi ile ilgili kuralların sistematik bir hal alması ise mürur nizamnamelerinin çıkarılmasından sonra gerçekleşmiştir.

*“Mürur tezkereleriyle ilgili kuralların sıkı bir şekilde işletilmeye başlandığı zamanda dahi yol hükmü, yol emr-i şerifi, kaime, şukka, mektup, emirname-i sami veya tahrirat-ı samiyeler yazılmaya devam etti. Mürur Tezkeresi nizamnamelerinin işlerlik kazanmalarıyla bu belgelere daha az ihtiyaç duyuldu. Bunda mürur tezkerelerinin yanı sıra dış pasaport ve Tezkere-i Osmaniyye denilen, nüfus cüzdanı niteliğindeki belgelerin ortaya çıkması da önemli rol oynamıştır.”*⁸⁵

Doğrudan mürur tezkeresiyle ilgili ilk düzenleme 17 Zilhicce 1256 (9 Şubat 1841) tarihli Men'i Mürur Nizamnamesi'dir. Metin, 16 maddeden oluşmaktadır.⁸⁶ Daha önce mürur tezkeresi ile ilgili kurallar burada bütünleştirilerek nizamname halini almıştır. Düzenleme sadece Osmanlı topraklarında seyahati düzenlemekle kalmamakta Osmanlı tebaasının ve yabancıların pasaport işlemleri ile ilgili maddeleri de ihtiva etmektedir. Bundan üç yıl sonra 1844'te ilgili düzenleme esas alınarak dokuz maddelik bir Mürur Talimatnamesi hazırlanmıştır. Yine aynı yıla ait olarak mürur ile ilgili olarak “Memalik-i Mahruse-i Şahanede Mürur ve Ubur” adında bir

⁸² Mürur Tezkeresi örneği için. BEO.C.ZB.4/182. 22 Cemaziyevvel 1257 (12 Temmuz 1841) Bkz.Ek:3.

⁸³ Çadircı, a.g.m., s.171-172

⁸⁴ Turna, a.g.e., s.71.

⁸⁵ Turna, a.g.e., s.59.

⁸⁶ Nizamnamenin tüm maddelerinin değerlendirmeleri için bkz. Turna, a.g.e., s.71-78.

nizamnameden bahsedilmektedir.⁸⁷ Mürur tezkeresi ile ilgili son düzenleme ise 15 Zilkade 1304 (24 Temmuz 130) tarihinde (5 Ağustos 1887) yayınlanan Mürur Nizamnamesi'dir.⁸⁸ Bu metin üç fasıl ve 25 maddeden oluşmaktadır. Birinci fasıl *Ahkam-ı Umumiye* olarak birinci ve sekizinci maddeleri içermekte olup bu fasıladaki maddelerde, mürur tezkeresinin zorunluluğu, hangi hallerde alınıp alınmayacağı, ne kadar süre geçerli olduğu, nereden verildiği, gibi hükümler yer almaktadır. Bunların yanında yine aynı bölümde alınacak mürur tezkeresinde⁸⁹ tezkere sahibi ile ilgili nüfus ve eşkal bilgileriyle birlikte refakatinde seyahat edecek kişilerle ilgili kurallar açıklanmış ve tezkere harcının beş kuruş olduğu beyan edilmiştir.

İkinci Fasıl ise *Mürur Tezkeresinin Suret-i İstihsali* olarak 9-17. maddeleri kapsamakta olup mürur tezkeresinin ne şekilde alınacağına dair kuralları açıklamaktadır. Bu fasılda mürur tezkeresi için müslim ve gayrimüslim tebaanın yanı sıra devlet memuru ve öğrencilerin nereden ve nasıl ilmühaber alacakları, ilmühaberi olmayan, zaptiye tarafından tutulan ve adli olarak azimet yasaklananların tezkere alamayacağı, müddeti dolan tezkerelerin kullanılmasının yasak olduğu, gerek tebaadan gerekse de yabancı yolcuların polis tarafından talep edildiğinde tezkerelerini göstermek zorunda olduklarına dair hükümleri yer almaktadır.

Üçüncü Fasılda ise 18 - 25. maddeleri *Mücazat* başlığı altında verilmiştir. Burada mürur tezkeresi olmayanlara, olup da vize ettirmeyenlere, tezkeresini kaybedenlerin nasıl yenileyeceğine, tezkeresini tahrif edip sahtecilik yapanların Ceza Kanunu'nun 156. ve 157. maddelerine göre cezalandırılacaklarına dair hükümleri yer almıştır. 24. maddede metnin ilanından üç ay sonra yürürlüğe gireceği ve 9 Ramazan 1260 (22 Eylül 1844) tarihli Mürur Talimatnamesi'nin feshedildiği, 25. maddede ise nizamnamenin icrasından Dahiliye Nezaretinin sorumlu olduğu hükmü bulunmaktadır. Bu metnin şekil olarak 1884 Pasaport Nizamnamesi ile benzer olduğunu söylemek mümkündür. Bundaki gerekçe ise her iki düzenlemenin de Şûrâ-yı Devlet tarafından hazırlanmış olmasıdır. Bu iki nizamnamedeki şekli ve teknik değişimi, ilerleyen dönemlerdeki diğer nizamnamelerde de görmek mümkündür.

⁸⁷ 1844 tarihli Nizamname ve Talimatname için bkz. 67 numaralı dipnot.

⁸⁸ *Düstur*, 1. Tertip, cilt: 5, no: 223, s.861-865.

⁸⁹ 1887 tarihli Mürur Nizamnamesinin yürürlükte olduğu dönemde alınan mürur tezkeresi örneği için BOA. A.}MTZ.(04) 5/6/6-2, 19 Ramazan 1311 (26 Mart 1894) Belge üzerindeki tarih 15 Şaban 1309 (15 Mart 1892) Bkz. Ek: 4.

Osmanlı arşiv belgelerinde mürur tezkeresi ile öne çıkan meselelerin genellikle diğer seyahat belgeleri olan pasavan ve pasaport ile birlikte geçtiği görülmektedir. Örneğin mürur tezkeresi, pasaport ve pasavan almak için müracaat edenlerin ilmühaberlerinde muhtar mührünün olmadığı ve buna dikkat edilmesi gerektiği,⁹⁰ yine pasaport masraflarından kaçınan tüccarların Mısır'ın statüsünden dolayı mürur tezkeresi ile buraya geçip oradan Amerika'ya gittiklerinden bu durumun engellenmesi istenmiştir.⁹¹

Mürur tezkeresini yabancıların da bulundurma zorunluluğu olduğundan onlarla ilgili meseleler de gündeme gelmiştir. Bağdat vilayetinin yabancılara ücretsiz mürur tezkeresi vermek istemesi üzerine bu uygulamanın ancak Osmanlı tebaası için geçerli olduğu bildirilmiştir.⁹² Yabancılarla ilgili olarak Kosova vilayetine bildirilen Şûrâ-yı Devlet kararında, ülke dahilinde mürur tezkeresi olmayan kadınlara ceza verilmeyeceğine dair kararın ecnebi kadınları kapsamadığı açıklanmıştır. Bu vakadan da anlaşılacağı üzere mürur tezkeresi ile ortaya çıkan meseleleri Şûrâ-yı Devlet karara bağlamıştır.

Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilip Kanuni Esasi'nin tekrardan yürürlüğe girmesinden sonra pasaport ve mürur nizamına yönelik daha önceden alınmış olan ilave kararların uygulanmasına mahal kalmadığı bildirilmiştir.⁹³ Örneğin şahsi vergi hükmünce borcu olanlara pasaport ve mürur tezkeresi verilmemiştir.⁹⁴ Kanuni Esasi'nin ilan edilmesinden sonra ortaya çıkan hürriyet atmosferinde mürur tezkeresi özgürlüğe aykırı ve kısıtlayıcı bir uygulama olarak görülmüştür.⁹⁵ Buna rağmen Kanuni Esasi'nin yürürlüğe girmesinden dolayı mürur ve Pasaport Nizamnamelerine riayet edilmediği yeni bir nizam tanzim ve tatbik oluncaya kadar mevcudun korunacağına dair karar alınmıştır.⁹⁶ Yine bu doğrultuda 9 Mayıs 1909 tarihinde Zaptiye Nezaretinden Mürur ve Pasaport Nizamnamelerinin yürürlükte olduğu ve kurallarına riayet edilmesi istenmiştir.⁹⁷ Bu dönemde mevcut seyahat belgelerinin kullanılmamasına yönelik bir temayülün olduğu görülmektedir. İdare tarafından ise seyahat belgelerinin kullanılması istenmiş ve bunlarla ilgili nizamnamelerin

⁹⁰ BOA, DH.MKT, 1181/38, 28 Cemaziyevvel 1325 (9 Temmuz 1907).

⁹¹ BOA, DH.HMŞ, 15/25, 6 Şaban 1327 (23 Ağustos 1909).

⁹² BOA, DH.MKT, 1442/50, 4 Zilhicce 1304 (24 Ağustos 1887).

⁹³ BOA, DH.MKT, 1283/94, 4 Receb, 1326 (2 Ağustos 1908).

⁹⁴ BOA, DH.MKT.2611/95, 24 Mart 1325 (9 Mart 1907).

⁹⁵ Turna, *a.g.e.*, s.99.

⁹⁶ BOA, ZB.600/72, 7 Eylül 1324 (20 Eylül 1908).

⁹⁷ BOA, ZB.602/60, 26 Nisan 1325 (9 Mayıs 1909).

yürürlükte olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Mürur tezkeresinin kaldırılmasına yakın bir dönemde tezkerenin alımına yönelik yeni bir uygulamaya geçilmiştir. Buna göre tezkerenin alınabilmesi için bir nevi nüfus cüzdanı olan Tezkere-i Osmani'nin⁹⁸ gösterilmesinin yeterli olacağı ifade edilmiştir.⁹⁹ Bu durum da seyahatte idari bir kolaylık olarak kabul edilebilir.

Meclis-i Ayan'da 8 Aralık 1909 tarihinde mürur tezkeresinin kaldırılmasına yönelik mazbata kabul edilmiş ve bir sonraki yılın temmuz ayının başında uygulamanın başlaması kararlaştırılmıştır. Mürur tezkeresinin kaldırılmasıyla ilgili durum gerekli yerlere yazılıp gazetelerde ilan edilmiştir.¹⁰⁰ Uygulamanın lağvı ile mürur katiplerinin görevlerine de son verilmiş,¹⁰¹ elde kalan tezkereler yakılmıştır.¹⁰² Mürur tezkeresinin lağvı ile pasaport uygulamasına da son verildiğine dair bir kanaatin oluşmasından dolayı bu uygulamasının devam ettiği ve ilgili prosedürlere riayet edilmesi konusunda ihtar yapılmıştır.¹⁰³ Mürur tezkeresinin kaldırılmasıyla ortaya çıkan durumun askerlik işlerine olumsuz tesiri olduğu ve bu yüzden de pasaport uygulamasının devamının gerekli olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁴

Osmanlı Devleti, mürur tezkeresi ile gerek tebaanın gerekse de yabancıların, Osmanlı ülkesindeki seyahatlerinde belirleyici ve söz sahibi olabilmıştır. Mürur tezkeresi ile ilgili prosedürlerle devlet; seyahat edenlerin kaydını tutmuş, böylece tebaa ve yabancılar takip edilebilir hale gelmiştir. Bunların yanında mürur tezkeresinden ve tezkereye bağlı yapılan işlemlerden alınan ücretler de devlet için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Buna rağmen İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan ülkedeki serbestiyet iklimi mürur tezkeresinin kaldırılmasına yönelik süreci hızlandırmıştır. Zaten İttihat ve Terakki yönetiminin ülke içerisinde iletişimi ve seyahati kolaylaştırmak gibi bir politikası da bulunmaktadır.¹⁰⁵ Bu uygulamanın da aynı politikanın bir sonucu olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Birinci Dünya Savaşı sırasında mürur tezkeresi benzeri bir uygulamaya tekrardan ihtiyaç duyulmuş olmalı ki benzer bir belge olan seyahat varakasına geçilmiştir.

⁹⁸ Tezkere-i Osmaniye örneği için BOA, ŞD.2688/26/7, 18 Cemaziyelahir1318 (13 Ekim 1900) Belge üstündeki tarih 28 Şubat 1300 (12 Mart 1885).Bkz. ek: 5

⁹⁹ BOA, DH.MKT.2803/29, 14 Rebiulahir 1327 (5 Mayıs 1909)

¹⁰⁰ Turna, *a.g.e.*, s.101.

¹⁰¹ BOA, DH.SN.THR. 29 Ramazan 1328 (4 Ekim 1910)

¹⁰² Turna, *a.g.e.*, s.103.

¹⁰³ BOA, DH.HMŞ.15/35, 16 Zilkade 1328 (19 Kasım 1910).

¹⁰⁴ BOA, BEO.3833/287425, 6 Zilhicce 1328 (9 Aralık 1910).

¹⁰⁵ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.60.

1.1.4.2. Pasavan

Fransızca “*passavant*” kelimesinden gelen pasavan, Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü’nde sınırdaş olan ülkelerin sınır bölgeleri içinde oturan kendi vatandaşlarına, komşu bölge sınırları içinde kısa süreli dolaşmalarını sağlamak üzere verdiği belge olarak tanımlanmaktadır. Şemseddin Sami’nin Fransızca- Türkçe sözlüğü olan *Kamus-i Fransevi*’de ise *Passavant*, gümrük resmîni vermiş veyahut bu resimden muaf eşya-yı tüccariyenin bir yerden bir yere nakli için verilen tezkere, gümrük mürur tezkeresi, mürur tezkeresi, yol emri şeklinde açıklanmıştır.¹⁰⁶ Terminolojik olarak bakıldığında bir geçiş belgesi olması hasebiyle tıpkı pasaportta olduğu gibi bu belge için de mürur tezkeresi tabiri kullanılmaktadır.

Pasavan, pasaport gibi kişinin kendi ülkesinden herhangi bir başka ülkeye geçişine imkan sağlayan bir belge değildir. Pasavanın geçişe imkân sağladığı ülke bellidir. Bu geçişler doğrudan iki devletin anlaşması neticesinde gerçekleşir. Pasavanı ortaya çıkaran gerekçelerin gündelik ve ekonomik olduğunu söylemek mümkündür. Sınır boylarında yaşayan, işleri ve arazileri nedeniyle sıklıkla seyahat edenlere yönelik pasavan belgesi icat edilmiştir.

Bu tür kısa süreli sınır giriş çıkışları uluslararası devletler hukukunda küçük trafik (*le petit traffic*) olarak geçmektedir. Osmanlı Devleti’nde kısa süreli pasaportlar, *pasavan* bazı belgelerde ise *geçit tezkeresi* olarak nitelendirilmiştir. Yine pasavanlara “*muvakkat şehadetname, mürur tezkeresi*” denildiği de olmuştur. Zaman zaman 10 kuruşluk pasaportlar da pasavan olarak nitelendirilmiş çok az da olsa 15 günlük olanlar geçit tezkeresi, altı aylık olanlar ise pasavan olarak adlandırılmıştır.¹⁰⁷

Pasavan, pasaport ve mürur tezkeresi gibi bir seyahat belgesi olsa da doğrudan bununla ilgili müstakil bir nizamname ya da kanun bulunmamaktadır. Mürur ve Pasaport Nizamnamelerinde de pasavanla ilgili hüküm yoktur. 22 Mayıs 1327’de (4 Haziran 1911) yayımlanan ilk Pasaport Kanunu’nda¹⁰⁸ pasavan ibaresi yer almasa da sınırlara yakın mevkideki vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamak ve işlerini kolaylaştırmak maksadıyla pasaport kanununa zeyl olarak ek bir kanun kabul edilmiş ve ilk defa pasavan ibaresi bir kanun maddesinde yer almıştır:

¹⁰⁶Şemseddin Sami, *Kamus-ı Fransevi*, Fransızcadan Türkçeye Lügat, Mihran Matbaası, İstanbul, 1901.

, s.1638

¹⁰⁷ Bay, *a.g.m.*, s.326.

¹⁰⁸ *Düstur*, 2. Tertip, cilt 3, no: 155, s.463-467.

*“ Mevaki’-i hududiyede mukim olup ticaret ve te’min-i maişet için çok defa hudud geçmek veyahud hudud-ı ecnebiyede kalan arazi ve meralarına gidüb gelmek mecburiyetinde bulunan ahaliye teshilat-ı mahsusa olmak üzere on beş gün müddetli matbu’ ve ücretsiz pasavan i’ta olunacaktır. ”*¹⁰⁹

Bu ek kanunla pasavan, pasaport kanununa dâhil edilmiştir. Buradaki pasavanla yapılan açıklama pasavanın sözlükteki tanımıyla da doğrudan örtüşmektedir. Dikkat çekici bir husus ise pasavanın ücretsiz olarak verileceğidir. 2 Mart 1331 (15 Mart 1915) tarihli Pasaport Kanunu Muvakkati’nin¹¹⁰ 15. maddesi de pasavanla ilgilidir ve içeriği şu şekildedir:

“ Memalik-i Osmaniye’nin hudud-ı beriyyesi civarında sakın teb’a-i Osmaniyyeden hududun diğer tarafında işi gücü olanlara hem hudud devletlerle münakid veya ileride akd edilecek mukavelat ahkâmı dairesinde on beş günlük matbu’ ve ücretsiz pasavan ita olunur. ”

Aynı zamanda bu kanunda pasaporta dair sahtecilik ve usulsüzlüklere dair açıklamalarda pasavan, pasaportla birlikte anılmıştır. 1915 tarihli Pasaport Kanun-ı Muvakkati’nin tekrarı niteliğindeki 20 Teşrinisani 1334 (20 Kasım 1918) tarihli Pasaport Kanunu’da da¹¹¹ pasavanla ilgili aynı madde ve hükümler yer almıştır. Bunların yanı sıra pasavanla ilgili olarak 1916’da 15 maddelik bir talimatnamede yayımlanmıştır.¹¹²

Osmanlı Devleti’nde pasavan uygulaması 19. yüzyılın son çeyreğinde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bundaki en önemli gelişme Osmanlı Devleti’nin yayınladığı Pasaport Nizamnameleri ile sınır giriş çıkışlarını belirli bir nizama sokmasıdır. Yayımlanan nizamnamelerde Osmanlı topraklarına giriş çıkışta pasaport zorunluluğu getirilmiştir. Pasaportun alımının pahalılığı ve vize işlemi gibi prosedürlerin olması, pasavanı zorunlu kılan diğer güçlükler arasında sayılabilir. Yine bu dönemde devletin sınırlarındaki değişiklikler de hudut boylarında yaşayan halkın işlerinin ve arazilerinin başka devlet topraklarında kalmasına yol açmıştır. Her iki durum birlikte ele alındığında pasavan uygulamasının başlaması daha iyi anlaşılmaktadır. Tüm bu yönleriyle bakıldığında pasavan, sınırın her iki tarafına da sık geçiş imkânı tanıyan pasaporta nazaran daha ekonomik bir geçiş belgesidir.

¹⁰⁹ BOA, BEO, İ.MLU.7/6/4, 21 Şaban 1332 (15 Temmuz 1914)

¹¹⁰ *Düstur*, 2. Tertip, cilt 7, no: 168, s.486-491.

¹¹¹ *Düstur*, 2.Tertip, cilt 11, no: 6, s.53-58.

¹¹² Talimatnamenin maddeleri için bkz.Bay.a.g.m., s.342-345.

Osmanlı Devleti'nde pasavan kullanımının ortaya çıkmasındaki ilk süreç Bulgaristan ve Şarki Rumeli'deki tabiiyet ve arazi anlaşmazlıklarından dolayı başlamıştır.¹¹³ Pasavan; sınır hattında geçiş için kullanılan bir belge olsa da Bulgaristan, Şarki Rumeli, İran, Yunanistan, Rusya'ya yönelik tezkerelerde mevcuttur. Vilayetlere gönderilen evraklarda sınırdaş olan ülkelere yönelik gönderilen evraklar tezkere olarak nitelendirilse de bunların pasavan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tezkereler sadece sınırda yer alan vilayetlere gönderilmemiştir. Ancak belgelerin gönderilme trafiğine bakıldığında vilayetlerin bulunduğu yerlere yakın olan ülke tezkerelerinde yoğunluk vardır. Örneğin Trabzon'da Rusya'ya, Hüdavendigar'da Şarki Rumeli'ye gideceklere verilen tezkereler yoğunluktadır. Her iki şehrin doğrudan kara sınırı olmasa da deniz yoluyla tezkere verilen yerlere gitme ihtimalleri bulunmaktadır; ancak ne denizden ne de karadan doğrudan bir bağlantısı olamayan Mamureti'l-aziz vilayetine de Şarki Rumeli tezkeresi gönderilmiştir.¹¹⁴ Bu durum bu tezkerelerin/ pasavanın sadece sınır bölgeleri için verilmediğini aynı zamanda ülkenin başka bölgelerinden ilgili ülkeye gitme niyetinde olan diğer tebaa için verildiğini göstermektedir.

Bulgaristan için düzenlenmiş pasavanda¹¹⁵ sağ üst kısımda Türkçe/Osmanlıca olarak "Bulgaristan'a Gideceklere Mahsus Mürur Tezkeresidir" başlığı bulunurken belgenin sol kısmında ise Bulgaristan için pasavan anlamına gelen Fransızca "PASSAVANT Pour la BULGARIE" başlığı yer almaktadır. Öte yandan şehbenderliklere gönderilen belgelerde seyahat belgeleri olarak pasaport ve pasavan bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'ne sınırı olan ülkelerdeki şehbenderliklerin yanı sıra hiçbir şekilde sınır olmayan ülkelerdeki Marsilya, Barselona, Şikago, Singapur gibi şehbenderliklere de pasavan evrakı gönderilmiştir.¹¹⁶ Bundaki gerekçe ise Osmanlı tebaasının ülke haricinde aldığı pasavanla doğrudan ilgili yerlere seyahat ediyor olması veya en azından belirli bir dönem, pasavanın sadece sınırdaş ülkeler için kullanılması düşündürmektedir. Bu evrakın Osmanlı Devleti'nde tam olarak nasıl ve ne şekilde kullanılacağına dair hususlar 1914'te 1911 tarihli Pasaport Kanunu'na zeyl olarak çıkartılan kanun¹¹⁷ ile açıklık kazanmıştır.

¹¹³ Ayrıntılar için bkz. Bay, *a.g.m.*, s.328-335.

¹¹⁴ BOA, ML.VRD.d./4071, 29 Zilhicce 1329 (29 Mart 1903).

¹¹⁵ BOA, A.}MTZ.(04) 5/6/6-1, 19 Ramazan 1311(26 Mart 1894), Belge üzerindeki tarih 13 Rebiülahir 1308 (26 Kasım 1890) Bkz. Ek: 6.

¹¹⁶ BOAML.d.1401. 6 Muharrem 1323 (13.03.1905).

¹¹⁷ BOA, İ.MLU.7/6/4, 21 Şaban 1332 (15 Temmuz 1914).

Pasavan evrakı da diğer seyahat evrakları gibi vilayetlerin ihtiyaçları doğrultusunda gönderilmiştir.¹¹⁸ Vilayetler kaç adet pasavan verdiklerini de bildirmişlerdir. Örneğin Rumî 1321 senesinde (14 Mart 1905 – 13 Mart 1906) Manastır Nüfus Nezareti, 549 adet Bulgaristan, 20 adet Şarki Rumeli ve 7 adet Yunanistan ve İran için pasavan vermiştir. Bu bilgiler Manastır valisi imzasıyla telgrafla Rumeli Müfettişliği 'ne gönderilmiştir.¹¹⁹ Tutulan bu kayıtların temelinde dönemin güvenlik kaygıları yatmaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer önemli husus da ilgili devletlere yönelik verilen tezkerelerden pasavan olarak bahsedilmesidir.

Devlet tıpkı pasaport ve mürur tezkeresinde olduğu gibi pasavanla da tebaanın ve yabancıların coğrafi hareketliliğini takip etmiştir. Yine asayiş ve takip odaklı olarak suçlarından dolayı yurt dışına kaçıp geri dönenlerden pasaport ve pasavanlarına mahkum ya da firari olduklarının yazılması kararı da alınmıştır.¹²⁰

Pasavan ile seyahat pasaporta göre daha az ücretle edinilmekteydi. Hicrî 1313 (1895-1896) senesinde pasaport için 50 kuruş ödenirken Bulgaristan tezkeresinin ücreti 20 kuruştur.¹²¹ İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yabancı ülkelerden dönenlerden ve pasaport almak istemeyenlerden devletin daha fazla zarara uğratılmaması için en azından pasavan almaları, eğer bunu da almazlarsa Pasaport Nizamnamesi'nin cezai hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir.¹²² Damga Kanunu gereğince de Osmanlı ülkesine dahil olanların pasaport ve pasavanlarına damga pulu yapıştırma zorunluluğu bulunmaktadır. Buna göre pasaportlar için on, pasavanlar içinse beş kuruşluk pul yapıştırılması gerekmektedir.¹²³ 1914'te çıkartılan ek kanunda ise pasavanın ücretsiz olarak verileceği açıklanmıştır. Bundan sonra çıkartılan Pasaport Kanunlarında da pasavanların ücretsiz verileceği belirtilmiştir.

Pasavan belgesi uluslararası bir seyahat belgesi olmasından dolayı pasaportta olduğu gibi bir tarafının da Fransızca doldurulması gerekmektedir. Bu usule riayet edilmemesi bazen problemlerin çıkmasına yol açmıştır. Sırbistan'a gideceklerle

¹¹⁸ BOA, DH.MKT.1241/36, 15 Safer 1326 (19 Mart 1908).

¹¹⁹ BOA, TFR.I.UM.16/1543/28 Zilkade 1324 (13 Ocak 1907).

¹²⁰ BOA, ZB.325/113, 15 Ağustos 1908 (28 Ağustos 1908).

¹²¹ Burada ücretlendirmeyi gösteren varidat defterinde gerek pasaportun gerekse de Bulgaristan Tezkeresinin semensiz yani bedelsiz olanları da mevcuttur. Pasaport Nizamnamelerinde kimin hangi şartla meccanen yani ücretsiz olarak pasaport alabileceği açıklanmıştır. Pasavanlarla ilgili doğrudan bir düzenleme olmadığı için buradaki meccanen almaya yönelik hükümlerin tezkereleri/pasavanları da kapsadığını söyleyebiliriz. ML.VRD.d./4071, s.3. 29 Zilhicce 1329 (29 Mart 1903).

¹²² BOA, DH.MKT.2688/79, 28 Zilkade 1326 (22 Aralık 1908).

¹²³ BOA, BEO.2517/1188771, 27 Zilhicce 1322 (4 Mart 1905).

verilen mürur tezkerelerinin (pasavanların) bir tarafının Sırp memurlar için Fransızca doldurulması istenmiştir.¹²⁴ Bulgaristan için düzenlenen mürur tezkerelerinin (pasavanların) Fransızca kısmı doldurulmamasından dolayı Varna'ya giden yolcular kabul edilmemiş bundan dolayı da bu duruma ehemmiyet gösterilmesi istenmiştir.¹²⁵ Pasaport ve pasavan evrakı şeklen birbirine benzediği için bu iki belge yer yer karışıklığa neden olmuş bundan dolayı şebhenderler de pasaportların defter suretinde basılmasını talep etmişlerdir. Bu doğrultuda örnek olarak bir Bulgar pasaportu gönderilmiştir.¹²⁶ Buna rağmen defter suretindeki pasaporta hemen geçilemeyecektir. İlerleyen dönemde ise pasavanlar da defter suretinde verilmiştir.¹²⁷ Verilen örneklerden de görüleceği üzere pasavan evrakında diğer seyahat evraklarında olduğu gibi hamilinin nüfus ve eşkal bilgileri yer almıştır.

“ Pasavan da XIX. yüzyılda gümrüklerde gerçekleştirilen modernleştirme sürecinin bir ürünüdür. Pasavan, XIX. yüzyıl boyunca sık sık değişen sınırların zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Bu belge, sınır hattı boyunca yerleşik halkın her iki tarafa da entegrasyonuna imkan veriyor, aynı zamanda sınır ekonomisini ve komşuluk hukukunu düzenliyordu. Pasavanla devlet, özellikle sınır değişikliklerinde sınırda yaşayan vatandaşların ekonomik kayıplarını kısmen giderebilme imkanı elde ettiği gibi sosyal çözümler de üretebiliyordu. Gümrük işlemlerinde artan bürokrasi, uluslararası mevsimlik işçi göçleri, komşu devletlerle artan ticari ilişkiler ve güvenlik endişesi pasavan kullanımını yaygınlaştırmıştır. Üstlendiği bu fonksiyonlardan dolayı pasavan, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında da etkili bir araç olarak kullanılmıştır¹²⁸. ”

Halen yürürlükte olan 5682 kanun numaralı Pasaport Kanunu'nun¹²⁹ 19. maddesinde pasavanla ilgili hüküm bulunmaktadır. Bu madde: “Pasavanlar veya benzeri belgeler, Türkiye Cumhuriyeti ile hem hudut memleketlerin hudut mıntıkları dahilinde pasaport yerine kullanılmak üzere Türk vatandaşlarına verilir. Bunların şekli, ita tarzı, muteberlik müddeti, kimlere verileceği Türkiye Cumhuriyeti ile alakalı devletler arasında yapılmış veya yapılacak anlaşmaların hükümlerine uygun olarak İç ve Dışişleri Bakanlıklarınca müştereken tesbit edilir.” hükümlerini içermektedir.

¹²⁴ BOA.DH.MKT.1781/13, 30 Rebiülevvel 1308 (13 Kasım 1890).

¹²⁵ BOA, DH.MKT.2609/56, 3 Ramazan1323 (1 Kasım 1905).

¹²⁶ BOA, ŞD.2697/35, 23 Şevval 1320(23 Ocak 1903).

¹²⁷ BOA, DH.SN.THR.56/68/26, 4 Zilhicce 1332 (24 Ekim 1914) Belge üzerindeki tarih 15 Mayıs 1329 (18 Mayıs 1913) Bkz. Ek: 7

¹²⁸ Bay, a.g.m., s.349.

¹²⁹ Resmî Gazete, Yayımlandığı Tarih: 24.7.1950, Sayı: 7564, Kanun Numarası: 5682.

Pasavan Osmanlı Devleti'nde mürur tezkeresi, tezkere, geçit tezkeresi gibi farklı adlarla kullanılmıştır. Pasavana yönelik en genelgeçer düzenleme; 1914 yılında yürürlükteki pasaport kanununa zeyl olarak çıkarılan bir kanun maddesi ile olmuş buradaki hükümler benzer yorumlarla kendisinden sonra çıkacak olan 1915 ve 1918 yıllarındaki Pasaport Kanunlarında yer almıştır. Buradaki maddelerin halen yürürlükte olan 5682 numaralı Pasaport Kanunu'ndaki 19. maddede yer alan pasavanla ilgili açıklamalarla örtüştüğünü söylemek mümkündür. Zaten Osmanlı Devleti'nde en son kabul edilen 1918 tarihli Pasaport Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'nde de 1938 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹³⁰

1.1.4.3. Seyahat Varakası

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte dahili seyahatlerdeki serbestlik sona erdi. Daha çok askeri gerekçelerden dolayı “seyahat varakası” denilen ve mürur tezkeresi ile benzerlik gösteren yeni bir uygulamaya geçildi.¹³¹ Bu hususta 2 Mart 1331 (15 Mart 1915) tarihli Pasaport Kanunu Muvakkati'nden bir gün sonra 3 Mart 1331'de (16 Mart 1915) üç maddelik “*Hal-i Harb dolayısıyla Dahilde Geşt-ü Gûzar Edeceklere Verilecek Seyahat Varakası Hakkında Kanunu-ı Muvakkat*” yayımlanmıştır.¹³²

Kanunun birinci maddesi hem tebaanın hem de yabancıların askeri ve inzibati tedbirlerden dolayı hükümetçe belirlenecek mıntikalarda geşt-i gûzar edebilmeleri için seyahat varakası almak mecburiyetinde olduklarını belirtmektedir. İkinci madde; kanunun yayımlandıktan on beş gün sonra yürürlüğe gireceğini, üçüncü madde ise kanunun icrasından dahiliye nazırının görevli olduğunu açıklamaktadır.

Bu kanundan iki gün sonra 5 Mart 1331'de (18 Mart 1915) yurt içi ve yurt dışı seyahat esaslarını belirleyen ve 1915 Pasaport Kanunu Muvakkati'nin 5. Maddesine dayanarak ve 16 Mart 1915 tarihli *Seyahat Varakası Kanunu* ile ilgili bir *talimatname*¹³³ yayımlanmıştır. Metnin savaş hali devam ettiği müddetçe tatbik edileceği ve icrasında dâhiliye ve harbiye nazırlarının memur olduğu yazılmıştır. On maddelik bu talimatname daha çok pasaportla ilgili olup yurt dışına gidiş gelişleri belirleyen hükümleri içermektedir. Talimatnamenin altı ve yedinci maddeleri seyahat varakası ile ilgilidir ve talimatnamenin ardından ekte bir de örnek olarak seyahat

¹³⁰ Aybay, *a.g.m.*, s.52.

¹³¹ Turna, *a.g.e.*, s.103.

¹³² *Düstur*, 2. Tertip, cilt:7, no: 170, s.493.

¹³³ *Düstur*, 2.Tertip, cilt:7, no:181, s.525-529.

varakası¹³⁴ sunulmuştur. Talimatnamenin altıncı maddesi Memalik-i Osmaniye dahilinde seyahat edecek olan teb'a-i Osmaniye ve ecnebilerin hareket edecekleri mahaldeki en büyük polis memurundan polis olmayan kazalarda ise kaymakamlardan seyahat varakasını almaya, gittikleri yerde ise yine ellerindeki seyahat varakasını en büyük polis memuruna polis memuru olamayan kazalarda ise kaymakamlara itaya mecbur olduklarını ifade etmektedir. Yine aynı maddede seyahat varakasının ücretsiz olarak verileceği belirtilmiştir.

Yedinci maddede ise seyahat edecek şahsın varakasinda bulunan akraba ve hizmetçilerinin de bir varaka ile seyahat edebileceği hükmü yer almaktadır.

Seyahat varakaları ile ilgili olarak hazırlanan bu metnin ardından 3 Kanunievvel 1332'de (16 Aralık 1916) tamamen seyahat varakası ile ilgili 10 maddelik "Seyahat Varakaları Hakkında Talimatname" yayımlanmıştır.¹³⁵ Önceki talimatnamede olduğu gibi talimatnamenin icrasında dahiliye ve harbiye nazırlarının görevli olduğu belirtilmiştir. Bu talimatnamenin ekinde yine seyahat varakası örneği sunulmuştur. Bu metin, doğrudan seyahat varakasına yönelik olduğu için detaylı bir şekilde hazırlanmıştır.

Düzenlemenin birinci maddesi, 3 Mart 1331 (16 Mart 1915) tarihli Seyahat Varakası Kanunu gereğince herkesin seyahat varakası taşımak zorunda olduğunu belirtmektedir.

İkinci madde, seyahat varakasının gerekli olmadığı yerleri açıklamaktadır. Buna göre bir vilayet dahilinde zorunlu olmamasının yanı sıra Hicaz, Yemen vilayetleri ve Medine Muhafızlığı, Zor, Urfa ve Asir sancakları arasında yolculuk için seyahat varakası gerekmemektedir.

Üçüncü madde; seyahat varakalarının ücretsiz olarak verileceğini, dördüncü madde ise hükümetçe askeri sebeplerden dolayı seyahatleri yasaklananlara bu belgenin verilmeyeceğini ifade etmektedir.

Beşinci madde bu belgenin nereden alınması ile ilgilidir. Buna göre seyahat edecek kişiler bulundukları yerdeki en büyük polis memurundan, polis memuru olmayan yerlerde ise ya nahiye müdürlerinden ya da kaymakamlardan alabileceklerdir.

¹³⁴ Tahsil için Edirne'den Dersaadet'e gidecek olan Hasan kızı Zehra Hanım'a verilen seyahat varakası.BOA.DH.EUM.SSM.8/81, 29 Muharrem 1334 (7 Aralık 1915) Belge üzerindeki tarih 12 Teşrinisani 1332(25 Kasım 1916). Bkz. Ek: 8.

¹³⁵ *Düstur*, 2.Tertip, cilt:9 no: 10, s.10-12.

Altıncı madde seyahat varakasının yalnız gitmek için değil, gidiş dönüş için de verilebileceğini ancak gidiş dönüş için verilen seyahat varakasının en fazla bir ay müddetle verilebileceğini, yedinci madde ise seyahat edecek kişinin refakatinde olan akraba ve hizmetçilerinin belgedeki refakat hanesine isimlerinin yazılmasının yeterli olacağını belirtmektedir.

Sekizinci madde, seyahat edilen yere varıldıktan sonraki hükümleri içermektedir. Buna göre seyahat edilen yere ulaşıldığında belge en büyük polis memuruna yoksa kaza kaymakamına ya da nahiye müdürüne ita olunacaktır. Eğer gidiş-dönüş için verilmişse görüldüğüne dair işaretlendikten sonra belge sahibine iade edilecektir.

Dokuzuncu madde ise İstanbul ve İzmir'e münhasır bir düzenlemeden bahsetmektedir. Osmanlı topraklarına Uzunköprü'den dahil olanların İstanbul'a, Urla'dan dahil olanların ise İzmir'e seyahat varakası olmadan pasaportları ile gidebilecekleri; ancak başka yerlere gitmek için bu belgenin alınmasının zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Onuncu maddeye göre ise ilgili memur tarafından sorulduğunda belgenin gösterilmesi mecburidir.

Bu talimatnamenin ardından 1 Mart 1333'te (1 Mart 1917) üç maddelik “ *Hal-i Harb Dolayısıyla Dahilde Geşt-ü Güzar Edeceklere Verilecek Seyahat Varakası Hakkında Kanun*¹³⁶” yayımlanmıştır. 1915'te muvakkat olarak yayınlanan kanun, geçici ibaresi kaldırılarak ve birinci maddeye “*a'yan ve meb'usanın hüviyet varakaları seyahat varakası makamına kaimdir.*” hükmü ilave edilerek aynen kabul edilmiştir.

Seyahat varakasında kişinin nüfus ile ilgili ismi, babasının adı, yaşı ve tabiiyeti ile boy, göz, bıyık, saç, sakal -varsa alamet-i farikası- gibi eşkal bilgileri ile birlikte nerede doğduğu, nerede ikamet ettiği, sanat veya mesleği, nereye, ne için, hangi yoldan gideceği ve yanında gidecekse ailesinden kimlerin olacağı yazılmaktaydı. Kadınlarla ilgili eşkâl tespitinde pratikte güçlükler yaşanmış, bunun sonucunda kadınlar seyahat varakasından muaf tutulmuştur.¹³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde yer alan seyahat varakalarıyla ilgili olarak kadınlar için düzenlenenlerde kadınların eşkal bilgileri ile ilgili hanelerin boş olduğu gözlenmektedir.

Seyahat Varakası Talimatnamesi'nden de görüleceği üzere seyahat varakaları en fazla bir aylığına verilmekteydi; ancak ilerleyen süreçte “Daimi Seyahat Varakası”

¹³⁶ *Düstur*, 2.Tertip, cilt:9, no: 161, s.241-242.

¹³⁷ Turna, *a.g.e.*, s.107.

verilmiştir. Bu uygulama ise daha sonra tekrardan kaldırılmıştır.¹³⁸ Bu evrak diğerlerinden farklı olarak defter suretinde olup bunlarda hamilinin fotoğrafı da yer almıştır.¹³⁹ Bunların yanı sıra askerlerin bir yerden bir yere gitmeleri için verilen ve “*Açık Emir*” başlıklı bir tarafı Türkçe/ Osmanlıca diğer tarafı Almanca olan belgeler de mevcuttur.¹⁴⁰ Bu belgelerin bir tarafının Almanca olmasının ise Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya ile ittifak yapmış olmasından dolayı ordu içerisindeki Alman subaylara kolaylık sağlamak amaçlı olduğu muhakkaktır.

Seyahat varakaları, başından itibaren ücretsiz olarak verilen bir belge olmuştur. Pasavan ile ilgili çıkan kanun maddelerinde de pasavanın meccanen verildiği göz önünde bulundurulduğunda devletin bu dönemde pasaport haricindeki seyahat belgelerinden artık bir ücret talep etmediği görülmektedir. Bu durum da mücbir hallerde zorunlu tutulan belgelerden devletin artık mali anlamda feragat ettiğini göstermektedir.

Seyahat Varakası verilen ecnebler için ayrıca listeler tutulmuştur. Rumî 1332(1916) senesi Eylül ayında Eskişehir Polis Merkezi tarafından seyahat varakası alan yabancıların listesi Dahiliye Nezaretine gönderilmiştir.¹⁴¹ Bu kayıtların tutulmasındaki kaygı, devletin güvenlik endişesinden kaynaklıydı. Devletin özellikle savaş halinde olması yabancılara dönük şüpheleri daha da artırmıştır.

Gerek seyahat varakası ile ilgili çıkarılan kanunlarda gerekse de talimatnamelerde seyahat varakasının taşınmasına dair mecburiyetten bahsedilmesine karşın bu belgeyi taşımayanlara yönelik cezai müeyyidenin ne olacağına dair bir hüküm yer almamaktadır; ancak seyahat varakası olmadığında kişinin seyahati engellenmiştir. Bu hususta seyahat varakası olmadan yakalanan Todori, İzmit İstasyonu Polis Memurluğuna teslim edilmiştir.¹⁴²

¹³⁸ BOA, DH.KMS, 55-1/38, 1 Receb 1337 (2 Nisan 1919).

¹³⁹ Üsküdar’da oturan İshak Efendi’ye verilen Daimi Seyahat Varakası. BOA, DH.EUM.SSM.36/47, 30 Cemaziyelevvel 1337 (3 Mart 1919).

¹⁴⁰ İzinli olarak İstanbul’dan Edirne’ye gidecek olan İkinci Kolordu Karargahı Ağırılık Takımı’nda görevli Zekeriya’ya Dersaadet Askeri Pasaport Merkezi Müdüriyeti’nden verilen seyahat varakası. BOA, DH.EUM.SSM.16/34, 25 Rebiülahir 1336 (7 Şubat 1918).

¹⁴¹ BOA, DH. EUM.SSM.8/13, 18 Zilhicce 1334 (16 Ekim 1916).

¹⁴² BOA, DH.EUM.SSM.10/31, 16 Cemaziyelahir1335 (9 Nisan 1917).

Belgenin kullanımına Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da asayiş problemlerinin sürmesinden dolayı devam edilmiştir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde buna benzer uygulamalar bulunmaktadır.¹⁴³

Seyahat varakası, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden hemen sonra hem tebaa hem de yabancılar için zorunlu tutulan bir evrak olmuştur. Savaş ortamının getirdiği teyakkuz hali, 1910 yılında kaldırılan mürur tezkeresi uygulamasını bu kez seyahat varakası adı ile bir nevi tekrardan zorunlu hale getirmiştir. Bu hususta çıkarılan kanun ve talimatnamelerle uygulama işlerlik kazanmıştır. Talimatnamelerin icrasında Dahiliye Nazırı'nın yanında Harbiye Nazırı'nın da memur olduğunun açıklanması zaten bu belgenin savaş halinden kaynaklandığını göstermektedir. Devlet, seyahat varakası vasıtasıyla bu olağanüstü dönemde gerek tebaanın gerekse de yabancıların seyahatlerini gözetleme imkânı bulmuştur.

1.1.5. Nizamnameleri Gerekli Kılan Sebepler

Osmanlı Devleti'nde seyahat ve göç gibi faktörlerle birlikte pasaport kullanımının artmaya başlaması, yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu sorunların çözümü içinse devlet yeni düzenlemeler yapmak durumunda kalmıştır. Bu bölümde 1911 yılında ilk pasaport kanunu yürürlüğe girene kadar Osmanlı Devleti'ndeki pasaport uygulamasının esaslarını belirleyen nizamnamelerin hazırlanmasına tesiri olan sebepler işlenecektir.

1.1.5.1. Uygulamalarının Belirli Esaslarla Yapılmak İstenmesi

Osmanlı Devleti'nde pasaportla ilgili doğrudan bir nizamname hazırlanmadan önce pasaportun uygulanması ile ilgili hususlar 1841 tarihli Men'i Mürur Nizamnamesi içerisinde yer almıştır. Bu düzenlemenin beşinci maddesi, Osmanlı tebaasının ve yabancıların Osmanlı ülkesine giriş ve çıkışta yapmaları gereken işlemleri sıralamaktadır. Burada yer alan kurallar, Osmanlı ülkesindeki seyahatin esasları ile daha çok ilgilidir. Bu bakımdan pasaport gibi ciddi bir mesele için müstakil bir nizamnameye ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Devleti'nde Pasaportla ilgili ilk yürürlüğe giren 9 Şevval 1283 (14 Şubat 1867) tarihli Pasaport Odası Nizamnamesi ile 17 Zilkade 1256 (10 Ocak 1841) tarihli Men'i Mürur Nizamnamesi'nin maddeleri

¹⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Turna, *a.g.e.*, 109-118.

karşılaştırıldığında pasaportla ilgili detaylar daha iyi ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁴ Bu düzenlemede pasaportun gerek Osmanlı ülkesinden çıkmak gerekse de ülkeye dahil olmak için herkese zorunlu olduğu, vize işlemlerini gerek yabancıların gerekse de tebaanın nasıl yapacağı, pasaportu olamayan ya da pasaportu yolsuz olanların Memalik-i Şahane'ye dahil olamayacağı hususlarının yanında kurallara uymayanlar için cezai müeyyideler de sıralanmıştır. Men'i Mürur Nizamnamesi ile 1867 tarihli Pasaport Odası Nizamnamesi karşılaştırıldığında pasaporta dönük bir düzenlemenin gerekliliğini görmek mümkündür. Öte yandan 19. yüzyıla kadar yabancıların Osmanlı ülkesine rahat bir şekilde girip çıkmaları devleti bu konuda önlemler almaya sevk etmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi'nin hedefinin ülkeye gelecek olan yabancıların pasaport taşımasını zorunlu hale getirmek olduğu da söylenebilir.¹⁴⁵ Buradaki durum bize konuyla ilgili müstakil bir düzenlemenin zaruret olduğunu açıklamaktadır. İlerleyen dönemlerde gerekli görülen durumlarda Pasaport Nizamnamelerinin tadiline ihtiyaç duyulmuştur.¹⁴⁶ Bu durumlar ise yeni düzenlemelerin hazırlanmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Pasaport Nizamnameleri, yürürlükte kaldıkları dönemler boyunca pasaport uygulanmasındaki esasları belirleyen temel hukuki metinler olmuştur. Pasaportun uygulanmasında ortaya çıkan meseleler yine o dönemde yürürlükte olan metin esas alınarak çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin Yanya vilayetinin kadınların pasaporttan muaf olup olamayacaklarına dair sorusuna, Memalik-i Osmaniye'den ecnebi memleketlere gidecek kadınların da erkekler gibi pasaport almak zorunda oldukları, mevcut Pasaport Nizamnamesi'nde kadınlara dair bir ayrıcalığın olmadığı gerekçe gösterilip bu konuda onların da pasaport alması gerektiği vilayete bildirilmiştir.¹⁴⁷ Yine başka bir örnekte pasaportsuz olarak yurt dışına çıkanlardan dönüşlerinde cezaen iki kat pasaport ve vize harcı alınmasının söz konusu kişilerin fakir olması halinde zorluk çıkartacağı belirtilmiş, bu konuda ise böyle bir endişenin yersiz olduğuna dikkat çekilerek Pasaport Nizamnamesi'nde fakir olanların zaten ilmühaber karşılığında ücretsiz olarak pasaportlarını

¹⁴⁴ Her iki nizamnamenin de transkripsiyonu için bkz.Çadırcı, *a.g.m.*, s.173-181.

¹⁴⁵ Yasemin Zahide EROL, "*Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Ve Paris - Londra Örnekleri*", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı, Ankara, 2014.s.68.

¹⁴⁶ BOA, , HR.HMŞ.İŞO.218/3, 2 Kanunievvel 1302(14 Aralık 1886).

¹⁴⁷ BOA, DH.MKT. 2044 /114, 7 Receb 1310 (25 Ocak 1893).

alabileceklerine dair tafsilat Yanya vilayeti'ne Dahiliye Nezareti tarafından yazılmıştır.¹⁴⁸

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere pasaport uygulamasında belirli bir nizamın varlığı, ortaya çıkan yeni sorunların çözümünü de kolaylaştırmaktadır. Pasaport Nizamnameleri hazırlanırken mevcutta olan sorunlar ya da olabilecek sorunları ortadan kaldırarak pasaportun pratikte sorunsuz bir şekilde uygulanması hedeflenmiştir.¹⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde pasaport usulünün sorunsuz şekilde uygulanabilmesi için usulün esaslarını belirleyecek olan hukuki bir metne ihtiyaç duyulmuş, değişen şartlar ve ortaya çıkan meseleler ise mevcut düzenleme esas alınarak çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

1.1.5.2. Tanzimat Etkisi

Tanzimat kelimesi nizam verme, düzene sokma manasına gelen “tanzim” kelimesinin çoğuludur. Lale Devri'nden itibaren “nizam” kelimesi daha çok yeni yöntemlerle tertip edilmiş ordular için kullanılırken Tanzimat Fermanı ile birlikte askeri anlamdaki kullanımının çok ötesine geçmiştir.¹⁵⁰ Osmanlı tarihinde Tanzimat, Sultan Abdülmecid tarafından ilan edilmiş olan mülki ıslahat programını ve bunun uygulandığı dönemi ifade etmektedir.¹⁵¹ Gülhane Hattıhümayunu adı verilen Tanzimat Fermanı Sultan Abdülmecid'in rızasıyla daha önce uzun yıllar Londra ve Paris elçiliklerinde bulunmuş olan Mustafa Reşit Paşa tarafından yazıldıktan sonra 3 Kasım 1839'da İstanbul Gülhane Meydanı'nda ilan edilmiştir. Ferman bütün tebaaya eşit hak ile can ve mal güvencesi sunmuş; mali, askeri ve adli alanlarda reformlar yapılacağını vadetmiştir.¹⁵² Tanzimat Fermanı, *Takvim-i Vekayi'de* ilan edilmiş ve hemen sonra tüm valilere gönderilmiştir. Böylece ferman tüm ülkeye duyurulmuştur.¹⁵³ Bu gelişmenin ardından Osmanlı Devleti'nde daha önce dokunulmamış olan hemen hemen her alanda düzenlemeler yapılmıştır.

¹⁴⁸ BOA, DH.MKT.1380/82, 27 Safer 1304 (25 Kasım 1886).

¹⁴⁹ 1884 Pasaport Nizamnamesi yürürlüğe girmeden önce bu nizamname layihası esas alınarak Dersaadet'e gelecek yolcuların pasaport ve tezkerelerinin muayenesi için bir talimatname hazırlanmıştır. BOA, ŞD.2464/24, 23 Cemaziyelahir 1300 (1 Mayıs 1883).

¹⁵⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına hazırlayan Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.213.

¹⁵¹ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, *DİA*, cilt: XL, s.1-10.

¹⁵² Kemal H. Karpat, “Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller”, AFA Yayınları, İstanbul 1996, s.34.

¹⁵³ Akyıldız, *DİA*, cilt: XL, s.1-10.

Tanzimat döneminde gelişen ve yerleşen kanun, nizamname ve talimatname anlayışı doğrultusunda hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Dönemin “Düstur”ları incelendiğinde düzenlemelere dair ayrıntılar daha iyi görünmektedir. *Ceza Kanunu*, *Vilayet Nizamnamesi*, *Tapu Nizamnamesi*, *İlmühaberlere Dair Talimat*, *Harclara Dair Talimat* gibi pekçok alandaki düzenleme uygulamaya geçmiştir. Pasaport Nizamnameleri de bunlar arasındadır. Bu hukuki metinleri hazırlayan ve uygulamada ortaya çıkan durumlarda sarahat bulunmuyorsa bunları açıklayan da bu metinleri hazırlayan merci olmuştur. Osmanlı Devleti’nin ikinci pasaport düzenlemesi olan ve 21 Şubat 1884’te yayımlanan Pasaport Nizamnamesi’nin layihası, 1 Mayıs 1883 tarihinde Şûrâ-yı Devlet tarafından hazırlanmıştır¹⁵⁴ Yine yürürlükteki düzenlemede doğrudan açıklama olmayan bir mevzu ile ilgili olarak, Memalik-i Mahruse ve diyar-ı ecnebiyeden gelecek yolculardan mürur tezkeresi ve pasaportu olmayanların yalnızca kendilerinden ceza-yı nakdî alınacağı refakatindekilerden olup 20 yaşından aşağıda olanlardan ayrıca bir ceza istenemeyeceğine dair karar Şûrâ-yı Devlet tarafından alınmıştır.¹⁵⁵ 1894’te ilan edilen Pasaport Nizamnamesi’nin bazı maddeleri için Selanik ve Bitlis vilayetlerince açıklayıcı bilgiler Sadarete arz edilmiş, buradan keyfiyetin Şûrâ-yı Devlet’te olduğu bildirilmiştir.¹⁵⁶

Diğer yandan bu dönemde hazırlanan hukuki metinlerin birbiri ile de ilintili olduğunu ifade etmek gerekmektedir. 1884 ve 1894 yıllarında ilan edilen Pasaport Nizamnamelerinin cezaya dair hükümlerinde 28 Zilhicce 1274 (9 Ağustos 1858) tarihli Ceza Kanunu’nun¹⁵⁷ 155., 156. ve 157. maddelerine göre ceza verileceğine dair hükümler yer almaktadır.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Tanzimat ile gelen değişim, etkilerini göstermiş; uygulamalarda artık geleneksel anlayışın yerini hukuki metinler almıştır. Kanun, nizamname ve talimatnamelerin hazırlanış ve uygulanışı daha teknik bir hüviyet kazanmıştır. Devletin modernleşme dürtüsünün pratikteki tezahürü olarak da okunabilecek bu “tanzimler” devletteki zihniyet değişimini de doğrudan göstermektedir. Yapılan düzenlemelerle, devletin çağdaşlaşması hedeflenmiş olup

¹⁵⁴ BOA, İ.MMS.78/3402.23 Rebiülahir 1301 (21 Şubat 1884).Belge üzerindeki tarih 23 Cemaziyelahir 1300 (1 Mayıs 1883). Bkz. ek: 12.

¹⁵⁵ BOA, DH.MKT.166/48, 1 Receb 1311 (8 Ocak 1894).

¹⁵⁶ BOA, DH.MKT.373/49, 16 Zilkade 1312 (11 Mayıs 1895).

¹⁵⁷ 1884 Pasaport Nizamnamesinin 17.maddesinde Ceza Kanunu’nun 155. maddesine, 1894 Pasaport Nizamnamesinin 18. maddesinde ise Ceza Kanunu’nun 156 ve 157. maddelerine göre yaptırımlardan bahsedilmektedir. Ceza Kanunu’nun ilgili maddeleri için bkz. *Düstur* 1. Tertip s.571-572.

gerçekleştirilecek yeniliklerin esaslarını da bu hukuki metinler belirlemiştir. Bu yönüyle ele alındığında yapılan hukuki düzenlemeler modernleşmenin prosedürlerini oluşturmuştur. Bu bakımdan Pasaport Nizamnameleri Tanzimat'ın bir ürünüdür.

1.1.5.3. Egemenlik Kaygıları

Pasaporta yönelik düzenleme ve uygulamalar devletin egemenlik sahasını da gösterir. Hudut boylarının yerini daha net bir şekilde belirlenmiş sınır çizgilerinin aldığı modern devlette ülke içerisindeki nüfusa nüfuz edebilmek önemli bir soruna dönüşmüştür.¹⁵⁸ Osmanlı Devleti'nde özellikle 18. yüzyılın sonundan itibaren kendi tebaasından olanlar, vergilerden muaf olmak ve bazı yabancı devletlere sunulan ayrıcalıklardan dolayı tabiiyet değiştirmeye başlamışlardır. Bu durum yabancı devletlerce de istismar edilmiş Osmanlı ülkesindeki konsoloslar bu işlemi para karşılığında yapmışlardır.¹⁵⁹ Yüzyılın sonlarına doğru ise artan milliyetçi isyanlarla beraber özellikle Ermeni ve Rumlar da tabiiyet değiştirmişlerdir. Bu hususta başka devletlerden edinilen pasaportlar tabiiyet değişikliğinin en büyük alameti olarak görülmüş devlet de bu durumu engellemek için girişimlerde bulunmuştur. Bu yönüyle baktığımızda pasaport mefhumunun gelişmesi, yabancılar hukuku ve kamu hukukundaki zuhur eden gelişmelerin zaruri neticesi olarak ortaya çıkacak pasaport sistemi ile hedeflenen kamu düzeni, iç hukuktaki düzenlemelere bağlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber devletin mevcut kaygılarına rağmen yabancılara daha evvel kapitülasyonlarla tanınmış olan seyahat ve Osmanlı ülkesine gelip gitme hakkının da zedelenmemesi gerekmektedir.¹⁶⁰ Başlangıçta kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'ne elçi gönderen ve ticari ayrıcalık isteyen yabancı ülke hükümdarlarına Osmanlı padişahlarınca tek taraflı verilmiştir. Osmanlı Devleti, gücünü giderek kaybetmesiyle kapitülasyonlar üzerindeki kontrolünü de yitirmeye başlamıştır.

Devleti asıl zaafa uğratan ise zimmi yani gayrimüslim tebaanın da aynı kapitüller ayrıcalıklardan faydalanmaya başlamasıdır. Kapitülasyon sahibi bir ülke tüccarının (müste'men) Osmanlı ülkesinde Osmanlı tebaasından daha fazla ayrıcalıkları bulunuyordu. Osmanlı tebaasından olan zimmi tercüman ve tüccarlar yabancı

¹⁵⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s.244.

¹⁵⁹ Örneğin İzmir'deki İran Şehbendervekili Osmanlı tebaasından olanlara güçleri mukabilinde beşyüz ve bin kuruş karşılığında tabiiyet ve pasaport vermiştir. BOA, MVL.6/40, 29 Zilhicce 1263 (8 Aralık 1847).

¹⁶⁰ Konan, *a.g.t.*, s.30.

konsoloslardan edindikleri “patente” denilen belge ile *müste’men* statüsüne kavuşmuşlardır. Siyasi ve ekonomik yönden bu durumun devlete büyük zararı olmuştur.¹⁶¹ 19. yüzyıla geçildiğinde bu duruma bir de pasaport eklenmiş, devlet bu durumdan büyük rahatsızlık duymuştur. İzmir’de 1813’te yabancı konsoloslardan pasaport alan 130 Osmanlı tebaasının yapılan tahkikat neticesinde Osmanlı tabiiyetine iade edildikleri bildirilmiştir. Buradaki listede Fransa’dan 110, İngiltere’den sekiz, Avusturya’dan sekiz Rusya’dan ise dört Osmanlı tebaasının pasaport aldığı ve tabiiyet geçişlerinin Osmanlı mahkemesince kabul edilmediği ilan edilmiştir.¹⁶² Aslen Osmanlı tebaasından olup Yunanistan konsoloslarından pasaport alarak bu devletin himayesine girmelerinin reayayı teşvik edeceğinden bu durumun önlenmesi Edirne Müşiri’nden istenmiş¹⁶³, Yunanistan’a gidip pasaport alarak geri gelenlerin pasaportlarının tanınmayacağı bundan dolayı vergi vermek istemeyenlerin ise hapsedildiği belirtilmiştir.¹⁶⁴ Bu gibi örnekler oldukça fazladır. Bu minvalde yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti’ni siyasi, mali ve hukuki açıdan zor durumda bırakmıştır.

Padişah II. Mahmut, tebaadan olup yabancı devletlerin patenta ya da pasaportlarıyla dolaşanlara itibar edilmemesi yönünde kesin emir vermiştir.¹⁶⁵ Buna rağmen suistimaller engellenememiştir. 1841 senesinde Mahkemeye çıkan gayrimüslim bir Osmanlı tebaası, mahkemenin ertelenmesi üzerine Odesa’ya gidip Rus pasaportu almış, 10 gün sonra mahkemeye Rus tebaası olarak Rus Sefarethanesi tercümanı ile gelmiştir.¹⁶⁶ Amerika Birleşik Devletleri İstanbul Ortaelçiliği raporuna göre 1860 yılında İstanbul’da yaklaşık beş yüz bin Osmanlı tebaası, yabancı devlet korumasına girmiştir.¹⁶⁷ Bu durum yargılamaları da etkileyen bir faktör olmuştur. Yabancı kavramının içerisine başka devletlerin himayesine giren (mahmi), elinde yabancı devletlere ait patenta ve pasaport olanlar da girmiştir.¹⁶⁸ Bu bakımdan Osmanlı Devleti tabiiyet ve pasaport düzenlemeleri ile kapitülasyonlardan dolayı kısıtlanmış olan siyasi ve hukuki egemenliğini elde etmek istemiştir.¹⁶⁹

¹⁶¹ Mehmet İpşirli, “Eman”*DİA*. Cilt; XI, s.78.

¹⁶² BOA, C.HR.60/2996, 25 Cemaziyelahir1228 (25 Haziran 1813).

¹⁶³ BOA, HR.MKT.8/65, 5 Safer 1261(13 Şubat 1845).

¹⁶⁴ BOA, A.}MKT.UM, 476/802, 29 Zilkade 1277 (8 Haziran 1861).

¹⁶⁵ Serbestoğlu, *a.g.t.*, s.11.

¹⁶⁶ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2013, s.125.

¹⁶⁷ Apaydın, *a.g.e.*, s.184.

¹⁶⁸ Apaydın, *a.g.e.*, s.224.

¹⁶⁹ Apaydın, *a.g.e.*, s.121-122.

Osmanlı Tabiiyet Kanunu'nun gerekçesinde gayrimüslim tebaanın bir müddetten beri yabancı devletlerden pasaport alarak ecnebi tabiiyeti iddiasında bulunmalarından bahsedilmektedir.¹⁷⁰ Bu kanun ile devlet ilk kez gayrimüslimleri vatandaş saymış, vatandaşlıktaki din kriteri kaldırılmıştır. Teokratik bir devlette böyle bir kararın alınmasında etkili olan gerekçe, hukuk kurallarının din farklılığına dayandırılmasının ortaya çıkardığı sakıncalardır.¹⁷¹ 1867 yılında Pasaport Odası Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi 1869 senesinde yürürlüğe girecek olan Tabiiyet Kanunu'na¹⁷² giden süreci de hızlandırmıştır.

Pasaport Nizamnamelerinin uygulamada olduğu dönemlerde de pasaporta dair ihlaller devam etmiştir. Osmanlı Hariciye Nezaretinden 1884 yılı Ekim ayında usulsüz olarak Osmanlı tebaasına pasaport veren konsolosların sefaretleri aracılığıyla uyarılması istenmiştir.¹⁷³ 1888'de aslen Harput ahalisinden ve Devlet-i Aliyye tebaasından olduğu halde Amerika'ya gidip Dersaadet'e geldiğinde tabiiyet değiştirme iddiasında bulunan Ermeni Dikran veled-i Bedros'a ait pasaport ve kançılıyanın ilmühaberlerinin Amerika Sefareti'ne iade edilmesi gerektiği Dahiliye Nezaretinden Zaptiye Nezaretine yazılmıştır.¹⁷⁴ Yine Sakız'da Osmanlı tebaasından olup ellerine yabancı pasaport geçirip ecnebi tabiiyetinden oldukları iddiasıyla iskeleden geçme teşebbüsünde bulunan kimselerin hareketlerini önlemek için alınacak tedbirlerin Pasaport Nizamnamesi'ne uygun olması gerektiği bildirilmiştir.¹⁷⁵ Buna benzer ihlallerin fazlalığı 1894 Pasaport Nizamnamesi'nde etkisini göstermiştir. İlgili düzenlemenin son şeklinin verildiği Meclis-i Mahsus-ı Vükela'daki tashih nüshasına¹⁷⁶ tabiiyet meselesiyle ilgili doğrudan bir hüküm ilave edilmiştir. Burada *“yirminci maddede zeyline dahi bir güne iştibaha mahal kalmamak için işbu nizamnamenin Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu'na taalluku bulunmadığı”* şeklinde tashih yapılmıştır. Böylelikle devlet, pasaportun bir araç haline getirilerek yapılan tabiiyet değişikliğinin önüne geçmeyi hedeflemiştir. Buradaki amacın Osmanlı Tabiiyet Kanunu'nu da tahkim etmek olduğu söylenebilir. Yine burada yer alan mazbatada bu nizamnamenin biran evvel yürürlüğe girmesine

¹⁷⁰ Serbestoğlu, *a.g.t.*, s.36.

¹⁷¹ Gülnihal Bozkurt, Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.35.

¹⁷² Kanun maddeleri için bkz. Serbestoğlu, *a.g.t.*, s.37.

¹⁷³ BOA, HR.İD.36/13, 28 Ekim 1884.

¹⁷⁴ BOA, DH.MKT.1346/16, 17 Muharrem 1306 (23 Eylül 1888).

¹⁷⁵ BOA, DH.MKT.75/50, 7 Rebiülevvel 1311 (18 Eylül 1893).

¹⁷⁶ Nizamnamenin tashih ve değerlendirmeleri için İ.KAN.1/36. 7 Cemaziyelahir 1312 (11 Aralık 1894) Nizamnamenin tashih tarihi 4 Cemaziyelevvel 1311(13 Kasım 1893) Bkz. Ek: 9.

dikkat çekilmiş, yürürlüğe girememesinin birçok yolsuzluğa sebebiyet verdiğinden yakınılmıştır.

İlgili nizamnameyi yürürlükten kaldıran 1911 Pasaport Kanunu'nda¹⁷⁷ da konu ile aynı doğrultuda hüküm yer almıştır. Buradaki hüküm nizamnamedekini açıklar niteliktedir. Kanunun 18. maddesinde pasaportun tabiiyet meselesinde tek başına delil olamayacağı belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonların zamanla yabancılar için çok avantajlı hale gelmesiyle birlikte gayrimüslim tebaadan yabancı devlet tabiiyetine geçişler yaşanmıştır. Daha sonra bu geçişlere milliyetçi unsurlar da ilave olmuş, sorun daha da karmaşık bir hal almıştır. Yabancı devletlerden alınan pasaportlar, tabiiyet değişikliğinin bir alameti olarak görülmüş; fiiliyatta Osmanlı tebaasından olanlar, resmîyette yabancı devlet uyruğunda olduklarını iddia etmeye başlamışlardır. Tabiiyet kaynaklı bu sorun devleti siyasi, hukuki ve mali açıdan güç duruma düşürmüştür. Bunların yanısıra yabancıların ülkeye giriş çıkışlarının da belirli esaslara göre yapılması gerekmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı pasaporttan kaynaklanan otorite zafiyetleri, Pasaport Nizamnameleri ile ortadan kaldırılarak devlet egemenliği tam olarak tesis edilmeye çalışılmıştır.

1.1.5.4. Güvenlik Endişeleri

Osmanlı Devleti açısından 19. yüzyılda gerçekleştirilen idari düzenlemelerde iki amaç bulunmaktadır. Bunlardan ilki devleti milliyetçi unsurlara karşı bir arada tutma diğeri ise denge siyaseti vasıtasıyla devletin varlığının devam ettirilmesidir.¹⁷⁸ Osmanlı Devleti kendi bütünlüğü ve güvenliği açısından ülkede asayiş bozacak ve devleti zor duruma düşürecek her faaliyete karşı önlemler almak zorunda kalmıştır. Devletin “*muzır, müfsid, anarşist, fesede*” olarak tanımladığı unsurlara karşı pasaport, önleyici bir vazife üstlenmiştir. Bu unsurların çoğunluğunu ise milliyetçi hareketlerin oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Uygulamaya konulan düzenlemeler ile kimlere pasaport verilip verilmeyeceği ya da hem tebaa hem de yabancılar için pasaportla ilgili prosedürler belirlenmiştir. 1867 Pasaport Odası Nizamnamesinin¹⁷⁹ birinci maddesinde “*Memalik-i Mahsure-i Şahaneye dahil olmak veyahut harice çıkmak veyahut dahil-i memlekette geşt ü güzar*

¹⁷⁷ *Düstur* 1. Tertip, cilt: 3, no: 155, s.463-467.

¹⁷⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s.41.

¹⁷⁹ *Düstur*, 1. Tertip, cilt 1, s.776-779.

etmek arzusunda bulunan her kim olur ise olsun memur-ı hakikisi tarafından usul ve kaideye muvafık bir kıta pasaport ahzına mecbur ola.” hükmü yer almaktadır. Devlet böylece pasaportu bir zorunluluk haline getirmekte pasaport edinmeye dair hükümlerle de pasaport alacakları ya da alamayacakları belirlemektedir. Pasaport zorunluluğu bundan sonra yürürlüğe girecek olan iki düzenlemede de yer alacaktır. Pasaporta dair vize gibi prosedürlerin varlığı da devletin şüpheli olarak gördüğü kişilerin takibine imkân sağlamıştır. Yine bu doğrultuda nizamnamelerde seyahat etmeleri men olanlara pasaport verilmeyeceğine dair hükümlere yer verilmiştir. Osmanlı Devleti yöneticileri ülkede kendisine tehdit olabilecek serseriler, bilinmeyen şahıslar ve şüpheliler gibi unsurlara karşı her türlü mekânsal hareketlilikleri izlemeye ve kontrol etmeye çalışmışlardır.¹⁸⁰

Memalik-i Mahruse’ye 1879 senesinde firar etmeleri beklenen İtalyan Sosyalist taraftarlarının ülkeye girişlerine mani olunması için yürürlükte olan Pasaport Nizamnamesi’ne bağlı kalınarak limanlarda güvenlik tedbirlerinin artırıldığına dair beş maddelik bir layiha hazırlanmıştır.¹⁸¹ Preşova kazası Istarça Manastırı’nda 1898’de yapılan toplantılara tebdil-i kıyafetle Sırp memurlarının da gelip gittiğinden Pasaport Nizamnamesi hükümlerine uyulması Kosova vilayetinden istenmiştir.¹⁸² Sadaret, 1905 Ağustos ayında Ermeni anarşistlerin faaliyetlerine önlem amacıyla pasaport ve vize işlemlerinde nizamname ahkâmına daha ziyade önem verilmesini talep etmiştir.¹⁸³ Dahiliye Nezareti, Zaptiye Nezaretinden 1909’da Rusya’da asker iken Dersaadet’e mülteci sıfatıyla gelip serseri bir şekilde dolaşan Bohemyalı Samuel’in Pasaport Nizamnamesi ahkâmına göre muamele edilerek ülkeden çıkarılmasını istenmiştir.¹⁸⁴ Farklı yıllara ve unsurlara ait bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Pasaport Nizamnamelerinde devletin güvenlik endişelerinin etkisi açıkça görülmektedir. Devletin güvenlik odaklı yaklaşımlarında, istenmeyen unsurların ülkeye girişinin yasaklanmasında ya da ülkeden çıkarılmasında bu düzenlemeler idareye meşru kolaylıklar sağlamıştır.

¹⁸⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s.164.

¹⁸¹ BOA, ŞD.4/8, 26 Rebiülahir 1296 (20 Mart 1879).

¹⁸² BOA, DH.MKT.2149/104, 3 Şaban 1316 (17 Aralık 1898).

¹⁸³ BOA.Y.PRK.A.14/8, 19 Cemaziyelahir 1323 (21 Ağustos 1905).

¹⁸⁴ BOA, DH.MKT.2835/71, 19 Cemaziyelevvel 1327 (8 Haziran 1909).

1.1.5.5. Mali Beklentiler

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda her alanda olduğu gibi devletin vergilendirme sisteminde de değişikliklere gidilmiştir. Bu dönemde kişisel mülkiyet hakları belirlenerek kolektif vergi yükümlülüğünden şahsi yükümlülüğe geçmek için adımlar atılmış, vergilendirmede daha net, sabit ve eşit vergi oranı uygulaması benimsenmiştir.¹⁸⁵ Tanzimat'tan önce örfi vergiler arasında bulunan mahkeme harcı vardı. Mahkeme harçları bazı değişikliklerle Tanzimat'tan sonra da devam etmiş, bu dönemde başka alanlarda da harçlar alınmaya başlanmıştır. Ahmet Vefik Paşa bu dönemde alınan harçları nüfus, mürur, pasaport ve şehbender olmak üzere beş gruba ayırmıştır.¹⁸⁶

İlk düzenleme olan 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi'nde pasaporta dair harç ve vize işlemlerinden bahsedilse de bunlardan alınacak ücretin ne kadar olacağı açıklanmamıştır; ancak son iki düzenlemede pasaportun alımı, ilgili evrakın vize edilmesi konularında açıklık mevcuttur. Aynı zamanda ilkinde olmamasına rağmen daha sonra yürürlüğe girecek olanlarda nakdi cezaya dair hükümler yer almaktadır. Örneğin 1884 Pasaport Nizamnamesi'nin 3. maddesine göre pasaport harcı 50 kuruştur.¹⁸⁷ Düzenlemenin 11. maddesine göre pasaport vizesinden 20 kuruş harç alınacaktır. 16. madde ise pasaportu vizesiz olanların iki kat vize ücretiyle cezalandırılacağını hükme bağlamıştır. Dahiliye Nezareti, Serfiçe Livasında tahrir-i nüfus ile mürur ve pasaport muamelelerinin nizama göre yapılmayıp müsamaha gösterildiğinden kazancın zayı olduğunu, işlemlerin nizamat ahkamına göre yapılarak zararın engelleneceğinden ilgililere gerekli tenbihatın yapılmasını Serfiçe mutasarrıflığı'na yazmıştır.¹⁸⁸ İran'ın Bayezid sınır kapısında vizesiz geçişlerin artmasından dolayı vize kontrolünün yapılarak kaçak geçişlere engel olunması, Erzurum vilayetine Dahiliye Nezareti tarafından bildirilmiştir.¹⁸⁹ İkinci Meşrutiyet'le oluşan serbestiyet ikliminden olacak ki pasaport uygulamasındaki gevşeme, 1909'da şehbenderlik gelirlerinde de büyük kayba yol açmıştır. Bu hususta Köstence Başşehbenderliği memalik-i ecnebiyeden pasaportsuz olarak gelenlerin Memalik-i Osmaniye'ye girişlerinin men edilmesi gerektiği hükmünün uygulanmamasından

¹⁸⁵ Turna, *a.g.e.*, s.209.

¹⁸⁶ Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s.53.

¹⁸⁷ *Düstur* 1. Tertip, zeyl 4, no:2055, s.4-6.

¹⁸⁸ BOA, DH.MKT.1346/53, 13 Rebiülevvel 1302 (31 Aralık 1884).

¹⁸⁹ BOA, DH.MKT.2477/37, 7 Muharrem 1319 (26 Nisan 1901).

dolayı şehbenderlik gelirlerinin bir hayli azaldığını bildirmiş, bu nedenle söz konusu hükmün uygulanmasını talep etmiştir.¹⁹⁰

Pasaport Nizamnamesi hükümlerinin uygulanması sadece pasaporttan elde edilen gelirleri ifade etmemiştir. Nizamname hükümlerinin meriyetine bağlı kalınarak yapılan idari düzenlemelerle farklı alanlardaki kayıpların önlenmesi ya da yeni kazançların elde edilmesi de sağlanmıştır. Bu hususta meccanen mürur tezkeresi ve pasaport almak için müracaat edenlerin getirecekleri ilmühaberlere kırkar paralık pul yapıştırılması karara bağlanmıştır.¹⁹¹ Ecnebi memleketlerinde bulunan kimselerin ailelerini yanına almak istediklerinden bahisle, dışarıya gitmek isteyenlerin emlak vergisi, bedalat-ı askeriye ile diğer vergiler için kefil beyan edilmedikçe pasaport verilmeyeceğine Şûrâ-yı Devletçe karar verilmiştir.¹⁹² Yine aynı doğrultuda vergi borcu olanlara pasaport ve mürur tezkeresi verilemeyeceği kararlaştırılmıştır.¹⁹³ İdare açısından önemli bir gelir kaynağı olan pasaportun, uygulamadaki esaslarını belirleyen Pasaport Nizamnameleri bu açıdan ayrı bir öneme sahiptir. Devlet, pasaport işlemlerini bu hukuki metinlere bağlı yürüterek önemli bir gelir kaynağını da muhafaza etmeye çalışmıştır. Pasaport, diğer seyahat belgeleri olan mürur tezkeresi ve pasavana göre daha fazla ücret verilerek alınmıştır. Buna bağlı olarak pasaportla ilgili vize ve pul işlemleri de daha yüksek ücretle yapılmıştır. İdare, mürur tezkeresi uygulamasından 1910'da vaz geçmiş 1914'ten itibaren pasavanları ücretsiz olarak vermeye başlamış, savaş döneminde çıkarılan seyahat varakalarını da ücretsiz olarak vermiştir; ancak Pasaport Nizamnamelerinden sonra yürürlüğe konulan Pasaport Kanunlarının tamamında dahi pasaportun ücretli olduğu ifade edilmiştir.

¹⁹⁰ BOA, DH.MKT.2752/19, 6 Safer 1327 (27 Şubat 1909).

¹⁹¹ BOA, DH.MKT.1569/94, 25 Rebiülevvel 1306 (29 Ekim 1889).

¹⁹² BOA, DH.MKT.2112/101, 17 Cemaziyelevvel 1316 / 3 Ekim 1898).

¹⁹³ BOA, DH.MKT.2611/95, 24 Muharrem 1325 (9 Mart 1907).

II. BÖLÜM: PASAPORT NİZAMNAMESİLERİ

Osmanlı Devleti'nde 9 Şevval 1283'de (14 Şubat 1867) ilan edilen Pasaport Odası Nizamnamesi'nin¹⁹⁴ 17.maddesinde düzenlemenin herkes tarafından malum olması için üç ay süre verilmiş ve bu süreden itibaren bu metnin hükümlerinin geçerli olacağı bunlara muhalif hareket edenlerin ise cezalandırılacağı belirtilmiştir. Bu hüküm doğrultusunda baktığımızda verilen tarihten üç ay sonrası yani uygulamanın yürürlüğe girişi 9 Safer 1284 (13 Mayıs 1867) tarihidir. Bunun ardından 23 Rebiülahir 1301 (21 Şubat 1884) tarihli Pasaport Nizamnamesi¹⁹⁵ yayınlanmış ve kendisinden öncekini feshetmiştir. Son olarak ise 7 Cemaziyelahir 1312 (6 Aralık 1894) tarihli Pasaport Nizamnamesi¹⁹⁶ yayınlanmış ve bir öncekini yürürlükten kaldırmıştır. Bu düzenleme ise 6 Cemaziyelahir 1329'da (4 Haziran 1911) yayınlanan ilk pasaport kanununun¹⁹⁷ yürürlüğe girmesine kadar uygulamad kalmıştır. Bu kanunun 17. maddesi düzenlemenin bir ay içerisinde yürürlüğe gireceğini ve 1894 tarihli nizamnamenin feshedildiğini açıklamaktadır. Bu madde doğrultusunda kanun 6 Recep 1329'da (3 Temmuz 1911) yürürlüğe girmiştir. Bu hususta ilk nizamnamenin yürürlüğe girdiği tarih olan 13 Mayıs 1867'den ilk pasaport kanununun yürürlüğe girdiği tarih olan 3 Temmuz 1911'e kadar olan 44 yıllık süreçte Osmanlı Devleti'nde pasaport uygulaması nizamnameler esas alınarak yürütülecektir. Bu bakımdan pasaport uygulamalarında bu tarih aralığını “Nizamnameler Dönemi” olarak nitelemek yerinde olacaktır. Pasaport işlemleri uzun bir dönem bu hukuki metinler vasıtasıyla yapıldığı için pasaport kanununun cari olduğu dönemde sehven nizamname tabirinin kullanıldığı da olmuştur.¹⁹⁸ Bu bölümde yürürlüğe girmiş olan üç Pasaport Nizamnamesi ve maddeleri işlenecektir.

2.1. 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi

Osmanlı Devleti'nde Pasaport Nizamnamelerinin sistematik bir şekilde uygulanmaya başlaması bu düzenlemenin yürürlüğe girmesi ile olmuştur. Diğer ikisinden farklı olarak bu hukuki metin *Pasaport Odası* adıyla ilan edilmiştir. Gerekçe ise o dönemde yapılan pasaport işlemlerinin ağırlık merkezinin pasaport odasında olmasıdır.

¹⁹⁴ *Düstur*, 1. Tertip, cilt: 1, s. 776-779.

¹⁹⁵ *Düstur* 1. Tertip, zeyl 4, no: 2055, s.4-6.

¹⁹⁶ *Düstur*, 1.Tertip, cilt 6, no: 386, s. 1530-1534.

¹⁹⁷ *Düstur*, 2. Tertip, cilt 3, no: 155, s.463-467.

¹⁹⁸ BOA, DH. SN.THR.57/93, 15 Muharrem 1333 (3 Aralık 1914).

Özellikle ülkeye giriş çıkış kayıtlarının burada tutulması odanın önemini iyice arttırmıştır. Ülkeye gelen yabancıların seyahat için edinecekleri mürur tezkeresi 1881 yılına kadar pasaport odası tarafından verilmiştir.¹⁹⁹ Düzenleme 1844’de kaleme alınmış; ancak 1867 senesinde yürürlüğe girmiştir. Bu bakımdan metin o dönemde *Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye* tarafından hazırlanmıştır.²⁰⁰ Kendisinden sonraki düzenlemenin yürürlüğe girmesine kadar 17 yıl uygulamada kalmıştır. Metnin Pasaport Odası Nizamnamesi ismiyle yayınlanmasına rağmen kendisinden sonraki düzenlemenin bu metni feshetmesi, bunun tamamen bir Pasaport Nizamnamesi olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti’nde pasaportla ilgili hükümler ilk olarak bir düzenleme içerisinde 1841 tarihli *Men’i Mürur Nizamnamesinde*²⁰¹ yer almıştır. Metinde daha çok ülke içindeki seyahate dair hükümler mevcuttur. Bu metne bağlı kalınarak hazırlanan 1844 tarihli dokuz maddelik *Mürur Talimatnamesinde*²⁰² de 1841 tarihli düzenlemedeki pasaportla ilgili hükümlere olduğu gibi yer verilmiştir. Pasaporta dair müstakil bir uygulamaya geçiş için ilk girişim yine 1844 senesinde olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde pasaport nizamı ile ilgili olarak hazırlanan ilk müstakil metin 16 Recep 1260 (1 Ağustos 1844) tarihli *Memalik-i Şahanede Pasaport ve Mürur Tezkeresi Nizamnamesidir*.²⁰³ Bu metin daha sonra içeriğinde hiçbir değişiklik yapılmadan 9 Şevval 1283’de (14 Şubat 1867) Pasaport Odası Nizamnamesi adıyla yürürlüğe girmiştir. Aristarchi Bey’in Fransızca eserinde bu düzenleme 1 Ağustos 1844 tarihli olarak ve Pasaport Odası Arşivi kaynak gösterilerek verilmektedir.²⁰⁴ Buradaki içerik madde ve tarih Memalik-i Şahanede Pasaport Mürur Tezkeresi Nizamnamesi ile aynıdır. Görünen o ki Aristarchi Bey’in de eserinde yer alan metin bunun aynısıdır. Aynı metin 1844 senesi esas alınıp farklı araştırmalarda değişik adlarla geçmektedir.²⁰⁵ Tarihinde bir ittifak olursa dahi birbirinden değişik ad ve

¹⁹⁹ BOA, DH.MKT.1334/55, 1 Cemaziyelahir 1298 (1 Nisan 1881).

²⁰⁰ Ali Akyıldız; “Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye”, *DİA*, cilt: XXVIII, s.250-251.

²⁰¹ Çadırcı, *a.g.m.*, s.173-178.

²⁰² BOA, A.} DVN.MKL.72/3, 14 Rebiülahir 1260 (3 Mayıs 1844) .

²⁰³ BOA.HR.SYS.2920/52, 1 Ağustos 1844. Bkz. Ek: 10.

²⁰⁴ Aristarchi Bey, *Legislation Ottomane ou recueil des lois, reglements, ordonnances, traites, capitulations et autres documents officiels de L’empire Ottoman*, cilt :3 İstanbul, 1874. s.95.

²⁰⁵ 68.dipnotta tafsilatlı şekilde değinildiği üzere Nalan Turna eserinde içeriği aynı olarak verilen bu nizamnameden Memalik-i Mahruse-i Şahane’de Mürur ve Ubur adıyla bahsetmektedir. (Turna, *a.g.e.*, s.78.) Belkis Konan ise yine nizamnameyi Aristarchi Bey’i kaynak göstererek 1844 Mürur Talimanamesi olarak vermektedir. (Konan *a.g.t.* s.31).

yorumlarla verilen esasında 1844 tarihli Memalik-i Şahanede Pasaport ve Mürur Tezkeresi Nizamnamesidir.

Bu hukuki metnin esasında uygulamaya konulduğuna dair Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde iki belgeye tesadüf edilmiştir. Her iki belge de düzenlemenin yayınlanmasından sonraki yakın tarihlere aittir. Birincisi Yunanistan Sefareti'nin Osmanlı Hariciye Nezaretine verdiği bir takrirdir.²⁰⁶ Hariciye Tercüme Odası'nın tercüme ettiği belgede Yunan Sefareti'nin 16 Recep 1260'da neşredilen hükümlerin ikinci maddesindeki vize prosedürlerine yaptığı itirazlar yer almaktadır. Diğer belge ise Necip Paşa'nın Bağdat'ta mukim İngiltere Konsolosuna Pasaport Nizamnamesini ibrazı ve konsolosun verdiği cevaptan bahsetmektedir.²⁰⁷ Necip Paşa, süratle ve şiddetle metinde yer alan hükümlerin uygulanmasını istemiş, konsolos ise uygulanacak maddelerin bir hayli müşkülata yol açacağını ifade etmiştir. Talep edilen düzenlemenin icrasının özellikle Hintten gelecek hacıları zor durumda bırakacağı belirtildikten sonra; bilhassa iki, beş ve on birinci maddelerine münhasıran itiraz edilmiştir.

İkinci madde vize prosedürleri ile beşinci ve on birinci maddeler ise gemi kaptanlarına getirilen yükümlüklerle ilgilidir. Elimizdeki bu iki örnekten anlaşılacağı üzere metni yabancı devletler uygulamak istememişlerdir.

Bu nizamnameyi bir teşebbüs olarak görmek yerinde olacaktır; çünkü düzenlemenin uygulama safhasında akamete uğradığı görülmektedir. Diğer yandan aynı metin sadece ismi değiştirilerek daha sonra yeniden ilan edilmiştir. Devleti uygulamada zora sokan bir hukuki metnin ilerleyen dönemde yeniden yürürlüğe konması ise devlet bürokrasisinin uluslararası alanda krizlerle baş edebilme kapasitesinin artmasıyla açıklanabilir. Zira ilerleyen dönemlerdeki nizamnamelere de sefaretlerden itirazlar gelmeye devam etmiş; lakin onlara yönelik tedbirler alınmış ve düzenlemeler yürürlükte kalmıştır. Diğer yandan ilgili metnin akamete uğradığına dair idari açıdan bakılacak olursa; meri olan bir hükmün tekrardan yürürlüğe girmesi için ilanı gerekmez, o zaten yürürlüktedir. Yine 1867 senesinde yürürlüğe giren Pasaport Odası Nizamnamesi kendisinden önceki bir düzenlemeye dair bir açıklama yapmamış ve herhangi bir fesihte bulunmamıştır. En azından nizamnamenin adının değişmesi yine böyle bir açıklamayı ya da feshi gerektirmektedir. İlerleyen dönemde

²⁰⁶ BOA, HR.TO.307/7, 25 Temmuz 1845.

²⁰⁷ BOA, HR.TO.210/35, 28 Nisan 1847.

çıkacak Pasaport Nizamnamelerinin ve kanunlarının tamamında bir öncekinin feshi söz konusu olmuştur. Bu bakımdan 1867 tarihli bu düzenlemeyi pasaport işlemlerinde ve işleyişinde ilk nizamname olarak kabul etmek yerinde olacaktır.²⁰⁸

Pasaport işlemlerine dönük olarak 1844'ten 1867'ye kadar olan süreçte yeni düzenleme arayışları olmuştur. Pasaport hizmetinin daha muntazam yürütülebilmesi için 1853 yılında Pasaport Odası memurlarından Mösyö Sirini tarafından kaleme alınan müsvedde halinde bir nizamname²⁰⁹ hazırlanmıştır. Önceliği pasaport memurlarının işlerini belirli bir nizam içerisinde yürütme gayesi olan ve Hariciye Nezaretine takdim edilen bu metin daha çok pasaportun kendisi ile değil de işleyişini esas almaktadır; ancak içerisindeki maddelerde 1844 tarihli hazırlanmış metne *nizamname-i kadim* denilerek atıflar yapılmıştır.

Hazırlanan metnin maddeleri verilmeden önce pasaport umuruna dair münasip bir nizamnamenin olmayışından dolayı bir takım meçhul kişilerin Memalik-i Mahruse-i Şahane'de gezip dolaştıkları ve bunların izlerinin sürülmesinde güçlükler yaşandığı ifade edilmiştir. Böyle bir uygulama ile Memalik-i Mahruse-i Şahane'ye gelecek yolculara her türlü emniyet ve kolaylığın sağlanacağı ve asayiş-i ammeyi ihlal edenlerin engelleneceği belirtilmiştir.

Müsvedde halinde 15 maddeden müteşekkil olan bu metnin maddelerine bakıldığında doğrudan pasaport düzenlemesine dair hükümler de mevcuttur. Özellikle *nizamname-i kadimin* ilgili olan hükümlerinden alınarak yazılan maddelerde bu husus belirginleşmektedir.

²⁰⁸ Konumuzla ilgili olması bakımından 1919 senesinde Kaymakamlık imtihanına giren Konya vilayetine bağlı Çumra Nahiyesi Müdürü Tayyar Efendi'ye üç soru yöneltilmiştir. İkinci soru "Pasaport ve seyahat varakası hakkındaki ahkamı-ı mevzua neden ibarettir?" şeklindedir. İmtihandan başarıyla geçen Tayyar Efendi ikinci soruda pasaportla ilgili olan kısma verdiği cevaba şu şekilde başlamıştır: "Memalik-i Osmaniye'den memalik-i ecnebiyeye gideceklerle oralardan Memalik-i Osmaniye'ye geleceklerin hamil olmaları iktiza eden pasaportlar hakkındaki ahkam-ı mevzuaya gelince; bu usul dahi hemen yarım asırdan beri tatbik oluna gelmiş bir usul olup 327 senesinde neşrolunan (1911 Tarihli Pasaport Kanunu'nu kastediyor) Pasaport Kanunu bundan evvelki nizamnameler ahkamını mevki-i tatbikten kaldırdığı için onlardan bahse lüzum görülmez." (BOA, DH. MEM, 369/73 1 Şubat 1335, (1 Şubat 1919). Buradan da görüleceği üzere Nahiye Müdürü Tayyar Efendi yarım asırdan buyana ahkam-ı mevzuaya dayalı bir sistemin olduğunu ifade etmiştir. Bu da 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi'nin ilan edildiği tarihle örtüşmektedir. Aynı zamanda bizim yukarıda pasaportla ilgili "*Nizamnameler Dönemi*" olarak nitelendirdiğimiz tanımla örtüşen bir niteleme yaparak ilk Pasaport Kanunu'nun yayımlandığı tarihten önceki ahkam-ı mevzuayı bir başka ifade ile nizamnameleri pasaport uygulamasında ayrı olarak görmektedir.

²⁰⁹ BOA, HR.TO.418/160, 29 Eylül 1853.

Birinci madde, “*nizamname-i kadimin birinci maddesinin hülasasıdır*” açıklaması ile verilmiştir. Bu maddeye göre: “*Memalik-i Mahruse-yi Şahane’ye gelmek arzusunda bulunan kafe-i teba-i ecnebiyeden devletleri tarafından istihsal edecekleri pasaportlarının Saltanat-ı Seniyyenin orada bulunan sefir veyahut konsoloslarına vize ettirib mahall-i mezkurda bu misüllü memurin-i devlet-i aliyye bulunmadığı halde memurin-i mahallisine vizeleri iktifa edilecektir.*” Bu madde esasında 1844 tarihli metnin birinci ve ikinci maddelerinin özetlenmiş halidir. Görüleceği üzere doğrudan pasaportun vizesine yönelik kesin hükümler getirmektedir.

Bu metnin üçüncü maddesi nizamname-i kadimin 14.maddesinden, altıncı maddesi, beşinci maddesinden, dokuzuncu madde altıncı ve dokuzuncu maddelerinden, 11. madde, 15. maddesinden, 12. madde ise 16. maddeden alınarak oluşturulmuştur. Buradaki maddeler de diğerleri gibi pasaport uygulamasına yönelik kati hükümleri ihtiva etmektedir. Burada öne çıkan diğer bir husus ise tamamen yabancıların seyahatlerine dair hükümlerin yer almasıdır. Bu da o dönemde yabancılarla pratikte yaşanan pasaport sorunlarının çokluğuna işaret etmektedir.

Ayrıca Dersaadet’teki asayiş olaylarının artmasından dolayı doğrudan pasaport hizmetinin işleyişini belirleyen 21 maddelik bir nizamname²¹⁰ daha hazırlanmıştır; ancak bu metin de doğrudan Pasaport Odasında verilen pasaport hizmetleri ve bu odanın teşkilatlanması ile ilgilidir.

Tüm bu gelişmelerin ardından 9 Şevval 1283’de (14 Şubat 1867) Pasaport Odası Nizamnamesi²¹¹ yayımlanmıştır. Düzenleme 17 maddeden oluşmakta olup birinci maddesi pasaportun zorunluluğu ile ilgilidir. Bu maddeye göre, Osmanlı ülkesine girmek ya da dışarı çıkmak isteyen herkesin ilgili memurdan usul ve kaideye uygun olarak bir pasaport edinmeleri şarttır.

ikinci madde, Osmanlı ülkesine gelecek olan yabancıların vize işlemleri ile ilgilidir. Buna göre Osmanlı Devleti ile dost ve anlaşma halinde olan yabancı devlet tebaası Osmanlı ülkesine gelmek isteğinde elinde bulunan pasaportu kendi devleti konsolosuna vize ettireceği gibi yabancı devletlerde bulunan Osmanlı sefirleri ya da şehbenderlerinden (konsoloslarından) birine vize ettirecektir. Eğer bulunulan yerde Osmanlı sefir ya da şehbenderi yoksa pasaport sahibinin mensup ve tabi olduğu hükümetin vizesi yeterli olacak; ancak pasaport sahibinin Osmanlı ülkesine geliş

²¹⁰ BOA, HR.TO.427/23, 31 Aralık 1857.

²¹¹ Nizamnamenin tam transkripsiyonu için Bkz. Ek: 11.

güzergâhında Osmanlı sefir ya da şehbenderi var ise açıklandığı üzere pasaportunu burada vize ettirecektir.

Üçüncü madde Osmanlı ülkesine dahil olan herkesin pasaportunu ibraz etme yükümlülüğü ile ilgilidir. Osmanlı ülkesine dahil olan herkes kara yoluyla gelmiş ise hudutta, deniz yoluyla gelmiş ise limanda ilgili memura pasaportunu geciktirmeden göstermek zorundadır.

Dördüncü maddeye göre Osmanlı ülkesine gelen yolcu yirmi dört saat içerisinde Dersaadet'te ise Kurşunlu Mahzendeki Liman Odası'na, ülkenin başka bir yerinde ise oradaki ilgili memura giderek ispat-ı vücut edip nerede ve ne kadar kalacağını beyan ettikten sonra buradan pasaportunu alarak kendi devleti kançılaryasına gidip ikamet belgesi aldıktan sonra bu belgeyi hükümet-i beldeye mühürlenecektir. İkamet belgesi on yaşından büyük erkekler için ayrı olarak verilecektir.

Beşinci maddeye göre Osmanlı limanlarından herhangi birine gelen gemide bulunan gemici ve yolculardan karada ikamet etme niyetinde olanların gemide tutulan defterden çıkarıldıklarını gösteren bir belge ile gelerek liman odasına ispat-ı vücut ederek kaydolacaklardır.

Altıncı madde Osmanlı ülkesine gelen yabancıların ülkede seyahat etmelerine imkan tanıyan mürur tezkerelerini nereden alacaklarını açıklamaktadır. Buna göre: Bir yabancı eğer ki Dersaadet'te ise Kurşunlu Mahzendeki Liman Odası'ndan ülkenin başka bir yerinde ise bu işle görevlendirilmiş ilgili memurdan mürur tezkeresini alabilecektir.

Yedinci maddeye göre Osmanlı ülkesinde seyahat etme isteğinde olan yabancılar öncelikle pasaportunu kançılaryasında vize ettirecek daha sonra ise kançılaryasına vize ettirdiğine dair aldığı *inha* yazısıyla mürur tezkeresi veren memur huzuruna gelerek pasaport ve inhasını ibraz ettirdikten sonra mürur tezkeresini alabilecektir. Yabancılar pasaportlarına mürur tezkeresini de ilave ettikten sonra yola çıkabilecektir.

Sekizinci maddeye göre Osmanlı ülkesinde gezip dolaşma isteğinde olan yabancılar her defasında bir önceki maddede açıklandığı usul üzere kançılaryasından alacağı *inha* yazısıyla birlikte elindeki mürur tezkeresini vize ettirecektir.

Dokuzuncu madde yabancılara verilecek mürur tezkeresinin süresi ve tezkere sahibinin şahıs bilgileri ve refakatinde seyahat edeceklerle ilgilidir. Buna göre,

Osmanlı ülkesinde seyahat edecek yabancılara verilecek mürur tezkeresinin müddeti bir senedir. Mürur tezkeresinde tezkere sahibinin isim ve şöhreti, yaşı, sanatı, milleti, vatan ve memleketi, eşkali ile açıklanmayı gerektirir bir hali var ise beyan edilecektir. Her bir şahıs için ayrı bir tezkere düzenlenmesi nizam gereği ise de zevcesiyle ve 15 yaşından küçük olan kız ve erkek evladının harç ödemeksizin tezkeresine kaydettirebilecektir.

Onuncu maddeye göre Osmanlı ülkesinden yabancı ülkelere gitmek isteyen kim olursa olsun pasaportunu Dersaadet'te Liman Odasına, diğer yerlerde ise ilgili memura vize ettirmedikçe gitmesine izin verilmeyecektir.

On birinci madde gemi kaptanlarının sorumlulukları ile ilgilidir. Buna göre, gerek vapurlar gerekse de yelken gemileri kaptanlarından hangisi olursa olsun ister Dersaadet'te isterse de Osmanlı ülkesinin herhangi bir yerine götürmek üzere gemilerine alacakları yolcuların ellerindeki pasaportların usul ve kaideye uygun olup olmadığına önceden kontrol edeceklerdir. Yine kaptanlar Dersaadet'te ve Osmanlı ülkesinin diğer limanlarından alacakları yolcuların ellerinde usul ve kaideye uygun pasaport ve yol tezkeresi olup olmadıklarına bakacakları gibi Osmanlı ülkesinden diğer yerlere götürecekleri yolcuların ellerindeki pasaportların hükümet-i belde tarafından vize edilip edilmediğine de bakacaklardır.

On ikinci madde gemi kaptanlarının pasaportlara dair yapacakları işlemleri açıklamaktadır. Buna maddeye göre, kaptanlar gerek Dersaadet'te gerekse de Osmanlı ülkesinin diğer yerlerinde gerek yabancı ülkelerden gerekse de Osmanlı ülkesinden taşıyacakları yolcuların ellerinde bulunan pasaportları gemiye bindikleri andan itibaren alıp hepsini bir araya getirecektir. Gemi gideceği yere vardığında ise gemiye gelecek olan hükümet-i beldenin bu görevle vazifeli memurlarına elindeki pasaportları teslim ettikten sonra ilgili memurlardan alınacak matbu pusulalardan pasaport sahiplerine vereceklerdir. Pusulayı alan pasaport sahipleri dördüncü maddede açıklandığı üzere yirmi dört saat içerisinde ilgili yerden pasaportunu alıp elindeki pusulayı teslim edecektir.

On üçüncü madde pasaportsuz ve yolsuz/ usulsüz pasaportla Osmanlı ülkesine dahil olan yabancılara yönelik yapılacak işlemleri açıklamaktadır. Buna göre: Pasaportu olmayan ya da pasaportu usul ve kaideye uygun olmayan yolcu Osmanlı ülkesine geldiğinde eğer ki Dersaadet'te ise Liman Odası'na, Dersaadet dışında herhangi bir

yerde ise ilgili memura bizzat gidip ispat-ı vücut edecektir. Bu hususta beyan edeceği mazeretler kabul edildiğinde kançılıryası ya da konsolosu tarafından yazılı bir şekilde verilecek kefaletname kafi olacaktır. Aksi taktirde pasaportsuz gelen yolcu makul bir sebep beyan edemez ve kançılırya tarafından bir kefaletname alamaz ise hemen Osmanlı ülkesinden çıkarılmak üzere tutuklandıktan sonra kançılıryası ile müzakere edilip bunun akabinde derhal sınır dışı edilecektir.

On dördüncü madde pasaportsuz ya da yolsuz pasaportla Osmanlı sınırına gelen herkesin Osmanlı ülkesine girişinin yasak olduğunu açıklamıştır.

On beşinci madde Osmanlı ülkesinde usulsüz pasaport ve tezkere ile dolaşanların yakalandıklarında bunlara uygulanacak işlemi açıklamaktadır. Bu maddeye göre: Osmanlı ülkesinde yolsuz pasaport ve tezkere ile gezip dolaşan herkesin tutuklanarak sorguya çekileceği daha sonra ise hükümet-i belde huzuruna çıkartıldıktan sonra bu hususta yeterli sebep ve mazeret beyan edebilirse bundan sonra da iki muteber (güçlü) kefil bulabilirse gideceği yere ulaşabilmesi için kendisine bir tezkere verilmesi uygundur. Aksi takdirde bir memur refakatinde geldiği mahalle en yakın yoldan iade edilecektir. Memurun masrafı yolcudan karşılanacaksa da yolcu fakirliğini beyan ettiğinde masraf konusunda zorluk çıkarılmayacaktır.

On altıncı madde sahteciliğe karşı yapılacak işlemleri sıralamaktadır. Buna göre başkasına ait pasaport ve tezkereyle veya sahte isim ve şöhretle gezip dolaşan bir şahıs yakalandığı anda yakalandığı yerdeki zabıta tarafından sorgulandıktan sonra kabahati ortaya çıkarsa yabancı ise kançılıryası ile görüşüldükten sonra Osmanlı ülkesinden sürülerek sınır dışı edilecektir. Bu kişi Osmanlı tebaasından ise cezası süratle verilecektir. Yabancı sefir ve hariciye memurlarının nizamnamenin bu maddesinden istisna oldukları belirtilmekle birlikte; ilgili kişilerin de Osmanlı memurlarına pasaport prosedürleri hususunda gerekli kolaylığı sağlamaları ifade edilmiştir.

On yedinci ve sonuncu madde ise pasaportun kimlere gösterileceği ve nizamnamenin ne zamandan itibaren yürürlükte olacağını açıklamıştır. Bu maddeye göre: Her bir yolcu gerektiğinde ve sual olduğunda zaptiye memurları, liman memurları ve karantina hademelerine pasaportunu göstermek zorundadır. Bahsedilen memurlar nizamnamenin icrasına özellikle görevli olup bu nizamnameden herkesin malum olabilmesi ve kimsenin böyle bir nizamnameden haberdar olmadıklarını gerekçe

göstermemeleri için yayımlandığı günden üç ay sonra yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Üç ay sonra ise düzenleme hükümlerine karşı hareket edenlerin kabahatlerine göre ceza alacakları hükme bağlanmıştır.

2.2. 1884 Pasaport Nizamnamesi

Osmanlı Devleti'nde pasaport uygulamasına yönelik olarak yürürlüğe giren ikinci nizamnamedir. Birincisinin yürürlükte olduğu dönemde 1876 'da *Kanuni Esasi* ilan edilmesine rağmen Kanuni Esasi'nin *Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi* başlığı altında verilen özgürlükler arasında ülke dışına çıkma ve seyahat özgürlüğüyle ilgili bir hükme yer verilmemiştir. Kanuni Esasi'nin ülke dışına çıkışla ilgili tek hükmü padişahın asayiş gerekçeleri ile sürgün etme yetkisidir. 1884 Pasaport Nizamnamesi'ne kendisinden öncekine nazaran daha ileri bir mevzuat tekniği ile kaleme alınmıştır.²¹² Buradaki ilerleyiş şüphesiz ki Osmanlı bürokrasisinin özellikle de bu metinleri hazırlayan meclislerin kat ettiği mesafeyi de göstermektedir. Zira bir önceki metnin maddeleri kırk yıl öncesinde *Meclis-i Valayı Ahkam-ı Adliye* tarafından kaleme alınmıştır. İkinci nizamname ise bu meclisin zaman içerisindeki dönüşümünün sonucu ortaya çıkan *Şûrâ-yı Devlet* tarafından hazırlanmıştır. Şûrâ-yı Devlete bağlı olan *Tanzimat Dairesi*'nin görevi ise kanun, nizam ve mukavelatın hazırlanmasıdır.²¹³

Hazırlanan bu metin içerik ve şekil olarak kendisinden sonra hazırlanıp yürürlüğe girecek Pasaport Nizamnamesi ve kanunlarını da etkilemiştir. Bu hususta pasaporta dair nizamnamelerin ve kanunların içeriğine göre fasıllara ayrılarak verilmesi bu düzenleme ile başlayacaktır. Öte yandan 1867 yılında yürürlüğe giren pasaporta yönelik ilk düzenlemede daha çok Osmanlı ülkesine gelecek ve ülke içerisinde seyahat edecek olan yabancıların prosedürlerine yer verilirken Osmanlı uyruğundan olanların ülke dışına seyahatlerine dair bir hükümden bahsedilmemiştir.²¹⁴ Bu yönüyle Pasaport Nizamnamesi başlığında Osmanlı vatandaşı olanların ülke dışına çıkışları ile ilgili hususları belirlemesi açısından da bu metnin ilk olduğunu söylemek mümkündür. Düzenlemenin yayınlanmasından üç sene sonra 1887 tarihli Mürur Nizamnamesi yayımlanmıştır. Mürur tezkeresi bölümünde değinildiği üzere 1841'de

²¹² Aybay, *pasaportlar*, s.48.

²¹³ Mehmet Canatar, Yaşar Baş, "Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi", *OTAM*, sayı:9, 1998, s.125.

²¹⁴ Aybay, *pasaportlar*, s. 48.

konu ile ilgili olarak yürürlüğe giren metin ve buna bağlı kalınarak 1844 yılında hazırlanan talimatnamede Osmanlı tebaasının ülke dışına çıkarken gerçekleştirecekleri işlemlerden bahsedilirken 1877 tarihli Mürur Nizamnamesinde bu gibi işlemlerden bahsedilmemektedir. Bunun sebebi ise Osmanlı tebaasının yurt dışına çıkış prosedürlerini belirleyen müstakil bir düzenlemenin artık yürürlükte olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nde 1867'de pasaport uygulamasına dair yürürlüğe giren düzenlemeden sonra yeni bir nizamname için hazırlıkların olduğu görülmektedir. Buradaki çalışmalar daha çok yabancıların ülkeye gelişi ve ülkedeki seyahat prosedürlerini belirlemeye yöneliktir. İkinci Pasaport Nizamnamesine yönelik çalışmaların haricindeki düzenlemeler ile ilgili tasarıların çoğu bir öncekinin doğrultusunda yani yabancıların seyahatiyle ilgilidir. Bu alandaki çalışma yoğunluğunun yabancılarla yaşanan pasaport problemleriyle doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür.

İlk nizamname yürürlüğe girdikten sonra, pasaport ve Memalik-i Devlet-i Aliye'de bulunan yabancılara uygulanacak muameleye dair iki adet layiha hazırlanmıştır.²¹⁵ Bahriye Nezaretine Şûrâ-yı Devlet tarafından 24 Şevval 1285'de (7 Şubat 1869) verilen cevapta 29 Cemaziyelahir 1276 (23 Ocak 1860) tarihli nizamnamenin daha önce görüşülerek ülkedeki sefirlerle gönderilmesi ve yürürlüğe girmesi babında Tercüme Odası'na gönderildiği fakat neden yürürlüğe giremediğini bilmedikleri yazılmıştır. Yine burada pasaport hakkında devam eden muamelatın yolsuzluğu ıslah ve tadil amacıyla yapıldığını ancak bu hususta yapılmakta olan çalışmaların devam ettiği bildirilmiştir. Layihada Bahriye Nezareti ile ilgili fıkraların yer aldığı bu konuda yapılacak çalışmalarda bu nezaretin de müdahil olması gerekliliği açıklanmıştır.

Bu metin “*Muhafaza-i emniyet-i umumiye zımında memalik-i Devlet-i Aliye'de bulunan tebaa-i ecnebiye hakkında icra buyrulacak tedabire dair tanzim olan layihanın üzerine kaleme alınıp takdim kılınan diğer bir layihadır*” başlığı ile yirmi bir madde olarak hazırlanmıştır. Maddeler çoğunlukla ecnebilerin pasaport, mürur, ikamet etme ve işyeri açmaya yönelik işlemleri ile ilgilidir. Pasaporta yönelik düzenlemenin ilkinde bulunan hükümlerin çoğu benzer yorumlarla burada yer almıştır.

²¹⁵ BOA, ŞD.1/6, 18 Cemaziyelevvel, 1286 (26 Ağustos 1869).

Aynı yerde bulunan diğer bir belgede ise doğrudan “*Pasaport Nizamnamesi sureti*” başlığı ile verilmiştir. Metin 16 maddeden oluşmakta olup içeriği de diğerlerinde olduğu gibi yabancıların ülkeye giriş çıkışları ve ülke içerisindeki seyahatleri ile ilgilidir. Burada da pasaport vizesi, sahtecilik, pasaportta yer alacak bilgiler hususunda bir önceki nizamname ahkâmına benzer hükümler yer almaktadır. Metnin sonunda Pasaport Odası’nda yapılan işlemlere dair ücret tarifesi bulunmakta olup düzenlemenin neşrinden üç ay sonra yürürlüğe gireceği açıklanmıştır. Burada herhangi bir nizamnamenin feshine dair bir hüküm yer almamıştır. Yeni bir düzenlemeye yönelik teşebbüslerden özellikle devletin yabancıları kontrol etmekte zorlandığı ve yürürlükte olan nizamnamenin devlet hükümlerini tesiste yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemde hazırlanan ikinci metin ise *Pasaport ve Mürur Tezkeresi Nizamnamesi Layihası*²¹⁶ başlığında yedi maddelik müşterek bir layihadır. Metin, yabancıların Osmanlı ülkesine gelişlerindeki işlemleri ve Osmanlı ülkesi içerisindeki seyahatleriyle ilgilidir. İlk dört madde pasaport diğer iki madde ise mürur tezkeresi ile ilgilidir. Son madde ise hazırlanan metnin üç ay sonra yürürlüğe gireceğini hükme bağlamaktadır.

Layihanın birinci maddesi “*Memamlık-i Mahruse-i Şahaneye dahil olan her ecnebi Devlet-i Aliye sefaret veya şehbenderhanesinin tasdiki altında bir pasaportu hamil olmak lazım gelip aksi takdirde üç mecdi altını ceza-yı nakdi ahz olunur*” şeklindedir. Böyle bir ceza hükmünün yer almasındaki gerekçe yürürlükte olan düzenlemenin Osmanlı ülkesinden sınır dışı etme konusundaki katılığıdır.

İkinci madde ise pasaportsuz gelenler için nakdi cezadan başka ikamet edebilmesi için konsolosu haricinde başka kimsenin kefaletinin kabul edilmeyeceği ve asayiş için bunların sınır dışı edileceği belirtilmiştir. Üçüncü madde pasaportların yenilmesinde alınacak ücreti açıklarken dördüncü madde ise deniz yolu ile Osmanlı limanlarına gelenler ve gemi kaptanlarının sorumlulukları ile ilgilidir. Buna göre Kaptanlar yolcu pasaportlarını eksiksiz olarak karantina memuruna teslim edeceklerdir. Layihada karantina memurunun da görevli kılınması dikkat çeken bir husus olarak zuhur etmektedir. Zira diğer metinlerde bu “memur-ı mahsusa” olarak verilmiştir.

²¹⁶ BOA, ŞD. 1278/19/3, 29 Rebiülevvel 1288 (18 Haziran 1871). Belge üzerindeki tarih: 20 Muharrem 1286 (2 Mayıs 1869).

Aynı metin 3 Şubat 1285’de (15 Şubat 1870) “*Tebaa-i ecnebiyeye mahsus olan pasaport ve mürur tezkeresi hakkında nizamname layihasıdır*”²¹⁷ başlığı ile sekiz madde olarak tekrardan düzenlenmiştir. Metne pasaportla ilgili bir madde daha eklenmiştir. O da kaptanların tuttukları taife defterlerine yapılacak muamele ile ilgilidir.

Devletin bu dönemde pasaport işlerini düzene sokmaya yönelik teşebbüslerinde beliren husus yabancıların pasaport işlemleridir. Burada yoğunlaşılan mesele pasaport idaresi olsa da temelinde pasaport nizamını yerleştirme çabası yatmaktadır; zira ilgili layihalara bakıldığında o dönemde yürürlükte olan 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi ile çelişen hükümlerin olmadığı daha çok pratikte zuhur eden müşkülâtı mevcut düzenlemeye ters düşmeden giderme amacı taşıdığı açıktır.

Doğrudan Pasaport Nizamnamesi ile ilgili çalışmalar 1884 yılındaki ilanından bir önceki yılda yoğunlaşmıştır. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından hazırlanan metne Meclis-i Mahsus’da 23 Cemaziyelahir 1300’de (1 Mayıs 1883) son şekli verilmiş²¹⁸ bu metin daha sonra 23 Rebiülahir 1301 (21 Şubat 1884) tarihli olarak Düstur’da yer almıştır.²¹⁹

Burada yer alan belgelerde Şûrâ-yı Devlet tarafından yapılan değerlendirmeler mevcuttur. Şûrâ-yı Devlet mütalaasından görüleceği üzere aynı anda pasaport ve mürur tezkeresi nizamnamesi hazırlanması istenmiş ancak Şûrâ-yı Devlet, pasaport ve mürur işlerinin ayrı ayrı hususular olduğunu gerekçe göstererek mürur tezkeresi çalışmasının durdurulması ve Pasaport Nizamnamesi’nin değerlendirilmeye alınmasında fayda olunacağını belirtmiştir:

“*Vakıa mürur nizamnamesi layihasının tevkifi Pasaport Nizamnamesi layihasının nazar-ı mütalaaya alınmasına mani’ olmayacağı gibi pasaport işinin ehemmiyetine mebni bunun bir an evvel mevki-i icraya vaz’ı lazımeden bulunduğundan mukaddema tanzim ve takdim olunan salifü’z-zıkr Mürur ve Pasaport Nizamnamesi*

²¹⁷ BEO. ŞD.2391/31/6, 19 Zilkade 1286 (20 Şubat 1870). Belge üzerindeki tarih 14 Zilkade 1286 (15 Şubat 1870).

²¹⁸ BOA, İ.MMS.78/3402/4. 23 Rebiülahir 1301 (21 Şubat 1884) Belge üzerindeki tarih 23 Cemaziyelahir 1300(1 Mayıs 1883). Bkz. Ek: 12.

²¹⁹ Düstur, 1. Tertip, zeyl 4, s. 4-6.

layihasından pasaporta aid muamelat bi't-tefrik ol suretle bir layiha tanzim edilmiş...”²²⁰

Şûrâ-yı Devlet tarafından açıklandığı üzere burada pasaport işinin ehemmiyetinin altı özellikle çizilmektedir. Zaten Mürur Nizamnamesi de bu düzenlemeden üç sene sonra yürürlüğe girecektir. Bu metnin maddelerinin tadiline yönelik aynı yerde düşülen şerhlerde ise düzenlemenin maddelerinde görüleceği üzere pasaportların vilayet merkezlerinden verilmesine dönük hükmün getireceği müşkülata karşı Şûrâ-yı Devlet buna liva merkezlerini de ekledikten sonra pasaportların kaza merkezlerinde neden verilemeyeceğine dair izahatta bulunmuştur. Bu izahatta yine yürürlüğe girecek olan nizamnamedeki pasaportların bir kısmının Fransızca doldurulmasına dair hükme atıf yapılarak bu işi gerçekleştirecek Fransızca bilen pasaport memurunun bulunmasında güçlük çekileceğinden ve işin mali açıdan masraflı olacağı açıklanmaktadır. Şûrâ-yı Devletin bu meselelere dönük izahatı şu şekilde geçmektedir:

“Pasaportların kaza merkezlerinden dahi itası hakkında sefaret-i müşarünileyhaca dermeyan olunan mütalaaya gelince, vakia yalnız vilayet merkezlerinden pasaport itası takdirine misalen Bulgaristan ve Karadağ hududuna yakın olan mahallerden kalkıp dahil-i emaretten geçerek berren Romanya’ya veya Karadağ’a gidecek olanların pasaport almak için vilayet merkezlerine kadar gitmek mecburiyetinde bulunacakları cihetle şu müşkülâtın def’i maksadıyla evvelce layiha-i merkumenin dördüncü maddesine pasaportların liva merkezlerinden dahi ita kılınacağı tasrih edilmiş ve şu kadar ki pasaportların alelumum Türkçe ve Fransızca olarak ita edileceğine nazaran kaza merkezlerince pasaport itası usulünün kabulü halinde oralarda lisana aşına memurlar bulundurulmak lazım gelerek kazalarda vuku bulacak hasılat ise zaten pek cüzi olacağı cihetle bunun için başkaca masraf ihtiyarına müsaade olmadığından maada idarece bazı suiistimal ihtimali dahi varid olduğundan pasaportların liva merkezlerinden itası müsaadesiyle iktifa olunması ve hal-i hazırda göre bu müsaadenin işar olunan suubatı tadile delalet edeceğinin sefaret-i müşarünileyhaya bildirilmesi tezekkür kılınmış olmağla ol babda emrû ferman menlehülemrindir.”

²²⁰ BOA, İ.MMS.78/3402/3. 23 Rebiülahir 1301 (21 Şubat 1884) Belge üzerindeki tarih 23 Cemaziyelahir 1300(1 Mayıs 1883).

Burada yer alan layiha üzerinde tashih yapılmıştır. Layihanın dördüncü faslında yer alan Mücazat kısmında 16. maddedeki eklemeler göze çarpmaktadır. Kırmızı kalemle I ve II nolu eklemeler derkenarda verilerek maddeye ilave edilmiştir. 16. madde: “ *Yedinde Pasaport olmayan veyahut ol babda usul ve kaidesine muvafık bulunmayan ecnebiler kançılaryalarıyla bilmüzakere Memalik-i Osmaniye’den ihraç olunur. Ancak bu misüllü (I-pasaportu olmayan veyahut) yolsuz pasaportu hamil olanlar vusulleri anda Dersaadet’de Zaptiye Nezaretine vilayatda memur-u mahsusuna müracaatla mazeret-i makule beyan etmekle beraber kançılaryası tarafından bir kefaletname eyledikleri halde mazur addolunacaktır. (II-Şu kadar ki böyle mazur tutulanla hiç pasaportu yoksa pasaport harcının ve pasaportu vizesiz ise vize harcının iki misli ifaya mecbur olacaktırlar.)* Layiha bu son haliyle hiçbir değişiklik yapılmadan yayımlanmıştır.

Bu düzenlemenin diğer Pasaport Nizamnamesi ve kanunlarından farkı yürürlüğe girme tarihinin net olarak ifade edilmemiş olmasıdır. Diğerlerinde ne zaman yürürlüğe gireceği bundan üç ay veya bir ay ya da 15 gün sonra gibi ifadelerle açıkça belirtilmiştir.

Bu metnin Düstur’da yer alan nüshasında (1) dipnotuyla “ *Birinci cilt Düstur’un 776’ıncı sahifesinde münderiç 9 Şevval 1283 tarihli Pasaport Odası mefsuhtur.*” İbaresine yer verilmiştir. Bununla birlikte düzenlemenin 19. maddesi “*İşbu nizamnamenin mevki-i icraya vaz’ından itibaren 9 Şevval sene [1]283 tarihli Pasaport Odası Nizamnamesi münfesi olacaktırlar.*” hükmü yer almıştır. Bu doğrultuda Düsturdaki dipnotu esas aldığımızda ve düzenlemenin 19. maddesi ile birlikte düşündüğümüzde Düstur’da yayınlanan tarihi metnin yürürlüğe giriş tarihi olarak düşünmemiz gerekecektir.

Bununla birlikte yaşanan gelişmeler bu düzenlemenin tam anlamıyla ilanından sonra hemen yürürlüğe giremediğini göstermektedir. 25 Cemaziyelahir 1301’de (21 Nisan 1884) Babıali tarafından Hariciye’ye gönderilen yazıda pasaport işlerinin belirli bir düzene girmesi için yürürlüğe giren nizamnamenin uygulanması istenmekte ve bunun matbu suretinin ilgili yerlere gönderildiğinden bahsedilmektedir.²²¹ Aynı yerde düzenlemenin Türkçe – Fransızca nüshası ile şebkenderlerin bu metni ne şekilde uygulayacaklarına dair 20 maddelik bir izahat da bulunmaktadır. Osmanlı Hariciyesi 1884 yılının Temmuz ayına gelindiğinde dahi bu nizamnameyi yürürlüğe

²²¹ BOA.HR.İD.95/3, 12 Nisan 1884. (Belge üzerindeki tarih 25 Cemaziyelahir 1301/ 21 Nisan 1884).

koyabilmek için sefaretlerle görüşmelerini sürdürmektedir.²²² Yine Babıali yeni düzenlemenin yürürlüğe girmesinin Temmuz ayının 15. gününe ertelendiğini ve durumun Dersaadet'deki sefirlerle bildirildiğini ancak bu durumun şehbenderler vasıtasıyla da gerekli yerlere bildirilmesini istemiştir.²²³ Burada sefirlerle yaşanan görüşmelerin nizamnamenin yabancılarla ilgili hükümlerin uygulanmasına yönelik olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Öte yandan metnin Osmanlı tebaasına yönelik hükümlerinin uygulanmasında yani tebaa tarafından kabulünde zaten her hangi bir sorunun yaşanmayacağı bir gerçektir. Bu bakımdan Osmanlı tebaası içinse düzenlemenin yürürlüğe girişini Düstur'da yer alan tarihi esas almak daha doğru olacaktır.

Bu gelişmeler ışığında Osmanlı Devleti yeni nizamnameyi 1884 yılının Şubat ayında ilan etmesine rağmen metnin bütünüyle yürürlüğe girmesi yabancı devletlerin itirazlarından dolayı gecikmiştir.

Bu nizamname dört fasıl ve yirmi maddeden oluşmaktadır.²²⁴ İlk fasıl *Ahkam-ı Umumiye* adında olup pasaporta dair genel hükümlerin yer aldığı birden altıya kadar olan maddeleri ihtiva etmektedir.

İkinci fasıl pasaportların ne şekilde alınacağına dair hükümlerin yer aldığı *Pasaportların Suret-i İstihsali* adında olup altıdan 11. maddeye kadardır. Üçüncü fasıl yabancılarla ilgili hükümleri açıklamakta olup *Ecnebilere Ait Muamelat* Başlığı altında 11'den 16.maddeye kadar olan maddeleri içermektedir.

Son fasıl cezai yaptırımlarla ilgili olup *Mücazat* başlığında 16'dan başlayıp 20. madde ile sona ermektedir. Bu metnin bölümleri ve madde hükümleri şu şekildedir:

²²² BOA.HR.İD.95/5, 2 Temmuz 1884.

²²³ BOA, HR.İD. 95/6, 21 Temmuz 1884.

²²⁴ Tam metin transkripsiyonu için Bkz. Ek: 13.

Birinci Fasıl

Ahkam-ı Umumiye

Birinci madde Osmanlı vatandaşlarının ülkeden çıkışlarındaki pasaport mecburiyeti ile ilgilidir. Buna göre, Osmanlı ülkesinden yabancı ülkelere gideceklerin bu nizamname ahkamına bağlı olarak pasaport alma zorunda olduklarını açıklamaktadır.

İkinci madde pasaport evrakında pasaport sahibi ile ilgili hangi bilgilerin olacağı ve pasaportun süresi ile ilgilidir. Bu maddeye göre, pasaportta öncelikle pasaport sahibinin tabiiyeti, memleketi, ikamet, sanatı, eşkali, yaşı, babasının ismi ve şöhreti ile doğum yeri ve gideceği mahal yazılacaktır. İkinci olarak pasaport sahibinin pasaportuna refakatinde bulunan zevcesi ve evladı, kadın veya erkek hizmetkârının isimleri, yaşları ve sanatları yazılacaktır. Pasaportların koçanlı ve matbu, resmî mühürlü olarak bir seneliğine verileceği beyan edilmiştir.

Üçüncü madde pasaport ücreti ile ilgili olup pasaport harcının elli kuruş olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanısıra oturdukları yerden aldıkları ilmühaber ile fakir hallerini ispat edenlere pasaport meccanen yani ücretsiz olarak verilecektir.

Dördüncü madde pasaport evrakının dili ve nereden alınacağını açıklamaktadır. Buna göre pasaportlar kararlaştırılan şekle bağlı kalınarak Türkçe ve Fransızca olarak Dersaadet'te Zaptiye Nezaretinden taşralarda ise vilayet ve livanın en büyük memuru tarafından resmî mühür vurularak verilecektir.

Beşinci madde pasaport evrakının basımı ve resmî dairelere ne şekilde gönderileceğini hükme bağlamaktadır. Buna göre pasaportlar Dahiliye Nezareti tarafından basılacak Dersaadet'te Zaptiye Nezaretine taşralarda ise vilayetlere para karşılığında teslim edilecektir. Mürur memurları her sene ne kadar pasaport aldıklarını ve bunun ne kadarını kullandıklarını ve ellerinde ne kadar kaldığını bildirmeye bu hüküm gereğince mecbur tutulmuşlardır.

İkinci Fasıl

Pasaportların Suret-i İstihsalı

Altıncı madde pasaportların hangi belgelerle alınabileceğini izah etmektedir. Buna göre pasaport alabilmek için nüfus tezkeresi ile birlikte ilmühaber gerekmektedir. Bu ilmühaberi memurlar mensup oldukları dairenin reis, nazır ya da müdüründen,

Müslüman ahali mahallesindeki imam veya muhtardan, medresede yatılı okuyan öğrenci medresesinden alabilecektir. Gayrimüslim tebaa bağlı bulunduğu din ve mezhebe göre patrikhane, hahamhane veya cemiyetlerinden taşrada ise metropolit ve despothanelerden veya köy kocabaşlarından handa kalanlar ise hancılar kethüdasının onayıyla odabaşlarından alabilecekleri izah edilmiştir.

Yedinci madde pasaport almak için alınacak ilmühaberde yer alacak bilgilerle ilgilidir. Buna göre ilmühaberde belge sahibinin memuriyeti veya sanatı yaş ve eşkâli, maiyetinde bulunan kimseler varsa onların isim ve sanatlarının yazılacağı belirtilmiştir.

Sekizinci madde kimlere pasaport verilemeyeceğini açıklamaktadır. Buna göre uygun ilmühaber getiremeyenlere, Zaptiye Nezareti gözetiminde veyahut devlet tarafından yargılanmakta olanlar ile heyet-i adliye tarafından bir yere gidişi yasaklanan kişilere pasaport verilmeyeceği ifade edilmiştir.

Dokuzuncu maddeye göre ise bir yere gitmek için pasaport alan kişi daha sonra gitmekten tamamen vaz geçerse pasaportlarını ilgili idareye iade etmek zorundadır.

Onuncu madde süresi dolan pasaportlarla ilgilidir. Buna göre süresi dolan pasaportların kullanılması caiz değildir; ancak pasaport sahibi ilmühabere gerek duymadan pasaportunu bulunduğu mahallin memuruna gösterip teslim ettikten sonra pasaportunu yeniletebileceği ifade edilmiştir.²²⁵

Üçüncü Fası

Ecnebilere Ait Muamelat

On birinci madde Osmanlı ülkesine gelmek isteyen yabancıların yapmaları gereken işlemlerle ilgilidir. Buna göre, Osmanlı Devleti ile dost ve muahid olan yabancı devlet tebaasından Osmanlı ülkesine gelmek isteyenler usulüne uygun bir pasaport taşımak zorundadırlar. Bunun yanında Elleriindeki pasaportları yabancı devletlerde bulunan Osmanlı sefir ya da şehbenderlerinden birine vize ettirmeleri gerekmektedir. Pasaport sahibinin geleceği yerde Osmanlı Devleti'nin sefir ya da şehbenderi yoksa mensup ve tabi olduğu hükümetin vizesi yeterli olacaktır. Pasaport sahibinin Osmanlı

²²⁵ Bu madde Düstur'da basımdan kaynaklı atlanmış olup orada görünmemektedir. 10. madde matbu surette olan ve şehbenderlere gönderilen örnek nizamnameden alınmıştır. BOA.HR.İD.95/3/6, Nisan 1884.

ülkesine geldiği güzergâhta Osmanlı şehbenderi varsa pasaportunu orada vize ettirmesi zorunludur. Ayrıca vize işleminin yirmi kuruş olduğu açıklanmıştır.

On ikinci madde ise Osmanlı ülkesine pasaportsuz gelen yolculara yapılacak işlemi açıklamaktadır. Buna göre pasaportsuz ya da yolsuz pasaportla Osmanlı hududuna gelen şahısların Osmanlı ülkesine girmesi yasaktır. Bunlar hakkında on yedinci madde hükümlerine göre işlem yapılacağı ifade edilmiştir.

On üçüncü madde Osmanlı ülkesine karadan ve denizden gelen yabancıların pasaport kontrolleri ile ilgilidir. Buna göre, Osmanlı ülkesine karadan gelenler hudutta görevli olan ilgili memura deniz yolu ile gelen ise ülkeye giriş yaptığı limandaki mürur memuruna pasaportunu geciktirmeden gösterecektir.

On dördüncü madde Osmanlı ülkesine gelen yabancıların ikamet prosedürlerini açıklamaktadır. Buna göre, Yabancıların Osmanlı ülkesine gelmesinden itibaren altı ay içerisinde Dersaadet’de Liman Odasına vilayetlerde ise ilgili memurun huzuruna giderek pasaportunu gösterdikten sonra ne kadar müddet ve nerede kalacağını beyan edip bir ikamet pusulası alacak ve Liman Odasınca bunun bir defteri düzenlenerek her üç ayda bir Zaptiye Nezaretine gönderilecektir. İkamet pusulaları on yaşından büyük olan her şahıs için ayrı ayrı verilecektir.

On beşinci madde gemi görevlileri ve deniz seyahati yapanlarla ilgili ikamet işlemini açıklamaktadır. Bu hususta, Osmanlı limanlarına gelen gemilerden taife defterinde kayıtlı olan görevliler ve yolcular gemiden çıktıktan sonra karada ikamet etme niyetinde olduklarını gösteren bir şahadetname ile liman memuru huzuruna gidip ispat-ı vücut ettikten sonra kayıt yaptırmak zorunda oldukları beyan edilmiştir.

Dördüncü Fasıl

Mücazat

On altıncı madde pasaportsuz veya yolsuz pasaportla Osmanlı ülkesine dahil olan yabancılara yapılacak işlemlerle ilgilidir. Buna göre, elinde pasaportu olmayan veya usulüne uygun bir pasaport bulunmayan yabancılar kançılaryası ile görüşüldükten sonra sınırdışı edilecektir; ancak pasaportu olmayan veya yolsuz pasaportla gelenler Dersaadet’de Zaptiye Nezaretine ve vilayette ise ilgili memura başvurarak geçerli bir mazeret beyan ederse kançılaryası tarafından bir kefaletname ibraz ettiği takdirde mazur görülecektir. Bu şekilde mazereti kabul edilenlerden hiç pasaportu yoksa

pasaport harcının iki katı, pasaportu vizesiz ise vize harcının iki katını vermek zorunda oldukları belirtilmiştir.

On yedinci madde pasaport sahteciliği ile ilgilidir. Buna göre, pasaportlara sahte isim yazdıran ya da bu şekilde hile ile pasaport almak için kefil olan kişi ceza kanunun yüz elli beşinci²²⁶ maddesi hükmünce hapis cezası alacaktır.

On sekizinci madde Osmanlı ülkesinde kara ve deniz yoluyla yolcu taşıyanların sorumluluk ve cezalarını açıklamaktadır. Buna göre, Osmanlı limanlarına işleyen vapur ve yelkenli gemi kaptanları ve limanlardaki kayıkçılar ile karadan yolcu taşımacılığı yapanlar hükümetin belirlediği noktalardan başka yerlere yolcu taşımaları yasaktır. Bu kurala uymayan kaptanlardan 10 Osmanlı altınından 50 altına kadar kayıkçı ve diğer nakliye vasıtası sahiplerinden ise iki Osmanlı altını ceza-yı nakdî alınacaktır. Bu kişiler bir haftadan 15 güne kadar hapis dahi olunurlar. Vapur veya gemi kaptanları iskele ve rıhtım bulunmayan yerlerde kıyıya doğrudan yanaşamayacakları için bu maddenin getirdiği sorumluluktan mazur kabul edilirler. Bu durumda sorumluluk sandalcı ve kayıkçılarda olup onlar için belirtilen ceza uygulanır.

On dokuzuncu maddeye göre düzenlemenin yürürlüğe girmesiyle 9 Şevval 1283 (14 Şubat 1867) tarihli Pasaport Odası Nizamnamesi'nin fesh edileceği bildirilmiştir.

Yirminci madde ise nizamnamenin uygulanmasında Dahiliye ve Hariciye nezaretlerinin görevli olduğu açıklanmıştır.

2.3. 1894 Pasaport Nizamnamesi

Bu düzenleme Osmanlı Devleti'nde uygulanan son Pasaport Nizamnamesidir. Bunun ardından 1911 tarihli Pasaport Kanunu'nun yürürlüğe girmesine kadar pasaport işleri bu metin esas alınarak yapılmıştır. Buradaki metin bir önceki ile şekil ve içerik olarak büyük benzerlikler gösterse de yabancı devletlerin baskısı, tebaanın uygulamada maruz kaldığı sıkıntılar ve devletin karşılaştığı güçlükler gibi gerekçeler doğrultusunda yapılan ekleme ve çıkarmalarla bir öncekinden farklı olan hükümler yer almaktadır. Bu düzenlemenin devletin bir önceki nizamnamenin uygulamadaki pratiklerde edindiği tecrübelerin sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

²²⁶ Ceza Kanunu 155. Madde: “ Bir şahsa müteallik olan evrak-ı mahsusada balada beyan olunan suretle sahtekarlık eden ve bu makule sahte evrakı bilerek istimal eyleyen kimseler bir seneden üç seneye kadar haps ile mücazat olunur”. *Düstur*, 1. Tertip, c.1, s.571.

Değişen şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda nizamnamenin yürütülmesinde ileride görüleceği üzere ilave idari kararlar da alınacaktır. Esasında bu metin bir önceki düzenlemeden farklı olan madde ve hükümlerinde on yıllık sürede cereyan eden gelişmelerin bir neticesidir. Bu nizamname metni de bir öncekinde olduğu gibi Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından hazırlanmıştır.

Osmanlı Devleti bir önceki metni yayınladıktan sonra yabancı sefirlerin bunu uygulamaya yanaşmak istememesinden dolayı tasarlanan zamandan sonra düzenlemeyi tam olarak yürürlüğe sokabilmiştir. Düzenlemenin yürürlüğe girmesinden sonraki süreçte de sefirlerin itirazları devam etmiştir. Bu hususta en büyük itirazın geldiği devletler İngiltere ve Rusya olmuştur. Öte yandan uygulamadaki nizamnamenin Osmanlı tebaasına getirdiği güçlükler de mevcut metinde tashih çalışmalarının başlamasına yol açmıştır. Şûrâ-yı Devlet tarafından burada açıklanan gerekçeler doğrultusunda 5 Zilhicce 1302'de (15 Eylül 1885) mevcut metin üzerinde yapılan tashih²²⁷ 1894 tarihli nizamnamede büyük oranda yer almıştır.

Burada yer alan tashih nüshasında, düzenlemenin pasaport verilen yerleri tayin eden dördüncü maddeye kaza ve nahiyeler de eklenmiş ve buraların en büyük memurunun imza ve mührü ile pasaportların verileceği açıklanmıştır. Yine bu maddeye yapılan ilaveyle süfera ve saltanat-ı seniyye memurlarına Hariciye Nezareti namına pasaportların verileceği hükmü yazılmıştır.

Mevcut metnin dokuzuncu maddesine ise erbab-ı servet ve ticaret dışında yurt dışına gidecek olan serserilerin ülkeye dönüşte masraflarının karşılanabilmesi için kefil göstermeleri istenmiştir.

Onuncu madde ise tekrardan yorumlanarak yazılmıştır. Burada müddeti dolmayan pasaportların vizesinin meccanen yapılacağı açıklanmıştır.

Üçüncü faslın ismi , *Ecnebilere Ait Muamelat* başlığı çizilerek *Memalik-i Şahaneye Dahil Olacaklar Hakkında İcra Edilecek Muamelat* şeklinde verilmiştir. 11. madde Osmanlı ülkesine geleceklerin vize prosedürlerini tekrar yorumlamış Osmanlı sefir ve şehbenderi bulunmayan mahallerden gelenlerden muntazam pasaportu olanların kendi hükümetlerinin pasaportlarının kâfi olduğu belirtilmiştir.

²²⁷ BOA. Y.A.RES.33/19/3, 2 Receb 1303 (6 Nisan 1886) Belge üzerindeki tarih 5 Zilhicce 1302 (15 Eylül 1885) Bkz. Ek:14.

Bu bölüme yapılan ve ilk defa kaleme alınan 12. ve 13. madde ilaveleri bulunmaktadır. Burada 12. madde Hac farızası için Mekke ve Medine'ye gelecek olanlar, Atabat-ı Aliyat'ı ziyaret edecekler ve yalnız hac maksadıyla Kudüs'e geleceklerden vize harcının beş kuruş olduğu yazılmıştır. Diğer yandan 13. madde pasaport vizesinin bir defaya mahsus yapılacağını belirtse de mecburiyetten dolayı ayda bir iki defa dahi hududu geçmek zorunda olanlar için bunların dilekçe karşılığında pasaportlarının altı aylık vize edilebileceğine dair hüküm eklenmiş; ancak asayiş olaylarının olduğu dönemde bu uygulamanın geçerli olamayacağına şerh düşülmüştür. Bu maddelerin metne eklenmesinden sonra ise mecburi olarak 1884 Pasaport Nizamnamesinde yer alan diğer madde numaraları değiştirilmiştir.

Dördüncü fasıldaki Mücazat başlığının yerine “*Hilafı Nizam Hareket Edenler Hakkında İcra Olunacak Muamele*” adı verilmiştir.

Bu kısımda yer alan ve eski haliyle 16. tashih haliyle 18. maddede ise, Osmanlı ülkesinden sürgün edilenlerin usulü dairesinde pasaportla gelseler bile bunlara itibar edilmeyeceği ve polis marifetiyle geldikleri yere iade edilecekleri hükmü yazılmıştır. Eski düzenlemenin 17. tashihten sonraki 19. maddede ise hükmün başına *Memalik-i Şahane* ilavesi yapılmış ve ceza maddesinin 155'incisi yerine 157'ncisi yazıldıktan sonra maddenin bitimine tebaayı Osmaniye'den olup bir cinayetten veya politikadan dolayı Osmanlı ülkesinden uzaklaştırılmış olanların pasaportu usulüne göre alsalar dahi yine tevkif edilecekleri hükmü eklenmiştir. İleri de görüleceği üzere buradaki 16. ve 18. maddelerde yapılan tashih ilan edilen metinde tam olarak yer almamıştır. Aynı zamnada ilk defa Mekke ve Medine, Atabat-ı Aliyat ve Kudüs ile ilgili hükmün bulunduğu 12. madde ise yeni ilave ile ilan edilen metinde yer almıştır. Diğer yapılan değişiklikler buradaki hali ile olduğu gibi ilan edilmiştir.

Aynı yerde nizamname metnine ek olarak on beş maddelik “*Dersaadet Limanına Vürud Edecek Yolcuların Pasaport ve Tezkerelerinin Muayenesine Dair Talimat*” da bulunmaktadır.²²⁸ Bunun için de tashih çalışması yapılmıştır. Yapılan bu tashih de Osmanlı Devleti'nin o dönemde pasaport kaynaklı yaşadığı zorlukları göstermesi bakımından önemlidir.

Bu düzeltmeden sonra yine metnin yabancılara ait bazı hükümlerine İngiltere ve Rusya sefaretlerinden itirazlar devam etmiş; fakat bu hususta yeni bir değişikliğe

²²⁸ BOA.Y.A.RES.33/19/4, 2 Receb 1303 (6 Nisan 1886) Belge üzerindeki tarih 5 Zilhicce 1302 (15 Eylül 1885).

gidilememiştir.²²⁹ Devam eden süreçte de düzenlemenin yabancılara yönelik hükümlerine yabancı sefirlerden itirazlar devam etmiş bu konuda yine tadilen çalışmalar yapılmıştır.²³⁰ Burada yer alan 29 Şaban 1306 (30 Nisan 1889) tarihli Pasaport Nizamnamesi layihası²³¹ üzerinde yapılan küçük ilavelerle yürürlüğe girmiştir. Şûrâ-yı Devlet tarafından sorunların çözümü için yapılan buradaki değerlendirmeler o dönemde meseleye dair yabancılarla yaşanan tartışmaları da göstermektedir.

Şûrâ-yı Devlet, o dönem yürürlükte olan düzenlemenin birinci maddesi olan diyar-ı ecnebiyeye gidecek olanların pasaport istihsaline yönelik mecburiyetinin Osmanlı tebaasına zorunlu olduğunu belirtmiştir. Haremeyn'in gayrimüslimler tarafından ziyaret edilemeyeceğine dair bazı mahallerin hususiyet-i mevkisi hakkında teamülen mevcut olan usule uyulması ya da bu teamülün metne bir madde ile eklenmesini ifade etmiştir. Beş kuruşluk vize harcı ile Kudüs-i şerifi ziyaret talebinin bu ziyaretin belirli bir mevsimde yapılmadığını gerekçe gösterip ziyaretçi ve diğerlerinin ayrımında güçlük çekileceğini beyan etmiştir. Memalik-i Mahruse'den çıkan ecnebilerin pasaportlarını Osmanlı memurlarına vize ettirmede birinci maddeye atfen mecbur tutulmayacakları, ecnebi vapur ve yelkenlerinin belirli limanlarda yolcu indirip bindirmelerinin belirli güçlüğü yol açtığı eleştirilerine ise, bunlara fırtına ve yangın gibi olağan dışı durumlarda izin verilebileceği ifade edilmiştir. Osmanlı memuru olmayan memleketlerden gelen ecnebi yolcuların kendi devletlerince verilen pasaportla iktifa edilmesi ve ayrıca bunların kendi idarelerine vize ettirilme talebine ihtiyaç olmayacağı belirtilmiştir. Ecnebilerden Memalik-i Osmaniye'de mukim olanlar içinse bir defter tutulduğundan ayrıca bir ikamet tezkeresine lüzum olmadığı burada beyan olunmuştur.²³²

Yabancı sefaretlerle olan görüşmeler daha sonraki süreçte devam etmiş nizamnamenin bir an evvel hazırlanılması maksadıyla yapılacak görüşmeler için Düvel-i Muazzama sefaretlerinden birer memur görevlendirilmesi Hariciye Nezaretine tebliğ edilmiştir.²³³ Hazırlanan metnin taslağı düvel-i muazzama denilen İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya, Almanya ve Avusturya elçileri ile görüşüldükten

²²⁹ BOA, Y.A.RES.38/15, 12 Ramazan 1304 (4 Haziran 1887).

²³⁰ BOA. İ. MMS.106/4529, 14 Zilhicce 1306 (11 Ağustos 1889).

²³¹ BOA. İ. MMS.106/4529/3, 14 Zilhicce 1306(11 Ağustos 1889). Belge üzerindeki tarih 29 Şaban 1306 (30 Nisan 1889).

²³² BOA. İ. MMS.106/4529/4, 14 Zilhicce 1306(11 Ağustos 1889). Belge üzerindeki tarih 29 Şaban 1306 (30 Nisan 1889).

²³³ BOA, MV.74/88, 13 Şevval 1310 (30 Nisan 1893).

sonra Şûrâ-yı Devlete gönderilmiştir.²³⁴ Burada yer alan en son layiha üzerinde yapılan üç değişiklik dikkat çekmektedir. Şûrâ-yı Devletin konu ile ilgili değerlendirmesinin en altında layihasının iki, 12 ve 20. maddelerinde Meclis-i Mahsus-ı Vükelaca son tashihi yapıldığı ifade edilmektedir. Zaten bu nüshanın ekte de yer alan kısmında bu kısımlar görülecektir. Böylece 1894 Pasaport Nizamnamesi'nin son hali teşekkül etmiştir.

Şûrâ-yı Devlet burada nizamnamenin son haline giden süreçte tashihe şu ifadelerle başlamıştır:

“Sefaret-i ecnebiye memurları ile cereyan eden müzakerata tevfikân Babialı hukuk müşavirleri tarafından tanzim olunup Hariciye Nezaretinden 8 Rebiülevvel 1311 tarihli tezkere ile takdim kılınan Pasaport Nizamnamesi layihası ve evrak-ı müteferrihası Meclis-i Ali-i Vükela'nın 17 Rebiülevvel 1311 tarihli zabıt varakasıyla Şûrâ-yı Devlete tevdi olunmakla hukuk müşavirlerinin ol babdaki mazbatanamesiyle beraber Tanzimat dairesinde kıraat olundu.”²³⁵

Bu bağlamda Şûrâ-yı Devlet tarafından hazırlanan layihanın son şekli Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya gönderilmiş ve burada şu değişiklikler yapılmıştır:

Metnin ikinci maddesindeki pasaport alan kişilerin pasaportta yazması gereken “tebaiyet” (تبعیت) kısmındaki kelime “tâbiyyet” (تابعیت) şeklinde değiştirilmiştir.

On ikinci maddede yer alan “Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ve Kudüs-i şerif ile Atabat-ı Aliyata azimet edeceklerden beşer kuruş vize harcı istifa kılınır” hükmündeki beş kuruş yirmi kuruş olarak değiştirildikten sonra “ve bunlardan erbabı fakır ve ihtiyaştan olduklarını mensup oldukları hükümetlere aletusul tasdik ettirenlerin pasaportları meccanen vize edilir.” hükmü eklenmiştir. Bir önceki düzenlemeleri fesheden yirminci maddeye ise “ve işbu Pasaport Nizamnamesinin tabiiyet nizamnamesine asla taallûku yoktur.” hükmü ilave edilmiştir. Yapılan bu değişikliklerin ardından metin 7 Cemaziyelahir 1312'de (6 Aralık 1894) yayımlanmıştır.

Burada dikkat çeken husus tabiiyete dayalı iki önemli müdahaledir. Bu dönemde tabiiyet kaynaklı pasaport değişikliklerinin devleti bir hayli güç duruma düşürdüğü açıktır. Yapılan bu değişikliklerle pasaportun tabiiyet değişikliğinde bir vasıta olarak

²³⁴ BOA.İ.KAN.1/36/1, 7 Cemaziyelahir 1312 (6 Aralık 1894).

²³⁵ BOA.İ.KAN. 1/36/2, 7 Cemaziyelahir 1312 (6 Aralık 1894) Belge üzerindeki tarih 8 Cemaziyelahir 1311 (17 Aralık 1893)

kullanılmasına engel olunmak istenmiştir. Buradaki diğer düzenleme kutsal yerlerin ziyaretine yönelik uygulanacak vize harcındaki ciddi artıştır. Düzenlemenin 15 Eylül 1885 tarihli ilk tashih nüshasında görüleceği üzere vize harcı beş kuruş olarak tasarlanmıştır. Buradaki değişikliğin gerekçesi Kudüs'e yönelik ziyaretlerdir. Çünkü Şûrâ-yı Devlet bu konudaki hassasiyeti Kudüs ziyaretlerinin belirli bir mevsimde yapılmadığından ziyaretçilerin ve diğerlerinin ayrımında güçlükler yaşanacağını 1889 yılındaki mütalaasında beyan etmiştir. Fakirlere yönelik ücretsiz vize uygulaması da bu ani artışta zuhur edecek mağduriyetleri önleme amacına yöneliktir. Bu doğrultuda özellikle hacıların bu yöndeki zorluklarının giderilmesi için çok geçmeden Şûrâ-yı Devletin de görüşü alınarak bir irade-i seniyye çıkartılmış böylelikle Hint ve Orta Asya'dan hac farızası için gelenlerden bölge halkının fakirliklerine istinaden altı kuruş pasaport harcı alınmakla yetinilmesi hükmüne bağlanmıştır.²³⁶

Bu son düzenlemeye giden süreç yabancı sefaretlerle yapılan müzakerelerden dolayı yaklaşık on yıl sürmüştür. Bu sürecin uzaması bazen pasaport uygulamasında belirsizliklerin yaşanmasına yol açmıştır. Beyrut sahillerinden giriş yapan ecnebilere pasaport aranılmaması uygulamasının Pasaport Nizamnamesi üzerinde yapılmakta olan değişiklik çalışmalarından kaynaklandığının anlaşıldığı, ancak yenisi yürürlüğe girene kadar eskisinin kurallarının geçerli olduğu belirtilmek durumunda kalınmıştır.²³⁷

İlan edilen metnin hazırlanış süreci uzun seneler olsa da icraya konuluşu bir öncekine nazaran daha sancısız gerçekleşmiştir. Bir nevi yapılan diplomasi neticesini uygulamada göstermiştir. Yeni düzenlemenin matbu nüshaları nezaretlere ve vilayetlere Dahiliye Nezareti tarafından gönderilecektir²³⁸. Burada en fazla gönderilen nezaret 150 adet nüsha ile Hariciye Nezareti olmuştur. Elbette nizamname gereğince Hariciye Nezaretinin Dahiliye ile birlikte bu metni uygulamada sorumlu tutulması etkili olmuştur. Yine aynı gün merkez daireler ile elviye-i müstakileye (müstakil livalara) ilan edilen metin gönderilmiştir.²³⁹ Bundan kısa bir süre sonra nizamnamenin uygulanması için sefaretlere tebligat da yapılmıştır.²⁴⁰ Buradaki gelişmeler 6 Aralık 1894 de yayınlanan metnin yirminci maddesinde yer alan bir ay

²³⁶ BOA, BEO.711/53270, 16 Cemaziyelahir 1313 (4 Aralık 1895).

²³⁷ BOA, DH.MKT.1666/130, 19 Safer 1307 (15 Ekim 1889).

²³⁸ BOA, DH.MKT.2069/33, 6 Recep 1312 (3 Ocak 1895)

²³⁹ BOA, DH.MKT. 327/69, 6 Recep 1312 (3 Ocak 1895).

²⁴⁰ BOA, DH, MKT.341/18, 9 Şaban 1312 (5 Şubat 1895).

sonra yürürlüğe gireceğine dair hükmüne riayet edildiği açıktır. Şehbenderler Talimatının 49. maddesinden 54. maddesine kadar olan hükümler de yeni yayınlanan metne göre yeniden düzenlenmiştir.²⁴¹ Bu da yeni nizamnamenin sorunsuz bir şekilde uygulanabilmesi için atılan diğer bir adımdır. Bu düzenlemenin uygulamaya girmesiyle birlikte vilayetlerden nizamname maddeleri hakkında görüşler istenmiştir. Örneğin Bitlis ve Selanik vilayetlerinden nizamname maddeleri ile açıklayıcı bilgi istenmiş Sadaret ise bu konuda keyfiyetin Şûrâ-yı Devlet'te olduğunu bildirmiştir.²⁴² Şûrâ-yı Devlet ise Bitlis ve Selanik vilayetlerinden yeni uygulama hakkında sorulan maddelerle ilgili gerekli açıklamaları yapmıştır.²⁴³ Buradaki gelişmeler ilan edilen metnin kısa sürede uygulanabildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Buna rağmen ileride de görüleceği üzere bazı sefaretlerden itirazlar gelmesine karşın bir önceki düzenlemeye nazaran çok daha sancısız bir şekilde uygulamaya girmiştir.

Nizamname dört fasıl ve 21 maddeden oluşmaktadır.²⁴⁴ Birinci fasıl *Ahkam-ı Umumiye* başlığı ile verilmiş olup birden altıya kadar olan maddeleri içermektedir. İkinci fasıl ise pasaportların *Suret-i İstihsali* başlığıyla altıncı maddeden 11. maddeye kadardır. Bu iki başlığın isimlendirilmesi tıpkı bir öncekindeki gibidir. Üçüncü fasıl ise *Memalik-i Şahaneye Dahil Olacaklar Hakkında İcra Edilecek Muamelat* başlığında 11. maddeden 17. maddeye kadardır. Bir önceki düzenlemede bu kısım *Ecnebilere ait Muamelat* ismi ile verilmesine karşın burada böyle bir başlığın seçilmesindeki gerekçenin yabancı sefaretler olduğunu ifade etmek gerekir. Bu hususta ecnebilere ifadesi çıkartılarak daha genelleyici bir başlık kullanılmıştır. Dördüncü ve son fasıl ise *Hilaf-ı Nizam Hareket Edenler Hakkında İcra Olunacak Muamele* başlığı ile verilmiş olup 17. den başlayıp en son madde olan 21'de sona ermektedir. Metinde yer alan bölüm ve madde hükümleri şu şekildedir:

BİRİNCİ FASIL

Ahkâmı Umumiye

Birinci madde bir önceki düzenlemedeki haliyle yer almış olup Osmanlı ülkesinden yabancı ülkelere gitmek isteyenlerin pasaport edinmek zorunda olduklarını açıklamıştır.

²⁴¹ BOA, HR.SFR. 04/587-4, 22 Nisan 1895.

²⁴² BOA, DH.MKT. 373/ 49, 16 Zilkade 1312 (11 Mayıs 1895).

²⁴³ BOA, ŞD. 2652/18, 20 Rebiülevvel 1313 (10 Eylül 1895).

²⁴⁴ Traskripsiyonu için Bkz. Ek: 15.

İkinci madde yine bir öncekinde yer alan tebaiyet kelimesi tabiiyet şeklinde değiştirilerek verilmiştir. Madde pasaport sahibinin ve refakatindeki kişilere ait bilgilerin ne şekilde yazılacağını ve pasaportun bir senelik verileceğini beyan etmiştir.

Üçüncü madde pasaport harcının elli kuruş olduğunu ve fakirliklerini ispat edenlere pasaportun ücretsiz olarak verileceğini belirtmiştir.

Dördüncü madde pasaportların dili ve nereden verileceği ile ilgilidir. Aynı zamanda süfera ve memurları ile saltanat-ı seniyye için verilecek pasaportlara da değinilmiştir. Buna göre pasaportların bir tarafı Türkçe ve bir tarafı Fransızca olarak doldurulacaktır. Dersaadet'te Zaptiye Nezaretî ve diğer yerlerde ise vilayet ve livanın en büyük memuru tarafından imza ve resmî mühür vurularak verilecektir. Gerekli görülen durumlarda ise Dahiliye Nezaretinin izniyle kaza ve nahiyelerin en büyük memuru tarafından aynı şekilde verilebilecektir. Süfera ve memurları ve Saltanat-ı seniye için verilecek pasaportlar da yine nizamnamece kararlaştırılmış şekle göre Hariciye Nezaretî namına verileceği ifade edilmiştir.

Beşinci madde de bir önceki metnin beşinci maddesi hükümlerinin aynısıdır. Buradaki tek fark bir öncekinde mürur memuru yerine burada nüfus memurunun kullanılmasıdır. Yer alan hükümde pasaport evrakının basımı ve ilgili yerlere nakid karşılığı teslim edileceğini ve nüfus memurlarının pasaportların ne kadarını kullanıp ellerinde ne kadar kaldığını ibraz etmeye mecbur olduklarını beyan etmiştir.

İKİNCİ FASIL

Pasaportların Sureti İstihali

Altıncı madde de bir önceki düzenleme hükümlerinin aynısı olup pasaport almak için nüfus tezkeresinin yanında zaruri olan ilmühaberlerin nereden alınacağını açıklamıştır.

Yedinci madde ilmühaberlerde belge sahibine dair hangi bilgilerin yer alacağını açıklamakta olup bu da bir önceki nizamname ile aynıdır.

Sekizinci madde kimlerin pasaport alamayacağını izah etmiş olup bir önceki düzenleme hükümlerini içermiştir.

Dokuzuncu maddeye göre servet sahibi ve ticaret mensubu olmadığı halde yabancı memleketlere gitmek üzere pasaport isteyen serseriler için daha sonra

memleketlerine dönüşte ortaya çıkacak masraf zuhur ederse bunun ödenebilmesi için bir kefil göstermek mecburiyetindedirler. Yine seyahat için pasaport alıp da seyahatten vaz geçen olursa pasaportunu aldığı yere geri vermek zorunda olduğu ifade edilmiştir.

Onuncu maddeye göre süresi dolmamış pasaportu olanlar yabancı ülkeye gidecek olurlarsa pasaportlarını ait olduğu daireye götürüp ücretsiz olarak vize ettirebileceklerdir.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Memaliki Şahaneye Dahil Olacaklar Hakkında İcra Edilecek Muamelât

Onbirinci madde Osmanlı Devleti ile dost ve barış halinde olan yabancı devlet tebaasından olup Osmanlı ülkesine gelmek isteyenlerin usulüne göre bir pasaportu olmasını ve pasaportlarını geldikleri yerdeki Osmanlı süfera ve şehbenderlerinden birine vize ettirmelerini geldiği yerde Osmanlı sefir ya da şehbenderi bulunmuyorsa muntazam bir pasaport bulundurmalarını hükme bağlamıştır.

On ikinci madde Osmanlı ülkesinde bulunan kutsal yerlerin ziyareti ile ilgilidir. Buna göre Mekke, Medine, Kudüs ve bunların yanı sıra Atabat-ı Aliyat denilen Irak'ın Necef, Kerbela, Kazımiye ve Semarra şehirlerinde bulunan Şii imamların türbelerine yapılacak ziyaretler için alınacak pasaportlardan yirmi kuruş pasaport harcı alınacaktır. Bu ziyaretçilerden fakirliklerini kendi hükümetlerine tasdik ettirenlerin pasaportlarının ücretsiz vize edileceği beyan edilmiştir.

On üçüncü madde pasaport vizesinin süresi ile ilgilidir. Buna göre pasaport vizesi bir defa seyahat etmek için yapılır; ancak bir ayda iki defa olsun sınırı geçmek zorunda olanlara dilekçeleri karşılığında altı ay geçerli vize uygulanacaktır. Bunun yanı sıra altı aylık vize uygulmasının asayiş zamanları için geçerli olacağı açıklanmıştır.

On dördüncü madde ülkeye girişteki pasaport zorunluluğunu açıklamaktadır. Buna göre Pasaportu olmayan ve kimliğini ispat edemeyenlerin Osmanlı ülkesine girişi yasaktır. Osmanlı şehbenderinin bulunduğu yerden pasaport alıp bunu vize ettirmeden gelenlerden vize harcının iki misli olarak kırk kuruş alınacaktır. Pasaportu olmadan ya da usulsüz pasaportla Osmanlı sınırına gelenlere nizamnamenin on yedi ve on sekizinci maddeleri hükümlerine göre muamele yapılacağı ifade edilmiştir.

On beşinci madde bir önceki düzenlemenin on üçüncü maddesiyle aynı hükmü ihtiva etmektedir. Burada da tek fark bir öncekinde kullanılan mürur memuru ibaresinin yerine nüfus memurunun kullanılmasıdır. Buna göre Osmanlı ülkesine kara yoluyla gelenler pasaportunu sınırdaki memura deniz yoluyla gelenler ise limanda bulunan nüfus memuruna geciktirmeden göstermeleri istenmiştir.

On altıncı madde gemi ve tayfa ve hademesinin ikamet işlemleri ile ilgilidir. Bu maddeye göre gemiyi terk edip karada ikamet etmek isteyenler mahalli liman riyasetine gidecek liman riyaseti yoksa mahalli memura giderek gemi tayfa defterinden isminin silindiğine gösteren şahadetnameyi ibraz edip nerede ikamet edeceklerini belirteceklerdir. Bu kişi yabancı ise konsolosuna müracaat edecek konsolosluk ise liman riyasetine bildirdikten sonra liman riyaseti kişinin kaydını yapacaktır. Kalacakları yerde kendi konsolosu bulunmayan bu kişilere Osmanlı tebaası gibi doğrudan liman riyasetine veya ilgili mahalli memura gitmelerinin gerektiği bildirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Hilaf-ı Nizam Hareket Edenler Hakkında İcra Olunacak Muamele

On yedinci madde pasaportsuz veya usulsüz bir pasaportla Osmanlı ülkesine gelenlere yapılacak işlemi açıklamaktadır. Buna göre pasaportsuz veya usulsüz pasaportla Osmanlı ülkesine gelenler Dersaadet'te Zaptiye Nezaretine vilayetlerde ise pasaport memurları huzuruna götürülüp hangi sebeplerden dolayı pasaportsuz geldiği sorgulanacaktır. Bu kişi Osmanlı tebaasından olduğunu beyan ederse kimliğini ispat etmek için delil göstermesi veya bir kefil beyan etmesi için kendisine gerekli kolaylıklar sağlanacaktır. Eğer bunları yapabilirse kendisinden pasaport harcının iki katı olan yüz kuruş alınacaktır. Kimliğini kanıtlayamaz veya bir kefil gösteremez ise ülkeye girişten men edilecektir. Eğer bu kişi yabancı devlet tebaasından olduğunu beyan eder ise polis gözetiminde olarak kırk sekiz saat içerisinde konsolosundan bir pasaport veya pasaport yerine geçen herhangi bir resmî belge alabilirse vize harcının iki katı olan kırk kuruşu veremeye mecburdur. İcabı halinde konsoloslukla birlikte hareket edilmek kaydıyla kırk sekiz saatlik süre uzatılabilecektir. Bu müddetlerin bitiminde bu kişi konsolosundan pasaport veya pasaport yerine geçebilecek resmî bir belge alamaz ise ülkeye girişten men edileceği açıklanmıştır.

On sekizinci madde pasaport sahteciliğine verilecek ceza ile ilgilidir. Bir önceki düzenlemede kusurun işleniş şekline dair açıklamalara olduğu gibi yer verilmesine rağmen ceza maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Buna göre pasaportuna sahte isim yazdıran veya bu tür bir hile ile pasaport elde edenlere yardımcı olanlar veyahut muntazam bir pasaportu değiştirip bilerek kullananlar Ceza Kanunu’nun 156. ve 157. maddeleri²⁴⁵ gereğince hapisle cezalandırılacakları ifade edilmiştir. Bu madde zaten ilgili kanun maddelerinin yeniden yorumlanmış şeklidir.

On dokuzuncu madde Osmanlı limanlarında işleyen vapurlarla ve karada yolcu taşımacılığı yapanlarla ilgilidir. Bir önceki düzenlemenin on sekizinci maddesinin hükümleriyle benzerlik taşısa da bazı nüanslar bulunmaktadır. Buna göre Osmanlı limanlarında işleyen vapur ve gemi kaptanları ile karadan yolcu taşıyanların pasaport kontrolü için belirlenen yerlerden başka yolcu taşımaları ve indirmeleri yasaktır. Buna aykırı hareket eden kaptanlar 10 Osmanlı altınından 50 Osmanlı altınına kadar nakdi ceza alınacaktır. Kayık ile yolcu nakledenlerden ise iki Osmanlı altını nakdi ceza alınacak ve üç günden on güne kadar hapis edileceklerdir. Yolcular kaptanın vasıtası olmadan başka vasıta ile karaya çıkarlar ise kaptanlara sorumluluk yüklenemeyeceği belirtilip ceza, müdde-i umuminin (savcı) talebi üzerine yerel mahkeme tarafından belirleneceği hükmü yer almıştır.

Yirminci madde nizamnamenin padişah iradesi çıkmasının ardından bir ay sonra yürürlüğe gireceğini ve 9 Şevval sene 1283 ve 23 Rebiülevvel sene 1301 tarihli düzenlemelerinde yürürlüğe girdiği andan itibaren feshedilmiş olduğunu açıklamaktadır. Bu nizamnamenin ise Tabiiyet Nizamnamesiyle²⁴⁶ hiçbir bağının olmadığına hükmedilmiştir.

Yirmi birinci madde de tıpkı bir öncekinin yirminci maddesi hükmünde olduğu gibi düzenlemenin uygulanmasında Dahiliye ve Hariciye nezaretlerinin sorumlu olduğunu beyan etmiştir.

²⁴⁵ Ceza Kanunu 156. Madde: Yol emri ve mürur tezkeresi ve pasaportalara sahte isim yazdıran veyahut bu makule hile ile yol kağıdlarını istihsal için kefalet eyleyen şahıs altı aydan iki seneye kadar habs olunur. 157. Madde: Yol emri ve mürur tezkeresi ve pasaportayı sahte olarak yapan veyahut sahipsiz olan böyle bir yol kağıdını tağyir ve tahrif eden ve bu makule sahte ve tağyir ve tahrif olunmuş evrak istimal eyleyen eşhas bir seneden üç seneye kadar haps olunur. *Düstur*, 1. Tertip, c:1, s.571-572.

²⁴⁶ Tabiiyet Nizamnamesi olarak açıklansa da Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet Nizamnamesi değil Tabiiyet Kanununu bulunmaktadır. Bu ifadenin sehven kullanıldığını söylemek mümkündür. Tabiiyet Kanunu için bkz. *Düstur*, 1. Tertip, cilt: 1, s. 16-18.

2.4. Nizamnameler Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

Pasaport Nizamnamelerine genel olarak bakıldığında benzerliklerin fazlalığı dikkat çekse de içeriğine girildiğinde pekçok farklılığın olduğu görülmektedir. Özellikle 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi dönemsel olarak diğer ikisine göre daha önce hazırlanmış olmasından dolayı hem dil hem de şekil olarak farklılık arz etmektedir. Bu ilk düzenlemeye baktığımızda daha çok yabancılarla ilgili maddeleri ihtiva etmektedir. Osmanlı tebaasının pasaport işlemlerine ya da pasaportla ilgili genel geçer kurallara pek temas etmemesindeki gerekçenin o dönemde mer'î olan 1841 Men'î Mürur Nizamnamesi'nin²⁴⁷ veyahut da bu metne bağlı hazırlanan dokuz maddelik Mürur Talimatnamesi'nde²⁴⁸ Osmanlı tebaasının pasaport işlemleri ile ilgili hususların açıklanmış olmasıdır. Bir manada düzenlemenin tashih edilmiş hali olan 1894 Pasaport Nizamnamesi de kendisinden öncekilerden belirli alanlarda farklılık göstermektedir. Burada belirli başlıklar içerisinde nizamname hükümleri değerlendirilecek böylece bu üç düzenleme arasındaki benzerlikler ya da farklılıklar daha aşikar bir vaziyet alacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken diğer husus ise bu metinlerin yürürlüğe girdikten sonra bazı maddelerinde değişikliğe gidildiği ve düzenleme maddelerinin işletilmesi için ilave idari önlemlerin getirildiğidir.

2.4.1. Pasaport Zorunluluğu

Her üç nizamnamede de gerek yabancılar gerekse de Osmanlı tebaası için pasaport ülkeye giriş ve çıkışta zorunlu tutulmuştur. İlk düzenlemede herhangi bir ayırım yapılmaksızın herkesin ülkeye giriş ve çıkışta usulüne uygun pasaport bulundurma zorunluluğu belirtilirken ikinci ve üçüncüsünde bu zorunluluk hükmü ülkeden çıkış ve ülkeye girişler için farklı maddelerde açıklanmıştır. Ülkeden çıkışlara yönelik son iki metnin birinci maddesinde Osmanlı ülkesinden yabancı ülkelere gidecek olanların düzenleme hükümlerine göre pasaport almak mecburiyetinde olduklarını belirtmektedir. Yabancıların Osmanlı ülkesine girişleri ise ikinci düzenlemede *Ecnebilere Ait Muamelat* faslında, üçüncüsünde ise *Memaliki Şahaneye Dahil Olacaklar Hakkında İcra Edilecek Muamelât* faslında verilmektedir. Bu hükümlerin daha çok yabancılarla dönük olduğu anlaşılmaktadır. Son uygulamadaki faslın isminin değiştirilmesindeki gerekçe ise özellikle yabancılarla yönelik hükümlere

²⁴⁷ BOA, İ.MSM. 2/35/15, 30, Rabiülevvel 1260 (19 Nisan 1844), Belge üzerindeki tarih 17 Zilhicce 1256 (9 Şubat 1841). Transkripsiyonu için bkz. Çadırcı, *a.g.m.*, s.173-178.

²⁴⁸ BOA, A.}DVN.MKL.72/3,14 Rabulahir 1260 (3 Mayıs 1844). Bkz.Ek: 2

sefirlerden gelen itirazların artmasından dolayı metni hazırlamada görevli Osmanlı bürokrasisinin aldığı bir önlemdir. Son iki metnin 11. maddelerinde Osmanlı Devleti ile dost ve anlaşma halinde olan Memalik-i Şahane'ye yani Osmanlı ülkesine gelmek isteyen yabancı ülke tebaasının usulüne uygun bir pasaport taşımasını zorunlu tutmaktadır. Bu hususta ilan edilen her üç metinde de ülkeye gelecek yabancıların Osmanlı Devleti ile “ *dost ve muahid*” devlet tebaasından olmaları özellikle belirtilmiştir.

2.4.2. Pasaport Evrakının Basımı ve Zimmeti

Düzenlemelerin birincisinde pasaport evrakının hangi kurum tarafından basılacağı ve ilgili yerlere ne surette gönderileceğine dair bir hüküm yer almamasına karşılık ikinci ve üçüncünün beşinci maddeleri konuya açıklık getirmiştir. Buna göre pasaportlar Dahiliye Nezareti'nde basıldıktan sonra Dersaadet'te Zaptiye Nezaretine taşrada ise nakit karşılığında mürur/ nüfus memuruna teslim edilecek ilgili memur ne kadar kullandığını ve elinde ne kadar kaldığını belirtecektir. Buradaki tek fark ilan edilen ikinci metinde mürur memuru ibaresi geçerken üçüncüsünde bunun nüfus memuruna dönüşmüş olmasıdır.

2.4.3. Pasaport İşlemleri

Pasaportun alınmasından bu evrakın doldurulmasına, pasaportun kontrolünden pasaporta yönelik usulsüz hareketlere kadar birçok işlem hakkında nizamnamelerde açık hükümlere yer verilmiştir.

2.4.3.1. Pasaportun Alınabilmesi İçin Gerekli Belgeler

İlan edilen 1867 tarihli ilk düzenlemede Osmanlı tebaasının pasaportu ne şekilde alacağına dair bir açıklama mevcut değildir. Bunun sebebi ise yukarıda da değinildiği üzere o dönemde bu hususu açıklayan başka bir düzenlemenin / talimatnamenin varlığıdır. İkinci ve üçüncü nizamnamelerinin altıncı maddeleri bu konuyu açıklamaktadır. Pasaport almak isteyen Osmanlı tebaası nüfus tezkeresi ile beraber pasaport alacağına dair bir ilmühaberle birlikte müracaatını yapacaktır. Memurlar çalıştıkları nazır veya müdürden, Müslüman ahali mahalle imamı veya muhtardan, yatılı okuyan medrese öğrencisi medresesinden bu ilmühaberi alabilecektir. Gayrimüslim tebaa ise mensup olduğu cemaate göre patrikhane ve hahamhane veya kilise cemiyetlerinden taşrada ise metropolit ve despothanelerden köyde ise

kocabaşılardan ilmühaber alabileceklerdir. Eğer kişi handa yaşıyorsa hancılar kethüdasının onayı ile odabaşılarından ilmühaber alacaklardır. Yine birincisinde olmayıp son iki düzenlemelerin yedinci maddeleri ilmühaberde yer alacak bilgileri de açıklamaktadır. İlmühaberlerde kişinin memuriyet veya sanatı, yaşı, eşkali ve gideceği mahal ile varsa refakatinde bulunan kişilerin isim ve sanatları yazılacaktır. Yine birincisinde yer almayıp diğer ikisinde yer alan bir husus kimlerin pasaport alamayacağıdır. Her iki düzenlemenin sekizinci maddeleri ilmühaber ibraz edemeyenlerin veya getirdiği ilmühaberinin bir önceki maddedeki ahkamına uygun olmayan kimselere ve Zaptiye Nezareti gözetiminde olanlarla heyet-i adliye tarafından seyahati yasaklananlara pasaport verilmeyeceği hükmü yer almıştır. Son nizamnamesinin dokuzuncu maddesi bu konuya bir ekleme daha yapmıştır: Servet sahipleri ve tüccarlar haricindeki serserilerden yabancı ülkelere gitmek isteyenlerin dönüşte oluşabilecek masraflarının karşılanabilmesi için bir kefil göstermesi istenmiştir.

2.4.3.2. Pasaportun Verildiği Yerler

Pasaportun Osmanlı tebaası için nereden alınacağına dair ilk düzenlemede bir sarahat bulunmamaktadır. Bunun nedeni yine bu metnin çoğunlukla yabancılara dair prosedürlere yer vermiş olması ve yürürlükte olduğu dönemde daha öncede açıklandığı üzere bu konuları açıklayan metinlerin varlığıdır. Son iki düzenlemenin dördüncü maddeleri bu konuyu açıklamaktadır. Yürürlüğe giren 1884 tarihli uygulamaya göre pasaportlar Dersaadet’de Zaptiye Nezareti ve taşralarda vilayet ve livanın en büyük memuru tarafından imzalı ve mühürlü şekilde verilecektir. Son düzenlemede ise pasaport verilen yerlerin sınırlılığı bazı meşakkatlere neden olduğundan bu duruma bir ilave yapılmıştır. Bir önceki düzenlemede yer alan bu hüküm sonuncusunda da korunmuş ve buna ihtiyaç halinde Dahiliye Nezaretinin izniyle kaza ve nahiye müdürlerinin de imza ve mühür işlemleriyle pasaport verebileceklerine dair ek hüküm ilave edilmiştir.

2.4.3.3. Pasaportun Doldurulması

İlk düzenlemede pasaportların nasıl verileceğine dair bilgi olmadığından nasıl doldurulacağına ait bir bilgi de yoktur. Bu yönüyle metin ağırlıklı olarak yabancılara Osmanlı ülkesine giriş, seyahat ve ikametlerine dair esasları belirlemektedir. Burada Osmanlı ülkesinde seyahat etmek isteyen bir yabancıya alacağı mürur

tezkeresindeki bilgiler dokuzuncu maddede açıklanmıştır. Yabancıların alacakları mürur tezkeresindeki bilgilerin pasaportta yer alacak bilgilerle bazı farklar dışında örtüştüğünü söylemek mümkündür. Buradaki benzerliğin olmasındaki sebep eşkale dayalı olarak belgelerin düzenlenmiş olmasıdır. Yine bir diğer husus ise refakatte olanların da tezkereye yazılıyor olmasıdır. Hazırlandığı dönem itibarıyla Tabiiyet Kanunu çıkmamasından dolayı tabiiyet meselesine değinilmemiş bunun yerine *millet* ve *vatanı* ifadeleri kullanılmıştır. Son iki düzenlemenin ikinci maddeleri pasaport sahibi ile ilgili tabiiyet, (1884 nizamnamesinde tebaiyet) memleket, ikamet, sanat bilgilerinin yanında yaş ve eşkal ile pederinin ismini ve varsa şöhretinin yazılmasını belirtmektedir. Yine pasaport sahibinin gitmek istediği yere ne maksatla gideceğini ve refakatinde eşi, evladı veya kadın ya da erkek hizmetkari var ise bunların da yaş ve sanatlarının pasaporta yazılması zorunlu tutulmuştur. Her ikisine göre de pasaportlar matbu olacak ve belgeye resmî mühür vurulacaktır. İlk nizamnamede olamamasına karşın son ikisinde pasaportun Türkçe ve Fransızca olarak doldurulması zorunluluğu ilgili metinlerin dördüncü maddesinde yer almıştır.

2.4.3.4. Pasaportun Ücreti ve Geçerlilik Süresi

Pasaportun ne kadar ücret mukabilinde edinileceğine dair ilk düzenlemede bir bilgi bulunmamaktadır. Son iki düzenlemenin üçüncü maddesi bu konuyla ilgilidir. Her ikisinde de pasaport harcı 50 kuruş olarak açıklanmıştır. Fakir olanların ise oturdukları mahalden alacakları ilmühaberle pasaportu meccanen yani ücretsiz olarak alabilecekleri belirtilmiştir. Pasaportun ne kadar süre için verileceğine dair nizamnamede bir hüküm olmamasına karşın yabancılara verilecek mürur tezkerelerinin bir yıl için verileceğine dair bir hüküm mevcuttur. Zaten seyahat belgeleri bir yıllık müddet için verilmektedir. Son iki metnin ikinci maddesindeki son hükümler pasaportun bir seneyi aşmamak üzere verildiğini beyan etmektedir. Pasaportu alan kişi seyahatinden tamamen vazgeçerse son iki düzenlemenin dokuzuncu maddeleri gereği pasaportlarını ait oldukları daireye teslim edeceklerdir. Bu konuda da ise ilk metinde herhangi bir hüküm mevcut değildir.

Süresi dolan pasaportların ise asla kullanılamayacağına dair ikinci nizamnamenin onuncu maddesinde hüküm mevcuttur; ancak süresi dolan pasaport sahibi ilmühabere ihtiyaç duymadan ilgili memura teslim ederek yenisini alabilecektir. Üçüncüde ise 10. maddede süresi dolmamış pasaportla tekrardan vize ücreti ödemeksizin yabancı ülkelere seyahat edilebileceği ifade edilmiştir.

2.4.3.5. Pasaportun Vizesi ve Ücreti

Her üç pasaport düzenlemesinde de yabancıların Osmanlı ülkesine gelirken pasaportlarını vize ettirmeleri zorunlu tutulmuştur. Bu hükümler hemen hemen üçünde de aynıdır. İlkinin ikinci, son iki nizamnamelerin ise 11. maddeleri yabancıların vize işlemleri hakkındadır. Osmanlı ülkesine gelmek niyetinde olan yabancılar bulundukları yerdeki Osmanlı sefir ya da şehbenderlerine pasaportlarını vize ettirecekler; ancak sefir ya da şehbender yoksa Osmanlı ülkesine gelişte yol üzerinde bulunan sefir ya da şehbenderlere pasaportlarını vize ettireceklerdir. Eğer bu da yoksa mensup olduğu hükümetin vizesi yeterli olacaktır. Son düzenlemenin bu hususta diğerlerinden tek farkı ise ülkeye geliş güzergahlarına hiç değinilmemiş, gelinen mahalde Osmanlı sefir ve şehbenderi yoksa şahsın uygun bir pasaporta sahip olması istenmiştir.

Osmanlı tebaasının ülke dışına çıkmalarında vize işlemleri ile ilk düzenlemenin onuncu maddesinde açıklamalar mevcuttur. Burada yabancı ve Osmanlı ayrımı yapılmadan yabancı ülkelere gidecek herkesin Dersaadet'te Liman Odası'na taşrada ise hükümet-i beldenin ilgili memuruna giderek pasaportunu vize ettirmedikçe ülkeden çıkamayacağı beyan edilmiştir. İlan edilen ikinci metinde Osmanlı tebaasının vize işlemlerini ne şekilde yapacağına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Son ilan edilen metnin 13. maddesi ise vize süresi ile ilgili bir açıklama getirmektedir. Buna göre vizelerin hükmü bir seyahat için geçerlidir; ancak ayda bir defadan fazla yabancı ülkelere gitmek zorunda olanların pasaportlarının altı ay olarak vize edileceği belirtildikten sonra bu durumun asayişin olmadığı dönemlerde geçerli olmayacağı beyan edilmiştir.

Pasaportun vizesine yönelik ücretlendirmeye dair en sarıh bilgi ikinci düzenlemenin ecnebilere yönelik fasıldaki 11. maddenin son hükmüdür. Burada vize harcının 20 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bir sonrakinin 12. maddesinde ise Osmanlı ülkesindeki kutsal yerler olan Mekke-i Mükerre ve Medine-i Münevvere ve Kudüs-i şerif ile Atabat-ı Aliyata gelecek olanların pasaport vizelerinden vize harcı olarak yirmi kuruş alınacağı ifade edilmiştir. Yine metnin 14. maddesinde pasaportu vizesiz olarak Osmanlı ülkesine gelenlerden vize harcının iki misli olan 40 kuruşun alınacağı beyan olunmuştur. Buradan da pasaport vize harcının 20 kuruş olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır.

2.4.3.6. Pasaport Kontrolü

Her üç metinde de pasaport kontrolüne dair hemen hemen aynı hükümler yer almaktadır. Birinci nizamnamenin üçüncü maddesine göre Osmanlı ülkesine gelen her şahıs kara yolu ile gelmişse huduttaki ilgili memura deniz yolu ile gelmiş ise dahil olduğu limanın memuruna hemen pasaportunu ibraz edecektir. Yine aynı nizamnamenin 17. maddesi zaptiye memuru, liman memuru veyahut karantina hademesi tarafından icap edip sorulduğunda şahıslar pasaportunu göstermek mecburiyetindedir. İkinci düzenlemenin 13. maddesinde ise bir öncekinin üçüncü maddesindeki aynı hüküm yer almakla birlikte ondan farklı olarak limandaki memur yerine, limandaki mürur memuru ibaresinin yer almış olmasıdır. Sonuncusunun 15. maddesinde ise yine aynı hükümlere yer verilmiş; ancak mürur memurunun yerini bu kez de nüfus memuru ibaresi almıştır.

2.4.3.7. Pasaportsuz veya Pasaportu Usulsüz Olanlara Yapılacak Muameleler

Her üç nizamnamede de pasaportsuz şekilde gelenlerin Osmanlı ülkesine giremeyeceğine dair hüküm yer almaktadır; ancak son düzenlemede bu hususta esneklik olduğu dikkat çekmektedir. İlk düzenlemenin 14. maddesi ve ikincisinin 12. maddesi pasaportsuz veya pasaportu yolsuz olanların Osmanlı ülkesine giremeyeceğini ifade etmektedir. İkinci metnin aynı maddesinde bu kişiler hakkında nizamnamenin 17. maddesine göre işlem yapılacağı açıklanmıştır. Son düzenlemenin 14. maddesi pasaportu olmayıp hüviyetini ispat edemeyen kişilerin Osmanlı ülkesine giremeyeceğini belirtmektedir. Yine bu maddede pasaportu olmadan veyahut pasaportu usulsüz olanlara metnin 17. ve 18. maddelerine göre işlem yapılacağı bildirilmiştir.

Elinde pasaportu olmayan veya usulsüz pasaportla dolaşan her bir yolcu ilk düzenlemenin 13. maddesine göre Osmanlı ülkesine ulaştığı anda Dersaadet'te ise Liman Odasına diğer yerlerde ise ilgili memura giderek ispat-ı vücut edip mazeretini açıklayacak ve konsolos veya kançılıryasından bir kefaletname getirecektir. Makul bir gerekçe gösteremez ve bir kefaletname getiremez ise kançılıryası ile görüşüldükten sonra ülkeden çıkartılacaktır. Yine metnin 15. maddesine göre yolsuz pasaport ile dolaşan kişi yakalandığında tutuklanacak ve sorgulandıktan sonra geçerli bir sebep bulup iki güçlü (muteber) kefil gösterirse gideceği mahalle seyahatine izin

verilecektir. Bunları yerine getiremediğinde ise masraflarını kendisi ödemesi koşulu ile geldiği mahalle en yakın olan yere memur refakatinde götürülecektir. Bu kişi fakir ise bu bedelin ödenmesi için zorlama da bulunulmayacağı belirtilmiştir.

İkinici nizamnamenin 16. maddesi de pasaportsuz veya pasaportu usulsüz olan yabancıların Osmanlı ülkesinden çıkartılacaklarını beyan etmektedir; ancak pasaportsuz veya pasaportu usulsüz olanlar Dersaadet'te Zaptiye Nezaretine vilayette ise ilgili memura müracaat edecek ve geçerli mazeret beyan edip kançılıryasından kefaletname alabilirse mazur sayılacaktır. Hiç pasaportu yoksa pasaport harcının pasaportu vizesiz ise vize harcının iki katı ceza ödeyecektir. Sonuncusunun 17. maddesinde bu yapılacak işlemler Osmanlı tebaası ve yabancı tebaa olmak üzere ikisi için de açıklanmaktadır. Bundaki gerekçenin o dönemde yabancı elçilerle süren müzakerelerin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Zira bir önceki düzenlemede bu hususlar ecnebler faslında izah edilmiştir. Buradaki hükmün yabancılara mahsus değil de herkesi şümul bir vaziyet arz ettiğini ispat gayreti taşıdığı muhakkaktır. Böylece yabancı sefaretlerden gelecek eleştirilerin önünün alınması hedeflenmiştir. Metnin 17. maddesi gereğince pasaportsuz veyahut usulsüz pasaportla Osmanlı ülkesine gelen herkes Dersaadet'te Zaptiye Nezaretine, vilayetlerde ise pasaport memurlarına götürülüp hangi gerekçelerle pasaport almadığı kendisine sorulacaktır. Kişi Osmanlı tebaasından ise kimliğini ispat edebilmesi veya bir kefil göstermesi istenecektir. Bunları yaptığı takdirde pasaport harcının iki katı olan yüz kuruşu verecektir. Kimliğini ispat edemez ve kefil gösteremezse ülkeye girişine müsaade edilmeyecektir. Kişi eğer ki yabancı tebaadan olduğunu beyan ederse polis nezaretine alınacak ve mensup olduğu konsoloshaneden pasaport veya pasaport yerine geçecek bir belgeyi kırk sekiz saat içerisinde getirecektir. Bunu yaptığı takdirde ise vize harcının iki katı olan kırk kuruşu verecektir. Eğer ki bunları yapamaz ise ülkeye girişine izin verilmeyecektir. Yine bu düzenlemenin 14. maddesi gereğince Osmanlı ülkesine geliş güzergahında Osmanlı şehbenderhanesi olup da pasaportunu vize ettirmeyenlerden vize harcının iki katı olan kırk kuruş alınacağı ifade edilmiştir. Burada nizamnamelerin cezai hükümlerine bakıldığında önceleri yabancılara dönük iken zamanla herkese yönelik bir hüviyet kazanmıştır.

Düzenlemelerin her üçünde de pasaport sahteciliğine dair hükümler yer almaktadır. Birinci nizamnamenin 16. maddesinde başkasına ait tezkere veya sahte bir isimle ülkede dolaşan kişi yakalandığı yerdeki zabıta tarafından sorgulandıktan sonra suçlu

olduğu kesinleşince yabancı ise konsoloslugu ile irtibata geçilip ülkeden çıkartılacaktır. Eğer kişi Osmanlı tebaasından ise vakit geçirmeden cezasının verilmesi için işlem yapılacaktır. Burada sahteciliğe dair diğer iki nizamnameye göre en azından Osmanlı tebaası için hangi cezaların verileceğinin tam hükmü yoktur. Diğer ikisinde ise Osmanlı Ceza Kanunu'nun²⁴⁹ ilgili maddelerine atıf vardır. İkinci düzenlemenin 17. maddesi gereğince pasaportlara sahte isim yazdıran veyahut hile ile pasaport alanlara kefil olan şahıslara Ceza Kanunu'nun 155. maddesi hükmünce hapis cezasının verileceği belirtilmiştir. Bu madde bir seneden üç seneye kadar hapis cezasını öngörmektedir. Son nizamnamenin 18. maddesi ise aynı suçların Ceza Kanunu'nun 156. ve 157. maddelerine²⁵⁰ göre cezalandırılacağını açıklamaktadır. İlgili maddeler gereğince sahte pasaport kullanan ve buna kefalet eyleyene altı aydan iki seneye, bu işin imalını yapanlara ise bir seneden üç seneye kadar hapis cezası öngörülmektedir. Zaten Ceza Kanununda yer alan maddeler benzer yorumlarla burada yer almıştır. Yani son iki metnin ilgili maddeleri Ceza Kanunu'nun belirtilen maddeleri yorumlanarak yazılmıştır.

2.4.3.8. Ülkede Seyahat Edecek Yabancıların Pasaport Muamelesi

Osmanlı Devleti'nde yabancıların ülke içerisindeki seyahatine yönelik açıklamalar ilk nizamnamede yer almaktadır. Bunun sebebi olarak bu metnin ilk olarak *Memalik-i Şahanede Mürur ve Pasaport Nizamnamesi* başlığı ile hazırlanmış olmasıdır. Esasında burada açıklananlar da yabancılar için mürur tezkeresine yönelik işlemlerdir.

Bu metnin altıncı maddesi Osmanlı ülkesinde seyahat edecek yabancıların mürur tezkerelerini Dersaadet'te Kurşunlu Mahzendeki Liman Odasından, diğer yerlerde ise ilgili memurdan alacaklarını belirtmektedir. Yedinci madde gereğince bir yabancı Osmanlı ülkesinde seyahat etmeden önce pasaportunu kançılaryasına vize ettirdikten sonra buradan alacağı belge ile mürur tezkeresi veren memurun huzuruna giderek tezkeresini aldıktan sonra pasaportu ile birlikte yoluna devam edecektir. Sekizinci maddeye göre de bu işlemi her seyahat için gerçekleştirecektir.

²⁴⁹ Bu metin 1844 yılında hazırlandığından dolayı o dönemde Tanzimat'ın 1840 tarihli ilk Ceza Kanunu yürürlükteydi. Bu kanun gerek bütün suçları düzenlememesi gerekse de kanunlaştırma tekniği açısından eksiklikleri bulunmaktaydı. Tanzimat döneminin en önemli Ceza Kanunu 1258 tarihli Ceza Kanunname-i hümayunu'dur. 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunu ile yerli hükümler bir araya getirilerek oluşturulmuş özellikle de 1911 ve 1914 yıllarında önemli değişikliğe uğramasına rağmen Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar kullanılmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akif Aydın, "Ceza", *DİA*, cilt; VII, s: 482.

²⁵⁰ Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri için bkz. **Düstur** I. Tertip s.571-572.

2.4.3.9. Ülkede İkamet Edecek Yabancıların Pasaport Muamelesi

İlk iki düzenlemede yabancıların Osmanlı ülkesinde ikametlerine dair maddeler yer almaktadır. Sonuncusunda ise böyle bir maddenin olmaması yine bu metnin hazırlık sürecindeki yabancıların ikamet prosedürlerine yönelik sefirlerden gelen eleştirilerdir. Bunun yanında ülkede ikamet etme durumunda kalan gemi taifesinin yapması gereken işlemlere yönelik her üç metinde de hükümler yer almıştır.

Bir yabancı ilk nizamnamenin dördüncü maddesi gereği Osmanlı ülkesine geldiğinde yirmi dört saat içerisinde Dersaadet'te bulunuyorsa Kurşunlu Mahzendeki Liman Odasına diğer yerlerde ise ilgili memura giderek hangi mahalde ne kadar kalacağını beyan ettikten sonra kendi devleti kaçılarıyasından ikamet kağıdı alacak ve bunu hükümet-i beldeye mühürletecektir. İkamet kağıtları on yaşından büyük erkeklerin her biri için ayrı ayrı düzenlenecektir. İlan edilen ikinci düzenlemede ise yabancılar için ikamet belgesinin varlığı devam edecek ancak prosedürlerinde bazı değişikliğe gidilecektir. Bu metnin 14. maddesince yabancılar Osmanlı ülkesine geldikten sonra altı ay içerisinde Dersaadet'te Liman Odası'na vilayetlerde ise ilgili memura giderek nerede ve ne kadar ikamet edeceğini beyan ettikten sonra bir kıta ikamet pusulası alacaktır. Bu pusula on yaşından yukarı olan herkes için ayrı ayrı alınacaktır. Liman idaresince ikamet pusulasının bir defteri tutulacak ve üç ayda bir Zaptiye Nezaretine gönderilecektir.

Taife defterinde yer alan gemiciler ilk düzenlemenin beşinci maddesine göre karada ikamet edecekse taife defterinden çıktıklarını gösteren bir şehadetnameyi getirerek Liman Odası'na kayıt yaptıracaktır. İkincisinin 15. maddesinde bu hüküm Liman Odası yerine, liman memuru ibaresi eklenerek yer almıştır. Son nizamnamenin 16. maddesi bu işlemleri Osmanlı tebaası ve yabancılar için ayrı ayrı açıklamıştır. Bu madde gereğince Osmanlı limanlarından birisine gelen geminin taifesinden veya hademesinden bir kişi Osmanlı ülkesinde ikamet etmek istediğinde mahalli liman riyasetine, liman riyaseti yoksa ilgili mahalli memura giderek tayfa defterinden isminin silindiğini gösteren şehadetnameyi ibraz edip nerede kalacağını beyan etmek mecburiyetindedir. Eğer bu kişi yabancı ise kendi konsoloshanesine gidecek ve konsoloshane bu hususu liman riyasetine bildirdikten sonra liman riyasetince kayıt yapılacaktır. Bu kişinin konsolosunun bulunmadığı yerlerde ise Osmanlı tebaası gibi mahalli liman riyasetine veya ilgili mahalli memura müracaat etmesinin gerektiği ifade edilmiştir.

2.4.4. Karada ve Denizde Yolcu Taşıyanların Pasaporta Yönelik Sorumlulukları

Birinci düzenleme olan 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi'nin gemi kaptanlarına yüklediği sorumluluk bir hayli fazladır. Kaptanlara yolcuların pasaport ve vizelerinin kontrolünden pasaportların toplanarak ilgili memurlara topluca verilmesine kadar birçok alanda sorumluluklar yüklenmiştir. Burada kaptanların yapması gereken açıklanırken diğer ikisinde ise kaptanların ve gemiden karaya yolcu çıkaran kayıkçılar ile karada yolcu taşıyanların yapmamaları gerekenler de izah edilmiştir. Son iki nizamnamenin sorumlu kişilerin metinlerde belirtilen hususlara aykırı hareketlerinde hangi cezayı alacaklarını açıklayan hüküm bulunurken birinci düzenlemede kaptanlara yüklenen sorumlulukları yerine getirmemelerinde nasıl bir ceza alacaklarına dair açık bir hüküm yer almamaktadır.

Gemi kaptanları ilk düzenlemenin 11. maddesi gereğince Osmanlı ülkesine getirdikleri yolcuların uygun pasaportu olup olmadıklarına, Osmanlı ülkesinde bir limandan diğer limana taşıdıkları yolcuların tezkerelerine, Osmanlı ülkesinden yabancı ülkelere giden yolcuların ise pasaportlarının vizelerinin olup olmadığını tahkik etmekle sorumludurlar. Aynı metnin 12. maddesine göre ise kaptanlar gemilerine aldıkları yolcuların pasaportlarını toplayacak gidilecek limana ulaşıldığında ise gelen ilgili memura bu pasaportları teslim edecektir. Pasaport karşılığında ise ilgili memurdan alınacak matbu pusulalar pasaport sahiplerine verilecek nizamnamenin dördüncü maddesi gereği yirmi dört saat içerisinde yolcular pasaportlarını belirtilen mercilere müracaatla pusulalarını vererek alabileceklerdir.

Osmanlı ülkesine yolcu taşıyan kaptanlar, gemiden karaya yolcu çıkaran kayıkçılar ile karadan yolcu taşıyanların ikinci nizamnamenin 18. ve üçüncünün ise 19. maddesi gereğince pasaport kontrolü için hükümet tarafından belirlenen mevkiler haricindeki yerlere yolcu götürmeleri yasaktır. Buna aykırı hareket eden kaptanlara 10 Osmanlı altınından 50 Osmanlı altınına kadar diğer nakil aracı sahiplerinden ise iki Osmanlı altını nakdi ceza alınacaktır. Bu kişiler ayrıca ikinci nizamnameye göre bir haftadan 15 güne, üçüncüsüne göre ise üç günden 10 güne kadar hapis cezası dahi alabileceklerdir. Eğer ki denizden yolcu taşınan mevkide iskele ve rıhtım yoksa her iki düzenleme gereği kaptanlar değil kayıkçılar sorumlu tutulmuşlardır. Buradan devletin doğrudan kara ile teması olanları muhatap aldığı anlaşılmaktadır.

2.4.5. Devlet Görevlilerine Dair Hükümler

İlk düzenlemenin on altıncı maddesi yabancı ülke sefirleri ile bunların Hariciye memurlarının metnin ilgili maddesindeki hükümlerden muaf olduklarını açıklamaktadır. Bunun haricinde diğer iki nizamnamede de yabancılardan hiç kimseye ayrıcalık tanınmamıştır. Sonuncu düzenlemenin dördüncü maddesinde ise Osmanlı sefirleri ile saltanat-ı seniyye memurları için verilecek pasaportların nizamnamede belirlenen şekle göre Hariciye Nezareti adına verileceği belirtilmiştir. İkinci nizamnamede gerek yabancı gerekse de Osmanlı sefir ya da memuruna yönelik hiçbir hüküm mevcut değildir. Son düzenlemeye kadar Osmanlı sefir ya da memurlarına yönelik ilan edilen ilk iki metinde de herhangi bir hüküm yer almamıştır.

2.4.6. Kutsal Yerlere Yönelik Düzenlemeler

Osmanlı ülkesindeki kutsal yerlere dair hüküm yalnızca son nizamnamenin 12. maddesinde yer almaktadır. Bu madde ilgili yerlerin ziyaretine yönelik vize ücreti ile ilgilidir. Bu hususta Mekke, Medine, Kudüs ve Atabat-ı Aliyat'ı ziyaret edecekler pasaportlarını yirmi kuruşa, fakirliklerini bağlı oldukları hükümetten alacakları belge ile ispat edenler ise ücretsiz olarak vize ettirebilecekleri ifade edilmiştir.

2.4.7. Nizamnamelerin Uygulanmasında Sorumlu Tutulan Nazırlıklar

Dahiliye ve hariciye nezaretleri ikinci düzenlemenin 20. maddesi sonuncusunun ise 21. maddesi gereği ilan edilen hükümlerin uygulanmasında sorumlu tutulmuşlardır. Nizamnamelerin icrasında münhasıran sorumlu tutulmasa da Dersaadet'de pasaport işleri Zaptiye Nezaretine bırakılmıştır. İlk düzenlemede ise herhangi bir nezarete sorumluluk verilmemiştir. Buradaki gerekçe o dönemde pasaport işlerinin Hariciye Nezaretince idare ediliyor olmasıdır. Yine de metnin 17. maddesinde pasaport kontrolünden sorumlu tutulan memurların nizamnamenin icrasından özellikle sorumlu oldukları belirtilmiştir.

2.4.8. Nizamnamelerin Yürürlüğe Girişi ve Feshi

İlk nizamnamenin herkesçe malum olunabilmesi için ilan edildiği tarih olan 9 Şevval 1283'den (14 Şubat 1867) üç ay sonra yürürlüğe gireceği ilgili metnin 17. maddesinde açıklanmıştır. Düzenlemenin kendi alanında ilk olması hasebiyle kendisinden önceki bir nizamnameyi zaten feshetmesi söz konusu değildir. İkinci

düzenlemenin 19. maddesi ise metnin yürürlüğe girmesi ile birlikte 9 Şevval 1283 tarihli metnin feshedileceğini açıklamaktadır. Buradaki yeni nizamnamenin yürürlüğe hangi vakitte gireceğine dair bir hüküm yoktur; ancak daha önce de izah edildiği üzere bu metnin Düstur'daki nüshasında yer alan 1 nolu dipnotta 9 Şevval 1283 tarihli Pasaport Odası Nizamnamesi'nin feshedildiği hükmüne yer verilmiştir. Burada diğer iki düzenlemede olduğu gibi belirli bir aydan sonra yürürlüğe gireceğine dair bir hüküm yer almamıştır. Düzenlemelerin sonuncusunda ise ilan edilen metnin yürürlüğe girmesine dair padişah iradesinin çıkmasından bir ay sonra yürürlüğe gireceği yirminci maddede belirtilmiştir. Padişah iradesi olmadan zaten Düstur'da yayınlanması mümkün olmayacağından Düstur'da ilan edildiği tarih olan 7 Cemaziyelâhır 1312 (6 Aralık 1894) tarihinden bir ay sonra yürürlüğe girmiştir.

İlan edilen bu düzenlemelerin yürürlüğe girişlerinin zamanla kısılmasındaki sebep ülkedeki iletişim imkânlarının artması ile ilgilidir. Zira 1915 tarihli Pasaport Kanunu Muvakkati'nin²⁵¹ 29. maddesi ilanından on beş gün sonra yürürlüğe gireceğini belirtmektedir.

Son nizamnamede dikkat çeken husus kendisinden önceki her iki düzenlemeyi de feshediştir. Buradaki 20. madde 9 şevval sene 1283 ve 23 Rebiülevvel sene 1301 tarihli düzenlemelerin bu metnin yürürlüğe girişi ile feshedileceğini beyan etmiştir.²⁵²

2.5. Pasaport Nizamnamesinden Pasaport Kanununa Geçiş

Osmanlı Devleti'nde pasaport işlemleri 1867 ve 1911 yılları arasında Pasaport Nizamnameleri esas alınarak yapılmıştır. İlk Pasaport Kanunu ile birlikte ise pasaport uygulaması artık kanun ile idare edilmeye başlanmıştır. Pasaport Nizamnamesi ve

²⁵¹ *Düstur*, 2.Tertib, cilt: 7, no: 168, s.486-491.

²⁵² Burada sanki o döneme kadar ilk iki düzenlemenin de yürürlükte kaldığına dair bir intiba oluşmaktadır. Pasaport Kanunun ilan edildiği yıl olma 1911 yılına giden süreçte hazırlanan layihanın 17. maddesi ise kendisinden önceki tüm üç düzenlemenin de feshedildiğini açıklamaktadır. (*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, cilt: 2, İnıkad 46, s. 505-514. 13 Şubat 1325 (26 Şubat 1910).Layihâ 514. sayfadan itibaren üç sayfa ek suretiyle verilmiştir. Layihâ üzerindeki tarih 30 Mayıs 1325 (12 Haziran 1909). 1911 Pasaport Kanunu'nun 17. Maddesinde ise sadece 1894 Pasaport Nizamnamesi'nin yürürlükten kaldırıldığı hükmü yer almaktadır. (*Düstur* 1. Tertip, cilt: 3, no: 155, s.463-467.) Bu durum da aynı anda iki nizamnamenin kullanılmasından ziyade sadece farklı anlaşılmalara mahal vermemek için o dönemde eskiye dönük olarak tüm düzenlemelerin feshedilmesine yönelik bir metot olduğu izlenimini vermektedir. Binaenaleyh silsile halinde uygulanmış olan hukuki metinlerin aynı dönemde uygulanmış olması zaten mümkün değildir.

kanunu arasındaki fark²⁵³ Pasaport Kanunlarının Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'da kabul edildikten sonra padişahın onayıyla yürürlüğe girmiş olmasıdır. Nizamnamelerde ise Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan faktörü bulunmamaktadır. Nizamnameler hükümetin isteği ile Şûrâ-yı Devlet tarafından (1867 Pasaport Odası Nizamnamesi Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye tarafından hazırlanmıştır) hazırlanır hükümet tarafından kabul edildikten sonra padişahın iradesiyle yürürlüğe girmiştir. Pasaport Kanunları da hükümetin talebi doğrultusunda Şûrâ-yı Devletçe hazırlanmış Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın kabulünden sonra padişahın iradesiyle yürürlüğe girmiştir. Burada Pasaport Kanunlarına başka bir ifadeyle pasaport uygulamasında *kanunlar dönemine* geçişte II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi etkili olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucunda 23 Temmuz 1908'de Sultan II. Abdülhamid Meşrutiyet'in tekrar yürürlüğe girdiğini ilan etmiş ve böylece yeniden anayasal sisteme geçilmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra seçimler yapılmış ve 17 Aralık 1908'de padişahın nutkuyla Meclis-i Umumi açılmıştır. Meclis-i Umumi'nin açılması II. Meşrutiyet'in ilanı ile doğan özgürlük ve demokrasi ortamına yeni bir ivme kazandırmıştır.²⁵⁴

Dahiliye Nezareti Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Hariciye Nezaretine Kanuni Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle beraber pasaport ve mürur tezkeresi alınmasına yönelik düzenlemelere konulan ilave prosedürlerin kaldırıldığını açıklamıştır.²⁵⁵ Pasaport uygulamasına yönelik nizamname çalışmalarına çok vakit geçmeden başlanmıştır. Dahiliye Nezareti tahrir-i nüfus, mürur ve pasaport düzenlemelerinde gerekli değişikliklerin yapılması için oluşturulacak komisyona zabtiye, harbiye ile ticaret ve nafia nezaretlerinden birer kişinin görevlendirilmesini istemiştir.²⁵⁶ Yine Dahiliye Nezareti Edirne vilayetine Kanuni Esasi'nin yürürlüğe girmesinden dolayı dönemin şartlarına uygun olmak üzere pasaport, mürur ve nüfus

²⁵³ Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e kanun ve nizamnameleri farkları bakımından inceleyen Ali Fuad Başgil, nizamnameleri hükümetçe usulü dairesinde yürürlüğe konulan gayri şahsi ve objektif kuralları içeren emredici devlet buyruğu olarak tanımlamaktadır. Kanun ise teşrii, (yasa koyan) esas ve direktif mahiyette kabul edilen hükümleri ihtiva eden niteliktedir. Bu yönüyle nizamname Başgil'e göre daha çok icrai ve idari mahiyette görülmüştür. Hıfzı Timur, "Eser Tahlil ve Tenkitleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, cilt: 6, sayı, 1. İstanbul 1940, s.240-241.

²⁵⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 184.

²⁵⁵ BOA, HR.SFR.04, 609/22, 1 Ağustos 1908.

²⁵⁶ BOA, DH.MKT.2634/52, 23 Şaban 1326 (19 Ekim 1908).

nizamnamelerinin tadil edileceğini ve yenisi yürürlüğe girene kadar eskilerinin yürürlükte olduğunu bildirmiştir.²⁵⁷ Bundan sonraki süreçte de müzakereler devam ettiğinden dolayı İşkodra vilayeti'ne yeni nüfus ve Pasaport Nizamnamesi henüz meclis-i umumice tasdik olunmadığından mevcut düzenlemeye göre hareket etmelerini ifade etmiştir.²⁵⁸

Tadile muhtaç olan Pasaport Nizamnamesi ile birlikte nüfus ve mürur nizamnameleri de Dahiliye Nezaretinden Sadarete sunulmuş²⁵⁹ Sadaret ise Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesince tadilen kaleme alınan bu düzenleme layihalarını Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne göndermiştir.²⁶⁰ Düstur'da 1911 tarihli Pasaport Kanunu'nda²⁶¹ bu kanun ile Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da geçen görüşmelerin tarihleri de teferruatlarıyla verilmiştir. Buradan görüleceği üzere Meclis-i Mebusan 13 Şubat 1325'de (26 Şubat 1910) metni müzakere etmeye başlamıştır. Bu metin Meclis-i Mebusan tarafından farklı zamanlarda iki yıllık dönemde müzakere edilmiş, Meclisi Ayan'da ise 14 Mart 1327'de (27 Mart 1911) görüşülmeye başlandıktan sonra 21 Mayıs 1327'de (3 Haziran 1911) tasdik edildikten bir gün sonra padişah iradesiyle yayımlanmıştır.

İlan edilen kanun dört fasıl ve 19 maddeden oluşmaktadır. Bu metne bir de pasaport alımlarında gerekli olan nüfus cüzdanlarına yönelik geçici bir madde ilave edilmiştir. Kanunun 17. maddesi 1894 tarihli Pasaport Nizamnamesi'ni yürürlükten kaldırmış. Böylelikle pasaport uygulamasında *nizamnameler dönemi* de resmen son bulmuştur.

Yürürlüğe giren bu kanunun 1894 tarihli düzenleme ile şeklen ve içerik olarak benzerliği vardır. Bunun yanı sıra bazı konularda yeni hükümler de getirmiştir. Bu hükümler şüphesiz ki nizamnamenin pratikte karşılaştığı sorunları ortadan kaldırmak için eklenmiştir. Bunun yanı sıra İkinci Meşrutiyet'in hürriyete dair tesirlerini de görmek mümkündür. Bu kanunun kendisinden önceki nizamnamelerden ve kendisinden sonra yürürlüğe girecek iki kanundan en büyük farkı kanunun birinci maddesidir. Osmanlı ülkesinden yabancı ülkelere gideceklerin pasaport almakta muhtar /serbest olduklarının belirtilmesidir. Öte yandan üçüncü maddede pasaport

²⁵⁷ BOA, DH.MKT.2652/39, 14 Şevval 1326 (9 Kasım 1908).

²⁵⁸ BOA, MUI, 115/9, 17 Receb 1328 (25 Temmuz 1910).

²⁵⁹ BOA, DH. MKT.2753/83, 8 Safer 1327 (1 Mart 1909).

²⁶⁰ BOA, BEO, 3579/268398, 3 Cemaziyelahir 1327 (22 Haziran 1909).

²⁶¹ Düstur, 2.Tertib, cilt 3, no: 155, s.463-467.

harcının 50 kuruş olmasına karşın hem civar bulunan yabancı ülkelere gidenlerin pasaport harçlarının 10 kuruş olacağına dair bir hüküm ilave edilmiştir.

Bu kanundan sonra 28 Rebiülahir 1333'de (15 Mart 1915) Pasaport Kanunu Muvakkati²⁶² bundan üç yıl sonra ise 15 Safer 1337'de (20 Kasım 1918) son Pasaport Kanunu²⁶³ yayımlanmıştır.

²⁶² *Düstur*, 2. Tertib, cilt, 7, no: 168, s.486-491.

²⁶³ *Düstur*, 2. Tertib, cilt: 11, no: 6, s. 53-59.

III. BÖLÜM: PASAPORT NİZAMNAMESİNİN UYGULAMADAKİ BOYUTLARI

Bu bölümde yürürlüğe giren Pasaport Nizamnamelerinin uygulamadaki *İdari, Hukuki, Mali* ve *Siyasi* boyutları ele alınacaktır. Şüphesiz ki bu hukuki metinlerde yer alan hükümlerin başlıklandığımız bu alanlarla doğrudan ilgileri mevcuttur. Esasen pasaport mevzusunda çerçeve hukuki metinler olan Pasaport Nizamnameleri'nin uygulamada ne şekilde tezahür ettiği, bunun yanı sıra pasaport işlemlerinin nasıl yapıldığı ve pasaporta dair ortaya çıkan meselelerin nasıl çözüldüğü bu başlıklar incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır.

3.1. İdari Boyut

Pasaport idaresi, pasaport işlerinin hangi nezaretler tarafından yürütüldüğünden pasaport işlemlerinin başından sonuna kadar hangi idare vasıtasıyla ne şekilde yapıldığı ile ilgilidir. Pasaporta yönelik ilgili işlemlerde, pasaport alanların bizzat şahit olduğu veya bunlara hiçbir şekilde yansımaya bir idari düzen mevcuttur. Bu bölümde pasaport idaresinin hem nizamname çerçevesinde hem de uygulamada nasıl teşekkül ettiği, pasaport evrakının basımı, şekli, türü, ne şekilde alınabildiği ve alınamadığı, vize işlemleri, kontroller, pasaport memurları gibi konular idari açıdan tafsilatlı bir şekilde işlenecektir.

3.1.1. Pasaport İdaresi

Son iki nizamnamenin uygulanması Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine bırakılmıştır. Yine bu iki metinde İstanbul için özel bir yer ayrılmış ve pasaport işlemlerinin idaresi Zaptiye Nezaretine verilmiştir. İlk nizamnamede herhangi bir nezarete sorumluluk yüklenmemesindeki gerekçe o dönemde pasaport işlemlerinin büyük oranda zaten Hariciye Nezareti'nde olmasıdır. 1869 senesinde hazırlanan Pasaport Nizamname layihasına ek olarak pasaport memurlarının vazifeleri de sıralanmıştır. Burada ilk olarak verilen Pasaport Odasının doğrudan doğruya Hariciye Nezaretinin emrinde çalıştığının belirtilmesi olmuştur.²⁶⁴ Aynı layihada Şûrâ-yı Devlet tarafından konu ile ilgili yazışma yapılan Bahriye Nezareti'dir. Öte yandan Liman Odası ile ilgili olarak ilk iki düzenlemede yer alan açıklamalardan hareketle Bahriye

²⁶⁴ BOA, ŞD.1/6, 18 Cemaziyevvel 1286 (26 Ağustos 1869).

Nezaretinin de idari anlamda sorumluluğunun olduğu görülmektedir. Bu hususta Şûrâ-yı Devlet tarafından Bahriye Nezaretine gönderilmek üzere düzenlenen 9 Cemaziyelahir 1299 (28 Nisan 1882) tarihli tezkerede gemi kaptanlarına ve taifesine verilecek pasaportların Liman reisleri tarafından verileceği ifade edilmiştir.²⁶⁵ Buradan hareketle nizamnamelerde doğrudan adı zikredilmemiş olsa da en azından ilk iki düzenleme döneminde Bahriye Nezaretinin de idari anlamda yetkili olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu yönüyle bakıldığında son düzenlemede Liman Odası ile ilgili herhangi bir izahat mevcut değildir.

Pasaport sisteminin istikrar kazanmaya başlamasıyla birlikte idari açıdan Dahiliye ve Hariciye Nezaretinin ön plana çıktığı görülmektedir. Zaten son iki nizamnamede doğrudan bu iki nezaret düzenlemenin icrasından sorumlu olmuşlardır. Dahiliye Nezareti pasaport işlemlerinin taşrada nüfus idaresi aracılığı ile, Hariciye Nezareti ise yabancı ülkelerde sefaretler ve şehbenderler vasıtasıyla yürütülmesini sağlamıştır. Hariciye Nezareti pasaport konusunda yabancı devletlerle çıkan meseleleri de çözüme kavuşturmaya çalışmıştır.

Bu düzenlemelerin uygulandığı dönemlerde pasaport idaresinin taşra teşkilatlanmasında, vilayetler açısından bakıldığında uygulamada birlik olduğunu söylemek mümkün değildir. Aynı zamanda dönemsel farklılıklar da barındırmaktadır. Hicrî 1311 (1891-1892) Trabzon Salnamesi (1311 S. 125) Nüfus Nezareti Kalemi'nde görevli bir tane Pasaport Kâtibi bulunmaktadır. Tirebolu kazasında ise memurin-i müteferrika içerisinde nüfus memurunun yanı sıra pasaport kâtibi de mevcuttur. Trabzon vilayetine bağlı sancak kaza ve nahiyelerde nüfus memurları memurin-i müteferrika içerisinde geçmektedir. Giresun kazasında olmamasına karşın Ordu kazasında yine memurin-i müteferrika içerisinde pasaport kâtibi bulunmaktadır. Yine Canik Sancağında Nüfus İdaresi içerisinde pasaport kâtibi yer almaktadır. Lazistan Sancağı'nda Nüfus İdaresi'nde pasaport kâtibi, Gümüşhane Sancağında ise pasaport memuru bulunmaktadır. Aynı senenin Aydın vilayet salnamesine bakıldığında ise İzmir sancağında pasaport idaresi adı altında bir müdür bir kâtip bir Türkçe katibi ve de bir mukayyıt olmak üzere toplam dört memurdan oluşan bir idare mevcuttur.

Osmanlı Devleti'nin sadece karadan sınırı olan Kosova vilayetinin aynı yıl salnamesine bakıldığında Kosova vilayetine bağlı Priştina sancağında memurin-i

²⁶⁵ BOA, ŞD.1834/14, 9 Cemaziyelahir 1299 (28 Nisan 1882).

müteferrika başlığında istihdam edilmiş bir pasaport memuru yer almaktadır. Hiçbir devlete hududu olmayan Ankara vilayetinin aynı yıl salnamesine baktığımızda ise gerek vilayet merkezinde gerekse de vilayete bağlı sancak kaza ve nahiyelerde hiçbir pasaport memuru bulunmamaktadır. Hicrî 1311 senesinde pasaport memurluğunun teşkilatlanmasında tam olarak oturmuş bir sistemden söz edilemez. Elbette bu durum buralarda pasaport işlemi yapılmadığını da göstermemektedir. Bahsedilen yerlerdeki pasaport memuru istihdamının gerekçesi iş yoğunluğu ile doğrudan ilintilidir. İleriki dönem salnameleri incelendiğinde liman şehirlerinde ve sınır kazalarında pasaport memurlarının varlığı dikkat çekerken bu özellikte olmayan yerlerde ilgili memurlar zuhur etmemektedir. Yine bu memurların idari ağ içerisindeki dağılımda birliğin sağlanamadığı gözlenmektedir.²⁶⁶

Yabancı ülkelerde sefaretlere duçar olan Osmanlı tebaasının memleketlerine iadesi için şehbenderhanelerden yapılacak masrafın kefillerden veya kefalet göstermeden pasaport veren nüfus nazırı ve memurlarından tahsil edileceği Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine yazılmıştır.²⁶⁷ 1886 tarihli bu belgeden anlaşılabileceği üzere pasaport idaresinde Dahiliye Nezaretine bağlı olan nüfus idareleri yetkilendirilmiştir. Pasaport idareleri Nüfus İdarelerinin şubeleri olduğundan nüfus memurlarının buraları teftiş edebileceği Dahiliye Nezaretinden Kosova vilayetine bildirilmiştir.²⁶⁸ Bu belge yine taşrada nüfus idaresince pasaport işlemlerinin yürütüldüğünü gösterir bir örnektir.

²⁶⁶ Trabzon vilayetinin Hicri 1320 yılı salnamesinde Trabzon Nüfus Nezareti'ne bağlı çalışan bir adet pasaport memuru bulunmaktadır. (1320 Salnamesi s.125) Ordu kazasında Nüfus Kalemine bağlı çalışan pasaport katibi bulunmaktadır. (1320 Salnamesi s. 181) Tirebolu kazasında da Nüfus Kalemi içerisinde Pasaport Katibi (S. 191) Of Kazası bir tane (S.202) Sürmene kazasında 1 tane (207) Vakfıkebir, Görele, Akçaabat kazalarında bulunmamaktadır. Canik Sancağı merkezinde Nüfus Dairesinde 1 adet (s. 224) Lazistan Sancağı liva merkezi Nüfus kaleminde bir pasaport katibi (s. 268) Atina (Pazar) Kazasında Nüfus Kalemi'nde bir adet (s. 278) Hopa Kazası Nüfus Kalemi'nde 2 adet (s.272) Gümüşhane Sancağı merkez Livası Nüfus Dairesinde bir adet (279) Torul, Şiran, Kelkit kazalarında bulunmamaktadır. 1320 Ankara Salnamesi'nde ise vilayet merkez Nüfus Dairesi'nde Mürur Şubesi katibi bulunmaktadır. (s.80) 1320'de Ankara vilayetine bağlı hiçbir sancak kaza ya da nahiyede görevli pasaport memuru adında bir memuriyet yer almamaktadır. 1320 Aydın Salnamesinde İzmir Sancağı'nda Pasaport İdaresi bulunup içerisinde katip ve ise ecnebi katibi olmak üzere iki adet memuru bulunmaktadır. (s.43) Vilayette başka pasaportla ilgili bir memur yer almamaktadır. 1319 tarihli Beyrut Salnamesinde pasaport görevi ile tanımlı Nüfus Nezareti'nde görevli bir pasaport memuru ve katibi görev yapmaktadır.(s.85.) 1320 Adana salnamesinde ise hiçbir pasaport memuru bulunmamaktadır. 1319 Edirne Salnamesinde de pasaport memuru bulunmamaktadır. 1318 Kosova Salnamesinde Nüfus İdaresine bağlı olarak çalışan Pasaport mukayyidi unvanıyla çalışan bir memur bulunmaktadır.(s.118) Yenipazar Sancağı Nüfus Kaleminde bir adet pasaport memuru yer almaktadır.

²⁶⁷ BOA, HR.İD.27/33, 24 Ekim 1886.

²⁶⁸ BOA, DH.MKT.2378/51, 25 Rebülevvel 1318 (23 Temmuz 1900).

İstanbul’da ise pasaport işleri Zabtiye Nezareti tarafından yürütülmüştür. Buradan yabancı ülkelere gidecek olanlar ilgili nezaretten pasaportlarını almışlardır.²⁶⁹ Pasaport Kalemlerinin vazifesine dair 1870 yılında hazırlanan layihanın beşinci maddesi pasaport idaresi Zabtiye Müşiriyeti Celilesinde olsa da lazım olan memurların Hariciye Nezaretince belirleneceği ifade edilmiştir.²⁷⁰ Bulgaristan ve Romanya’ya gidecek olanlara pasaport verilmek üzere teşkil olunan muhtelit (karma) komisyonun lağvı ile bu işin Zabtiyedeki mürur kalemine havalesine karar verilmiştir.²⁷¹ Yine Devair-i Belediye Nüfus Şubeleri ketebesi Zabtiye dairesinde bulunan mürur ve pasaport kalemleri ile birleştirmiştir.²⁷² Bu belgeler özellikle pasaport kalemlerinin nereye bağlı olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Zabtiye Nezaretine bağlanan pasaport ve mürur kalemleri 1908 yılına gelindiğinde ise Nüfus İdare-i Umumisine bağlanmıştır.²⁷³

Sonuç olarak pasaport işlerinin idaresinde ve bunların işleyişinde Dahiliye, Hariciye ve Zabtiye Nezaretleri sorumlu tutulmuşlardır; ancak bunların yanı sıra belirli bir dönem, düzenlemerde adı geçmese de uygulamada Bahriye Nezaretinin de sorumluluğu mevcuttur.

3.1.2. Pasaport Evrakı

Pasaport evrakının basılması, ilgili yerlere gönderilerek zimmetlenmesi ve evrakın doldurulmasına dair pekçok işlemleri mevcuttur. Bu konularda nizamnamelerde açık hükümler bulunmakta olup olmayan hususlarda ise ilgili yerlerin görüşleri alınarak uygulama yapılmıştır.

3.1.2.1. Pasaport Evrakının Basımı

Pasaport evrakının son iki düzenlemeye göre basımından ve ilgili yerlere gönderilmesinden Dahiliye Nezareti sorumlu tutulmuştur. Pasaport evrakları gerektiğinde özel matbaalarda basılmış olsa da bir dönem bu uygulamadan vaz geçilmiştir. Konu ile ilgili olarak 1903 senesinde çıkarılan irade ile tezakir-i Osmaniye, mürur tezkeresi ve pasaport evrakıyla buna ait resmî evrakların Matbaa-i Osmaniye’den başka yerde basılması yasaklanmıştır;²⁷⁴ ancak uygulamadan daha

²⁶⁹ BOA, DH. MKT. 1574/76, 11 Rebiülahir 1306 (15 Aralık 1888).

²⁷⁰ BOA, ŞD.2391/31/4, 19 Zilkade 1286 (20 Şubat 1870).

²⁷¹ BOA, ŞD.288/11, 9 Zilkade 1298 (24 Eylül 1881).

²⁷² BOA, ŞD.714/4, 5 Ramazan 1302 (18 Haziran 1885).

²⁷³ BOA, BEO. 3380/253471, 25 Receb 1326 (23 Ağustos 1908).

²⁷⁴ BOA, BEO.2022/151590, 18 Zilhicce 1320 (18 Mart 1903).

sonra vazgeçildiği görülmektedir. Servet-i Fünun Matbaası'nda da pasaportlar bastırılmıştır.²⁷⁵

Saltanat değişikliği olduğunda mürur tezkeresi, Tezkire-i Osmaniye ve pasavan gibi evraklarla birlikte pasaportlarda da değişikliğe gidilerek yeni padişahın alameti ile basılmıştır.²⁷⁶ Yeni evrakın basımı belirli bir masraf gerektirdiğinden evraklar ancak Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nin onayından sonra basılabilmektedir.²⁷⁷ Yeni pasaportların basımına ve ilgili yerlere ulaşımaya kadar eskilerinin kullanılmasına da zaruretten dolayı müsaade edilmiştir.²⁷⁸

3.1.2.2. Pasaport Evrakının Şekli

Pasaport evrakının şekline dair nizamnamelerde herhangi bir açıklama bulunmamasına karşın evrakta pasaport sahibi ile ilgili bilgilerin ne surette yer alacağına dair izahat mevcuttur. Pasaport evrakı da bunlar dikkate alınarak oluşturulmuştur. Pasaportta kişinin eşkâline dair bilgiler yanında varsa refakatinde bulunan kişilerin de pasaporta işlenmesi düzenlemelerde yer almıştır.

Pasaport evrakının şekli zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. İlk dönemlerde diğer seyahat evraklarında olduğu gibi tek sayfadır. Pasaport Nizamnameleri'nin henüz uygulanmadığı dönemde Londra Sefiri Nuri Efendi tarafından gönderilen pasaport numunesine²⁷⁹ bakıldığında burada ileriki dönemlerde verilecek pasaportlarla şeklen benzerliğin olduğunu söylemek mümkündür.²⁸⁰ Hemen hemen 1910 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde bazı değişikliklerle bu türden pasaportlar kullanılmıştır.²⁸¹ Bununla birlikte pasaport evrakının aynı dönemde farklı tiplerde kullanıldığı da olmuştur.²⁸² Bundaki gerekçenin ise yeni pasaportların basılmasına rağmen elde kalan eski evrakın bitirilmek istenmesidir. Tek sayfa suretindeki pasaportlar defter suretindeki pasaportların kullanılmaya başlandığı dönemlerde

²⁷⁵ BOA, BEO.3218/241306, 23 Zilkade 1325 (28 Aralık 1907).

²⁷⁶ BOA, DH.MKT. 2863/4, 12 Cemaziyelahir 1327 (1 Temmuz 1909).

²⁷⁷ BOA, BEO.3601/270048, 1 Receb 1327 (19 Temmuz 1909).

²⁷⁸ BOA, BEO. 3556/266631, 3 Cemaziyelevvel 1327 (23 Mayıs 1909).

²⁷⁹ BOA.HAT.46429R, 29 Zilhicce 1250 (28 Nisan 1835). Bkz. Ek: 16.

²⁸⁰ Osmanlı tebaasından Janni P. Joanides'e ait pasaport. BOA, HR. SFR.04.733/94, 26 Ağustos 1892. Bkz Ek: 17

²⁸¹ İzmir doğumlu Dimitri veled-i Letok'a ait pasaport 1890 tarihine ait olmasına rağmen bu özellikteki pasaport sadece padişah tuğrası değişikliği ile defter tipi pasaportun tam olarak yaygınlaşmasına kadar kullanılmıştır. BOA, HR.SFR.04.724/92, 7 Haziran 1890. Bkz. Ek:18

²⁸² Osmanlı tebaasından Doyo oğlu İvan'a ait pasaport. BOA, HR.SFR.04. 856/61. 13 Ağustos 1911. Bkz.Ek: 19.

azalsa da örneklerine geç tarihlerde de rastlamak mümkündür. Bunlar ise daha çok sefaretlerin vermiş olduğu pasaportlarda karşımıza çıkmaktadır.²⁸³

Defter suretindeki pasaporta geçme ise öncelikli olarak pasaport evrakının bir diğer seyahat belgesi olan pasavana benzerliğinden dolayı meydana gelen karışıklığın ortadan kaldırılmak istenmesi amacına yöneliktir. Bu benzerlikten şehbenderler mustarip olduklarını belirterek pasaport evrakının tebdilini talep etmişlerdir. Bu konuda örnek olarak bir Bulgar pasaportu Şurayı-Devlete sunulmuştur.²⁸⁴ Defter suretindeki pasaportlar Osmanlı Devleti'nde benzerliğin ortadan kaldırılmasına yönelik gündeme gelmiş olsa da o dönemde Avrupa devletleri daha çok bu tip pasaportu tercih etmiştir.²⁸⁵

Defter suretindeki pasaporta geçiş ile ilgili teşebbüsler 1903 senesinde başlasa da geçiş 1909 senesinde olmuştur. Babıali Hariciye Dairesi, Dahiliye Nezaretine 1325 Mart ayından itibaren (14 Mart 1909) numunesini gönderdiği pasaportların kullanılmaya başlanacağını bildirmiştir. Dahiliye Nezareti ise bilumum vilayetlere, şehremanetine ve elviye-i gayrimülhakaya (müstakil livalara) yeni basılan defter suretindeki pasaportların bu tarihten itibaren uygulanmaya başlanacağını bildirmiştir.²⁸⁶ Yukarıda da bahsedildiği üzere bu tür pasaport kullanılmaya başlansa da diğer pasaportun kullanılmasına devam edilmiştir. Uygulamada iki çeşit pasaportun varlığı dikkat çekmektedir. İlerleyen dönemlerde ise yoğunluk tamamen defter suretindeki pasaportlarda olacaktır.

Defter suretindeki pasaportun içindeki ilk iki sayfasında o dönemde yürürlükte olan 1894 pasaport düzenlemesinin üç, 14, 17 ve 18. maddelerinin hükümlerine yer verilmiştir. Son iki sayfada ise bu maddeler Fransızca olarak verilmiştir. Bu dönemde basılan pasaportların Pasaport Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönemde kullanıldığı da olmuştur. Resne doğumlu Madam Mariya'ya ait pasaport 4 Mart 1331 (17 Mart 1335) tarihinde kendisine verilmiştir. Verilen pasaport son nizamnamenin yürürlükte olduğu dönemde basılan pasaportlardandır. Pasaportun verildiği dönemde 1911 tarihli Pasaport Kanunu yürürlüktedir. Evrakın bu dönemde kullanılıyor

²⁸³ Madam Balseva Baruh'a ait pasaport. BOA, HR.SYS. 2497/40/14, 23 Nisan 1920. Belge üzerindeki tarih 15 Nisan 1920. Bkz. Ek: 20.

²⁸⁴ BOA, ŞD.2697/35, 23 Şevval 1320 (23 Ocak 1903).

²⁸⁵ Örneğin 1890 tarihli Avusturya tebaasından Hurem Begoviç'e ait pasaport defter şeklindedir. BOA, YPRK. 1/78, 1 Safer 1297. (14 Ocak 1890).

²⁸⁶ BOA, DH.MKT.2762/71, 16 Safer 1327 (9 Mart 1909). Defter suretindeki pasaport için Bkz. Ek: 21.

olmasındaki gerekçe tamamen elde kalan evrakların kullanılmak isteniyor olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Daha sonra defter suretinde basılan pasaportlarda, nizamname hükümlerinin verildiği şekilde olduğu gibi Pasaport Kanunu maddeleri yer almıştır.²⁸⁷

Tek sayfa nüsha şeklindeki pasaportların en üstünde dönemin padişahının tuğrası²⁸⁸ yer almaktadır. Belgenin sağ kısmı Türkçe sol kısmı ise Fransızcadır. Sağ üst tarafta ise başlık şeklinde *Padişah hazretlerinin namına* anlamına gelen “ *Nam-ı Name-i Hazret-i Padişahiye*” sol tarafında ise bu ifadenin Fransızcası olan “*Au Nom De Sa Majeste Impériale le Sultan*” ibaresi yer almaktadır.²⁸⁹ Defter suretindeki pasaportlarda ise padişahın tuğrası iç sayfaların üst tarafında yer almıştır. Aynı usul Türkçe ve Fransızca başlığa iç sayfada yer verilmiştir. Şahsa dair bilgiler ise yine sağ tarafta Türkçe , sol tarafta ise Fransızca olarak verilmiştir.²⁹⁰ Son dönemde yaygın olarak kullanılan pasaportlar genel olarak bu özelliğindedir.²⁹¹

Pasaportlarda şahsın yaşı ile birlikte eşkaline dair boyu, saç, göz rengi, burnu, ağzı, çenesi, sakalı, bıyığı, çehresi ve renk özelliklerinin yanında varsa alamet-i farikası yazılması için yer ayrılmıştır. Defter suretinde basılan pasaportlarda şahıs ile ilgili doğum yeri, ikameti ve sanatına dair bilgilerin yazılması için de yer ayrılmıştır. Pasaport sahibinin yanında olanlar ise pasaportun arkasında bulunan refakat hanesine yazılmıştır. Ancak bu refakat hanesi son dönem tek sayfa suretindeki pasaportlarda

²⁸⁷ BOA, HR.SYS.2714/2/43, 13 Kasım 1919. Belge üzerindeki tarih 12 Kanunisanı 1337 (12 Ocak 1321).

²⁸⁸ Taşlıca doğumlu Mikailo Yosho Bayık’e ait pasaport Sultan II. Abdülhamid döneminde verilmesine rağmen pasaportun süresi bir yıl olmasından dolayı Sultan V. Mehmed Reşad döneminde de kullanılmıştır. Pasaportta padişah tuğrasının hemen yanında İkinci Abdülhamid’e ait olan “El Gazi” unvanı karalanmış ve yerine “Reşad” yazılmıştır. Osmanlı bürokrasisinin pasaport evrakı özelinde belgelerde padişah alametine verilen ihtimamı göstermesi bakımından bu durum örnek teşkil etmektedir. BOA, HR.SFR.04. 248/37, 8 Kasım 1909. Pasaportun verildiği tarih 25 Zilkade 1327 (8 Aralık 1909) Bkz. Ek: 22. Yine pasaporttaki padişah tuğrasına verilen ehemmiyet açısından başka bir örnekte ise Musevi cemaatinden Sakson Levi adındaki şahsın Nant Şehbenderliğinde pasaportunu vize ettirmek için müracaat ettiğinde elindeki pasaportta Sultan Abdülaziz’in tuğrası olduğundan dolayı pasaportu vize edilmeyerek kendisine yeni bir pasaport verilmiştir. BOA. Y.MTV.254/43, 8 Şevval 1321 (28 Aralık 1903). Bkz. Ek: 23

²⁸⁹ Bkz. Ek: 18, 19 ve 22.

²⁹⁰ Bkz. Ek: 21.

²⁹¹ Bunların yanı sıra Pasaportun sol tarafında Fransızca ifade aynı olmakla birlikte sağ kısmında ise “*An Canib-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*” ifadesinin bulunduğu pasaportlar da mevcuttur. (Bkz. Ek: 17) Bu türdeki pasaportların ise daha çok 1890 öncesi dönemde kullanıldığı anlaşılmaktadır; ancak bu tip belgelerin de çok eski dönemlere indiğini söylemek pek mümkün değildir. Zira Sultan Abdülaziz döneminde cari olan bir pasaport da bunun ispatı niteliğindedir. (Bkz. Ek: 23) 1890 sonrasındaki dönemde ise yukarıda bahsedilen türdeki pasaportlar kullanılmıştır. Yine ilerleyen dönemlere ait evrakın sol üst kısmında “*Empire Ottaman*” hemen sağında ise Türkçe ifade ile “*Devlet-i Osmaniye*” ifadelerinin bulunduğu pasaport evrakı da bulunmaktadır. (Bkz. Ek 20) Geç tarihli bu tipteki pasaportların ise daha çok sefaretlerden verildiği görülmektedir.

mevcuttur. Defter suretindeki pasaportlarda ise pasaport sahibinin yanında olanlar için müstakil bir sayfa bulunmaktadır.

Tek sayfa suretindeki pasaportların kullanıldığı dönemde günümüzdeki hizmet damgalı pasaportların karşılığı olan memurlara mahsus pasaportlar da mevcuttur.²⁹²

Bu pasaportlar ise diğer sivil şahıslara verilen pasaportlara nazaran daha sade bir görünümündedir. Diğer pasaportlarda olduğu gibi bunların da sağ tarafı Türkçe ve sol tarafı Fransızcadır. Padişahın tuğrası üstte hemen sağ alt kısımda “ Nam-ı Name-i Hazret-i Padişahiye” bunun sol tarafında ise Fransızca olan “Au Nom De Sa Majeste Impériale le Sultan” ibaresi başlık şeklinde bu belgede de yer almıştır. Sivillere mahsus pasaporttaki şahsa ait eşkal bilgileri ise bu pasaportta yer almamıştır.

3.1.2.1. Pasaport Evrakının İlgili Yerlere Gönderilmesi ve Zimmeti.

Pasaport evrakının basıldıktan sonra nerelere hangi surette gönderileceği son iki nizamnamenin beşinci maddelerinde açıklanmıştır. Pasaportlar, Dahiliye Nezareti tarafından basıldıktan sonra Dersaadet’te Zabtiye Nezaretine taşrada ise vilayetlere nakit mukabilinde gönderilecektir. Yine dönemine göre mürur ve nüfus memurları yürürlükteki düzenlemenin aynı maddesi gereği kullandıkları evrakın bedelini mal sandığına verip karşılığı olan makbuzu alacaklar, her yıl ellerinde ne kadar kalıp ne kadar kullandıklarının muhasebesini kayıttan sorumlu tutulmuşlardır.

Uygulamaya bakıldığında yürürlükteki düzenleme ahkâmınca hareket edildiği görülmektedir. Hicaz, Yemen, Trablusgarp vilayetleriyle Bingazi mutasarrıflıklarının ellerinde ne kadar ücretli- ücretsiz mürur tezkeresi ve pasaport olduğunun gelecek sene için ne kadar ihtiyaçlarının olacağının bildirilmesi Dahiliye Nezareti tarafından bu idarelerden talep edilmiştir.²⁹³ Diğer yerlerde de işleyiş bu şekilde olup ona göre evrakın basımı ve gönderilmesi gerçekleşmiştir. Öte yandan, Yabancı ülkelerdeki sefareter ve şehbenderlikler de bu surette pasaport evrakını istemişler ve oralara da evrak ulaştırılmıştır.

Aşağıdaki üç tabloda hem ülke içerisinde hem de yabancı ülkelere ilgili yerlerin belirli dönemlerde talepleri doğrultusunda gönderilen pasaport evrakını görmek mümkündür. Bu talepler aynı zamanda vilayetlerden yabancı ülkelere gidişleri veya

²⁹² BOA.Y.PRK.DH. 1/3, 29 Zilhicce 1293 (15 Ocak 1877) Bkz. Ek: 24

²⁹³ BOA, DH. MKT.1913/77, 19 Cemaziyelahir (20 Ocak 1892).

yabancı ülkelerde bulunan tebaanın ülkeye dönüş yoğunluklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 1 : Rumî 1 Mart 1319'dan (14 Mart 1903) 1 Mart 1320 (14 Mart 1904) tarihine kadar bir yıl içerisinde şehbenderliklere gönderilen pasaport evrakı ²⁹⁴

Şehbenderlik	Adet	Şehbenderlik	Adet
Hocabey	400	Niş	250
Vidin	100	Malta	50
Turnuseverin	1000	Malaga	50
Yenişehir	650	Nikolayef	150
Pire	2000	Galos	450
Tebriz	200	Napoli	50
Şikago	200	Tahran	200
Tırhala	1100	Turnu Magurel	450
Londra	100	Tiflis	200
Marsilya	1700	Köstence	1500
Dresed	100	İbrail	300
Varna	150	Trieste	150
Kars	250	Kalafat	500
Yergöğü	400	Fiume	200
Newyork	1100	Kraguyevaç	150
Ruşuk	800	Sofya	400
Kerç	100	Krayova	1000
Narda	400	Laipzing	100
Çetene	100	Boston	200
Paris	500	Belgrad	1000
Singapur	50	Akmescit	200
Taywan	500	Tulça	100
Kalas	400	Şire	200
Bükreş	1500	Katana	100
Viyana	200	Cenova	300
Kervansaray	200	Riodajenorya	200
Toplam:			22150

²⁹⁴ BOA, ML.d...1401/1323 M.06. (13.03.1905).

Tablo 2 : Hicrî 1313 Senesi İlgili Vilayetlere Gönderilen Pasaport Evrakı ²⁹⁵

(Rumî 24 Haziran 1895/ 11 Haziran 1896).

Vilayet	Semenli Pasaport Adedi	Semensiz Pasaport Adedi
Mamuratü'l-aziz	1100	
Çatalca	100	50
Selanik	200	
Hüdavendigâr	600	500
Manastır	2000	
Musul	150	
Trabzon	4000	
Girit	250	100
Kosova	2000	
Cebel-i Lübnan	600	
Toplam:	11000	650

Tablo 3 : Hicrî 1314 senesi İlgili Vilayetlere Gönderilen Pasaport Evrakı ²⁹⁶

(Rumî. 12 Haziran 1896/31 Mayıs 1897).

Vilayet	Semenli Pasaport	Semensiz Pasaport Adet
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	1200	200
Aydın	1500	250
Yanya	500	500
Sivas	800	
Selanik	2000	
Toplam	6000	950

Basılan evrakların talep edilen yerlere ulaştırılmasında yer yer sorunlar çıktığı olmuştur. Matbaa-i Osmaniye marifeti ile vilayetlere gönderilecek pasaport, defter ve mürur tezkerelerinin postanelerce kabul olmadığından bu durumun müşkülata yol açtığı ve bu tür evrakın postanelerce kabul edilip naklinin sağlanması Dahiliye Nezaretinden Posta ve Telgraf Nezaretine yazılmıştır. ²⁹⁷

İlgili memurun zimmetine verilen pasaport evrakı belgenin yanlış doldurulması veya herhangi bir suretle kullanılamaz hale gelmesinden dolayı kayıttan düşürülmüştür. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 1322 senesi zarfında Nüfus İdare-i Umumisince ve pasaport kalemlerince gerek yanlış imladan gerekse de yıpranmış olmalarından

²⁹⁵ BOA, ML.VRD.d.4071, s.3-5, 29 Zilhicce 1320 (29 Mart 1903).

²⁹⁶ BOA, ML.VRD.d.4071, s.87, 29 Zilhicce 1320 (29 Mart 1903).

²⁹⁷ BOA, DH.MKT.1574/103, 27 Rebiülahir 1306 (31 Aralık 1888).

dolayı iptali gerçekleşen evrakın kayıttan düşülmesi istenmiştir.²⁹⁸ Yine aynı minvalde Cidde mal sandığında muhafaza edilen pasaport ve diğer evrakın böcekler tarafından telef edilmesinden dolayı 3743 kuruş değeri olan bu evrakın kayıttan düşürülmesine karar verilmiştir.²⁹⁹

Bazı dönemlerde evrakın sorumluluğu konusu da ihtilafa yol açmış bu konuda sorun Şûrâ-yı Devlet tarafından çözülmüştür. Selanik vilayetinde yaşanan bir anlaşmazlık Şûrâ-yı Devletin verdiği 19 Kanunievvel 1316 (1 Ocak 1901) tarihli karar doğrultusunda çözüleceğini belirtmiştir. Bu konuda nüfus, mürur ve pasaport evrakının kabz ve sarfindan nüfus memurlarının sorumlu olduğu pasaport memurlarının ise günün hasılatını nüfus memurlarına vermekle yükümlü tutuldukları ifade edilmiştir.³⁰⁰ O dönemde yürürlükte olan 1894 tarihli düzenlemenin beşinci maddesi bu sorumluluğun nüfus memurunda olduğunu açık bir şekilde izah etmiştir.

3.1.3. Pasaport Verilen Yerler

Pasaport almak isteyenlerin pasaportlarını nereden alacaklarına dair ilk nizamnamede bir hüküm yer almamaktadır. Bunun sebebi ilgili düzenlemenin daha çok yabancıların ülkeye giriş çıkış esaslarını belirlemesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan ilgili metnin hazırlandığı dönemde yürürlükte olan 1841 Men'i Mürur Nizamnamesi³⁰¹ ve yine bunu esas alınarak hazırlanan Mürur Talimatnamesi'nde³⁰² konu hakkında gerekli izahat yer almıştır. Men'i Mürur'un beşinci maddesine göre pasaportlar Dersaadet'te Hariciye Nezareti tarafından taşrada ise bulunduğu memleketin meclisinden olacaktır. Mürur Talimatnamesi'nin dördüncü maddesinde ise Dersaadet'teki veriliş usulüne olduğu gibi yer verilirken taşrada ise bulunduğu memleketin memurundan alacağı ifadesine yer verilmiştir.

Son iki düzenlemenin dördüncü maddelerinde pasaportların nereden alınacağına dair açık hükümler yer almıştır. Her ikisinde de Dersaadet'te pasaportlar Zabtiye Nezareti tarafından verilmektedir. Taşrada ise ikinci düzenlemeye göre vilayet ve livanın en büyük memuru tarafından imzalanıp mühürlenerek verileceği belirtilmiştir. Son nizamnamede ise pasaport verilen yerler biraz daha genişletilerek kazada

²⁹⁸ BOA, DH. MKT. 1156/51, 17 Safer 1325 (1 Nisan 1907).

²⁹⁹ BOA, ŞD.2777/ 9, 24 Şaban 1327 (10 Eylül 1909).

³⁰⁰ BOA, DH.MKT.2453/60, 1 Zilkade 1318 (20 Şubat 1901).

³⁰¹ BOA, İ.MSM. 2/35/15, 30, Rabiulevvel 1260 (19 Nisan 1844), Belge üzerindeki tarih 17 Zilhicce 1256 (9 Şubat 1841). Transkripsiyonu için bkz. Çadırcı, *a.g.m.*, s. 173-178.

³⁰² BOA, A.}DVN.MKL.72/3, 14 Rabulahir 1260 (3 Mayıs 1844) . Bkz.Ek: 2

kaymakamların, nahiyede ise müdürlerin imzası ve mührüyle pasaport verebileceği hükme bağlanmıştır.

Pasaportların nereden verileceğine dair hükümler taşrada mağduriyetlere yol açmış idare ise bu süreçte yaşanan mağduriyetleri çözmek için arayışlara girmiştir. Bu konuda yine Şûrâ-yı Devlet'in kararları doğrultusunda hareket edilmiştir. Bu hususta idareyi zor duruma düşüren sorunların başında pasaportun Fransızca imlasını gerçekleştirecek memur eksikliği olmuştur.

Sınıra yakın vilayetlerdeki bölgelerde geçiş yoğunluğunun fazlalığından dolayı hududa yakın kazalara ayrıcalık tanınarak buralarda pasaport verilmesi kararlaştırılmıştır. Pasaport verilebilmesi için kaza merkezlerinde Fransızcaya vakıf memur bulundurulması gerektiğinden her kazada pasaport verilmesinin mali külfetlerinin olacağı açıklandıktan sonra huduttaki kazalara mahsus olmak üzere müşkülâtın ortadan kaldırılması maksadıyla buralarda pasaport verilebileceğine Şûrâ-yı Devlet tarafından karar verilmiştir.³⁰³

Ordu, Giresun ve Tirebolu kazalarından yabancı memleketlere gidecekler bulundukları bölgelerin Trabzon vilayetine uzak olmasından dolayı kendi mahallerinden pasaport verilmesi için müsaade istenmiştir.³⁰⁴ Şûrâ-yı Devlet bu müşkülâtın çözümü için, pasaportların livanın en büyük memuru tarafından verilmesi nizam gereği ise de Trabzon vilayetine uzak olan Ordu, Giresun, Tirebolu kazaları ahalisinden olup ticaret için Rusya'ya gidecek olanlara verilecek pasaportların kaymakamlar tarafından verilebileceğini karara bağlamıştır.³⁰⁵

Kaza ve nahiyelerden pasaport verilmeye başlaması idari açıdan bazı zorluklara yol açmıştır. Bunun üzerine Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinin mazbatası doğrultusunda çıkan 21 Teşrini Evvel 1313 (2 Kasım 1897) tarihli Sadaret tezkeresince nahiye ve kaza merkezlerinden pasaport verilmesinin Pasaport Nizamnamesi'nde yer almasına rağmen bu durumun bir takım zorluğa ve masrafa yol açtığına dikkat çekilmiştir. Bu tarihten itibaren işlemin, ilgili memurun bulunduğu yerlere bırakılmasına ve yabancı ülkelere gideceklerin buralardan pasaport almalarına karar verilmiştir. Bu durum pasaport almak isteyen kişiler için güçlük ve zorluklara yol açmıştır. Manastır vilayetinin yaşadığı sıkıntılar Şûrâ-yı Devlete

³⁰³ BOA, İ. MMS.78/3402/3, 1301 R. 23 (21 Şubat 1884).Belge üzerindeki tarih 23 Cemaziyelahir 1299 (1 Mayıs 1883).

³⁰⁴ BOA, ŞD.1841/38, 23 Rebiülevvel 1306 (27 Kasım 1888).

³⁰⁵ BOA, DH. MKT. 1574/1576, 11 Rebiülahir 1306 (15 Aralık 1888).

iletmiştir. Müşkülâtın ortadan kaldırılması için Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi pasaport memuru bulunmayan yerlerin en büyük memuruna zimmetli olarak mühürlü pasaportların gönderilmesine 20 Haziran 1314 (2 Temmuz 1898) tarihinde karar vermiştir.³⁰⁶ Aynı yerde bu gibi yerlere pasaport mührünün gönderilmesinin münasip olmayacağı ve buralara ancak mühürlü pasaportun gönderilebileceği izah edilmiştir.

Şûrâ-yı Devletin aldığı karar uygulanmaya başlanmış, Edirne vilayetinin İskeçe kazasında yaşanan müşkülâtın çözümü için buradan pasaport verilebilmesi talebi ilgili karara istinaden uygun görülmüştür.³⁰⁷ Yine ilerleyen dönemde bu doğrultuda vilayetlerden sualler gelmeye devam etmiştir. Dahiliye Nezareti Halep vilayetinin bu konudaki sualine Manastır vilayetinin işarı doğrultusunda verilen ilgili karara göre hareket edilmesini vilayete bildirmiştir.³⁰⁸

Kastamonu vilayeti, Zonguldak kazası için de pasaport mührü talep etmesine karşın pasaport mührünün ancak pasaport memuru olan yerlere gönderilebileceği ifade edilerek bu talep reddedilmiştir.³⁰⁹

Mühürlü pasaportların taşrada pasaport memuru olmayan yerlerdeki mahalli idarenin en büyük memuruna gönderilme uygulamasına 1903 senesinde devam edilse de³¹⁰ ilerleyen dönemlerde bu uygulamadan vazgeçildiği görülmektedir. Konu hakkında Dahiliye Nezaretinin, 21 Teşrini Evvel 1313 (2 Kasım 1897) Sadaret tezkeresince hareket ettiği görülmektedir. Dahiliye 1906 senesinde Van³¹¹, 1907'de Edirne³¹² 1908 de ise Diyarbakır vilayetlerine³¹³ buraların konu hakkındaki suallerine 2 Kasım 1897 tarihli Sadaret tezkeresinde yer alan, bilumum nahiye ve kazalardan pasaport verilmesinin pasaportların tanziminde zorluklar doğuracağından pasaportun sadece pasaport memuru bulunan nahiye ve kazalara bırakılması, memur olmayan mahallerden yabancı ülkelere gidecek olanların ise pasaport memuru bulunan yerlere müracaat etmeleri gerektiğine yönelik hüküm doğrultusunda hareket etmelerini istemiştir.

³⁰⁶ BOA, BEO.1157/ 86739/2, 23 Safer 1316 (13 Temmuz 1898).

³⁰⁷ BOA, DH.MKT. 2136/103, 6 Receb 1316 (20 Kasım 1898).

³⁰⁸ BOA, DH.MKT.2385/125, 10 Rebiülahir 1318(7 Ağustos 1900).

³⁰⁹ BOA, DH. MKT.2382/90, 5 Rebiülahir 1318 (2 Ağustos 1900).

³¹⁰ Cezayir-i Bahri Sefid vilayetine bağlı İpsara nahiyesine mühürlü pasaportun gönderilebileceği Dahiliye Nezareti'nden bu vilayete yazılmıştır. BOA, DH. MKT.645/41, 3 Zilkade 1320 (1 Şubat 1903).

³¹¹ BOA, DH.MKT.1117/31, 27 Receb 1324 (16 Eylül 1906).

³¹² BOA, DH.MKT. 1161/30, 4 Rebiülevvel 1325 (17 Nisan 1907).

³¹³ BOA, DH.MKT.1291/81, 11 Şaban 1326 (8 Eylül 1908).

İşkodra vilayetine yazılan 24 Ekim 1908 tarihli belgede ise doğrudan o dönemde yürürlükte olan nizamnamenin hükmü doğrultusunda pasaportların kaza ve nahiyelerin en büyük memuru tarafından verildiğinden, Şengin nahiyesindeki pasaport ve mürur tezkeresinin nahiye müdürü tarafından verileceği bildirilmiştir.³¹⁴

Kale-i Sultaniye mutasarrıflığı ise 14 Haziran 1326'da (27 Haziran 1910) Biga ve Lapseki kazalarından Bulgaristan'a gidip gelmekte olan muhacirlerin pasaport almak üzere sekiz - on saat uzaklıktaki merkez livaya gidip geldikleri ve bu durumun kendilerine fazla masrafa ve zaman kaybına yol açtığından ilgili düzenlemenin gösterdiği cevaza göre mahallerinin en büyük memurları tarafından imzalı ve mühürlü olarak iki kazanın da pasaport verebilmesi için nüfus müdüriyetinin isteği doğrultusunda Dahiliye Nezaretinden telgrafla talepte bulunmuştur. İki gün sonra bu isteğe, Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesince olumlu cevap verilmiştir.³¹⁵

Bu örnekten de görüleceği üzere idare tarafından pasaportun verileceği yerlerin ve usulü zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Yürürlükteki nizamnamede açık şekilde hüküm yer almış olsa da idari kararlarla hükümlerin pratikteki zorlaştırıcı yanları ortadan kaldırılmıştır. Bazen durum bunun tam tersi de olabilmektedir. Kale-i Sultaniye mutasarrıflığınca talep edilen sadece mevcut düzenleme hükmünün uygulanmasıdır. Bu talebin pasaportun verildiği yer konusundaki ilgili hükümlerin tam olarak uygulanmadığı, uygulanacaksa da ancak verilen idari izin doğrultusunda uygulanabildiğidir. Şûrâ-yı Devletin yukarıda Manastır vilayeti için vermiş olduğu karar doğrudan pasaport alınan yerlere erişimin kolaylaştırılmasına yöneliktir. Pasaportun verildiği yerler konusunda Dersaadet'te herhangi bir ihtilaf yaşanmasa da özellikle taşrada nizamname hükümleri doğrultusunda hareket edilmiştir. Bunun yanı sıra dönemsel olarak mevcut düzenleme hükümlerinden çok uzaklaşılmadan farklı uygulamalara geçildiği olmuştur.

Bunların yanında belirli bir dönem gemi kaptanları ve taifesi için pasaportun limanlarda liman reisleri tarafından verildiği de olmuştur.³¹⁶

3.1.4. Pasaport Alınabilmesi İçin Gerekli Belgeler

Herhangi bir şahsın pasaport almak için ne şekilde bir işlem yapacağına dair ilk düzenlemede herhangi bir hüküm mevcut değildir. Bunun sebebi daha önce

³¹⁴ BOA, DH. MKT. 2638/78, 28 Ramazan 1326 (24 Ekim 1908).

³¹⁵ BOA, DH.SN.THR.8/67, 20 Cemaziyelahir 1328 (29 Haziran 1910).

³¹⁶ BOA, ŞD. 1834/19, 29 Şevval 1299 (13 Eylül 1882).

bahsedildiği üzere ilgili metnin hazırlanmış olduğu dönemde 1841 tarihli Men'i Mürur Nizamnamesi'nin ve buna bağlı hazırlanan Mürur Talimatnamesi'nde konu ile ilgili açıklamanın olmasından kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Men'i Mürurun beşinci³¹⁷ hem de talimatnamenin dördüncü³¹⁸ maddelerinde Dersaadet'ten yabancı ülkelere gideceklerden havas-ı memurin-i saltanat-ı seniyye dışında olanların İhtisab'a giderek bir şahit göstermelerini buradan alacakları şehadetname ile de Hariciye Nezaretine müracaat etmelerini izah ederken, taşradaki işlemlerde muhtar veya imamdan alınacak ilmühaberlerle bulunduğu yerin meclisinden veya ilgili memurundan tezkirenin alınabileceği açıklanmıştır.

Bu konuda son iki nizamnamenin altıncı maddeleri aynı hükümleri içermektedir. Buna göre pasaport almak isteyen şahıslar dönemin nüfus cüzdanı olan Tezkire-i Osmaniye³¹⁹ ile ilgili yerlerden alacakları ilmühaberlerle pasaport müracaatlarını yapabileceklerdir. Bu düzenleme hükümlerine göre ilmühaber alınacak merciler pasaport almak isteyen kişinin mezhebi, memuriyeti, mesleği ve öğrenciliğine göre değişmiştir. Bunların yanı sıra pasaport alımına dair düzenlemelere ek olarak getirilen dönemsel idari uygulamalar da olmuştur.

3.1.4.1. Tezkire-i Osmaniye

Pasaport alırken en önemli evrak şüphesiz ki Tezkire-i Osmaniye olmuştur. Bu belge ile yapılacak işlemler aynı zamanda şahsın kimliğinin doğrulanması imkânını da sağlamıştır. Böylece gerçekleştirilecek usulsüzlüklerin de önü alınmaya çalışılmıştır. Pasaport müracaatlarının bu yüzden şahsen yapılması özellikle istenmiştir.³²⁰ Trabzon ve Bitlis vilayetlerindeki nüfus memurlarının pasaport almak isteyen kimseleri görmeden ve araştırmadan sadece nüfus tezkeresi ve ilmühaberle pasaport verdiklerinin anlaşıldığından bu şekilde pasaport verenler hakkında kanuni işlem yapılacağı bildirilmiştir.³²¹

Sadaret Tezkire-i Osmaniye'yi ibraz edemeyenlere katiyyen yol tezkeresi ve pasaport verilmemesi buna aykırı hareket edenlerin ise cezalandırılacağını bildirmiştir.³²² Devletin dönemsel politikalarına bağlı olarak Tezkire-i Osmaniye'de yazılı olan

³¹⁷ BOA, İ.MSM. 2/35/15, 30, Rabiulevvel 1260 (19 Nisan 1844), Belge üzerindeki tarih 17 Zilhicce 1256 (9 Şubat 1841). Bkz. Ek: 1. Transkripsiyonu için bkz. Çadırcı, *a.g.m.*, s. 173-178.

³¹⁸ BOA, A.}DVN.MKL.72/3, 14 Rabulahir 1260 (3 Mayıs 1844) . Bkz.Ek:2

³¹⁹ Bkz. Ek:5

³²⁰ BOA, HR.İD. 35/2, 26 Eylül 1883.

³²¹ BOA, DH. MKT. 2077/70, 8 Cemaziyelahir 1314 (6 Kasım 1896).

³²² BOA.DH.MKT.2068/90, 6 Rebiülahir 1312 (7 Ekim 1894).

mezhep hanelerindeki ibarelerin sadece Hristiyan olarak yazılmasına karar verilmiştir. Bu hususta Pasaport ve mürur tezkeresi almak için müracaat edenlerden Tezkire-i Osmaniye'nin mezhep hanesine Rum Ortodoks gibi yazılı olanlarının alınıp, sadece Hristiyan yazılı olacak şekilde verilmesi uygulamasına geçilmiştir.³²³

Şehbenderler tarafından bir dönem kişilerin Tezkire-i Osmaniye'lerine el konularak pasaport verilmiştir. Bu uygulama ise belgenin birçok resmî işlerde gerek duyulmasından dolayı mağduriyetlere yol açmış bunun üzerine belgenin suretleri şehbenderliklerde bir deftere kaydedilerek sahibine teslim etmek yoluyla bu sorun da çözülmüştür.³²⁴

Yeni tip Tezkire-i Osmaniye'nin yaygınlaşmasında pasaportun da katkısı olmuştur. Dahiliye Nezareti Trabzon'dan yabancı memleketlere gitmek için bu şehre gelip buradan pasaport almak isteyenlerin ellerindeki eski Tezkire-i Osmaniye'lerle döndüklerinde yeni olanları alma şartıyla pasaport verilebileceğini ifade etmiştir.³²⁵

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte pasaport alınabilmesi için sadece Tezkire-i Osmaniye'nin yeterli olmasına karar verilmiştir. Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Sivas vilayeti Nüfus Müdürlüğü'ne verdiği cevapta 30 Teşrinievvel 1324 (12 Kasım 1908) tarihli tahriratta tebliğ buyrulan karar gereği pasaportların sadece Tezkire-i Osmaniye üzerine verilebileceğini bildirmiştir.³²⁶

3.1.4.2. Pasaport İlmühaberi

İlmühaberlerin nereden alınacağını son iki düzenleme açık hükme bağlamıştır. Buna göre devlet memurları pasaport almak için gerekli ilmühaberi çalıştığı dairenin reisi, nazırı veya müdüründen alabilecektir. Tebaadan Müslüman bir şahıs imam veya muhtardan, medrese öğrencisi yatılı ise ulum müderrislerinden gerekli belgeyi edinebilecektir.

Gayrimüslim bir tebaa ise Osmanlı Devleti'nin geleneksel millet sistemi doğrultusunda mensup olduğu cemaatin reisinden bu belgeyi alabilecektir. Dersadet'te patrikhane, hahamhane ve kilise cemiyetleri, taşrada metropolit ve despothaneler veya köy kocabaşları son iki düzenlemeye göre ilmühaber

³²³ BOA, DH. MKT. 2611/49, 18 Şevval 1324 (5 Aralık 1906).

³²⁴ BOA, HR. İD. 36/68/10, 5 Mayıs 1886.

³²⁵ BOA, DH.MKT. 2613/149, 10 Şaban 1326 (7 Eylül 1908).

³²⁶ BOA, DH. SN.THR.13/75, 4 Zilkade 1328 (7 Kasım 1910).

vereceklerdir. Handa yaşayanlar ise hancılar kethüdasının onayı ile odabaşlarından ilmühaberlerini alabileceklerdir.

Pasaport almak için alınan ilmühaberler de tıpkı pasaport evrakında olduğu gibi vilayetlere zimmetli bir şekilde gönderilmiştir. Bu husustaki bir örnekte Suriye vilayetine gönderilen mürur ve pasaport alımına mahsus 50 cilt ilmühaberinin nazır ve sandık eminine zimmet kaydının yapıldığı Dahiliye Nezareti tarafından bu vilayete tebliğ edilmiştir.³²⁷

Muhtarlar tarafından verilen pasaport ve mürur ilmühaberlerinin bazılarının mühürsüz olduğu ve bunların iade edildiği ifade edilmiş, bu duruma dikkat edilerek ayrıca imamlar tarafından verilen ilmühaberlerin de muhtarlar tarafından mühürlenmesi gerektiği Dahiliye tarafından Şehremaniti'ne bildirilmiştir.³²⁸ Devlet mühür prosedürünü sıkı tutarak usulsüzlüklerin önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Bir dönem tüccar, banker ve fabrikatörlerin pasaport almalarında ticaret odasından alınacak ilmühaberler zorunlu tutulsa da bu uygulamadan daha sonra vazgeçilmiştir.³²⁹ Yine dönemsel bir idari önlem olarak bir vilayetten alınan nüfus ilmühaberleri ile başka bir vilayetten pasaport ve mürur tezkeresinin alınamayacağına karar verilmiştir.³³⁰

Gayrimüslimlerin pasaport için alacakları ilmühaberlere müracaat edecekleri merciler, geleneksel millet sistemi esasıyla devletin dönemsel politikaları doğrultusunda artış göstermiştir. Bu konuda ilmühaber verilecek merciler listesine yenileri ilave edilmiştir. Musevi Karay cemaat başının evlenme ve boşanmaya yönelik kendi mühürlerini kullanabilmeleri yetkisine dair Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi tarafından onay verilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde ilgili cemaatin bazı ritüellerde diğer Yahudilerden farklı olduğu, ayrıca bunların müstakil nüfus defterinin bulunduğundan cemaat başına ayrı bir mühürün verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca cemaat üyelerinden taşraya gideceklere daha önceden tezkere için belge verildiği açıklandıktan sonra tezkere alıvermek gibi umur-ı vakıalarında mühürün kullanacağı izah edilmiştir:

³²⁷ BOA, DH. MKT. 550/ 4, 22 Rebiülahir 1320 (22 Temmuz 1902).

³²⁸ BOA, DH.MKT. 1181/38, 28 Cemaziyelevvel 1325 (9 Temmuz 1907).

³²⁹ BOA, ŞD.1176/18, 19 Receb 1300, (26 Mayıs 1883).

³³⁰ BOA, DH. MKT. 1862/ 100, 20 Muharrem 1309 (26 Ağustos 1891).

“ ... Memalik-i Şahane’de mütemekkin Karay Taifelerinin ayinleri ayrı bulunduğu gerek bayram ve gerek usul-i nikâhları diğer Yahudi taifesininkine müteşabih olmadığı ve kendilerinin nüfus defterinde kayıtlarının başka olduğu ve şu halde taife-i merkume cemaat başının müstakilen mühür istimali Yahudi taifesinin usul ve ayinine bir güne mazarrat ve hâlel iras etmeyeceği tebeyyün ederek bunlardan taşraya gideceklerle tezkere alıvermek vesaire misüllü umur-ı vakıalarında kullanılmak üzere mezkur Karay taifesi cemaat başısı namına olarak ayrıca mühür istimaline evvelce ruhsat ita buyrulduğu anlaşıp binaenaleyh cemaat başı tarafından bu mührün yalnız taşraya giden Karay taifesine tezkire alıvermek gibi hususâtı değil belki taife-i merkumenin vesaire umur-ı vakıalarında yani akd ve nikah misüllü muamelat-ı mezhebilerinde dahi istimali...”³³¹

Burada mürur tezkeresi için gerekli evrakın bu karardan önce de zaten ilgili cemaat başı tarafından verildiği anlaşılmakta bunun pasaport ilmühaberini de kapsadığını düşünebiliriz; ancak pasaporta dair ilmühaberi daha önceki uygulama kapsamasa dahi Şûrâ-yı Devlet tarafından verilen karar gereğince artık bunun pasaport ilmühaberine de şümulunun olduğunu açıkça ifade etmek mümkündür.

Mürur tezkeresi ve pasaport almak için verilen matbu ilmühaberlerden Bulgar ve Ermeni cemaatleri ruhani reislerine de gönderilmesi Sicil-i Nüfus İdare-i Umumisince uygun bulunmuştur.³³² Gayrimüslimler için basılan ilmühaberlerde bölge nüfusunun yoğunluğu gözetilerek o dilde basımına müsaade edilmiştir. Adalar ahalisinin büyük bir kısmının Hristiyan olması sebebiyle mürur tezkeresi ve pasaport alımı için basılan ilmühaberlerden Rumca nüshaları Cezayir-i Bahrisefid vilayetine gönderilmiştir.³³³ Adalar ahalisi için alınan bu karar örnek teşkil etmiş Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Sömbeki Adası’na mahsus bu belgenin Rumca olarak basılmasına karar vermiştir.³³⁴

Tezkire-i Osmaniye bölümünde görüldüğü üzere İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonraki süreçte pasaport alınabilmesi için Tezkire-i Osmaniye haricinde herhangi bir evraka ihtiyaç duyulmayacak böylece pasaport alımında ilmühaber uygulamasından da vazgeçilmiştir.

³³¹ BOA, DH. MKT. 2399/ 31, 13 Cemaziyelevvel 1318 (8 Eylül 1900).

³³² BOA, DH. MKT. 544/46, 13 Rebiülahir 1320 (20 Temmuz 1902).

³³³ BOA, DH. MKT. 558/8, 6 Cemaziyelevvel 1320 (11 Ağustos 1902).

³³⁴ BOA, BEO. 2215/166111, 19 Şaban 1321 (10 Kasım 1903).

3.1.4.3. Pasaport Alınabilmesi İçin Getirilen İlave İdari Düzenlemeler

Osmanlı idaresi pasaportun verilmesine dair uygulamaya koyduğu kararlar ile karşılaşabileceği muhtemel sıkıntıları bertaraf etmek istemiştir. Bu yüzden ekonomiden askerliği ilgilendiren konulara kadar birçok alanda pasaportun alınabilmesine yönelik nizamnamelere ek olarak yeni kararlar alarak bunları uygulamıştır.

3.1.4.3.1. Kefil Gösterilmesi

Yabancı ülkelere göçün başında daha çok iktisadi sebepler yatmıştır. Osmanlı ülkesinden belirli süreliğine çalışmaya gidenlerin geçmişlerine nazaran daha varlıklı bir şekilde dönmesi bulundukları yerlerdeki ekonomik durumda zorluk çeken kişilerin bunlara öykünmelerine neden olmuş kısa sürede zenginleşen göçmenlerin hikâyeleri ise kalanları gitmeye teşvik etmeye başlamıştır.³³⁵ Yabancı ülkelere gidenlerin orada beklediklerini bulamayışı ve sefaret ve şehbenderlikleri zor durumda bırakması idreyi geleneksel bir önlem olan kefalet uygulamasına geçmeye zorlamıştır.

Sadareten 10 Muharrem 1301 (11 Kasım 1883) tarihli Hariciye Nezaretine gönderilen tezkerede Şûrâ-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nin yabancı ülkelere çalışmak maksadıyla gidenlerin kefalet göstermelerine dair aldığı karar bildirilmiştir. Tezkerede, serseri güruhundan bazı şahısların pasaport alarak yabancı ülkelere gittikleri, orada geçimlerini sağlayamadıkları için dilencilğe mecbur kaldıkları, bulundukları yerde zabıtaca memleketlerine iadeleri için şehbenderhanelere müracaat edildiğinden bahsedilmiştir. Bu gibilerin sokaklarda kalmalarının uygun görülmeceği ülkeye iadeleri için de ortaya çıkan masrafın hazineye yük teşkil edeceğinden, yabancı ülkelere giden kimselerin gittikleri yerde geçimlerini sağlayamadıkları takdirde dönüşleri için şehbenderhanelerce yapılacak harcamaların karşılanması için kefil istenmesi usulüne geçildiğine yönelik kararın ilgili yerlere bildirildiği yazılmıştır.³³⁶

³³⁵ Zafer Orha, *Beyrut Vilayeti'nde Osmanlı İdaresi (1887-1909)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı İstanbul. 2017, s.167.

³³⁶ BOA, HR. İD. 27/12, 20 Aralık 1883.

Devlet yabancı memleketlere gidip orada yokluğa duçar olan vatandaşlarının şehbenderleri zor durumda bırakmasından ve devletin itibarına verdiği zarardan rahatsızlık duymuş ortaya çıkan durumu kefalet suretiyle aşmaya çalışmıştır.

Osmanlı ülkesinden yabancı ülkelere gidecek fakirlerden dönüşleri için şehbenderhaneler tarafından yapılacak masrafların ödenmesi hususunda kefaletsiz pasaport verilmemesi kararına daha önce de bildirilmesine rağmen uyulmadığı; yabancı devletlerde kalanların sefalet içerisindeki durumu ecnebi gazetelerine haber malzemesi olduğundan kefaletle yönelik uygulamaya bağlı kalınarak pasaport verilmesi ihtarı Suriye, Bingazi, Trablusgarp vilayetleri ile Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına yazılmıştır.³³⁷ Buna rağmen benzer vakalar yaşanmaya devam etmiştir. Trablusşam köylerinden olup parasız Liverpool'da bulunan 11 kişinin memleketlerine dönmeleri sağlanarak bu gibi ihtiyaç sahibi kimselere pasaport verilmemesi yeniden hatırlatılmıştır.³³⁸ Bu bölgelerden çalışmaya gidenler genellikle Amerika veya İngiltere'yi tercih etmişlerdir. Farklı yerlere gidenlerin de benzer sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Trabzon'dan bölgede arazi yapısının elverişsizliği ve iş imkanlarının darlığı nedeniyle meccanen pasaport alıp Rusya'ya gittikleri ve bunların dönüşte Petersburg Sefareti'ni zor durumda bıraktığından ülkeye dönüşlerinde sefareti zor durumda bırakmamak için bu gibi kişilerin kefalet göstermesi gerektiği Trabzon vilayetine bildirilmiştir.³³⁹

Fakirlikten dolayı yabancı memleketlere gidecekler için düzenlenen kefalet senetlerinde idare tarafından gerekli kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Manastır vilayetinde ticaret amacıyla Romanya'ya gidip gelenlerin fakir hallerinden dolayı pasaport almak için gösterilen kefalet senetlerine ödenen mukavelat harcının ödenmemesine yönelik sadarete sundukları arzuhale sadareten olumlu cevap verilmiştir.³⁴⁰

Ülkeden çıkışlarda pasaport alabilmek için kefil gösterme prosedürü farklı uygulamalarda da karşımıza çıkmaktadır. Devlet kefalet sistemi ile bir nevi alacaklarını sigortalamak istemiştir.

Yabancı memleketlere gideceklerin vergi borçlarının ödenmesi için kefil göstermeleri gerektiği kararlaştırılmıştır. Bu duruma riayet etmeyenler ise ikamet

³³⁷ BOA, DH. MKT. 1360/120, 18 Zilkade 1303 (18 Ağustos 1886).

³³⁸ BOA, DH. MKT. 1370/44, 6 Muharrem 1304 (5 Ekim 1886).

³³⁹ BOA, DH. MKT. 219/38, 19 Ramazan 1311 (26 Mart 1894).

³⁴⁰ BOA, DH. MKT. 2364/90, 26 Safer 1318 (25 Haziran 1900).

ettikleri şehirden aldıkları ilmühaberlerle başka vilayetlerden pasaport almaya başlamış böylesi uygulamanın önüne geçmek içinse ilmühaber alınan yere sorulmadan başka yerlerden pasaport verilmemesi kararı alınmıştır. Bu durumun yeni mağduriyetlere yol açmaması için geçici olarak ülke dışına çıkan ticaret ve sanat erbablarının bu karardan istisna tutulduğu belirtilmiştir.³⁴¹ Bu karar Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından verilen karar doğrultusunda hazırlanan 23 Mayıs 1315 (4 Haziran 1899) tarihli sadaret tezkeresine göre uygulanmıştır.³⁴²

Başka bir vergide de Şûrâ-yı Devletin yine ilgili dairesince mürur tezkeresi ve pasaport alacaklarda zimmet-i emiriyeleri bulunanların da tıpkı mürettebat-ı emireyelerin tesviyesinde olduğu gibi kefaletle bağlanabileceğine ve kefil gösterenlerin mürur tezkeresi ve pasaport alabileceğine hükmetmiştir.³⁴³

Pasaportun verilmesinde uygulanan kefalet yöntemi ile idare, alacaklarından vazgeçmemiş aynı zamanda ortaya çıkabilecek muhtemel harcamaların da önüne geçmeye çalışmıştır.

3.1.4.3.2. Askerlik Mükellefiyetinin Bulunmaması

Osmanlı ülkesinden yabancı ülkelere göçün kaynağında ekonomik sebepler büyük etkiye sahip olmuştur. Bu sebeple çalışma hayatına katılmak isteyip de iş bulamayanlar arayışlarını farklı ülkelerde sürdürmüşlerdir. Bu durum aynı zamanda Osmanlı Devleti için genç nüfusun kaybı ve asker kaynağının azalması demektir. Askerlik çağına gelen gayrimüslimler ise askerlik yapmama karşılığında bedelat-ı askeriye denilen vergiyi ödemekle yükümlü tutulmuşlardır.

Redif askerleri bakayasından olup yabancı ülkelere pasaport alarak gidenlerin olduğu bu gibilerin pasaportla ülkeden çıkışına engel olunması için kişilerin askerlikle ilişkilerinin olmadığı kesinleşmedikçe, şahıslara pasaport verilmemesi Dahiliye Nezareti tarafından vilayetlere bildirilmiştir.³⁴⁴ Askerlik yaşı gelenlerin herhangi bir yere gitmelerinin yasaklanması uygulamada bazı güçlüklerle yol açmış bu da yine kefalet sistemi ile aşılmaya çalışılmıştır. Askerlik yaşı gelenlere bir yere gitmek üzere mürur tezkeresi ve pasaport verilmesinin kanuna aykırı olduğu ancak orakçılıkla meşgul Nevrekop'un Çeç karyesi ahalisinden bu durumda olanların

³⁴¹ BOA, DH. MKT. 2298/29, 19 Ramazan 1317 (21 Ocak 1900).

³⁴² BOA, ŞD. 2037/3, 13 Şaban 1317. (17 Aralık 1899).

³⁴³ BOA, BEO. 2262/169596, 8 Zilkade 1321 (26 Ocak 1904).

³⁴⁴ BOA, DH. MKT. 1961/92, 19 Zilkade 1309 (15 Haziran 1892).

kefalete bağlanarak Drama'ya gitmelerine müsaade olunduğu Selanik vilayetine bildirilmiştir.³⁴⁵

Yedek sınıf askeri birliklerin durumları da uygulamada bazı zorluklar çıkarmış devlet bu durumu hem asker potansiyelini kaybetmemek hem de geçim sıkıntısına meydan vermemek maksadıyla kefaleti bir çözüm olarak devreye sokmuştur. Geçimlerini sağlamak için civar ülkelere geçerek oradan Amerika'ya gidenlerin olduğu Amerika'ya gidenlerin ise bazılarının geri dönmeyerek orada kaldığı bu yüzden bu ülkeye gidenlere kesinlikle pasaport verilmeyeceği kararlaştırıldığından civar ülkelere gidenlerin tamamen yasaklanmasının ise uygun olmayacağı; ancak yedek askeri sınıfından olanların arandıklarında ispat-ı vücut etmeleri ve güçlü bir kefile bağlanarak Romanya, Yunanistan, Sırbistan gibi civar ülkelere ticaret ve amelelik için gitmelerine müsaade edileceği Sadrazam imzasıyla Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir. Bu karar nezaretçe sınıra yakın yerlerdeki İşkodra, Selanik, Yanya, Manastır ve Kosova vilayetlerine tebliğ edilmiştir.³⁴⁶

Manastır vilayetinde askerlik çağına gelen çocuklarını babalarının askere göndermemek için zorla uzak diyarlara göndermeleri üzerine Harbiye Nezareti bu durumu Dahiliye Nezaretine iletmış bu durumun engellenmesi için 17 Teşrinisani 1326'da(30 Kasım 1910) Sicili Nüfus İdare-i Umumiyesi Manastır vilayetine askeri ve mülki mükellefiyetleri olanların bunları yerine getirmedikçe pasaport verilmemesini bildirmiştir.³⁴⁷ Örneklerden de görüleceği üzere idare pasaport verilmesine dönük idari düzenlemelerle asker potansiyelinde kayıp yaşamamak istemiştir.

3.1.4.3.3. Vergi Borçlarının Ödenmiş Olması

Osmanlı Devleti'nden başka ülkelere gidenlerin birçoğu bir daha dönmek üzere gittiklerinden aşağıda görüleceği üzere devletin onlardan alması gereken vergilerin tahsilini de riske sokmuştur. Devlet pasaport vasıtasıyla son bir tedbir olarak bu vergileri almaya çalışmıştır. Kefalet sisteminde görüldüğü üzere önce vergileri doğrudan almaya alamasa dahi bir şekilde kefalet ile bunları tahsil etme yoluna gitmiştir.

³⁴⁵ BOA, DH. MKT. 1174/39, 21 Rebiülevvel 1326 (23 Nisan 1908).

³⁴⁶ BOA, DH. MKT. 1176/48, 22Rebiülahir 1325 (4 Haziran 1907).

³⁴⁷ BOA, DH. SN. THR.22/98, 18 Receb 1329 (15 Temmuz 1911).

Osmanlı Devleti'nde Balkanlarda göçlerin ciddi rakamlara ulaşması Sadareti tedirgin etmiş bu fevkalade durumun önüne geçilebilmesi için Osmanlı tebaasından olup başka yerlere gidenler için gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik bir tamim yayınlamıştır. Bu tamimde pasaport alacaklardan ve bir daha dönmeyecek olanların devlete olan vergilerinin ödemelerini yoksa da bir kefil göstermeleri istenmiş buradaki asıl gayenin ise hazine-i celilenin korunması olduğu ifade edilmiştir.³⁴⁸ Yabancı memleketlerde bulunan kişilerin ailelerini yanlarına almaları için dışarıya gitmek istediklerinde emlak vergisi, bedalat-ı askeriye ve diğer vergiler için kefil beyan edilmedikçe pasaport verilmemesi gerektiği Manastır vilayetine bildirilmiştir.³⁴⁹

Bunların yanında Maliye Nezareti, bu vergi tahsilini sıkı tutmuştur. Mürur tezkeresi ve pasaport alacakların nüfus idaresine ibraz edecekleri ilmühaberlerin öncesinde tahsildarlar tarafından görülerek vergilerinin ödendiği beyan edildikten sonra tahsilat komisyonlarınca tasdik edilmedikçe pasaport ve mürur tezkeresi verilmemesi beyan olunmuştur.³⁵⁰ Bu durum da vergi borçlarının kefaletle bağlanmasının yolunu açmıştır. Aynı zamanda Şahsi Vergi Talimatının yirmi beşinci maddesi gereğince şahsi vergi borcu olanlara mürur tezkeresi ve pasaport verilemeyeceği de hükme bağlanmıştır.³⁵¹

3.1.4.3.4. Aşı Şehadetnamesi

Toplum sağlığının gözetilmesinde aşı bir önlem olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta aşı uygulamasının seyahatlere yönelik bir ilişkisi yokken 1905 senesinde tadilen kaleme alınan Aşı Nizamnamesince evlenme, nakil ve mürur tezkeresi ile tezkere-i Osmani'nin gerekli olduğu yerlerde aşı şehadetnamesinin alınması gerektiği belirtilmiştir.³⁵² Burada doğrudan pasaportla ilgili bir açıklama olmasa da bu evrak da da Tezkere-i Osmani ile alınan bir belgedir. Aşı şehadetnamesinin³⁵³ alınmasında her yerde tabip bulunmaması güçlülere yol açmış bu da seyahatleri aksatan bir hal almıştır.

³⁴⁸ BOA, DH. MKT. 2069/37, 9 Receb 1312 (28 Aralık 1894).

³⁴⁹ BOA, DH. MKT. 2112/101, 17 Cemaziyelevvel 1316 (3 Ekim 1898).

³⁵⁰ BOA, BEO. 2262/169596/2, 8 Zilkade 1321 (26 Ocak 1904).

³⁵¹ BOA, DH. MKT. 2611/95, 24 Muharrem 1325 (9 Mart 1907).

³⁵² BOA, DH. MKT. 941/14, 18 Muharrem 1323 (25 Mart 1905).

³⁵³ Mardinli Tahir Efendi'ye ait Aşı Şehadetnamesi. BOA, ZB. 96/112/2, 11 Haziran 1324. Bkz. Ek:25.

Selanik'ten bermutat kıslamak için Tırhala'ya gidecek altmış nefer ailenin bulundukları köyde tabip olmamasından dolayı aşı şhadetnamesini alamadıkları bundan dolayı tüm ailenin hayvanları ile birlikte dağlarda müşkül vaziyette kaldıkları Selanik Müfettişliği'ne telgrafla bildirilmiştir.³⁵⁴

Bunun yanında pasaport alımında frengi hastalığı için herhangi bir muamelenin yapıp yapılmayacağı da Kastamonu vilayetinden sorulmuş Dahiliye Nezareti tarafından ilgili yerlere mürur tezkeresi ve pasaport itasında aşı ve frengi muayenelerine ihtiyaç olmadığının bildirilmesi istenmiştir. Buna gerekçe olarak ise Kanuni Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesinden dolayı gerek Osmanlı ülkesinde bir yerden bir yere gideceklerden gerekse de yabancı ülkelere gidip geleceklerden yalnızca mürur ve Pasaport Nizamnameleri hükümlerine göre hareket edilmesi kararı gösterilmiştir.³⁵⁵

Yine bu doğrultuda Zabtiye Nezareti de bir yerden bir yere ya da diyarı ecnebiyeye gidecek olanların aşı şhadetnamesi ve raporuna ihtiyacı olmadığını bu hususta mürur ve Pasaport Nizamnamelerine göre işlem yapılacağını bir tamimle duyurmuştur.³⁵⁶

3.1.4.3.5. Tabiiyet Belgesi

Tabiiyet değişikliklerinin artması üzerine devlet tarafından bir takım önlemler alınmıştır. Bunlardan birisi de tabiiyet belgesidir.³⁵⁷ Pasaport alacak kişilerden tabiiyet belgeleri alındıktan sonra pasaport verilmiştir. Bu uygulama ise daha çok şehbenderliklerce verilen pasaportlarda karşımıza çıkmaktadır.³⁵⁸

3.1.4.3.6. Babıali'nin Olurunun Alınması

Osmanlı Devleti'nden ailesiyle beraber kesin olarak ayrılacakların pasaport almaları usulüne dair Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nce münhasıran karar verilmiştir. Alınan bu karar tamimen 29 Kanunievvel 1302 (10 Ocak 1887) tarihinde vilayetlere tebliğ edilmiştir. Karar gereğince bir köy veya kasaba ahalisinden olup bir aileden birden çok kişi hicret maksadıyla pasaport almak istediklerinde Babıali'nin izni alınmadan pasaport verilmeyecektir. Trabzon'dan aileleri ile birlikte Rusya'ya

³⁵⁴ BOA, TFR.I.MN.144/14321, 18 Ramazan 1325 (25 Ekim 1907).

³⁵⁵ BOA.DH.MKT. 2632/7, 21 Ramazan 1326 (17 Ekim 1908).

³⁵⁶ BOA. ZB. 601/83, 30 Kanunievvel 1324 (12 Ocak 1909).

³⁵⁷ Sivastopol Şehbenderliği tarafından verilen Tabiiyet Belgesi. BOA, HR.İD.35/1/3, 26 Eylül 1883.Bkz. Ek: 26.

³⁵⁸ BOA, HR. İD. 36/68/10, 5 Mayıs 1886.

gitmek isteyenlerin olduğu, bu gibilere ailesi burada kalanlar için herhangi bir işlem yapmaksızın pasaport verilebileceği, ailesiyle gitmek isteyenlerin ise Şûrâ-yı Devlet kararına göre hareket etmesi istenmiştir.³⁵⁹

İşkodra'dan 25 senede bir Roma'da yapılan ayine gitmek isteyen piskopos başkanlığındaki papaz ve ziyaretçilerden oluşan gruba Babıali'nin izni çıkmadan pasaport verilmemesi belirtilmiştir.³⁶⁰ Bu gibi kritik meselelerde Babıali'nin olurunun alınması ve ondan sonra pasaportun verilmesi bir prosedür olarak uygulanmıştır.

3.1.5. Pasaportun Verilemeyeceği Durumlar

Pasaportun kimlere verilemeyeceğine dair Pasaport Nizamnamelerinde açık hükümler bulunmaktadır; ancak bunlara ilave olarak idarenin talepleri doğrultusunda yeni uygulamalar da olmuştur. Yukarıda işlenenler pasaportun alınmasına yönelik gereklilikleri ifade etmekte olup ilgili işlem gerçekleştiğinde pasaportun alımına yönelik engel ortadan kalkmaktadır. Örneğin vergi borcu olanların kefalet göstermesi durumunda pasaport almasındaki engel kalkmakta ve pasaportunu alarak yabancı ülkelere seyahat edebilmektedir. Buradaki işlenecek durumlar ise pasaportun verilmesinin men edildiği halleri içermektedir. Bir şahıs pasaport alabilmeye dair tüm prosedürleri yerine getirse dahi gideceği ülkeye dair konulan bir yasak pasaportu almasına engel olmuştur.

3.1.5.1. Nizamnamelerde Pasaportun Verilemeyeceği Durumlar

Kimlere pasaport verilemeyeceğine dair ilk nizamnamede herhangi bir izahat yer almamaktadır. İkinci ve üçüncü düzenlemelerin ise sekizinci maddeleri bu konuyla ilgilidir. Buna göre pasaport için ilmühaber ibraz edemeyen ve ilmühaberleri belirtilen esaslara uygun olmayanlara pasaport verilmeyecektir. Yine aynı maddeler gereği Zabtiye Nezaretinde gözüaltında olanlar ve muhakeme altında olanlarla heyet-i adliye tarafından herhangi bir yere gitmesi yasaklananlara pasaportun verilmesi men edilmiştir.

³⁵⁹ BOA, ŞD. 2538/13, 2 Rebiülevvel 1306 (6 Kasım 1888).

³⁶⁰ BOA, DH.MKT.2406/18, 28 Cemaziyelevvel 1318 (23 Eylül 1900).

3.1.5.2. Yabancı Devletlerin Talepleri Doğrultusunda Pasaportun Verilmemesi

İlgili devletler tarafından alınan kararlar doğrultusunda hareket eden Osmanlı idaresi, hem yabancı devletlerle karşı karşıya gelmemek hem de gidilen yerlerde vatandaşlarının mağduriyet yaşamaması için dönemsel olarak bazı ülkelere seyahat yasağı koymuştur.

Devletler, aldıkları kararla istemedikleri unsurların ülkelere girmesini engellemeye çalışmışlardır. Alınan kararlardan en fazla mağdur olan kesimin işçiler olduğu dikkat çekmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin işçi olarak kimseyi kabul etmemesinden dolayı Dersaadet'e gelen Harput ahalisinin geri gönderildiği bu gibilere padişah iradesi gereğince pasaport verilmemesi istenmiştir.³⁶¹ Buradaki gerekçe aynı zamanda bu ülkeye gidip dönmek zorunda kalanların devlet için masrafa neden olmasıdır. Amerika'ya yönelik göç hareketliliği ilerleyen dönemlerde de devam etmiş idare buna yönelik önlem konusunda ihtarda bulunmuştur. Memalik-i saireden amelelik için Amerika'ya gidenlerin orada kabul olunmadığı Brüksel Sefareti tarafından bildirilmiş bu hususta da mağduriyetlerin yaşanmaması için Amerika ve Amerika gibi uzak yerlere amelelik için pasaport verilmemesi istenmiştir.³⁶²

Buna benzer bir uygulama Romanya'da da yaşanmıştır. Romanya'da 1899 'da zuhur eden zirai ve iktisadi buhran sebebiyle yabancı işçilerin memleketlerine iadesine başlanmış bundan dolayı Dahiliye Nezareti Trabzon'dan Romanya'ya çalışmak için gidecek amelelere pasaport verilmemesini istemiştir.³⁶³ Romanya'da mevcut olan kanun mucibince Kıptilerin Romanya'ya alınmayacağına yönelik karara da Osmanlı idaresince uyulmuştur. Ticaret maksadıyla Köstence'ye giden Salim ve refikasının Romanya'ya kabul edilmeyip iade edilerek masraflarının da Romanya Hükümeti tarafından ödenmesi karşılanmıştır. Bunun üzerine Osmanlı tebaasından olan Kıpti taifesinden olup Romanya'ya gidecek olanlara pasaport verilmemesi

³⁶¹ BOA, DH. MKT. 1500/93, 1 Şaban 1305 (13 Nisan 1888).

³⁶² BOA, DH. MKT. 2031/30, 25 Cemaziyelevvel 1310 (15 Aralık 1892).

³⁶³ BOA, DH. MKT. 2243/29, 29 Rebiülahir 1317 (6 Eylül 1899).

kararlaştırılmıştır.³⁶⁴ Çingenelere karşı bu gibi engellemeler hemen hemen Avrupa'nın tüm devletlerinde uygulanmıştır.³⁶⁵

Bu yüzden Bulgaristan'a gidecek Kıptilerin pasaport almasına fırsat verilmemesi hususu Dahiliye Nazırı imzasıyla Zaptiye Nezaretine bildirilmiştir.³⁶⁶ Bulgaristan'a dilencilerin girmesi yasaklanmı, konuyla da ilgili girişimde bulunulmuştur. Bulgaristan'da dilencilik yapmanın hükümet tarafından yasaklanmasıyla çekirge suyu³⁶⁷ dağıtan Sığircık Şeyhleri de dahil olmak üzere ilgili karara aykırı davrananların hapse konulduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı her yıl ilkbaharda yapılan *Sığircık Duası* için dilencilik maksadıyla Bulgaristan'a geleceklere pasaport verilmemesi Bulgaristan Komiserliği tarafından talep edilmiştir.³⁶⁸

3.1.5.3. Bulaşıcı Hastalıklara Önlem Olarak Pasaport Verilmemesi

Gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse de yabancı devletlerde toplum sağlığını korumak maksadıyla karantina uygulamasına geçilmiştir. Karantina bulaşıcı hastalıklardan korunmak için insan veya hayvanların belli bir yerde gözetim altında tutulması demektir. Modern anlamda karantina teşkilatlanmasının başlaması ise 19. yüzyılın karakteristik hastalığı olan koleranın yaygınlaşması ile olmuştur. Sağlık teşkilatlanmalarını hızlandıran bu hastalık milletlerarası alanda iş birliğinin yapılmasına da neden olmuştur. Daha önceki dönemlerde vebanın yerini artık kolera almıştır. Hindistan'da çıkan ve dünyaya yayılan kolera hastalığı Osmanlı ülkesinde de etkili olmuş 19.yüzyılın başından sonuna kadar kitlesel ölümlere neden yol açmıştır.³⁶⁹ Osmanlı Devleti'nde de gerek ülkeden çıkışlarda gerekse de ülkeye girişlerde kitlesel hastalıkların önlenmesi ve toplum sağlığının korunması için pasaportun verilmeyerek seyahatlere engel olunması bir önlem olarak ortaya çıkacaktır.

³⁶⁴ BOA, DH. HMs. 15/26, 8 Muharrem 1328 (12 Haziran 1910).

³⁶⁵ Yılmaz, *a.g.e.*, s.211.

³⁶⁶ BOA, ZB. 22/107, 24 Eylül 1323 (7 Ekim 1907).

³⁶⁷ Çekirge istilalarından dolayı ekili arazilerin tahrip olması istila olan yerlerde insanları ekonomik açıdan çok zor durumda bırakmıştır. İlahi temelli olarak düşünülen bu sıkıntılara karşı yine ilahi çözüm yollarına gidilmiştir. Çekirge Suyu veya Sığircık Suyu adı verilen bu su Anadolu'da pek çok yerde bulunmaktadır. Bu suyun götürüldüğü yerlere sığircıklar hemen gidiyor sığircıklar ise oradaki çekirgeleri yemek suretiyle onları yok ediyordu. Böylelikle çekirgelerden ve zararlarından bölge halkı kurtuluyordu. Bu suyu çekirge istilası olan veya olabilecek yerlere götürenler ise Sığircık Şeyhleri ve müritleriydi. Çekirge ya da Sığircık suyunun en fazla alındığı tekke ise Ankara Çamlıdere'de bulunan ve Şeyh Ali Semerkandi'nin kerameti ile çıktığına inanılan Semerkandi'nin tekkesidir. Alparslan Demir, "Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu", *ERDEM*, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, sayı 67, Ankara, 2014, s.34-37.

³⁶⁸ BOA, A} MTZ.04, 43/43, 18 Zilkade 1314 (20 Nisan 1897).

³⁶⁹ Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *DİA*. Cilt ; XXIV, s. 463.

Irakta yaygın olan kolera ve veba illetlerinin Rusya'ya sirayet etmemesi için Memalik-i Şahane ve İran'a gitmek isteyen şahıslara pasaport verilmediği Hocabey guverneröne (yönetici) tebliğ edilmiş aynı durum Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine de iletilmiştir.³⁷⁰ Sivastopol Şehbenderliği ise Kudüs'e gidecek ziyaretçilere pasaport verilmediğine dair tahriratı Hariciye Nezaretine göndermiştir.³⁷¹

Bu hastalıktan dolayı Osmanlı ülkesinden komşu ülkelere yönelik gidiş gelişlerde ciddi bir azalma olmuştur. Kolera hastalığının civar ülkelerde yaygınlaşmasından dolayı pasaport gelirlerinde düşüşler olmuştur. Bu yüzden ödemelerde güçlük yaşandığından nezaret muhasebesinin acil ödemelerinin gerçekleştirilmesi talebi Dâhiliye Nezareti tarafından Maliye Nezaretine yazılmıştır.³⁷²

Salgın hastalık tehlikesinin ortadan kalkmasıyla pasaport verilmeye tekrardan başlanmıştır. Köstence Şehbenderliği Romanya'da birkaç haftadan beri kolera illetinden hiçbir eser kalmadığı halde Memalik-i Şahaneye gideceklerle pasaport verilmemesine yönelik yasağın kaldırılmamasından dolayı Köstence Şehbenderliği tarafından bu gibilere pasaport verilmemesinden dolayı pasaportsuz olarak gidenlerin olduğu, bu durumun da şehbenderlik gelirlerinin düşmesine yol açtığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Umur-ı Sıhhiye Dairesi tarafından Romanya'da kolera illetinin sona erdiğine dair oradan resmî verilerin geldiği bu yüzden eski usule göre pasaportun verilebileceğinin Bükreş Sefareti'ne bildirilmesi Hariciye Nezaretine tebliğ edilmiştir.³⁷³

3.1.5.4. Tabiiyet Değişikliklerinde Pasaport Verilmemesi

Osmanlı tebaasından iken başka bir devlet uyruğuna geçenlere veya Osmanlı tebaasına geçtikten sonra tekrardan başka bir devletin uyruğuna geçme şüphesinin doğduğu durumlarda devlet pasaport verilmesine engel olmuştur.

Ellerinde tabiiyet evrakı olmayıp Memalik-i Şahane'ye dönmek için şehbenderhanelere müracaat eden şahıslar hakkında tahkikat yapılarak geri dönmeleri yasaklanan şahıslara pasaport verilmemesi istenmiştir.³⁷⁴ Romanya Turnu Severin'de ikamet eden Vidin doğumlu Osmanlı tebaasından ve Musevi milletinden

³⁷⁰ BOA, HR.TO. 343/84, 22 Ekim 1889.

³⁷¹ BOA, HR.TO.92/85, 15 Aralık 1890.

³⁷² BOA, DH. MKT. 2006/12, 6 Rebiülahir 1310 (28 Eylül 1892).

³⁷³ BOA, HR. TH. 138/13, 31 Ocak 1894.

³⁷⁴ BOA, HR. İD.15/20, 23 Temmuz 1897.

olan Yakob veled-i Nesim Kalaf tekrardan Vidin'e dönmek için pasaport talep etmiştir. Kişinin elinde Tabiiyet-i Osmaniyesini gösteren bir belge bulunmadığından dolayı kişiyle ilgili gerek şehbenderlikçe ve gerekse de Vidin'de tabiiyetini muhafaza ettiğine dair bir bilgi ortaya çıkarsa ancak bu kişiye pasaport verilebileceği Babıali Hariciye Dairesi Tabiiyet Müdürü imzasıyla ifade edilmiştir.³⁷⁵ Rusya'dan göç ederek gelen Osmanlı tabiiyetine girmiş olanlardan sonradan geri dönmek isteyenlere pasaport verilmemesi hususunda Dahiliye Nezaretinin tamimi vilayetlere tebliğ edilmiştir.³⁷⁶ Örnekler de görüldüğü üzere tabiiyet değişikliği idare tarafından pasaport verilmeyecek bir husus olarak addedilmiştir.

3.1.5.5. Asayiş Gerekçeleri İle Pasaport Verilmemesi

Bu husustaki engellemelerin kahir ekseriyeti, Ermenilerin müfsit faaliyetlerini durdurmaya yönelik olmuştur. Fesade, müfsit, anarşist olarak anılan Ermenilerden ülkeye girmek için pasaport taleplerinin geri çevrilmesi istenmiştir. Bu durum zamanla daha genel bir hal almıştır. Örneğin Rusya'dan gelecek Ermenilere kesinlikle pasaport verilmemesi yönünde karar alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu bu gibi engellemelerin Avrupa'da da olduğunu söylemek mümkündür. Devletler asayiş ve bölünme tehdidine karşı önlem olarak düşman olarak algıladıkları unsurların kendi ülkelerine girişlerine engel olmuştur. Bu hususta Kasım 1902'de Belçika Kralı Leopold'un İtalyan anarşist Gennaro Rubino tarafından öldürülmesi, İtalyanların Avrupa'daki olaylara karışmaları devletin de İtalyan tebaasından olanlara dair önlemler almasına yol açmıştır.³⁷⁷

Memalik-i Şahane'den göç ederek İran ve Rusya'ya gidip oraya yerleşmiş olanların tekrardan Osmanlı ülkesine dönmek istediklerinde ülkeye alınmayacaklarından bu gibilere pasaport verilmemesi istenmiştir.³⁷⁸ Bulgaristan'dan çalışmak maksadıyla Rusya'ya giden Ermenilerin olduğu bunların gittikleri yerlerde pasaportlarını ihtilalci Ermenilere verdiklerinden ihtilalcilerin de bu suretle Van taraflarından ülkeye dahil oldukları gerekçesi ile Bulgaristan'dan çalışmak için Rusya'ya gitmek isteyen Ermenilere pasaport verilmemesi Bulgaristan Komiserliği'ne tebliğ edilmiştir.³⁷⁹

³⁷⁵ BOA, HR.TH.163/50, 3 Ekim 1895.

³⁷⁶ BOA, ZB. 604/49, 9 Temmuz 1325 (22 Temmuz 1909).

³⁷⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s.221.

³⁷⁸ BOA, YA.HUS.308/22, 2 Rebiülevvel 1312 (3 Eylül 1894).

³⁷⁹ A } MTZ. 04, 43/9, 3 Zilkade 1314 (5 Nisan 1897).

Rusya'dan gelecek Ermenilerden bir ferдин bile kabul edilmemesine yönelik padişah iradesine atfen Tiflis'ten Van'a dönmek isteyen Osmanlı tebaasından ve Ermeni cemaatinden olan Gabriyel, Zakar ve Misak isimli şahıslara pasaport verilemeyeceği Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat Komisyonu tarafından Hariciye Nezaretine yazılmıştır.³⁸⁰

Marsilya'daki Ermeniler tarafından davet edilen Büyükdere Kilisesi'nde mukim Doktor Kirkor adlı papaz muzır ve müfsit birisi olduğundan pasaport verilmemesi ve talep evrakını takip edenlerin araştırılması istenmiştir.³⁸¹

Osmanlı ülkesine gelmek için bu gibi Ermenilere yönelik uygulama aynı zamanda gidişler için de geçerli olmuştur. Bu yönde, Memalik-i Şahane'den İran'a gidecek Ermenilere pasaport verilmemesi kararı alınmıştır.³⁸²

Osmanlı Devleti pasaporta yönelik aldığı bu idari kararlar ile gerek Osmanlı ülkesinden çıkan Ermenilerin dışarıda kendisine yönelik müfsit faaliyetlere katılmasını gerekse de ülkeye dahil olarak burada bozguncu faaliyetlere karışıp asayişin kaybolmasına engel olmayı hedeflemiştir.

3.1.5.6. Pasaportun Verilmediği Diğer Durumlar

Bu yasaklamalarda gerek gidilecek yerdeki olumsuz koşullardan tebaanın etkilenmemesi gerekse de tebaanın gittikleri yerlerde olumsuz bir görüntü arz etmesinden duyulan çekinceler etkili olmuştur.

Rusya'da karışıklıkların çıkmasından dolayı buraya gitmek isteyenlerin zarar görmemesi için pasaport verilmesine engel olunmuştur.³⁸³ Romanya Yergöğü Şehbenderliği tarafından yaz aylarında bulundukları yerdeki çiftliklerde cüzi ücretle ve çok zor şartlarda çalışmak için Müslüman çocuklarının geldiği, çocukların sefalet içinde kaldıklarından bu haldekilere pasaport verilmemesi Hariciye Nezaretine bildirilmiştir. Hariciye Nezareti bu durumu Dahiliye Nezaretine tebliğinden sonra bu durumda olanlara pasaport verilmemesi gerektiği Manastır ve Kosova vilayetlerine yazılmıştır.³⁸⁴ Yine dilenmek maksadıyla İspanya'ya gidenlerin sayıca arttığından bu

³⁸⁰ BOA, HR.TH.232/81, 9 Eylül 1899.

³⁸¹ BOA, ZB. 315/ 105, 11 Mayıs 1316. (24 Mayıs 1900).

³⁸² BOA, MV. 112/8, 10 Receb 1323 (10 Eylül 1905).

³⁸³ BOA, BEO. 2895/217053, 29 Cemaziyelahir 1324 (20 Ağustos 1906).

³⁸⁴ BOA, DH. MKT. 1927/111, 2 Şaban 1309 (2 Mart 1892).

gibi olanlara pasaport verilmemesi Suriye, Trablusgarb, Beyrut ve Halep vilayetleri ile Kudüs-i Şerif mutasarrıflığına bir tamimle bildirilmiştir.³⁸⁵

Süryani, Keldani ve Nasturi derbederlerinin rahip kıyafeti ile Avrupa'ya giderek yardım topladıklarından bu güruha da pasaport verilmemesi Sadaret tarafından tebliğ edilmiştir.³⁸⁶

3.1.6. Pasaport Türleri

Pasaportların türleri hakkında ilk nizamnamede herhangi bir malumat bulunmamaktadır; ancak 1884 ve 1894 pasaport düzenlemelerinin üçüncü maddeleri fakirliklerini ispat edenlere meccanen pasaport verileceğini belirtilmiştir. İdare tarafından ilgili yerlere gönderilen pasaportlar yukarıda tablo 2 ve 3'ten de görüleceği üzere semenli yani ücretli, meccanen verilecek olanlar ise semensiz yani ücretsiz olarak nitelendirilmiştir.

Bu iki pasaportun yanında memurlar için verilen pasaportlar ile özellikle komşu ülkelere çalışmak için giden işçilere verilen amele pasaportları da kullanılmıştır. Tüm bunlara bakarak verilen pasaportları dört başlık altında toplamak mümkündür.

3.1.6.1. Semenli Pasaport

Bunlar normal şartlarda bir şahsın 1884 ve 1894 Pasaport Nizamnamelerine göre elli kuruş harç ödeyerek alabileceği pasaportlardır.

3.1.6.2. Semensiz Pasaport

Fakirliklerini ikamet ettikleri mahallerden ispat eden Osmanlı tebaasının aldığı pasaportlardır. Bunlar meccanen yani ücretsiz pasaport olarak geçmektedir. Zaman zaman yabancılar da ücretsiz pasaport almak istemiş ancak bu ayrıcalığın sadece Osmanlı tebaası için olduğu açıklanmıştır. Bağdat vilayetinde İranlı ziyaretçilere meccanen mürur tezkeresi verilmesi üzerine pasaport ve mürur tezkeresinin meccanen verilme uygulamasının sadece Osmanlı tebaası için geçerli olduğu bildirilmiştir.³⁸⁷

Karadağ'a gidecek fukara muhacirlere birer tezkere verilmesinin nizama aykırı olduğu bunun yerine oturdukları mahalden fakirliklerini ispat edecek bir ilmühaber

³⁸⁵ BOA, DH. MKT.1526/118, 21 Zilkade 1305 (30 Temmuz 1888).

³⁸⁶ BOA, BEO.3187/239012, 13 Şevval 1325 (19 Kasım 1907).

³⁸⁷ BOA, DH. MKT. 1442/50, 4 Zilhicce 1304 (24 Ağustos 1887).

alan muhacirlere de bedava pasaport verilmesinin uygun olacağı İşkodra vilayetine yazılmıştır.³⁸⁸

Meccanen pasaportun verildiği durumlar bazen farklılık da gösterebilmektedir. Örneğin meşrutiyetin ikinci kez ilan edildiği 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihi, *10 Temmuz Bayramı* olarak kutlanmaya başlamıştır. Bu bayram münasebetiyle Bulgaristan'dan gelecek olanlara da Dahiliye Nazırının oluruyla meccanen pasaport verilmesi emredilmiştir.³⁸⁹

3.1.6.3. Memur Pasaportu

Memurların ne şekilde pasaport alacaklarına dair açıklama 1894 tarihli son nizamnamenin dördüncü maddesinde yer almıştır. Burada “Süfera ve memurin-i saltanatı seniyye için verilecek pasaportlar mukarrer olan şekle tevfikan Hariciye Nezareti namına verilir.” hükmü mevcuttur. Memur pasaportları şeklen de diğer pasaportlardan farklılık arz etmektedir ve altında memuriyete mahsustur ibaresi yer almaktadır.³⁹⁰ Bu pasaportlar daha sonra siyasi pasaport olarak nitelendirilmiştir.

Almanya'da imal ettirilecek köprücü takımlarının malzemelerini muayane için görevlendirilen Erkan-ı Harbiye Kaymakamlarından Cevad Bey ile İstihkam Kolağalarından Cemal Bey'in icrayı memuriyetleri için pasaport verilmesi talebi Hariciye Nezaretine yazılmıştır.³⁹¹ Yine diğer bir örnekte izinli olarak Dersaadet'te bulunan Bern Sefareti Başkatibi Ragıp Bey'e memuriyet mahalline dönmesi için pasaport talebinde bulunulacaktır.³⁹²

Padişah tarafından Romanya kralına hediye edilen murassa imtiyaz nişanını ulaştırmaya memur olan zevata pasaport verilmesi isteği Babıali Hariciye Dairesi tarafından Zabtiye Nezaretine bildirilmiştir.³⁹³ Zabtiye Nezaretine yazılmasındaki gerekçe ise bu dönemde Dersaadette pasaportları veren pasaport kaleminin bu nezarete olmasıdır. Yürürlükteki nizamname gereği ise yurt dışında görev yapacak memurların alacakları pasaportların Hariciye Nezareti namına verildiğinden ilk müracaatlar ilgili makamlarca buraya yapılmıştır.

³⁸⁸ BOA, DH.MKT. 1620/ 95, 29 Şaban 1306(30 Nisan 1889).

³⁸⁹ BOA, ZB.604/38, 7 Temmuz 1325 (20 Temmuz 1909).

³⁹⁰ Örnek memur pasaportu için bkz. BOA, YPRK. DH.1/3. 29 Zilhicce 1293 (15 Ocak 1877). Belge için tasnif aşamasında tahmini tarih verilmiştir. Bkz. Ek: 24

³⁹¹ BOA, HR.TH. 300/39, 21 Mart 1904.

³⁹² BOA, HR.TH. 300/48, 22 Mart 1904.

³⁹³ BOA, ZB.28/28, 15 Haziran 1323 (28 Haziran 1907).

3.1.6.4. Amele Pasaportu

Amele pasaportu ile ilgili bir sarahat Pasaport Nizamnamelerinde mevcut değildir. Böyle bir uygulamanın ortaya çıkmasında Trabzon'dan Rusya'ya çok fazla işçinin gidiyor olması etkili olmuştur. Trabzon'dan Rusya'ya giden amele için verilen pasaportlar ilerleyen dönemlerde ihtiyaç halinde ilgili vilayetlerin talepleri doğrultusunda buralarda da verilmeye başlanmıştır. Amele pasaportlarının verildiği ülkeler Osmanlı Devleti'ne sınırı olan devletlerdir. Buradaki uygulama 1911 Pasaport Kanunu'na³⁹⁴ da yansımış ve böylelikle amele pasaportu uygulaması ülkenin tamamını kapsayacak genel geçer bir vaziyet almıştır. Söz konusu kanunun üçüncü maddesinde hem-civar bulunan yabancı ülkelere gidecek ameleye mahsus pasaportun on kuruş olduğu açıklanmıştır.

Amele pasaportunun diğer pasaporttan farkı ücretinden ve müddetinden kaynaklanmaktadır. Normal pasaportların harcının 50 olmasından dolayı ameleler için 10 kuruşluk pasaport verilmesi uygulamasına geçilmiştir. Ayrıca bu pasaportun süresi de altı ay olarak belirlenmiştir.³⁹⁵

Erzurum vilayetine bağlı Keskim (Yusufeli) kazasının Vakıf nahiyesindeki halkın çoğunluğu geçimini sağlamak için Batum'a gittiklerinden pasaport ihtiyacı hasıl olmuştur. Buradan çalışmak amacıyla gidecek amelenin sayıca fazla olmasından dolayı umumuna meccanen pasaport verilmeyeceğine dair emir bulunduğundan Erzurum vilayeti tarafından Trabzon vilayetinden Rusya, Sırbistan ve Romanya'ya giden amelelerde olduğu gibi altı ay müddetli onar kuruşluk amele pasaportunun Vakıf nahiyesi ameleleri için de verilmesi talebi Şûrâ-yı Devlet tarafından uygun görülmüştür.³⁹⁶

Rusya'ya giden amele sayısının fazla olmasından dolayı Keskim kazasına tanınan bu ayrıcalık yine Erzurum vilayetine bağlı Namervan kazası kaymakamlığınca da istenmiş Şûrâ-yı Devlet burası için de müsaade etmiştir.³⁹⁷

İran'a ve Yunanistan'a gitmekte olan ziyaretçi ve amelelere 10 kuruşluk pasaport verildiğinden Manastır'dan hasat zamanı Yunanistan'a çalışmaya gidecek olan Orakçı ve dülgerlerin amele sınıfından olması hasebiyle bunlara da 10 kuruşluk

³⁹⁴ *Düstur*, 2. Tertib, cilt: 3, no: 155, s.462-467.

³⁹⁵ BOA, DH. MKT. 245/32, 21 Rebiülahir 1325 (3 Haziran 1907).

³⁹⁶ BOA.ŞD.1519/3, 18 Şevval 1316 (1 Mart 1889).

³⁹⁷ BOA.ŞD. 1523/13, 6 Muharrem 1321 (4 Nisan 1903).

amele pasaportunun verilebileceği Manastır vilayetine Dahiliye Nezaretince tebliğ edilmiştir.³⁹⁸ İran ve Yunanistan' a tanınan bu ayrıcalık kara yolunu kullananlara yöneliktir. Bu uygulama bazı karışıklıklara da yol açmış Necid ve havalisinden olup nehir yolu ile İran'a giden ziyaretçi ve ameleler için denizden mi yoksa kara tarafesinden mi işlem yapılacağı konusunda görüş istenmiştir. Bunun sonucunda nehir yolunu kullananlar da kara tarafesi kapsamına alınarak 10 kuruşluk pasaporta tabi tutulacaklarına karar verilmiştir.³⁹⁹ Bu ülkelere giden kişilerin giderken karadan gelirken ise denizden dönmelerinde ise bir sakınca görülmemiştir.⁴⁰⁰

Kosova vilayetinden Karadağ'a gidecek ameleye Erzurum, Trabzon ve Bitlis'ten Rusya, Yunanistan ve İran'a giden amelelere olduğu gibi amale pasaportunun verilebileceğine dair Şûrâ-yı Devlet kararı bu vilayete tebliğ edilmiştir.⁴⁰¹ Bingazi'den Malta'ya vapurla gidip hayvanlara bakacak işçilere de 10 kuruşluk amele pasaportu verilmesine Şûrâ-yı Devlet tarafından onay verilmiştir.⁴⁰²

Beş yıldan beri Yunanistan Yenişehir'de yapılan panayıra Osmanlı ülkesinden giden sermaye sahiplerinin yanlarındaki hademelere de amele pasaportunun verilmesine dair talep uygun görülmüştür.⁴⁰³

Ameleler için istisnai durumlarda semensiz pasaport verildiği de olmuştur. İdare bir bölgede bir grubun tamamına doğrudan semensiz pasaport vermiyor olsa da Rusya'ya amelelik ve hamallık yapmak için gidecek Adakale ahalisine semensiz pasaport verilebileceğini bildirmiştir.⁴⁰⁴ Amele pasaportunun uygulamadaki özelliklerine baktığımızda pasavani çağrıştırdığını da söylemek mümkündür.

3.1.7. Pasaport Evrakının Doldurulması

Pasaport evrakının ne şekilde doldurulacağına dair nizamnamelerde hükümler bulunmasına karşılık uygulamada bazı sorunlarla karşılaşıldığı olmuştur. Bu konuda idare yaşanan aksaklıkları veya uygulamadaki eksiklikleri nizamname hükümlerini işaret ederek çözmeye çalışmıştır. Osmanlı tebaasından olanlara memleketlerine gitmek üzere Pire, Patra ve Ayamavra şehbenderliklerince verilen pasaportların

³⁹⁸ BOA, DH. MKT.360/51, 13 Şevval 1312 (9 Nisan 1895).

³⁹⁹ BOA, DH. MKT. 2121/95, 16 Cemaziyelahir 1316 (1 Kasım 1898).

⁴⁰⁰ BOA, DH. MKT. 2561/7, 14 Şaban 1319 (26 Kasım 1901).

⁴⁰¹ BOA, DH. MKT.29/53, 16 Şevval 1328 (21 Ekim 1910).

⁴⁰² BOA, DH. MKT. 2861/35, 11 Cemaziyelahir 1327 (30 Haziran 1909).

⁴⁰³ BOA, ŞD.2672/45, 18 Receb 1314 (23 Aralık 1896).

⁴⁰⁴ BOA, DH. SN. THR. 13/64, 2 Zilkade 1328 (5 Kasım 1910).

Pasaport Nizamnamesine uygun olarak doldurulması istenmiştir.⁴⁰⁵ Pasaportun eksik veya yanlış olarak doldurulması pasaportun kontrolü sırasında sorun çıkaracağından bu işleme özellikle riayet edilmesi gerekmektedir.

İlk nizamnamesinin dokuzuncu maddesinde mürur tezkeresi sahibine ait hangi bilgilerin yer alacağına dair hususlar yer almaktadır. Buradaki açıklama mürur tezkeresi için yapılmış olsa da son iki düzenlemenin ikinci maddelerinde aynı husustaki izahat hemen hemen aynıdır. İlk düzenlemenin hazırlandığı dönemde varolan 1844 Tarihli Mürur Talimatnamesinin⁴⁰⁶ beşinci maddesi de bu düzenlemedeki altıncı maddeye benzer hükümlere sahiptir. Mürur tezkeresi o dönemde pasaport için de kullanılmış ve diyar-ı ecnebiyeye gideceklere verilecek *tezkereler* olarak nitelendirilmiştir. Bu yüzden mürur tezkersi için bu hususta yapılan açıklamayı pasaport için de kabul etmek yerinde olacaktır. Diğer yandan 1884 ve 1894 tarihli son düzenlemede ise refakatte olanlarla ilgili izahatın ilkine nazaran daha az olduğu görülmektedir.

3.1.7.1. Pasaport Sahibine Ait Bilgilerin Doldurulması

Nizamnamelere göre pasaportta⁴⁰⁷ pasaport sahibine ait nüfus, eşkal, ikamet ve nereye seyahat edeceğine dair bilgilerin yer alması istenmiştir. Nüfus bilgilerinde kişilerin ismi, şöhreti, memleketi, tabiiyeti, babasının ismi istenirken eşkalde ise kişinin boyu, saç, göz rengi, burnu, ağzı, çenesi, sakalı, bıyığı, çehresi ve renk özelliklerinin yanında varsa alameti farikası yazılmaktadır.

Buradaki teferruatın nedeni tamamen sahteciliğin önüne geçilmek istenmesidir. Bu ayrıntılara rağmen yer yer insanların birbirine benzerliğinden dolayı başkasına ait pasaportları kullanmak isteyenler olmuş bunun için kişilerin boylarının uzun, kısa orta gibi genel ifadelerle değil de metre ile ölçülmek suretiyle yazılması istenmiştir. Şûrâ-yı Devlet ise insanların simaen birbirlerine benzerliğinden boyca benzerliğinin daha ziyade olacağı ve gidiş ve dönüşlerde boyların tek tek ölçülmesinin de sızlanmalara yol açacağı gerekçesi ile bu talebi kabul etmemiştir.⁴⁰⁸ Yine pasaportlarda sahteciliğin önüne geçmek için pasaport ve pasavanlara fotoğraf yapıştırılması gündeme gelmiş; ancak fotoğraf çektirmenin pahalılığı ve herkesin erişemeyeceği bir teknoloji olmasından ve idareye ayrıca mali külfet doğuracağından

⁴⁰⁵ BOA. HR. TH. 233/66, 5 Ekim 1899.

⁴⁰⁶ BOA, A.}DVN.MKL.72/3, 14 Rabulahir 1260 (3 Mayıs 1844) . Bkz. Ek: 1

⁴⁰⁷ Örnek için bkz. Ek: 17, 18, 19, 20, 21, 22.

⁴⁰⁸ BOA, ŞD. 1305/16, 10 Cemaziyelevvel 1321 (4 Ağustos 1904).

dolayı talep kabul edilmemiştir.⁴⁰⁹ Sivastopol Şehbenderliği tarafından pasaport ve vize işlemlerinde gidilecek yerin yanı sıra diğer güzergahların da istemesi üzerine sadece gidilecek noktanın pasaport ve vize işlemlerinde yazılmasının yeterli olacağı Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezaretine tebliğ edilmiştir.⁴¹⁰

Ayrıca adi suçlardan dolayı ülkeden kaçıp İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkeye döneceklerin pasaportlarına kişilerin mahkum ya da firari olduklarının yazılması da istenmiştir.⁴¹¹ İdare bu şekilde pasaport marifetiyle bu şahıslara dönük adli bir önlem almak istemiştir.

3.1.7.2. Pasaport Sahibinin Refakatinde Olanların Bilgilerinin Doldurulması

Düzenlemelerde pasaport sahibi ile ilgili bilgilerin olduğu maddelerde pasaport sahibinin refakatindekilerin de evraka yazılacağına dair hükümler yer almıştır. Pasaporta bu statüde yazılacak kişiler evrak sahibinin eşi ve çocukları ile erkek veya kadın hizmetkârlarıdır. İlk düzenlemeye göre refik olarak yazılacak çocukların 15 yaşından aşağı olacağı ifade edilmiştir. Diğerlerinde ise yaşa dair bir açıklama mevcut değildir. Daha sonraki 1884 ve 1894 düzenlemelerinde ise refakatteki isimleri yaşları, memleketleri ve babalarının isminin de ayrıca yazılması istenmiştir. Pasaport sahibinin refakatinde olanlar tek sayfa suretindeki pasaportların arkasına⁴¹² defter suretindeki pasaportların ise içindeki bununla ilgili ayrılan hususi sayfaya⁴¹³ yazılmıştır.

İdare refakat statüsü olmayan kişilerin usulsüzlüklerini engellemek için gayret etmiştir. Refakat sıfatında olmayanların başka kişilerin pasaportlarına *refik* olarak yazıldığından bu duruma dikkat edilmesi vilayetlere tebliğ edilmiştir.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ BOA, DH. MKT. 1137/11, 20 Şevval 1324 (7 Aralık 1906). Buradaki belgede Bulgaristan Komiserliği, Bulgar müfsitlerinin ellerine geçirdikleri pasavan ve tezkerelerle çok rahat bir şekilde kapılardan geçtikleri belirtilerek bu belgelere fotoğraf yapıştırılmasının bu gibi suiistimalleri engelleyeceğini belirtmiştir. Burada pasaport ibaresi kullanılmamış olsa dahi pasavan da pasaport statüsünde yabancı ülkelere geçiş imkanı sağlayan bir belge olması hasebiyle buradaki kararın pasaport içinde gerekçe olabileceğini söylemek mümkündür. Fotoğraflı pasaportlara Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerindeki pasaportları incelediğimizde fotoğraflı pasaportların özellikle 1915 yılından sonraki süreçte yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bundaki gerekçe ise fotoğraf teknolojisinin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan erişilebilirliğin olduğu muhakkaktır.

⁴¹⁰ BOA, DH. MKT. 2370/81, 10 Rebiülevvel 1318 (8 Temmuz 1900).

⁴¹¹ BOA, ZB. 325/113, 15 Ağustos 1324 (28 Ağustos 1908).

⁴¹² Bkz. Ek: 19

⁴¹³ Bkz. Ek:21

⁴¹⁴ BOA, DH. MKT. 2071/20, 10 Zilkade 1314 (12 Nisan 1897).

Mürur tezkerelerinde refakat hanesinde belge sahibinin eşinden başka refik statüsünde yazılacak olanların 20 yaş sınırı olduğundan bunun pasaport için de geçerli olup olmadığı Aydın vilayeti tarafından sorulmuştur. Buna cevaben ise yürürlükte olan nizamnamede bununla ilgili bir sınırlama olmadığı belirtilmiştir.⁴¹⁵ Yine bu sığata sahip olmayanların nizamname gereğı pasaportlara yazılmamasına yönelik yayınlanmış olan tahrirat Kosova vilayetine de bildirilmiştir.⁴¹⁶

Pasaportların arkasına, ilgili düzenleme gereğince hamilinin refakat ve maiyetinde bulunanların isim yaş ve sıfatlarının yazılacağı ve gerekli görölürse sair açıklamaların da ilave edilmesinin gerektiğı Cezayir-i Bahrı Sefid vilayeti'ne tebliğ edilmiştir.⁴¹⁷ Pasaportta yazılacak refakat ganesine yazılacakların durumu ilerleyen dönemlerde de sorun teşkil etmiştir. Aynı husus bu defa da Erzurum vilayetine bildirilmiştir. Pasaport hamilinin refakatinde bulunan zevcesi ile evlat ve hizmetkarlarının yaşlarının pasaporta yazılması gerektiğı konusundaki Şûrâ-yı Devlet kararı Erzurum vilayetine yazılmıştır.⁴¹⁸

Van vilayetinden Rusya'da ticaretle uğraşmakta olan eşlerinin yanına gitmek isteyen kadınların seyahat esnasında yanlarında kendilerine refakat etmeleri için 15 yaşından küçük olan kardeşlerini pasaportlarına refik sıfatıyla yazdırmak istemişlerdir. Bu konuda ise Sicil-i Nüfus İdare-i Umumisi yürürlükteki nizamname ahkamına göre muamelede bulunulmasını Van Sicil-i Nüfus İdaresi'ne cevaben bildirmiştir.⁴¹⁹

Brüksel Sefareti tarafından iki biradere bir pasaport verilmesi suiistimal olarak görölümüş ve düzenleme ahkâmına tamamen riayet edilmesi istenmiştir.⁴²⁰ Müşterek pasaportlar konusunda nizamname dışına çıkılmaması hususu Hariciye Nezaretince şehbenderliklere münhasıran tebliğ edilmiştir.⁴²¹

3.1.7.3. Pasaportun Fransızca ve Türkçe Kısımlarının Doldurulması

Pasaportların Fransızca ve Türkçe olarak imla edileceğine dair hüküm son iki nizamnamenin dördüncü maddelerinde mevcuttur. Ülkede verilen pasaportlarda genelde Fransızca kısmın sefaretlerde ve şehbenderliklerde verilen pasaportlarda ise Türkçe kısmın ihmal edildiğı görölmektedir. Bu durum gerek yabancı ülkede gerekse

⁴¹⁵ BOA, DH. MKT. 220/25, 24 Ramazan 1311 (31 Mart 1894).

⁴¹⁶ BOA, DH. MKT. 536/77, 2 Rebiülahir 1320 (9 Temmuz 1902).

⁴¹⁷ BOA, DH. MKT. 2303/68, 8 Şevval 1317 (9 Şubat 1900).

⁴¹⁸ BOA, DH. MKT.2681/92, 19 Zilkade 1326 (13 Aralık 1908).

⁴¹⁹ BOA, DH. SN.THR. 11/118 15 Ramazan 1328 (20 Eylül 1910).

⁴²⁰ BOA, HR.İD. 41/78 , 14 Aralık 1896.

⁴²¹ BOA, HR. İD. 41/80. 19 Aralık 1896.

de ülkeye girişteki kontrollerde güçlüklere yol açmasından dolayı nizamnamelerin bu hükümlerine riayet edilmesi istenmiştir. Ülkede pasaportun Fransızca kısmının doldurulamamasındaki gerekçe Fransızca imla eden memur konusundaki yaşanan eksikliktir. Zaten bu husus pasaport verilen yerlerde de işlendiği üzere ciddi zorluklara yol açmış ve belirli bir dönem sadece pasaport memuru olan yerlerde bu belgenin verilmesi uygulamasına geçilmesini zaruri kılmıştır.

İlk düzenlemenin yürürlüğe girdiği dönemden önce de pasaportun her iki dille yani Fransızca ve Türkçe olarak yazılmasına yönelik uygulama mevcuttur. Bu tamamen evrakın uluslararası bir belge hüviyeti taşımasından kaynaklıdır. Osmanlı ülkesinden yabancı ülkelere gidecekler verilen pasaportların bazılarının Fransızca kısmının doldurulmadığından devlet-i m ntehaba ka ıllaryaları tarafından bu gibi pasaportların vize işlemlerinin yapılmadığı bu hususa dikkat edilmesi sadare e istenmiştir.⁴²²

İlerleyen dönemlerde pasaportların bir tarafının Fransızca imla edilmesine yönelik husus nizamnameye girse de yine Fransızca bilen pasaport memuru istihdamında güçlük çekilmiştir. Yabancı devletlerin zorluk çıkardığı anlarda ise bu hususta sorunun ortadan kaldırılması ve vatandaşların mağduriyetlerini giderebilmek maksadıyla daha ivedi davranıldığı görülmektedir.

Bulgaristan'a gidenlerden pasavanlarının Fransızca kısmı doldurulmayanlar, bu ülkeye alınmamıştır. Böylesi vakalara meydan verilmemesi için - Kosova vilayetindeki- Köprülü Kazasına Fransızca bilen pasaport memurunun görevlendirilmesi uygun görülmüştür.⁴²³

Pasaportların Fransızca kısmını dolduracak memur, belgenin alındığı yerde yoksa bu işlem sınır kapılarındaki memurlara bırakılmıştır. Manastır vilayetine bağlı Pirlepe, Ohri, Florina, Resne, Kruşuva ve Demirhisar'dan verilecek pasaportların Türkçe kısımlarının buradaki memurlarca, Fransızca kısımlarının ise hudut kapılarındaki pasaport muayene memurları tarafından doldurulacağı Dahiliye Nezaretince tebliğ edilmiştir.⁴²⁴

İdare pasaportun Fransızca kısmının imlasında özellikle gayret göstermiştir. Rumeli Müfettişliği tarafından Kosova vilayetine bağlı Kalkandelen'den Romanya'ya gitmek

⁴²² BOA, A } MKT.MHM.761/71, 5 Rebiülevvel 1281 (8 AĞustos 1864).

⁴²³ BOA, A } MTZ. (04). 2/4, 19 Zilkade 1309 (15 Haziran 1892).

⁴²⁴ BOA, DH. MKT. 725/ 27, 20 Rebiülevvel 1321 (16 Haziran 1903).

için verilen Nisan ve Teşrinievvel ayları arasındaki pasaportlarda Fransızca kısımlarının eksik olduğu ve bu konuya dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁴²⁵

Zaman geçtikçe alınan önlemlerden olacak ki Fransızca imla konusuna yönelik ülkeden verilen pasaportlarda bir istikrar kazanıldığı dikkat çekmektedir. Dahiliye Nezareti pasaportu Fransızca imla etmeyen memurların bu konuda sorumlu olacaklarını bir genelge ile bildirmiştir.⁴²⁶ Bundan sonraki dönemde Fransızca imla kısmının zorunluluk halinde Fransızcaya aşına memur tarafından doldurulmasına da izin verilmiştir. Bundaki gerekçe ise tamamen hazineye yeni masraf yükünün getirilmemek istenmesidir.⁴²⁷

Romanya'daki Yergöğü Şehbenderliğince Hariciye Nezaretine gönderilen tahriratta yabancı ülkelerdeki Osmanlı kançılaryalarının pasaport ve pasavanların Türkçe kısmını çoğunun doldurmadıklarını, Osmanlı ülkesinde taşradan verilen pasaport ve pasavanlarda ise Fransızca kısmının doldurulmadığından bunun güçlüklerle yol açtığı ifade edilmiştir.⁴²⁸

Pasaportların Türkçe kısmının doldurulmaması bu evrak ile ilgili olarak devletin yapacağı işlemlerde güçlüklerle yol açmıştır. Romanya Sefareti ile Tüccar Vekaleti ve Bulgar Komiserliği'nden verilen pasaport ve pasavanların Türkçe kısmının imla edilmemesinden dolayı Fransızca bilmeyen memurların gerekli tetkikatı yapamadıkları Dahiliye Nezareti tezkeresi ile Hariciye Nezaretine tebliğ edilmiştir.⁴²⁹ Radovi ahalisinden ve Devlet-i Aliyye tebaasından Sova veled-i Kostanti'ye Moskova Şehbenderliğince verilen pasaportta Türkçe kısmının doldurulmamasının Pasaport Nizamnamesine aykırı olduğu Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezaretine tebliğ edilmiştir.⁴³⁰

Bunlara ek olarak pasaportun Fransızca kısmının kurşun kalemle doldurulmasından dolayı Todori Vasil adındaki şahsın vize işlemi yapılmamış bundan dolayı da pasaportların tamamının mürekkepli kalemle doldurulmasına dair ihtarda bulunulmuştur.⁴³¹

⁴²⁵ BOA, HR.SFR. (04). 786/123, 12 Kasım 1903.

⁴²⁶ BOA, DH. MKT. 24 Zilkade 1321 (11 Şubat 1904).

⁴²⁷ BOA, DH. MKT. 2615/67, 29 Şaban 1326 (26 Eylül 1908).

⁴²⁸ BOA, HR. İD. 39/43, 7 Aralık 1893.

⁴²⁹ BOA, HR. İD. 51/76, 9 Şubat 1901.

⁴³⁰ BOA, DH. 2402/83, 20 Cemaziyelevvel 1318 (15 Eylül 1900).

⁴³¹ BOA, DH. SN. THR. 12/84, 5 Şevval 1328 (10 Ekim 1910).

3.1.7.4. Pasaportun Mühürlenip İmzalanması

Pasaportun imlasından yani doldurulmasından sonra yetkili memurca imzalanıp mühürlenmesi gerekliliği son iki düzenlemenin dördüncü maddelerinde hükme bağlanmıştır. Bundan önceki dönemlerde de pasaport uygulamasında prosedür olarak imza ve mühür elbette uygulanmıştır; ancak ilgili işlemler hakkında bu metinlerde münhasıran hüküm yer almıştır. Papsaportun, ikinci nizamnamede vilayet ve livanın en büyük memuru tarafından imza ve mühürlü olarak verileceği belirtilirken sonuncusunda buna, Dahiliye Nezaretinin izni ile kaza ve nahiyelerin de en büyük memuru tarafından imzalanıp mühürlenerek verilmesi hükme bağlanmıştır. Bu uygulamanın pratikte açtığı güçlükler pasaport memuru olmayan yerlere mühür ve imzalı pasaportun gönderilmesi suretiyle aşılmıştır.

Mühür konusunda idare titizlikle durmuş mührün okunamaz durumda olduğu hallerde pasaportun verildiği vilayetlere gerekli tembihat yapılmıştır. Manastır vilayetinde Demostan Konstantin'e verilen pasaporta vurulan mühürlerin okunamaz halde olduğundan bu duruma dikkat edilmesi Dahiliye Nezareti tarafından vilayete tebliğ edilmiştir.⁴³²

Nüfus İdare-i Umumiyesi tarafından yayınlanan bir genelge ile ülkede çoğu yerde verilen pasaportların sadece nüfus nazırı ve memurları tarafından mühürlendiği, vali, mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürlerinin imzasının ve mühürlerinin pasaportta olmadığından nizamname hükmüne mugayir hareket edilmeyerek bu kişiler tarafından da pasaportların imzalanıp mühürletilmesi vilayetlerden istenmiştir.⁴³³

Pasaport memuru bulunmayan yerlere ise bir dönem, hükümet-i belediyenin en büyük memuruna zimmetlenmek kaydıyla mühürlü pasaport gönderilmesi de uygulanmıştır.⁴³⁴

3.1.7.5. Pasaporta Pul Yapıştırılması

Pasaportlara pul yapıştırılacağına dair nizamnamelerde herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bu uygulama tamamen mali gerekçelerle ortaya çıkmıştır. Devlet pul vasıtasıyla yeni bir gelir kalemi de ihdas etmiştir.

⁴³² BOA, DH. MKT. 83/36, 27 Zilhicce 1310 (12 Temmuz 1893).

⁴³³ BOA, DH. MKT. 2089/67, 14 Muharrem 1316 (4 Haziran 1898).

⁴³⁴ BOA, BEO, 1157/86739, 23 Safer 1316 (13 Temmuz 1898).

Muvazzaf ve fahri şehbenderler tarafından verilecek pasaport, tabiiyet, mürur tezkeresi gibi resmî evraklarda pul aranması gerektiği pulsuz evrakların ise muteber olmayacağı vilayetlere tebliğ edilmiştir.⁴³⁵ Yapıştırılacak pulların ise alınacak verginin miktarına göre olacağı belirtilmiştir. İhtiyaç dahilinde ise başka bir belgeye ait pulun ücretleri eşit olduğu takdirde diğer evrakta kullanıldığı da olmuştur.⁴³⁶

Pasaportlara yapıştırılan pullar arasında Damga Resmî Kanunu'na göre *damga pulu*⁴³⁷ muhacirlerin masraflarını karşılamak maksadıyla *iskan-ı muhacirin pulları*⁴³⁸ yer almaktadır. Şehbenderlerde damga pulu olmadığına ise ülkeye girişte bu pulun yapıştırılması suretiyle bu gelirin zayi olması engellenmek istenmiştir.⁴³⁹ Diğer yandan yabancı ülkelerden Osmanlı ülkesine dahil olacakların pasaport kontrollerinde damga pulu olmayanlardan Damga Kanunu gereğince pasaportu veren memurdan bu cezanın tahsil edileceği bildirilmiştir.⁴⁴⁰

Girit vilayetinden ve Cebel-i Lübnan mutasarrıflığından verilen pasaportlara ve mürur tezkerelerine damga pulu yapıştırılmadığı görüldüğünden bu vilayetler belirtilen evraklara ilgili pulu yapıştırmaları mevzusunda uyarılmışlardır.⁴⁴¹

Damga pulunun 3 kuruş olduğu dönemde amele pasaportunun normal pasaporta nazaran ucuz olması hasebiyle bu pasaportlara yapıştırılacak damga pullarının daha ucuz olup olmayacağı meselesi Şûrâ-yı Devlete sorulmuştur. İndirimin sadece pasaport için geçerli olacağından İran ve Yunanistan'a kara yolu ile gidecek amele ve ziyaretçiler için verilen 10 kuruşluk pasaportlara da üç kuruşluk damga pulunun yapıştırılacağına Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından karar verilmiştir.⁴⁴² Daha sonraki dönemde ise damga pulunun ücreti artmış pasaportlar için yapıştırılanlar 10 kuruş olarak belirlenmiştir.⁴⁴³ Pasaportlara yapıştırılacak pulların ücretlerine dair 6 Şubat 1321 (19 Şubat 190) tarihli Damga Resmî Kanunu'nda⁴⁴⁴ tafsilat mevcuttur. Kanunun 75. maddesine göre pasaportlara 10 pasavanlara ise beş kuruşluk damga pulu yapıştırılacaktır. Yine bu madde gereği 10 kuruş harca tabi olan pasaport ve pasavanlara iki kuruşluk pul yapıştırılacaktır. Buradan amele

⁴³⁵ BOA, DH. MKT. 1399/58, 19 Cemaziyelevvel 1304 (13 Şubat 1887).

⁴³⁶ BOA, ŞD. 365/15, 21 Zilkade 1313 (4 Mayıs 1896).

⁴³⁷ BOA, DH. MKT. 2042/59, 25 Cemaziyelahir 1310 (14 Ocak 1893).

⁴³⁸ BOA, DH. MKT. 1317/62, 10 Zilkade 1317 (12 Mart 1900).

⁴³⁹ BOA, BEO. 2517/ 1188771, 27 Zilhicce 1322 (4 Mart 1905).

⁴⁴⁰ BOA, ZB. 600/6, 8 Haziran 1324 (27 Haziran 1908).

⁴⁴¹ BOA, DH. MKT. 1903/101, 19 Cemaziyelevvel 1309 (21 Aralık 1891).

⁴⁴² BOA, DH. MKT. 1973/49, 22 Zilhicce 1309 (18 Temmuz 1892).

⁴⁴³ BOA, DH. MKT. 2608/67, 29 Muharrem 1323 (5 Nisan 1905).

⁴⁴⁴ *Düstur*, 1. Tertip, cilt: 8, no: 95, s.369-416.

pasaportlarının iki kuruşluk pula tabi olduğu görülmektedir. Kanunun 79. maddesi ise meccanen verilen pasaport, pasavan ve mürur tezkerelerinin damga resmînden muaf olduğunu açıklamıştır.

Pasaport pulları da tıpkı diğer ücret mukabili verilen evrakta olduğu gibi zimmetli olarak gönderilmiştir. Olağanüstü bir durum söz konusu olduğunda bu pulların kaydı silinmiştir. Cezayir-i Bahrisefid vilayetine bağlı İpsara kazasına gönderilen pasaport pullarını taşıyan kayığın karaya vurmasından dolayı kayıktaki 50 mecidiyelik kıymete sahip olan pasaport pullarının kayıttan düşürülmesine Şûrâ-yı Devlet tarafından karar verilmiştir.⁴⁴⁵

3.1.8. Pasaport Harcının Ödenmesi

Pasaport harcı yani alınacak pasaportun ücretine dair ilk nizamnamede bir izahat bulunmamaktadır. Bu düzenlemenin hazırlandığı dönemde yürürlükte olan 1841 Men'i Mürur Nizamnamesi⁴⁴⁶ ve buna bağlı hazırlanan 1844 tarihli Mürur Talimatnamesi'nde⁴⁴⁷ yabancı ülkelere gidecek olanlara verilen tezkerelerin harcından bahsedilmektedir. Men'i Mürurun 11. maddesinde diyar-ı ecnebiye için alınan mürur tezkerelerinden 20 kuruş harç alınacağı belirtilirken 1844 tarihli talimatnamenin birinci maddesinde de bu ücret aynı şekilde yer almıştır.

Yürürlüğe giren 1884 ve 1894 tarihli düzenlemelerin üçüncü maddelerinde ise pasaport harcının 50 kuruş olduğu belirtilmiştir. Aynı madde de fakir hallerini belgelendirenlere ise pasaportların ücretsiz olarak verileceği açıklanmıştır. Bu pasaportlar semensiz veya meccanen pasaport olarak nitelendirilmektedir.

Pasaport harç tarifesi yürürlüğe giren 1918 yılındaki son Pasaport Kanunu'nda⁴⁴⁸ dahi aynı kalmıştır. Kanunun 16. maddesi pasaport harcının 50 kuruş olduğunu yabancı ülkelere çalışmak için gidecek ameleden ise 10 kuruş harç alınacağını açıklamıştır. Bu bakımdan ikinci nizamnamenin ilan edildiği 1884 yılından Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar olan süreçte normal bir şahsın edineceği pasaportun harcı 50 kuruş olarak kalmıştır. Pasaport ücretinin fazla bulunduğu noktalarda ise

⁴⁴⁵ BOA, ŞD. 2349/4, 17 Ramazan 1310 (4 Nisan 1893).

⁴⁴⁶ BOA, İ.MSM. 2/35/15, 30, Rabiulevvel 1260 (19 Nisan 1844), Belge üzerindeki tarih 17 Zilhicce 1256, Bkz. Ek: 2 (9 Şubat 1841). Transkripsiyonu için bkz. Çadırcı, *a.g.m.*, s. 173-178.

⁴⁴⁷ BOA, A.}DVN.MKL.72/3, 14 Rabulahir 1260 (3 Mayıs 1844). Bkz. Ek: 1

⁴⁴⁸ *Düstur*, 2. Tertip, cilt: 11, no: 6, s. 53-59.

daha önce işlendiği üzere amele pasaportu gibi 10 kuruşluk bir pasaport türü çözüm olarak ortaya çıkmıştır.

Memurlar için verilecek pasaportlar için nizamnamede hüküm olmadığından dolayı bunlara da 50 kuruş mukabilinde pasaport verilmiştir. Buna rağmen bazı dönemlerde istisnai olarak bedelsiz olarak verildiği de olmuştur.⁴⁴⁹ Hariciye Nezareti yabancı ülkelerde görevli memurlar için ücretsiz pasaport talebinde bulunmuş Şûrâ-yı Devlet ise bunun mümkün olamayacağını ve bu masrafın memurun harcırahından karşılanabileceğine hükmetmiştir.⁴⁵⁰

Ülke dışında görev yapacak memurlara 1911 yılından sonra süresiz ve bedelsiz olarak siyasi pasaport verilmesi kanunlaşmıştır.⁴⁵¹ Alınan karar bu tarihten sonraki yürürlüğe girecek Pasaport Kanunlarında da yer almıştır.

Pasaport harcı kuruş cinsinden hesaplanmış olsa da bunun ülkede kullanılan farklı para türleriyle ödendiği olmuştur. Pasaport harcının gümüş üzerinden alınmasında bir beis olmadığı Sicil-i Nüfus İdare-i Umumisi tarafından sual üzerine Edirne ve Selanik vilayetlerine bildirilmiştir. Burada aynı zamanda pasaport harcı 50 kuruş olarak alınıyor olsa da bunun mecdi dokuz kuruş olarak da alınabileceği iki vilayete tebliğ edilmiştir.⁴⁵²

3.1.9. Pasaportun Vize Edilmesi

Her üç nizamnamede de vize işlemlerinin ne şekilde yapılacağına dair hükümler mevcuttur. Vize işlemlerine yönelik yabancı ülke ve Osmanlı tebaası için farklı uygulamalar mevcuttur. Aynı zamanda vizenin ücreti ve süresi de pasaportun türüne göre farklılık göstermiştir.

İlk nizamnamenin ikinci 1884 ve 1894 düzenlemelerinin ise 11. maddeleri yabancıların vize prosedürlerini açıklamıştır. Buna göre Osmanlı ülkesine gelmek isteyen bir yabancı bulunduğu yerdeki Osmanlı sefir ya da şehbenderine pasaportunu vize ettirmesi gerekmektedir. Bulunduğu yerde Osmanlı sefir ya da şehbenderi yok ise geleceği güzergahta Osmanlı sefir ya da şehbenderi bulunduğu takdirde bunlardan birisine pasaportunu vize ettirebilecektir. Bunlardan hiçbir şart uymadığı takdirde ise mensup olduğu hükümetin vizesi kafi olacaktır. Ülkeden çıkışlara dair

⁴⁴⁹ BOA, ŞD. 2788/17, 13 Ramazan 1327 (30 Ağustos 1909).

⁴⁵⁰ BOA, ŞD. 2790/36, 9 Zilkade 1327 (13 Kasım 1909).

⁴⁵¹ BOA, MV.157/50, 18 Şevval 1328 (12 Ekim 1911).

⁴⁵² BOA, DH. SN.THR. 3/38, 30 Rebiülevvel 1328 (11 Nisan 1910).

ise ilk düzenlemenin 10. maddesi gereğince yabancı ülkelere gidecek kişi Dersaadet'te Liman Odası'na taşrada ise ilgili memura pasaportunu vize ettirmesi gerekmektedir. Son iki nizamnamede ise ülkeden çıkışlarda bu hizmetin nereden verileceğine dair bir açıklama mevcut değildir. Belgeler incelendiğinde bu hizmetin son iki nizamnamenin uygulandığı dönemde pasaport kalemleri ve nüfus idarelerince verildiği görülmektedir.

Osmanlı ülkesine geleceklerin pasaportlarının vize işlemlerinde şehbenderler talimatı ile Pasaport Nizamnamesi arasında farklılık olmasından dolayı şehbenderler talimatının ilgili pasaport düzenlemesi ile çelişen muhtelif maddelerinin feshedileceği Hariciye Nezareti tarafından bildirilmiştir.⁴⁵³

Vize muamelesi sadece Osmanlı Devleti'nce uygulana bir prosedür değildir. Örneğin Rusya, pasaportu vizesiz olan Osmanlı ve İran vatandaşlarının ülkesinde çalışmasına müsaade etmemiştir.⁴⁵⁴

Pasaportta vize işlemi, nizamname gereği olmasının yanında devletin hem kazancının zayi olmaması hem de ülkeye gelecek kişinin kayıt altına alınması bakımından ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Devlet zorunlu gördüğü hallerde vize işlemi vasıtasıyla istemediği şahıs veya grupların ülkeye girmesine engel olmuştur.

Rusya tebaasından Markaçoğlu'nun pasaportu vizesiz olduğundan Osmanlı ülkesine gelen yabancıların, pasaportlarını Pasaport Nizamnamesi hükümlerine göre vize ettirmeleri gerektiği şehbenderlere bildirilmiştir.⁴⁵⁵ Mürur tezkeresinin lağvedildiği dönemde pasaportun da istenilmemeye başlamasıyla idare tarafından ecnebi memleketlerinden gelen seyyahlardan pasaport ve şehbenderhane vizesinin aranacağı umumen tebliğ edilmiştir.⁴⁵⁶ Osmanlı ülkesine girişi yasak olan şahısların pasaportunun vize edilmesi ise yasaklanmıştır.⁴⁵⁷ Amerika'da bulunan Rumeli Hristiyan ahalisinden ülkeye dönmek üzere pasaport ve vize talep edenlere Sadaret, gerekli tahkikat yapıldıktan sonra uygun görülenlere bu evrakın verilebileceğini ifade etmiştir.⁴⁵⁸ Bulgaristan'da ellerinde ecnebi pasaportu olan serserilerin pasaportlarının

⁴⁵³ BOA, BEO.970/72688, 27 Muharrem 1315 (28 Haziran 1897).

⁴⁵⁴ BOA, MV. 109/17, 5 Safer 1322 (21 Nisan 1904).

⁴⁵⁵ BOA, HR.İD.41/87, 27 Ocak 1897.

⁴⁵⁶ BOA, DH.HMŞ. 15/35, 16 Zilkade 1328 (19 Kasım 1910).

⁴⁵⁷ BOA, DH. TMIK.M.37/67, 19 Rebiülevvel 1315 (21 Nisan 1904).

⁴⁵⁸ BOA, HR.TH. 290/77, 11 Eylül 1903.

vize edilmemesi Dâhiliye tarafınan Hariciye Nezaretine yazılmıştır.⁴⁵⁹ Bu yönüyle vize uygulaması muhtemel asayiş problemleri için önleyici bir uygulama olmuştur.

Vize işlemlerinin gerçekleşmesi için her şeyden evvel kişilerin muntazam bir pasaporta sahip olmaları istenmiştir. Yunanistan'ın Siklad Adalarından Osmanlı ülkesine gelmek isteyenlerden pasaport yerine belediye şehadetnamesini kullandıklarından vize işleminde asla bu belgenin kabul edilmemesi Şire Şehbenderliğine bildirilmiştir.⁴⁶⁰ Memalik-i Şahaneye girmek isteyen ecnebi tebaanın mensubu oldukları konsolosluklardan fakirliklerini gösterir belge aldıkları ve bu belgelerin pasaporta eşit tutularak parasız vize ettirilmesi hakkındaki taleplerine olumsuz yanıt Bağdat vilayetine yazılmıştır.⁴⁶¹ Osmanlı tebaasından olanların ise vize işlemlerinde pasaport sürelerinin dikkate alınması istenmiştir. Pasaportların bir sene için verilmiş olduğundan süresi geçen bu belgelerin vize edilmemesi vilayetlere tebliğ edilmiştir.⁴⁶²

Vize işlemlerinin imlasında hem Fransızca hem de Türkçe'nin kullanılması istenmiştir. Bundaki gerekçe ise vize işleminden sonraki süreçlerde dil sorununun yaşanıyor olmasıdır. Malta Şehbenderliği pasaport muamelelerini Türkçe ve Fransızca yapması konusunda uyarılmıştır.⁴⁶³ Rusya'dan Samsun'a gelen yolcuların pasaportlarının Fransızca sayfası yazılmadığından kişiler hakkında gerekli bilgilerin alınamadığı, bu pasaportların vize edilirken ise Türkçe olarak yazılması bu da olmazsa Fransızca kısmının doldurulması zarureti Petersburg Sefaretine tebliğ edilmesi istenmiştir.⁴⁶⁴ Zabtiye, Osmanlı şehbenderhanelerinden gönderilmekte olan pasaport koçanlarıyla vize muamelat evrakının Fransızca olmasından dolayı bunun muameleyi yavaşlattığından gereken önlemin alınması hususunu Hariciye Nezaretine iletmiştir.⁴⁶⁵

Yabancıların Osmanlı ülkesinden çıkışta bulundukları yerlerde kendi konsolosları yoksa bu kişilerin pasaport ve vize talepleri görüşülerek karara bağlanmıştır. Osmanlı idaresi bu konuda pasaport verilemeyeceğini ancak zaruret halinde ise bunların vize edilebileceğine karar vermiştir:

⁴⁵⁹ BOA, DH. MKT. 2882/96, 4 Receb 1327 (22 Temmuz 1909).

⁴⁶⁰ BOA, HR.TH. 383/79, 19 Mayıs 1888.

⁴⁶¹ BOA, DH.MKT.2206/64, 14 Muharrem 1317 (25 Mayıs 1899).

⁴⁶² BOA, DH. MKT. 1495/86, 7 Receb 1305 (20 Mart 1888).

⁴⁶³ BOA, HR. HMŞ. İŞO.228/11, 2 Ağustos 1325 (15 Ağustos 1909).

⁴⁶⁴ BOA, DH.TMIK.M. 74/82, 29 Rebiülahir 1317 (6 Eylül 1899).

⁴⁶⁵ BOA, ZB.338/30, 4 Kanunisani 1321 (17 Ocak 1906).

“Cevaben varid olan tezkerede Tebea-i ecnebiyeden her şahsın sıfat-ı tabiiyyetini mübeyyin bir pasaportu hamil olması tabii olup Memalik-i Şahane’ye esasen duhulü dahi muntazam bir pasaportu hamil olmak şartıyla mukayyit bulunduğuna göre konsolosu bulunmayan mahaldeki ecnebiye pasaport vermek meselesi mevzu’-i bahs olamayıp ancak konsolosu tarafından icra olunan vizenin konsolos bulunmayan mahallerde hükümet-i mahalliye tarafından vize edilmesi temin-i makamda kafi ve Pasaport Nizamnamesi’nin memalik-i ecnebiyeden gelenlerin Osmanlı şehbenderlerince vize muamelesine suret-i tabiiyetleri hakkındaki ahkamına dahi bilmukabele muvafık olacağı ve ecnebilik iddiasında bulunup yedinde pasaport bulunmayan eşhasın ise usulü şayan tetkik-i nazar olacağından bu gibilerin an asl tebadan olup olmadıkları cihetine dikkat edilmesi ve konsolosları her nerede ise andan bir pasaport ihtisaline kendilerinin davet olunması münasip görüldüğü İstişare Odası’ndan ifade kılındığı gösterilmiş ve şu mütalaa hükmü nizama ve muktezayı maslahatça muvafık bulunmuş olduğundan keyfiyetin ol vechle mezkur vilayetlere cevaben vilayet-i saire ile müstakilen idare olunan mutasarrıflıklara tamimen tebligatın Dahiliye Nezaretine havale ve Hariciye Nezaretine de malumat-ı itası tezekkür kılındı ol babda.”⁴⁶⁶

Öte yandan kafiye halinde gelenlere bir pasaport verilerek ayrı ayrı vize ücretlerinin alınması suretiyle vize işleminin yapıldığı örnekler de mevcuttur. İsviçre ahalisinden olup Kudüs’ü ziyaret edecek bir grubun hepsinde ayrı ayrı pasaport olmadığından umumi bir pasaporta herkesin isminin yazılacağı ve ayrı ayrı vize ücretinin ödeneceğinin Avusturya-Macaristan Sefareti tarafından istenmesi üzerine bu husus kabul edilmiş ve ilgili yerlere tebliğ edilmiştir.⁴⁶⁷

Ülkede yapılacak vize muamelesinin düzenli bir biçimde yapılabilmesi için gerekli idari önlemler de alınmıştır. Örneğin Beyrut Pasaport Kaleminde vize işlerinin aksamaması maksadıyla bu kalemin sürekli açık bulundurulmasına karar verilmiştir.⁴⁶⁸

3.1.10. Pasaportun Vize Süresi ve Ücreti

Pasaport vizesinin ücret ve süresine dair en tafsilatlı bilgi 1894 Pasaport Nizamnamesi’nde mevcuttur. Burada yer almasındaki gerekçeyi diğer

⁴⁶⁶ BOA, BEO. 1972/147890, 8 Şevval 1320 (31 Aralık 1902).

⁴⁶⁷ BOA, HR.TH.366/38, 23 Temmuz 1908.

⁴⁶⁸ BOA, DH.MKT. 291/65, 7 Rebiülahir 1312 (8 Ekim 1894).

düzenlemelerin uygulanmasında görülen eksikliklerin bu düzenlemede tamamlandığı şeklinde yorumlamak mümkündür. İlk nizamnamede vizenin ücret ve süresine dair açıklama bulunmazken ikincisinin 11. maddesinde vize harcının 20 kuruş olduğu belirtilmiş sonuncusunda ise bu ücret aynı şekilde kalırken süresi dolmayan pasaportların ücretsiz olarak vize edileceği açıklanmıştır. Yine bu sonuncusunun 13. maddesinde vize süresinin bir seyahate mahsus olduğu açıklandıktan sonra asayiş sorunlarının olmadığı dönemlerde bir ay içerisinde iki defa hududu geçmek zorunda olanların pasaportları altı ay olarak vize edileceği izah edilmiştir. Öte yandan son düzenlemede ilk kez Osmanlı ülkesindeki kutsal yerlerin ziyaretine yönelik vize harcından bahsedilerek 12. maddede Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ve Kudüs-i Şerif ile Atabat-ı Aliyat'a azimet edenlerin pasaport vizelerinden harç olarak 20 kuruş alınacağı fakirliklerini hükümetlerinden aldıkları belge ile tasdik edenlerden ise bu ücretin alınmayacağı yani meccanen vize edileceği belirtilmiştir.

Süresi geçmeyen pasaportların nüfus memurları tarafından beşer kuruş harç alınarak vize edileceği pasaport verme yetkisi olmayanların vize yetkisinin de bulunmadığı Serfiçe Mutasarrıflığına bildirilmiştir.⁴⁶⁹ Bu uygulama zaten bir sonraki düzenlemede yer almış ve ücretsiz hale gelmiştir. Müddeti dolmamış pasaportlardan yürürlükteki nizamnamenin 10. maddesi gereği bunların meccanen vize edileceği cevabı Erzurum vilayetinin telgrafla yönelttiği sual üzerine Dahiliye tarafından verilmiştir.⁴⁷⁰

Her ay Erzurum'dan Rusya'ya gitmek zorunda olan arabacı ve kiracı takımından olan kişilerden her defa vize harcı alınmaması için bu gibi olanların pasaportlarının da altı ay süre ile vize edilebileceği vilayete tebliğ edilmiştir.⁴⁷¹ Bu tür vizelerdeki gerekçe tamamen geçim amacıyla hududu geçmek zorunda olanların her defasında ücret ödemesini önlemek gayesini taşımaktadır. Vilayete verilen cevapta yürürlükteki Mürur Nizamnamesi'nin altıncı maddesi emsal olarak gösterilmiş ve burada vilayet haricine emanetçiler gibi sık çıkmak durumunda olanların kayıt işlemlerinin her defasında değil altı ayda bir yapıldığı da gerekçe gösterilmiştir.

Yanya vilayetinden yazılan tahriratta Yunanistan sefaretince Osmanlı tebaasına tanınan altı aylık vize uygulamasından ihtiyaç halinde kendi tebaaları için

⁴⁶⁹ BOA, DH.MKT. 1362/31, 28 Zilkade 1303 (28 Ağustos 1886).

⁴⁷⁰ BOA, DH. MKT. 744/15, 3 Cemaziyelevvel 1321 (28 Temmuz 1903).

⁴⁷¹ BOA, DH. MKT. 1557/40, 17 Safer 1306 (23 Ekim 1888).

uygulanması talebi de olmuştur.⁴⁷² Mevcut nizamnamenin sadece Osmanlı tebaası için geçerli olduğu ecnebi tebaaya şumulünün olmadığı daha sonra bu vilayete bildirilecektir.⁴⁷³

Yürürlüğe giren son düzenlemenin 13. maddesinde asayiş sorunlarının olduğu dönemlerde altı aylık vize uygulamasının askıya alınacağı belirtilmiş ve bu ilgili hükmün uygulandığı dönemler de olmuştur. Her gün beş defa Narda'dan Topalati'ndaki bağ ve portakal bahçelerine gitmek zorunda olanlara sadece Narda'ya yirmi dakika mesafede bulunan Topalti için altı aylık vize verilebileceği, bunun dışındaki yerler içinse normal vizenin uygulanacağı kararı alınmıştır. Yunanistan sınırı için alınan bu karar daha sonra Yanya vilayetinin isteği ve Şûrâ-yı Devletin kararı ile asayiş sorunlarının kalkması üzerine yeniden altı aylık vize uygulamasına geçilmiştir.⁴⁷⁴

Semenli yani normal pasaportun vize ücreti son iki nizamnameye göre yirmi kuruş olarak belirlenmiştir. Semensiz pasaporttan ise zaten bir ücret alınmamıştır. Amele pasaportunun süresi ve ücreti bunların her ikisinden de ayrılmıştır. Amele pasaportlarından İran ve Yunanistan için karadan gidenlerden bir kuruş vize harcı alınmıştır.⁴⁷⁵ Bundan kısa süre sonra İran ve Yunanistan'a karadan gidenlerin vize ücretlerinde yeniden düzenleme yapılmıştır. Karadan Yunanistan'a ve İran'a gidecek olan Osmanlı tebaasından amele ve işçilere verilecek pasaportlardan daha önceden bir kuruş vize harcı alınırken bunun beş kuruşa çıkarılmasına, aynı zamanda amele ve işçilerin yanı sıra katırcı ve deveci gibi buralara yük taşıyan kişilerle sınır civarındaki köylülerin de bu vize tarifesine bağlı oldukları ve vize sürelerinin de altı ay olduğu kararlaştırılmıştır.⁴⁷⁶ Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi daha önce vermiş olduğu kararda deniz yolu ile Yunanistan ve İran'a gidecek ameleden beş kuruş vize harcı alınacağına karar vermiştir.⁴⁷⁷ Daha sonraki düzenleme bu devletlere gidecek amelelerin kara ya da deniz ayırt etmeden vize ücretlerini denk hale getirmiştir.

⁴⁷² BOA, HR. HMF.İŞO. 26 Şevval 1307 (15 Haziran 1890). Belge üzerindeki tarih 26 Şevval 1326/21 Kasım 1908.

⁴⁷³ BOA, DH.MKT. 2682/62, 19 Zilkade 1326 (13 Aralık 1908).

⁴⁷⁴ BOA, ŞD. 2685/13, 29 Safer 1316 (19 Temmuz 1898).

⁴⁷⁵ BOA, HR. HMF. İŞO. 176/13. 1 Receb 1308 (10 Şubat 1891).

⁴⁷⁶ BOA, BEO, 317/23774, 18 Cemaziyelevvel 1311 (27 Kasım 1893).

⁴⁷⁷ BOA, HR. HMF. İŞO. 176/16, 10 Şaban 1308 (21 Mart 1891).

Pasaport uygulamasında ilk kabul edilen 1911 tarihli Pasaport Kanunu'nun yedinci maddesinde vize konusu ile ilgili ücretler tamamen açıklığa kavuşturulmuştur.⁴⁷⁸ Buna göre elli kuruşluk pasaportlardan 10 ve 10 kuruşluk pasaportlardan iki kuruş vize harcı alınırken meccanen verilen pasaportlardan vize harcı alınmamıştır. Burada ise pasaport vize ücreti beşte bir oranında belirlenmiştir. Bu oran daha sonra yürürlüğe giren Pasaport Kanunlarında da korunmuştur.

Son Pasaport Nizamnamesinde Osmanlı ülkesinde bulunan kutsal yerlere yabancıların yapacakları ziyarette 20 kuruş harç ödemeleri gerektiği açıklanmıştır. Fakir hallerini hükümetleri tarafından bir belge ile ispatlarında bu işlemin meccanen yapılacağı ifade edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak çok geçmeden değişikliğe gidilmiş Hac için Hint ve Orta Asya'dan gelenlere bu ücret altı kuruş olarak belirlenmiştir.⁴⁷⁹ Böyle bir indirimde söz konusu yerlerdeki halkın fakirliğine dikkat çekilmiştir.

3.1.11. Pasaport Alan Kişilere Ait Listelerin Gönderilmesi

Mevcut düzenleme metinlerinde bu uygulamaya yönelik bir açıklama bulunmamaktadır. Uygulama tamamen başta Ermeniler olmak üzere ayrılıkçı faaliyette bulunan grupların izini sürmek maksadıyla getirilmiş güvenlik odaklı bir karar olmuştur. Bir ay zarfında vilayetlerden pasaport verilen kişilerin isimlerini ve nereye gittiklerini havi listenin Zabtiye Nezaretine gönderilmesi istenmiştir. Bunun yanı sıra sefir ve şehbenderlerden de listenin gönderildiği olmuştur. Böylece şahısların nerelere gittiğinden idare haberdar olmuş ve bu bilgiler bir merkezde toplanabilmiştir. Bu uygulamanın diğer ilave prosedürler gibi İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ortadan kalktığını söylemek mümkündür.

Uygulamanın başlangıcı 1898 yılındaki iradeyle olmuş, karar sadaret tarafından Dahiliye Nezaretine şu şekilde tebliğ edilmiştir:

“ Vilayet-i şahaneden pasaport alarak memalik-i ecnebiyeye gidenler hakkında her ay nihayetinde vilayatdan Zabtiye Nezaret-i behiyyesine birer cedvel irsali muceb-i muhsenat olacağından ana göre icab edenlere tebliği keyfiyet olunması şerefsudur buyrulan irade-i seniyye cenab-ı cihanbani iktiza-yı aliyyesinden bulunduğu Mabeyn-i Hümayun-u Mülukane Baş Kitabet-i Celilesinden ba tezkere-i hususiye

⁴⁷⁸ *Düstur*, 2. Tertib, cilt: 3, no: 155, s.462-467.

⁴⁷⁹ BOA, BEO.711/53270, 16 Cemaziyelevvel 1313 (4 Aralık 1895).

*işar kılınmış olmağla ber mantuk-ı emr ü ferman-ı hümayun ifa-yı muktezasına himmet buyrulması.”*⁴⁸⁰

Bu karar daha sonra ilgili vilayetlere Zabtiye Nezareti tarafından tebliğ edilmiştir.⁴⁸¹

Bu doğrultuda vilayetler pasaport verilen şahısların listelerini aylık olarak göndermişlerdir. Rumî 1318 senesi Kanunievvelinde (14 Aralık 1906- 13 Ocak 1907) yabancı ülkelere gitmek için Beyrut’tan pasaport alanların listesini içeren cetvel Dahiliye tarafından Zabtiye Nezaretine gönderilmiştir.⁴⁸² Rumî 1322 senesi Haziran ayında (14 Haziran-13 Temmuz 1906) Hüdavendigâr vilayeti Nüfus Nezaretince pasaport verilenlerin listesi de Zabtiye Nezaretine bildirilmiştir.⁴⁸³

Bu listeler bazen Hariciye Nezaretine Dahiliye tarafından gönderilmiştir. Sivas vilayetine bağlı Amasya ve Karahisarşarki sancaklarından Rumî 1319 senesi Haziran ayında (14 Haziran-13 Temmuz 1903) yabancı ülkelere gidenlerin listesi Dahiliye Nezaretine takdim edilmiştir. Dahiliye ise bu listeyi Hariciye Nezaretine de göndermiştir. Listede belirtilen ay zarfında beş kişinin Rusya’ya gitmek için pasaport aldığı ve bunlardan ikisin Rum üçünün ise Müslüman olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸⁴ Bu husustaki diğer bir örnekte ise Sünne Şehbenderliği tarafından pasaport verilerek Dersaadete azimet edenlerin listesi Zabtiye Nezaretine bildirilmiştir.⁴⁸⁵

Bunların yanında şehbenderliklerden pasaporta dair tüm işlemler için listelerin istendiği de olmuştur. Rumî 1314 (13 Mart 1898- 12 Mart 1899) senesi zarfında Kirmanşah Başşehbenderliğince kaç pasaport verildiği ve bu pasaportların nereler için alındığı, bunların ne kadarının ücretli ne kadarının ise ücretsiz olduğu ve nerelere ne kadar vize işlemi yapıldığına dair tafsilatlı bir liste talep edilmiştir.⁴⁸⁶

3.1.12. Pasaport Kontrolü

Pasaportun kontrolünün yapılması pasaporta dair nizamname hükümlerine uyulup uyulmadığının gözlemlenebileceği en önemli aşamadır. İdare bu yüzden pasaport kontrollerini çok sıkı tutmaya çalışmıştır. Kontrollerin ortadan kalkması veya bir zafiyete uğraması ise devlet açısından kazancın azalması asayiş problemlerinin

⁴⁸⁰ BOA, BEO. 1136/ 85183, 16 Muharrem 1316 (26 Haziran 1898).

⁴⁸¹ BOA, ZB. 588/31, 13 Ağustos 1314 (25 Ağustos 1898).

⁴⁸² BOA, DH. MKT. 657/67, 26 Zilkade 1320 (24 Şubat 1903).

⁴⁸³ BOA, ZB.318/ 76, 8 Eylül 1322 (21 Eylül 1906).

⁴⁸⁴ BOA, HR. TH. 290/59/2, 9 Eylül 1903. Bkz. Ek: 27.

⁴⁸⁵ BOA, ZB. 381/ 53, 26 Nisan 1323 (9 Mayıs 1907).

⁴⁸⁶ BOA.HR. TH. 224/87, 1 Nisan 1889.

artması anlamına gelmektedir. Kontrollerde kişilerin muntazam bir pasaportta sahip olmaları istenmiş buna sahip olmayanlara ise gerekli cezai muamele yapılması için işlem başlatılmıştır.

Düzenlemelerde pasaport kontrolünün yapılmasına yönelik hükümler hemen hemen aynıdır. Buna göre ilk nizamnamenin üçüncü, ikincisinin 13. sonuncusunun ise 15. maddeleri yabancı ülkelerden Osmanlı ülkesine gelen herkesin karadan gelmiş ise hudutta, deniz yolu ile gelmişse de limanda ilgili memura pasaportunu ibraz etme zorunluluğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda her üç nizamnamenin birinci maddeleri de Osmanlı ülkesinden yabancı ülkelere gideceklerin pasaport almak zorunda olduklarını hükme bağlamıştır. Ayrıca ilk düzenlemenin 11. maddesinde gemi kaptanlarına ayrı bir görev yüklenmiştir. İlgili madde gereği ülkeye getirilecek ve ülkeden götürülecek yolcuların ellerinde usulüne uygun ve hükümet-i belde tarafından vizeli bir pasaporta sahip olmalarını kaptanlar kontrol edeceklerdir. Yine metnin 16. maddesine göre kişilerin icabı durumunda sorulduğunda pasaportlarını, liman memurları, zabtiye memurları ile karantina hademelerine ibrazı zorunlu tutulmuştur.

İdare, pasaport kontrollerinin ihmal edildiği veya zaafa uğratılan bir durumda anında müdahale etmiş ve ortaya çıkan usulsüzlüğe meydan vermemeye çalışmıştır. Bu durumun bazan vatandaşlar açısından çok sıkıcı bir hal aldığı görülmektedir.⁴⁸⁷

Diğer yandan kontrollerin kusursuz işlemesi için gerek işlerin ihmal edilmesi gerekse de memurların görevlerini tam olarak yapmadığı yerlerde gerekli girişimlerle işleyişin devamı sağlanmıştır. Usulsüz pasaportla gelenler, pasaportsuz ülkeye girip çıkanlar, yabancı dil bilen memur eksikliği, memurların görevlerini tam olarak ifa etmemesi, kendilerine ayrıcalık tanınmadığı halde ayrıcalık isteyen ecnebilerin

⁴⁸⁷ Burada verilen 1898 yılına ait hatırat pasaporta yönelik olmasa da seyahat belgelerinin kontrolünde nasıl bir uygulama olduğunu göstermesi bakımından önemlidir ve pasaport kontrollerini de bundan ayrı düşünmemek gerekir. “Cumartesi istanbul’a geçtim, tezkere kaydettirdim, tekrar Üsküdar’a avdetle eşyayı aldım, kayığa binerek rıhtıma geldim, tezkere tekrar muayeneden geçti. Aman bu tezkere muayenesi. Polislere “vur dedik mi öldürür” darb-ı meseline ma-sadaktır. Benden ne olur, kalıbıma kıyafetime bak, tezkereme bak. Hayır “ne için geldin” “kaç gün duracaksın” “nerede misafir olacaksın” “hane numarası kaç” bazen kızarım, “tebdil-i saltanat için geldim, birini indirip ötekini çıakracağım” deyivereğim gelir amma çoluk çocuğu düşünürüm, sabretmeye mecbur olurum. Her neyse saatlerce iki üç katip midir, polis midir, mız mız mız kaydettiler, tezkere aldık.” Şeyh Mehmed Şemseddin Mısıri, Niyazi-i Mısıri’nin İzinde Bir Ömür Seyahat Dildar-ı Şemsî, Haz: Mustafa Kara-Yusuf Kabakçı, Dergah Yayınları, İstanbul 2010, s.69.

tutumu kontrollerde yaşanan ve idareye yansıyan belli başlı problemler arasında gösterilebilir.

Beyrut sahillerinden giriş yapan ecnebilere pasaport aranılmaması uygulamasının Pasaport Nizamnamesi üzerinde yapılmakta olan değişiklik çalışmalarından kaynaklandığının anlaşıldığı, ancak yenisi yürürlüğe girene kadar eskisinin kurallarının geçerli olduğu tebliğ edilerek kontrollerde pasaporta dikkat edilmesi istenmiştir.⁴⁸⁸ Bingazi'ye giden İspanya bandıralı Liyane adlı tüccar vapurunda yanlarında tezkere ve pasaport olmadığı halde yakalanan yolcuların Trablusşam, Mersin, Arapkir, Harput vesair mahallerden Amerika'ya gitmek isteyenler olup Mersin'den vapura bindikleri buna binaen Mersin civarında güvenliğin daha iyi sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması Dahiliye tarafından Bahriye Nezaretine bildirilmiştir.⁴⁸⁹

Osmanlı limanlarına gelen yolcuların şehbenderhaneden vize edilmiş pasaport taşımaları gerektiğinden vapur kumpanyalarına bu zorunluluk bildirildiği halde, Felemenk yolcular nizamnameye uymak istememiş, Felemenk ve İngiliz yolcularından bazılarının kendilerini gemici taifesinden gösterdikleri bunun yanında İngiltere'den gelen gemilerde ise Ermeni hafiyelerin olabileceğinden bu hususlara kontrollerde gereken ihtimamın gösterilmesi gerektiği ilgili vilayetlere tebliğ edilmiştir.⁴⁹⁰

Görevli memurların işlerine gereken ihtimamı vermeyişi hem idareyi hem de yolcuları rahatsız etmiştir. Usulsüz geçişlerden dolayı idare mali yönden ve asayiş açısından zafiyete düşmüş işlerin yavaşlamasından dolayı ise yolcular mağduriyetler yaşamıştır.

Yunanistan'a göç edip aslen Dışkatli olanların tebdili kıyafet ile Hudud-ı Hakani'yi tecavüz ettiklerinden sınırda ihmali görülen pasaport memurları hakkında gereken işlemin yapılması istenmiştir.⁴⁹¹ Narda Köprüsü'ne bir pasaport memuru koyup pasaportsuz ahalinin salıverilmemesine ilişkin tebligatına aykırı davranarak hazinenin zarara uğramasına sebep olan Loros Kaymakamı Faik Bey ve Nüfus memurunun azli ile zayi olan pasaport harcının tespit edilerek kendilerinden tazmin

⁴⁸⁸ BOA, DH. MKT.1666/130, 19 Safer 1307 (15 Ekim 1889).

⁴⁸⁹ BOA, DH. MKT. 2016/55, 9 Rebiülahir 1310 (22 Ekim 1892).

⁴⁹⁰ BOA, DH. TMIK.M. 18/48, 5 Cemaziyelevvel 1314 (12 Ekim 1896).

⁴⁹¹ BOA, DH. MKT. 2172/14 17 Şevval 1316 (28 Şubat 1899).

ettirilmesi Yanya vilayetine tebliğ edilmiştir.⁴⁹² Yalta'da sahte pasaport bulundurmaktan dolayı yakalanarak Sivastopol şehbenderliğine teslim edilenlerin verdiği ifadeler doğrultusunda Trabzon'da pasaport sahteciliği yapanların tespiti ile sahilde bu tür dikkatsiz davranan memurlar hakkında gereken işlemin yapılması Dahiliye Nezaretince Trabzon vilayetinden istenmiştir.⁴⁹³ Tüm vilayetlerden kaçak yolculara engel olunması için, pasaportların imlasında eşkale dikkat edildiğinden iskele komisyonlarıyla polis memurlarının da özellikle pasaport muayenesinde dikkatli olmaları istenmiştir.⁴⁹⁴

Şark Demiryollarından gelen mektupta Kosova vilayetindeki Zibefçe İstasyonunda yapılan pasaport kontrollerinde 20 dakikadan fazla gecikmelerin yaşandığından pasaport kontrollerinde daha seri davranılması gerektiği Sicil-i Nüfus İdare-i Umumisi'nce Kosova vilayetine yazılmıştır.⁴⁹⁵ Sirkeci Serkomiseri Mustafa ve pasaport memurları Edmun ve Kerim Efendilerin akşamdan sonra Edirne treni ve diğer Avrupa trenlerinin Sirkeci istasyonuna geldiklerinde vazifeleri başında bulunmadıklarından kendilerine tembihatın yapılarak aynı hareketin tekrarı olursa gerekli malumatın bildirilmesi Zabtiye Nezaretinden Polis Müdüriyetine yazılmıştır.⁴⁹⁶

Pasaport kontrollerinde memurların aşırıya kaçıp yolculara nezaket dışı davranışları olduğunda bu memurlar hareketlerinin tekrar etmemesi hususunda idare tarafından uyarılmışlardır.

Trablusgarp'ta bulunan İngiltere konsolosunun buradaki pasaport memurlarının Pasaport Nizamnamesi ahkâmının uygulanmasında zorluk çıkardıklarına dair Hariciye Nezaretine muhtıra verilmiş, Trablusgarp valisi ise herhangi bir güçlük çıkartılmayıp nezaket ve ihtirama dikkat edildiği ama her şeye rağmen yine ilgili memurların uyarıldığını Sadarete bildirmiştir.⁴⁹⁷

Servet-i Fünûn Gazetesi'nin 19 Ekim 1908 tarihli sayısında aynı zamanda bu derginin sahibi ve müdürü olan Ahmed İhsan, "Avrupa'dan Gelirken" başlıklı makalesinde Osmanlı Devleti ile diğer ülkelerdeki pasaport kontrollerini karşılaştırmış ve ülkede yapılan uygulamayı eleştirmiştir:

⁴⁹² BOA, DH. MKT. 1363/44, 4 Zilhicce 1303 (3 Eylül 1886).

⁴⁹³ BOA, DH. MKT. 1392/28, 18 Rebiülahir 1304 (14 Ocak 1887).

⁴⁹⁴ BOA, DH. MKT. 560/72, 11 Cemaziyelahir 1320 (15 Eylül 1902).

⁴⁹⁵ BOA, DH. SN. THR. 5/122, 8 Cemaziyelevvel 1328 (10 Mayıs 1910).

⁴⁹⁶ BOA, ZB. 383/46, 9 Mayıs 1324 (22 Mayıs 1908).

⁴⁹⁷ BOA, BEO. 1879/140873, 29 Rebiülevvel 1902 (6 Temmuz 1902).

“Bulgaristan’ı on saatte bir baştan bir başa kat eden katarımız nısfülleyde Cisir-i Mustafa Paşa’ya muvasalat eyleyecek idi. Katarın baş kondüktörü yolcuların yanına gelip herkesin pasaportunu iade eyliyordu. Ve diyordu ki: “Türkiye hududuna geliyoruz pasaportları lütfen alınız.”

Yolcular diyorlardı ki: - Bu neden? Pasaport Macaristan’dan beri sizde duruyor, hudutlardan mesela Sırbıye’de Bulgaristan’da siz gösteriyorsunuz, biz meşgul olmuyoruz. Osmanlı memleketinde idare-i ahrarane var iken gece yarısı kalkıp biz mi pasaport göstereceğiz?

– Maatteessüf öyle efendim. Bu muhavere bittabi muceb-i merakım oldu. Vakia Sırbistan’a ve Bulgaristan’a girerken Tren’e gelen pasaport ve gümrük memurlarıyla yalnız kondüktörler meşgul olmuş, yolcular katıyen rahatsız edilmemiş idi.

Ashab-ı namusu iz’ac ve erbab-ı müsavinin hareketini teshilden başka bir şeye yaramadığından dolayı bugün dünyanın medeni memalikinde kamilen mülga olan pasaport muamelesinin biz kaldırılmasını beklerken Sırlar ve Bulgarlar kadar seyyahine teshilat gösteremediğimize müteessif olarak nısfülleyli bekledim.”

Yazının devamında Ahmed İhsan pasaport ve gümrük kontrolü için giren memurların giyimlerinin muntazam davranışlarının ise çok nazik olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra pasaport kontrolü yapan memurun yanına yaklaşp: *“-Efendi, muameleniz gayet edibane ve güzel. Lakin şu gece yarısı adam uyandırmak iyi değil. Sırbistan ve Bulgaristan tarzında kondüktöre müracaatla pasaportları ve furgonda eşyayı görüp dai-i iştibah bir şeye tesadüf edince o zaman şüpheli uyandırılarak yalnız o rahatsız edilse olmaz mı?”* şeklinde memura sormuştur. İlgili memur da budurumdan kendisinin de büyük rahatsızlık duyduğunu ve merciine bu usulden vageçilmesi için yazdığını ifade ettikten sonra kendisine, Edirne Nüfus Nazırı Ali imzasıyla verilen 31 Temmuz [1]324 (13 Ağustos 1908) tarihli *“Kemaşisabık muamele ifası lazım gelir.”* cevabını göstermiştir. Ahmed İhsan’ın yazısı *“Böyle hal idare-i sabıkaya göre emir veren memurlardan kurtulamayacak mıyız? Merciinden istizah eylerim.”* şeklinde son bulmuştur.⁴⁹⁸

⁴⁹⁸ Ahmed İhsan, “Avrupadan Gelirken”, *Servet-i Fünûn Gazetesi*, numara: 129, Dersaadet, 6 Teşrinievvel 1324 (19 Ekim 1908), s.3.

Dahileye Nezareti, Ahmet İhsan Bey'in yazısı üzerine harekete geçmiş ve yazılan makaleye konu olan bu gibi şikayetlere meydan verilmemesi için Edirne vilayetine uyarıda bulunmuştur.⁴⁹⁹

Bulgaristan'dan Osmanlı ülkesine gelecek eşhas-ı şerire olarak nitelendirilen eşkıyanın ülkeye girişini önlemek için pasaport memurlarının kontrollerde güçlük çıkarıp ahaliye şiddet uygulamaları üzerine yine Edirne vilayeti uyarılmış⁵⁰⁰ daha sonra ise Zabtiye Nezaretince pasaport kontrollerinde bu gibi hallerin men'ine dair bir genelge yayımlanmıştır.⁵⁰¹

Bazı dönemlerde kontrol işlerinin yapılabilmesi için memur ihtiyacı zuhur etmiştir. Yabancı dile aşina olan memurlar işin doğası gereği kontrollerde istihdam edilmeye çalışılmıştır.

Avusturya ve diğer ecnebi ülkeler ile İşkodra arasında seyahat eden yolcuların tezkere ve pasaportlarını muayene edip Karadağ'dan pasaportsuz olarak ecnebi memleketlere gidenleri ayırt ederek geliş gidiş kolaylığı sağlamak üzere gümrük iskelesinde memur istihdam edilmesi talebi Dahiliye Nezareti tarafından Sadarete yazılmıştır.⁵⁰² Yanya ve İşkodra Vilayetleri sahilindeki karakol sayısının artırılması ve gemiyle gelecek yabancıların hüviyet ve pasaportunu kontrol etmek için lisana aşina pasaport memuru istihdamı istenmiştir.⁵⁰³

Bazı zamanlar kontrollerde yabancı dil bilen personelin istihdamı mali gerekçelerle kabul edilmemiştir. Konya vilayetine bağlı Teke sancağına deniz yolu ile birçok yabancı gelmesinden dolayı Türkçe ve Fransızca bilen bir pasaport kontrol memuru talep edilmiş durumu değerlendiren Şûrâ-yı Devlet Dahiliye Dairesi bu görevi zabtiye ve nüfus memurlarının yaptığını buraya böyle bir memurun atanmasının diğer yerler için de emsal teşkil edeceğinden yeni masrafın açılmaması gerekçesiyle Teke sancağının talebi reddedilmiştir.⁵⁰⁴ İdare zor durumda kaldığında ise yabancı dil bilen başka alandaki memurları kontrollerde kullanarak bu mücbir durumu çözmeye çalışmıştır. Mersin iskelesinde görevli nüfus memuru ve komiserinin ecnebi lisanı bilmediklerinden dolayı pasaport kontrollerinde güçlük çektiklerinden tetkiki lazım gelen pasaportlar için bir memur istihdam edilemeyeceği

⁴⁹⁹ BOA, DH. MKT. 2647/42, 9 Şevval 1326 (4 Kasım 1908).

⁵⁰⁰ BOA, DH. MKT. 2881/18, 2 Receb 1327 (20 Temmuz 1909).

⁵⁰¹ BOA.ZB.604/50, 9 Temmuz 1325 (22 Temmuz 1909).

⁵⁰² BOA, DH. MKT. 2137/90, 8 Receb 1316 (14 Kasım 1898).

⁵⁰³ BOA, BEO. 2476/185568, 28 Şevval 1322 (5 Ocak 1905).

⁵⁰⁴ BOA, DH. MKT. 1459/88, 15 Safer 1305 (2 Kasım 1887).

bu pasaportların ecnebi lisanı bilen Mersin karantina tabibince kontrol edilmesinin uygun olacağı Adana vilayetine bildirilmiştir.⁵⁰⁵

Sırp ahalisinin hudutta pasaport kontrolü esnasında yaptığı hareketlerin haysiyet kırıcı olduğundan buraya lisan bilen bir memurunun konulması gerektiği Selanik Fırkası Kumandan-ı evveli Ali Rıza tarafından Mabeyn'e bildirilmiştir.⁵⁰⁶ Cısr-i Mustafa Paşa İstasyonu'nda yabancı dil bilen polis bulunmadığından pasaport muamelatının iyi yapılamadığı ve uygun bir maaşla yabancı dile vakıf üçüncü bir komiserin tayin edilmesi gereği Zabtiye Nezaretine Dahiliye Nezareti tarafından yazılmıştır.⁵⁰⁷

Deniz yolu ile yapılan seyahatlerde Osmanlı limanlarına gelen gemilerden ayrıca karantina belgesinin talep edildiği de olmuştur. Burada belge kişilere değil gemiye aittir. Yani gemideki yolcuların pasaportu muntazam olsa dahi geminin karantina belgesine sahip olmayışı yolcuların karaya çıkmasına engel olmuştur. Rusya'da bulunan Novoroski Şehbenderliği Osmanlı limanlarına bu şehirden gelecek Osmanlı ve yabancı gemilerden sıhhiye patentası⁵⁰⁸ aranması gerektiğini Hariciye Nezaretine bildirmiştir. Bu durum daha sonra Dahiliye, Zabtiye ve Sıhhiye nezaretlerine de tebliğ edilmiştir.⁵⁰⁹

3.1.12.1. Pasaport Kontrol Noktaları

Üç nizamnameye göre de pasaport kontrol noktaları Osmanlı ülkesine dahil olunacak yerlerin başladığı yerlerdir. Kara yolu ile geliniyor veya çıkılıyorsa hututtaki kapılar deniz yolu ile geliniyor veya çıkılıyorsa bunlar limanlar veya iskelelerdir. İlgili düzenlemelerde yer almamış olsa da demiryolu kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber bunlara tren istasyonları da dahil olmuştur. Elbette sınırdaki tren istasyonlarını da kara sınırındaki kapılarla birlikte görmek mümkündür. Demiryolu ile yapılan seyahatlerde istasyonlardaki kontrollerin gecikmelere neden oluşu bu kontrollerin seyahat esnasında tren içerisinde yapılması uygulamasını da başlatmıştır. Bu bakımdan dört kontrol noktasından bahsetmek mümkündür.

⁵⁰⁵ BOA, DH. MKT. 1373/84, 22 Muharrem 1304 (21 Ekim 1886).

⁵⁰⁶ BOA, YPRK.ASK.47/77, 9 Zilkade 1305 (9 Temmuz 1888).

⁵⁰⁷ BOA, ZB. 18/55, 5 Kanunievvel 1315 (17 Aralık 1899).

⁵⁰⁸ BOA, A}M.286/41/1, 10 Şubat 1309 (22 Şubat 1894). Sıhhiye Patentası, Karantina Tezkeresi olarak da geçmektedir. Bkz. Ek: 28.

⁵⁰⁹ BOA, DH. MKT. 1775/141, 14 Rebiülevvel 1308 (28 Ekim 1890).

Ayrıca, İkinci nizamnamenin 18. üçüncünün ise 19. maddeleri Osmanlı Devleti'nde karadan ve denizden yolcu nakledenlerin pasaport muayenesi için belirlenen yerler haricinde yolcu getirip götürmeleri yasaklanmıştır. Düzenlemerin bu maddeleri kontrol noktalarının idare tarafından belirleneceğini açık bir şekilde işaret etmiştir.

3.1.12.1.1. Limanlar ve İskeleler

Denize kıyısı olan yerler diğer devletlere açılan birer kapı hüviyetini taşımaktadır. Bu bakımdan dönemin şartlarına bağlı olarak ülkeye giriş çıkışlar çoğunlukla deniz yolu ile olduğundan liman ve iskeleler pasaport kontrolü açısından daha fazla öneme sahip olmuştur. Deniz aşırı ülkelere gitmek isteyen kişiler öncelikle İstanbul, İzmir, Bursa, Trabzon, Samsun, Mersin, Beyrut gibi liman şehirlerine gelerek buradan ülkeyi terk etmişlerdir. Aynı şekilde ülkeye dönüşlerde de bu usul ve güzergâhlar kullanılmıştır. Bu bakımdan liman şehirlerinin pasaport trafiği diğer yerlere göre çok daha fazla olmuştur. İstanbul'un başkent olması ve deniz bağlantısının oluşu yabancı ülkelerle ilave bir seyahat yoğunluğunun yaşanmasına yol açmıştır. Burası için münhasıran *Dersaadet Limanına Vürud Edecek Yolcuların Pasaport ve Tezkerelerinin Muayenesine Dair Talimat*"⁵¹⁰ layihası mevcuttur. Bu layiha dahi yoğunluğun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Talimatın birinci maddesinde Dersaadet'te yolcuların gelip gidecekleri iskeleler tayin edilmiştir. Burada *Tophane* ve *Sirkeci* iskeleleri tayin edilerek hariçteki yerlerden geliş - gidişler yasaklanmıştır.

Pasaport idaresinde tetkik edilen salnamelerden de görüleceği üzere pasaport memurlarının bulunduğu yerler çoğunlukla liman şehirleri veya iskelesi bulunan kazalar olmuştur. Yoğunlukların artması durumunda ise buralara yeni memurlar görevlendirilmiş veya pasaport hususunda vilayetin talebiyle yeni birimler teşekkül edilmiştir.

Beyrut şehrinin günden güne büyümesinden dolayı nüfus idaresi heyeti pasaport ve vize muamelatının ifasına yetişememiş bu yüzden iskelede bir pasaport idaresinin teşekkülü talep edilmiştir. Bu talep Şûrâ-yı Devlet Dahiliye Dairesi tarafınan kabul edilmiştir.⁵¹¹ Trabzon iskelesinde mürur ve pasaport işlemlerinin çokluğu nedeniyle maaşı nüfus hasılatından ödenmek üzere aylığı iki yüz kuruş maaşla Fransızcaya

⁵¹⁰ BOA.Y.A.RES.33/19/4, 2 Receb 1303 (6 Nisan 1886) Belge üzerindeki tarih 5 Zilhicce 1302 (15 Eylül 1885).

⁵¹¹ BOA, DH. MKT. 378/47, 28 Zilkade 1312 (23 Mayıs 1895).

aşına bir memur istihdamı talep edilmiş bu istek de Şûrâ-yı Devletin ilgili dairesince uygun görülerek sadarete havale edilmiştir.⁵¹²

Bunun yanı sıra memur talebi her zaman olumlu karşılık bulmamıştır. Draç sancağındaki iki iskelede pasaport ve tezkere memuru gibi bir şey bulunmadığından bir takım ecnebilerin pasaportsuz gelip gitmelerinden dolayı buralara pasaport memuru talep edilmiş Şûrâ-yı Devlet pasaport kontrollerinin zabıtada olduğunu gerekçe göstererek buralara istenilen istihdamın yapılamayacağına karar vermiştir.⁵¹³

İskelelerde pasaport kontrollerinin yapılabilmesi için mekan sıkıntısının yaşandığı da olmuştur. Trablusgarp İskelesi'nde yolcuların ve eşyalarının polis ve pasaport memurlarıyla rüsumat arayıcıları tarafından kontrolü için bir muayenehanenin yapılması talep edilmiştir.⁵¹⁴

Sahillerde kaçak geçişlerin arttığı bölgelerdeki iskelelerde İskele Komisyonları kurulmuş bunlar pasaport kontrollerinde etkin rol alarak kaçak geçişleri önlemeye çalışmışlardır. İskele Komisyonları Askeriye ile Zabtiye ve Dahiliye nezaretlerinden seçilen memurlardan oluşmuştur. İhtiyaç görüldüğü iskelelerde idarece teşekkül edilmiştir. Mersin, İskenderun ve Beyrut iskelelerinde olduğu gibi Draç, Preveze, İzmir ve Selanik iskelelerinde de bir komisyon kurulması için cihet-i askeriye ile Dahiliye ve Zabtiye nezaretlerinden memur seçilmesi Sadaret tarafından istenmiş ve bu hususta komisyonda görev alacaklardan Amerika'ya firarın engellenmesi özellikle istenmiştir. Bu komisyonların kurulması ise padişah iradesi ile olmuştur.⁵¹⁵

Yine bu doğrultuda 40 yaşını geçmemiş ve askerlik çağında olanların yabancı vapurlara binerek Cebel-i Lübnan civarındaki Sayda ve Sur'dan firar ettiklerinden Sayda'da bir İskele Komisyonu teşkil edilerek bunun önüne geçilmesi ifade edilmiştir.⁵¹⁶

Pasaportların imlasında eşkale dikkat edildiğinden iskele komisyonlarıyla polislerin pasaport muayenesinde dikkatli olmaları talep edilmiştir..⁵¹⁷ Buradan da görüleceği üzere komisyonlar sahillerde kaçak geçişlerin önlenmesinde ve buna bağlı pasaport

⁵¹² BOA, DH. MKT. 380/ 8, /3, 4 Zilhicce 1312 (29 Mayıs 1895).

⁵¹³ BOA, ŞD. 1956-A/54, 25 Cemaziyelevvel 1300 (3 Nisan 1883).

⁵¹⁴ BOA, ŞD. 2746/28, 21 Muharrem 1323 (28 Mart 1905).

⁵¹⁵ BOA, BEO. 3080/230938, 6 Cemaziyelevvel 1325 (17 Haziran 1907).

⁵¹⁶ BOA, BEO.3142/ 235619, 3 Şaban 1325 (11 Eylül 1907).

⁵¹⁷ BOA, DH. MKT. 560/72, 11 Cemaziyelahir 1320 (15 Eylül 1902).

kontrollerinde etkin rol oynamıştır. İskele Komisyonları Kanuni Esasi'nin ilan edilmesinden sonra ise lağvedilmiştir.⁵¹⁸

3.1.12.1.2. Sınır Kapıları

Osmanlı Devleti'ne karadan gelenler veya ülkeden karadan çıkanlar pasaportlarını sınırdaki kapılarda muayene ettirmeleri gerekmektedir. Sınır değişikliklerinde veya ihtiyaç dahilinde yeni kapıların açıldığı veya mevcut kapıların kapatıldığı olmuştur.

Yunanistan ile yapılan savaş sonucundaki muzafferiyet sebebiyle Manastır vilayetindeki sınır kapısına ihtiyaç kalmamıştır.⁵¹⁹ Yine Manastır vilayetine ihtiyaç olmayan yerlerdeki kapıların kapatılması ihtiyaç olan yerlere ise yeni kapıların açılması tebliğ edilmiştir.⁵²⁰ Bayezid Gürcübulak kapısından geçenlerin azlığı sebebiyle buranın kapatılarak Çat karyesinde yeni bir kapı açılıp Gürcübulaktaki pasaport ve rüsumat memurlarının buraya nakledilmesi Erzurum Rüsumat Nezaretince bildirilmiştir. Burada Karakilise ve Eleşkird'in sınıra yakın yerlerinden kaçakçılık asayiş sorunlarının önlenmesi için de Çat kapısının lüzumlu olduğu belirtilmiştir.⁵²¹

İran'dan Van ve Hakkari cihetlerine oradan da İran'a gidip gelmekte olanların pasaportlarını Devlet-i Aliyye şebhenderlerine vize ettirmediklerinden bu gibilerin firarlarına meydan verilmemesi için lüzum görülen kulübelerin yapılarak buralara pasaport memurlarının görevlendirilmesi Hariciye Nezaretince istenmiştir.⁵²² Sınır kapılarındaki kontrol noktalarındaki yerlerin onarılması gerektiğinde ise yine Şûrâ-yı Devletin ilgili dairesinden onay alınmıştır. Yenipazar kazası dahilinde bulunan sınır kapısındaki pasaport dairesinin pek ziyade harap olduğundan buranın yenilenmesi talebine Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nce onay verilmiştir.⁵²³

3.1.12.1.3. Tren İstasyonları

Demiryolunun yaygınlaşması ile birlikte trenlerin ülkeye giriş yaptığı veya ülkeden çıkış yapılan istasyonlarda pasaport kontrolleri yapılmıştır. Kontrollerin yapıldığı istasyonlar arasında Kosova vilayetinde Zibefçe, Edirne vilayetinde Cisri Mustafa Paşa ve Dersaadet'de ise Sirkeci istasyonları yer almaktadır.

⁵¹⁸ BOA, DH. MKT. 1283/94, 4 Receb 1326 (2 Ağustos 1908).

⁵¹⁹ BOA, BEO, 977/73228, 12 Safer 1315 (13 Temmuz 1897).

⁵²⁰ BOA, DH. MKT. 2437/135, 19 Şaban 1318 (12 aralık 1900).

⁵²¹ BOA, ŞD. 594/2, 24 Rebiülevvel 1320 (1 Temmuz 1902).

⁵²² BOA, ŞD. 1881/13, 6 Safer 1312 (9 Ağustos 1894).

⁵²³ BOA, BEO. 1721/129011, 4 Cemaziyelahir 1319 (11 Eylül 1907).

3.1.12.1.4. Seyahat Esnasında Trenler

Trenle seyahatlerde trenlerin seyahat süresini uzatmamak maksadıyla Şark Demiryolları Kumpanyası'nın isteği ile böyle bir uygulamaya geçilmiştir. Şark Demiryolları İşletmesinin hasılatını düşürmemesi gerekçesi ile başlayan bir uygulama olup uzun süre devam etmediği anlaşılmaktadır.

Katarların hareketlerinin aksamaması için pasaport kontrollerinin Zibefçe ve [Cisr-i] Mustafa Paşa hudut mevkilerinde katar içerisinde yapılmaya başlandığı 8 Zilhicce 1314'de (10 Mayıs 1897) tezkere ile Dahiliye Nezareti tarafından Sadarete bildirilmiştir. Burada Şark Demiryolları, Bükreş- Köstence arasındaki trenlerin hasılatının hudutlardaki kontrollerden kaynaklı gecikmelerden dolayı düştüğünü gerekçe göstererek böyle bir uygulamanın hayata geçirilmesini talep etmiştir.⁵²⁴

Zibefçe mevkiinde seyir halinde yapılan Şark Demiryolları katarlarının pasaport kontrolünde başlangıçta bir memur görevlendirilmiş bir kişinin bu işlemlerde yetersiz kalması üzerine iki memurla kontrolün yapılması uygun görülerek ilave bir memurun tayin olacağı Kosova vilayetine bildirilmiştir.⁵²⁵ Yine Dahiliye Nezareti Şark Demiryolları katarlarının temin-i sürati seyrinin artırılması için katar içerisinde pasaport kontrollerini yapmak maksadıyla bir pasaport vize memuru ile refakatine bir polis memurunun görevlendirileceğini Zabtiye Nezaretine yazmıştır.⁵²⁶ Katar içerisinde seyir halinde yapılan kontrollerde yolculardan pasaportsuz veya pasaportu vizesiz olarak karşılaşılanlara ne şekilde muamele edileceği sorunu ortaya çıkmış pasaport memurunun ve refakatinde bulunan polisin görevlerinin sadece pasaport kontrolünden ibaret olmasının bir takım zararlı şahısların serbestçe Memalik-i Şahane'ye dahil olmasına meydan vereceği endişesi Sadarete yazılmıştır.⁵²⁷ Bu hususta ise katar içi kontrollerde pasaportsuz veya pasaportu vizesiz olarak gelenlerin Dersaadet Zabtiye Dairesine getirilerek Pasaport Nizamnamesine göre hareket edilmesi kararlaştırılmıştır.⁵²⁸

⁵²⁴ BOA, BEO. 1043/78164, 27 Cemaziyelahir 1315 (23 Kasım 1897).

⁵²⁵ BOA, DH. MKT. 2107/66, 2 Cemaziyelevvel 1316 (18 Eylül 1898).

⁵²⁶ BOA, DH. MKT. 2435/52, 14 Şaban 1318 (7 Aralık 1900).

⁵²⁷ BOA, DH. MKT.2493/21, 16 Safer 1319 (4 Haziran 1901).

⁵²⁸ BOA, DH.MKT. 2546/129, 8 Receb 1319 (21 ekim 1901).

3.1.13. Pasaport Memurları

Nizamnamelerde pasaport memuru ifadesi doğrudan son düzenlemenin 17.maddesinde geçmektedir. Bu ve diğer ilk iki nizamnamede de pasaport memuru denilmese de *memur-ı hakiki*, *memur-ı mahsusa*, *memurin-i mahalliye* veyahut doğrudan *memur* ifadesiyle pasaport görevini ifa eden memurlar tanımlanmıştır.

Yabancı ülkelerden gelen yolcuların kontrolünde polis nizamnamesinin üçüncü ve dördüncü maddeleri gereği polisler de yetkili kılınmışlardır.⁵²⁹ Daha önce de görüldüğü üzere pasaport kontrolleri kısmında zaten polislerin de bu işlemde memur oldukları görülmektedir. Bunun yanında sınır kapılarında ve limanlarda askerlerin de pasaport kontrollerinde görev aldığı görülmüştür.

Pasaport işlerinden sorumlu Dahiliye, Hariciye ve Zabtiye nezaretlerinde pasaport işlerini yürüten memurlar çalışmışlardır. Ülkede pasaport işleri nizamnamelerin uygulandığı dönemde yoğun olarak Dahiliye Nezareti tarafından yürütüldüğünden genel olarak pasaport memurlarına dair belgelerin bu nezaretle ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Yine belirli bir dönem İstanbul'da pasaport işlerinin Zabtiye Nezareti tarafından yürütülmesi ilgili memurların buraya bağlı çalışmasına neden olmuştur.

Pasaportların sadece pasaport memuru olan mahallerce verildiği dönemlerde bu memuriyet ayrı bir önem kazanmıştır. Kaza ve nahiyelerden pasaport verilebileceğine dair Pasaport Nizamnamesinin ilgili maddesinin bütün kaza ve nahiyelerde uygulanamaması sebebiyle sadece pasaport memuru olan yerlerde pasaport verileceği buna bağlı olarak İspir ve Keskim kazalarına pasaport memuru tayin edilemeyeceği Erzurum vilayetine tebliğ edilmiştir.⁵³⁰

Yürürlüğe giren 1911 tarihli Pasaport Kanunu⁵³¹ için görüşmelerin başlaması ve bu kanunun dördüncü maddesinde yer alacak olan “*Pasaportlar muharrer olan şekle tevfikan Türkçe ve Fransızca olarak hudud-ı Osmaniyede hükümetçe gösterilecek mevkilerde, sevhilde, iskelelerde ve dahilde demiryolu güzergahında kezalik hükümetçe tayin olunacak mevkilerde bulundurulacak memurlar tarafından ita olunur.*” madde pasaport memurlarının atamalarında da etkili olacaktır. Meclis-i Millice müzakere edilen pasaport memurlarının hudut ve iskele dışında istihdam

⁵²⁹ Yılmaz, a.g.e., s.175.

⁵³⁰ BOA, DH.MKT. 1284/75, 28 Receb 1326 (26 Ağustos 1908).

⁵³¹ *Düstur*, 2. Tertib, cilt: 3, no: 155, s.462-467.

edilemeyeceğine dair kanunun tasdikine kadar Basra'daki Aşar kasabasına pasaport memuru tayin edilemeyeceği vilayete Sicil-i Nüfus İdare-i Umumisi tarafından bildirilmiştir.⁵³² Buna mukabil kanun çıktıktan sonra uygulandığı da gözükmemektedir. Trabzon vilayetine bağlı Vakfikebir kazasına da pasaport memuru talep edilmiş ve ilgili madde gerekçe gösterilerek tayin işlemi gerçekleştirilmemiştir.⁵³³

Pasaport memurları pasaportların imlasında ve sınırlarda ülkeye giriş ve çıkışların yapıldığı kontrol noktalarında pasaport muayenelerinde görev almışlardır. Pasaportların bir tarafının Fransızca olması bu memuriyette Fransızca'yı bilen memurun aranmasına neden olmuştur.

İlk nizamnamenin yürürlüğe girmesinden önceki süreçte de idarenin memur ihtiyacının benzer olduğu dikkat çekmektedir. Köstence ve Boğazköy'deki şimendifer mevkilerinde Türkçe okur -yazar ve ecnebi pasaportundan anlayan birer tezkere memurunun tayin edilmesi istenmiştir.⁵³⁴

Kosova vilayetine bağlı Taşlıca sancağına Bosna hududunda bulunan Esvetlü mevkiindeki hudut kapısına bir pasaport memurunun atanma talebi uygun görülmüştür.⁵³⁵ Bulgaristan'a giden kişilerin pasaport ve pasavanlarının bir tarafı Fransızca olduğundan Selanik vilayetine bağlı Siroz, Drama, Karaferya, Katrin, Aynaroz ve Kavala'ya Fransızca bilen memur tayini gerçekleşmiştir.⁵³⁶ Kastamonu vilayetine bağlı Zonguldak kazasında maden işletmesi münasebetiyle gelen yabancıların işlerinin yürütülebilmesi için vilayet tarafından buraya bir pasaport memurunun istihdam edilmesi talebinde bulunulmuştur.⁵³⁷ Kudüs-i Şerif mutasarrıflığına bağlı Yafa pasaport memurluğuna Neşet Efendi'nin azliyle yerine Ethem Efendi'nin ataması yapılmıştır.⁵³⁸ Bu örnekler pasaport memurlarının nerede ve hangi surette çalıştığını göstermektedir.

İdare pasaport memuru istihdamına yönelik talepleri karşılamaya çalışmış bazı zamanlarda isteklere olumsuz karşılık vermek durumunda kalmıştır. Yine diğer bir önemli husus ise memur ihtiyacının zuhur ettiği yerlerde hemen pasaport memuru

⁵³² BOA, DH. SN. THR. 16/69, 11 Muharrem 1329 (12 Ocak 1911).

⁵³³ BOA, DH.SN. THR.27/71, 18 Zilhicce 1329 (10 Aralık 1911).

⁵³⁴ A } MKT. UM. 502/55, 24 Rebiülevvel 1278 (29 Eylül 1861).

⁵³⁵ BOA, DH. MKT. 1454/117, 27 Muharrem 1305 (15 Ekim 1887).

⁵³⁶ BOA, MV.70/23, 27 Zilkade 1309 (23 Haziran 1892).

⁵³⁷ BOA, DH. MKT. 2472/38, 24 Zilhicce 1318 (14 Nisan 1901).

⁵³⁸ BOA, DH. MKT. 1269/40, 14 Cemaziyelevvel 1326 (14 Temmuz 1908).

görevlendirilemiyorsa verilen hizmetin aksamaması için vazife başka memurlar marifetiyle yürütülmüştür.

Memalik-i Şahane'nin sair mahallerine hicret için Belgrad'a gelen Bosnalıların pasaport muamelesinin hızlandırılması için lisana vakıf Nişli Kadızade Tevfik'in istihdamına izin verilmiştir.⁵³⁹ Yeni hudut üzerinde (Yunanistan) bulunan Dereli ve daha beş mevkiye pasaport memuru tayin edilene kadar bu görevi rüsumat memurlarının yapması Dahiliye Nezareti tarafından Rüsumat Emanetine yazılmıştır.⁵⁴⁰ Selanik vilayetine bağlı Katrin kazasında bulunan Papayolu kapısına pasaport memuru talep edilecek bu talebin ise gelecek yılın bütçesi tanzim edilirken yapılması istenmiştir.⁵⁴¹

Pasaport memurlarının maaşları belgelere bakıldığında 200 kuruş ile 500 kuruş arasında değiştiği görünmektedir. Selanik vilayetine bağlı Köprülü kazasına pasaportların Fransızca ibaresini yazmak için aylığı 200 kuruştan bir memur talep edilmiştir.⁵⁴² Erzurum dahilinde bulunan kordon kapılarında görevlendirilecek pasaport muayene memurlarının maaşları belirlenirken Kosova, Yanya, Selanik ve Manastır'da görevli pasaport memurlarının maaşları örnek gösterilmiş ve bunların aylık üç yüz ve beş yüz kuruş aralığında çalıştıkları belirtilmiştir.⁵⁴³ Bu memurlar diğer nüfus memurlarına nazaran daha fazla ücret almışlardır. Yanya vilayetine bağlı Maçova nüfus memuru Bahaeddin Efendi Sarako nüfus memurluğuna nakli gerçekleştirilmiş bu kişinin yerine ise nüfus katibi Muhtar Efendi tayin edilmiştir. Burada pasaport memurlarının 350, nüfus memurlarının ise maaşlarının 250 kuruş olduğu izah edilmiştir.⁵⁴⁴

Bu memurların maaşları istihdam edildikleri vilayete ve kazaya göre değişmiştir. Bir vilayet dahilinde yine memurlar farklı maaşlarla istihdam edilmişlerdir. Kosova vilayetine bağlı Krolava kapısı pasaport memurluğunda 500 kuruşla çalışırken Zibefçe'ye aynı unvanla 400 kuruşla tayin olan memurun, maaşının tekrardan 500 kuruşa çıkartılması talebi reddedilmiştir.⁵⁴⁵ Erzurum vilayetinde pasaportların Fransızca kısmını imla etmek için vilayet merkezi ile Hınıs ve Beyazıd sancaklarında

⁵³⁹ BOA, HR. TH. 248/39, 27 Ekim 1900.

⁵⁴⁰ BOA, DH. MKT. 2224/106, 16 Rebiülevvel 1317 (16 Temmuz 1899).

⁵⁴¹ BOA, DH. MKT. 2625/100, 11 Şaban 1326 (8 Eylül 1908).

⁵⁴² BOA, ŞD. 2018/13, 5 Muharrem 1308 (21 Ağustos 1890).

⁵⁴³ BOA, ŞD. 1511/15, 10 Safer 1309 (15 Eylül 1891).

⁵⁴⁴ BOA, DH. MKT. 190/47, 16 Zilkade 1311 (21 Mayıs 1894).

⁵⁴⁵ BOA, DH. MKT. 2115/78, 25 Cemaziyelevvel 1316 (11 Ekim 1898).

pasaport katibi talep edilmiş, merkez için 300 diğerleri içinse 200 kuruş maaşla işe başlayacakları vilayete bildirilmiştir.⁵⁴⁶

Bazı dönemlerde ilgili memurların aynı sene içerisinde maaşlarının artırılmasının talep edildiği de olmuştur. Bu istek de memur istihdamında olduğu gibi mevcut yılın bütçesi gerekçe gösterilerek reddedilecektir. İzmir pasaport idaresinin ehemmiyeti ve işinin çokluğu sebebiyle hasılatının artırılması için gayretli görülen memurların maaşlarına zam yapılması isteği Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi tarafından görüşülmesine rağmen mevcut yılın bütçesi daha önceden yapıldığından böyle bir durumun söz konusu olamayacağı yönündeki ilgili daire kararı Aydın vilayetine yazılmıştır.⁵⁴⁷

Bu memurların dönemsel olarak farklı yerlerde görevlendirildikleri de olmuştur. Hac mevsiminde artan yoğunluk dolayısıyla buraya muvakkaten görevlendirmeler yapılmış görevlendirilen memurların maaşları ise Hicaz vilayetince karşılanmıştır.⁵⁴⁸ İlgili memurların gerektiğinde anlaşmalı olarak yer değiştirmelerine idare tarafından müsaade edilmiştir. Becayışleri uygun görülen Kesendire pasaport memuru Markado İsrail Efendi ile Köprülü pasaport memuru İbrahim Efendi ve Razlık pasaport memurluğuna tayin olunan Haron Efendilere tahsis olan maaş miktarı ile bu konuda yapılması gereken diğer işlemler Selanik vilayetine tebliğ edilmiştir.⁵⁴⁹ Yoğunluğun az olduğu yerlerde ise buradakilerin başka yerlere görevlendirilmesi için teşebbüste bulunulmuştur. Yanya vilayetine bağlı Silanora İskelesinden geçişin azlığı nedeniyle burada görevli olan pasaport memurunun Sarandoz veya Salmara iskelesinde görevlendirilmesi için vilayetin mütalaası istenmiştir.⁵⁵⁰

Görevinde başarı gösteren ve gayretli olan pasaport memurları ise idare tarafından ödüllendirilmiş tersi durumlarda ise uyarılmışlardır. Kars'tan memalik-i şahaneye geçenlerin pasaportlarını muayene eden kapı memurlarından Yüzbaşı Mustafa Efendi'nin dikkat ve ihtimamından dolayı taltifi, Karaboğazı ve Karakilise kapıları memurlarının ise tevbihi istenmiştir.⁵⁵¹ Gösterdikleri üstün hizmetten dolayı Cidde

⁵⁴⁶ BOA, DH. MKT. 16 Zilhicce 1326 (9 Ocak 1909).

⁵⁴⁷ BOA, DH. MKT.515/76, 23 Safer 1320 (1 Haziran 1902).

⁵⁴⁸ BOA, BEO, 827/61994, 9 Rebiülevvel 1314 (9 Ağustos 1896).

⁵⁴⁹ BOA, DH. MKT. 551/62, 25 Rebiülahir 1320 (1 Ağustos 1902).

⁵⁵⁰ BOA, DH. MKT. 2358/48, 13 Safer 1318 (12 Haziran 1900).

⁵⁵¹ BOA, DH. MKT. 1350/31, 10 Şaban 1303 (12 Haziran 1886).

pasaport memurunun rütbesi yükseltilmiş⁵⁵², hüsnü hizmetlerinden dolayı ise yine Trabzon vilayetinde ilgili memur Muharrem Efendi üçüncü sınıftan ikinci sınıfa terfi ettirilmiştir.⁵⁵³

Sınırlarda görevli pasaport memurlarının kıyafetlerine ihtimam gösterilmesi de ayrıca istenmiştir. Buradaki gerekçe devletin itibarının korunmaya çalışılması olmuştur.İlgili memurların Osmanlı ülkesine gelen yabancıların ülkeye girişte karşılaştıkları ilk memurlardan olması hasebiyle devlet buradakilerin görünüşüne daha fazla önem vermiştir.

Kosova vilayetinde Sırp hududunda çalışan pasaport memurlarının kıyafetlerinin ecnebiye karşı gayrı muntazam ve pejmürde olduğundan bedeli memurlar tarafından karşılanmak üzere elbise imal edilmesi talebi Dahiliye Nezaretinden Sadarete yazılmıştır.⁵⁵⁴ Buradaki talebin bir üniforma arayışı olduğu açıktır. Vilayetin bu isteği doğrultusunda ise padişah iradesi çıkmış Kosova vilayetine tebliğ edilmiştir.⁵⁵⁵ Daha sonra aynı uygulamaya İşkodra vilayetinde de geçilmiştir.⁵⁵⁶ İşkodra vilayeti buna ek olarak memurların yakalarına “ *Pasaport Muayene Memuru*” ve hemen altına bunun Fransızca ibaresini taşıyan kartın da imal edilmesini ayrıca istemiştir.⁵⁵⁷

3.2. Hukuki Boyut

Nizamnameler başlı başına hukuki metinler olmalarından dolayı her bir maddesine muhatabı tarafından uyulma zorunluluğu gerekmektedir. Düzenlemelerde pasaport uygulamasına yönelik ortaya çıkan ihlallerde ne tür bir yaptırım olacağına dair cezai hükümler yer almıştır. İkinci ve üçüncü nizamnamelerin son fasılları, metinlerdeki ilgili hükümlere riayet edilmediğinde ortaya çıkacak cezai müeyyideleri açıklamıştır. Bunun yanı sıra ilk düzenlemede de benzer hükümler yer almıştır. Düzenlemelere baktığımızda pasaport ve vize zorunluluğu, sahte veya usulsüz pasaport kullanımı konularında cezai müeyyidelere açıklık getirdiği görülmektedir. Özellikle son iki nizamnamede Osmanlı Devleti’nde karadan ve limanlardan yolcu taşıyanların idarenin belirlemiş olduğu mevkiler haricinde yolcu indirip bindirmeleri yasaklanmış buna muhalefet edenlerin nakdi ve hapis cezalarının uygulanacağı ifade edilmiştir.

⁵⁵² BOA, DH. MKT. 865/65, 22 Rebiülahir 1322 (6 Temmuz 1904).

⁵⁵³ BOA, DH. MKT. 872/68, 10 Cemaziyelevvel 1322 (23 Temmuz 1904).

⁵⁵⁴ BOA, DH. MKT. 2514/91, 11 Rebiülahir 1319 (28 Temmuz 1901).

⁵⁵⁵ BOA, DH. MKT. 2533/76, 4 Cemaziyelahir 1319 (18 Eylül 1901).

⁵⁵⁶ BOA, DH. MKT. 525/53, 10 Rebiülevvel 1320 (17 Haziran 1902).

⁵⁵⁷ BOA, BEO, 2008/150583, 27 Zilkade 1320 (25 Şubat 1903).

İdare, düzenlemelerde belirlenen yaptırımlarda ihtilaf yaşandığında ya da yeni bir durum ortaya çıktığında meseleyi Şûrâ-yı Devlete havale etmiş ve buranın verdiği karar doğrultusunda sorunları çözüme kavuşturmuştur. Bunların yanında nizamnamelerde yer almamasına rağmen idari olarak pasaport memurları da pasaportun işleyişi konusunda görevlerini ihmal veya yetkilerini ihlal ettikleri durumlarda cezai yaptırımlara maruz kalmışlardır. Pasaportla ilgili ortaya çıkan adli ve idari vakalar ise havale edilen ilgili mahkemelerce karara bağlanmıştır.

3.2.1. Pasaport Zorunluluğu ve Cezası

Her üç düzenlemeye göre ülkeye giriş-çıkışta herkes için pasaport mecburiyeti bulunmaktadır. İlk düzenlemeye göre pasaportsuz olarak karadan ülkeye giriş kesinlikle yasaklanmıştır. Deniz yolu ile pasaportsuz gelen bir yabancı ilgili memura çıkıp ispat-ı vücut ederek geçerli bir sebep gösterecek ve konsolosundan bir kefaletname alacaktır. Bunları yapamaz ise ülkeden çıkarılacaktır. İkinci düzenlemde de benzer hükümler yer almakla birlikte pasaportsuz olarak gelenlerden ilk defa nakdi cezanın alınacağı beyan edilmiştir. Burada pasaportsuz olarak gelip mazereti kabul edilen ve konsolosundan kefaletname alabilen yabancılar ülkeden çıkarılmayacak, bunun karşılığında ise kendilerinden pasaport harcının iki katı ceza alınacağı belirtilmiştir.

Son düzenlemede ise pasaportsuz olarak gelip aynı zamanda hüviyetini ispat edemeyenlerin ülkeye kesinlikle alınmayacağını hükme bağlamıştır. Burada yabancı ve Osmanlı tebaası için ayrı ayrı izahatta bulunulmuştur. Pasaportsuz olan ve hüviyetini bir kefil ile ispat edebilen Osmanlı tebaası pasaport harcının iki katı olan 100 kuruşu ödeyerek ülkeye alınacaktır. Eğer kefil gösteremez ise ülkeye alınmayacaktır. Pasaportsuz olarak gelen yabancılar konsolosluklarından pasaport veya pasaport muadili olan bir belge aldıkları takdirde zaten pasaportlu olacaklarından sadece vize harcının iki katı olan 40 kuruşu ödemeleri karşılığında ülkeye alınacaklardır. Eğer ki konsoloslarından pasaport veya muadili evrakı alamazlar ise ülkeye kesinlikle alınmayacaklardır. İdare tarafından pasaporta ne denli önem verildiği buradan açıkça görülmektedir.

Pasaport ülkeye girişte ve çıkışta herkes tarafından bulundurulması zorunlu tutulmuştur. İdare, pasaportun zorunluluğuna dair bu kuralları uygulamak için gayret göstermiş yeri geldiğinde ihtarlar da bulunmuştur.

Giresun, Tirebolu ve Samsun gibi sahil şeridinde bulunan Osmanlı tebaası Rumlarının *vaftiz şehadetnamelerini* Rusya konsoloshanesinde tasdik ettirip bu belgeyi pasaport gibi kullanarak bunlarla Rusya'ya gittiklerinin Batum Başşehbenderliği tarafından bildirildiği ve ilgililer hakkında gereken işlemin yapılması gerektiği Trabzon vilayetine yazılmıştır.⁵⁵⁸ İdare her şeyden evvel nizamname gereği ülkeden çıkışlarda pasaport talep etmiştir.

Bağdat ve Basra'dan Bombay'a giden Osmanlı tebaasının çoğunlukla pasaportsuz gitmesinden dolayı, Dahiliye Nezareti tüm vilayetlere Pasaport Nizamnamesi ahkâmına göre hareket edilmesi konusunda tebligatta bulunmuştur.⁵⁵⁹ Sırbistan hududuna yakın köylerde oturanların pasaportsuz olarak gidip gelmeleri bu kişilere kolaylık sağlayacağından buradaki ahaliye bir ayrıcalık tanınması Rüsumat Emaneti'nce istenmiş, hiç kimsenin pasaportsuz olarak ülkeye giriş ve ülkeden çıkış yapamayacağını böylesi bir durumun ise düzenlemeye aykırı olacağı Dahiliye tarafından Rüsumat Emaneti'ne bildirilmiştir.⁵⁶⁰

Yabancı ülkelerdeki Osmanlı sefir ve şehbenderlerin tavsiyenameleleriyle avlanmak için ülkeye giriş yapacak yabancı ekabir ve maiyetlerinden pasaport istenip istenmeyeceği Yanya vilayetinden sorulmuş ilgili nizamnamede bu gibi kimselerin istisna tutulmalarına yönelik bir açıklamanın olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁶¹ Kosova vilayetine pasaportsuz olarak gelmek isteyen Bulgar zabitanına bu kişilerden resmî bir talebin olmamasından dolayı nizamname ahkâmına göre muamele yapılması gerektiği vilayete tebliğ edilmiştir.⁵⁶² Yine pasaportsuz olarak yabancı ülkelere gelmiş olanlardan ilgili düzenleme hükümlerine göre muamele yapılmasının gerektiği Cezayir-i Bahri Sefid vilayetine yazılmıştır.⁵⁶³

Pasaportun zorunlu olmasına rağmen bazı durumlarda kadınların bu belgeyi alıp almayacaklarına veyahut ülkeye girişlerde onların pasaporttan istisna tutulup tutulmayacaklarına dair vilayetlerden sorular yöneltilmiştir. Yürürlükteki düzenlemenin birinci maddesi gereğince Memalik-i Osmaniye'den yabancı ülkelere gidecek olanların pasaport almaya mecbur olmaya mutlak surette gösterildiğinden ve pasaport muamelatında kadınların erkeklerden farkının olmadığı ve buna dair bir

⁵⁵⁸ BOA, DH. MKT. 1490/29, 16 Cemaziyelahir 1305 (29 Şubat 1888).

⁵⁵⁹ BOA, DH. MKT. 1488/34, 10 Cemaziyelahir 1305 (23 Şubat 1888).

⁵⁶⁰ BOA, HR. MKT. 1580/49, 27 Rebiülahir 1306 (31 Aralık 1888).

⁵⁶¹ BOA, DH. MKT. 818/39, 12 Cemaziyelevvel 1322 (25 Temmuz 1904).

⁵⁶² BOA, DH. MKT. 2915/9, 14 Şaban 1327 (31 Ağustos 1909).

⁵⁶³ BOA, DH. MKT. 2765/42, 20 Safer 1327 (13 Mart 1909).

istisnânın mevcut bulunmadığı Yanya vilayetine Dahiliye tarafından tebliğ edilmiştir.⁵⁶⁴ Ülke dahilinde mürur tezkeresi olmayan kadınlara ceza verilmemesine dair alınan kararın yabancı ülkelerden gelen kadınları kapsamadığı yabancı ülkelere gelen kadın ya da erkek herkesin pasaportsuz veya pasaportu vizesiz geldiğinde nizamname hükümlerinin uygulanması gerektiğine dair Şûrâ-yı Devlet tarafından daha önceden alınmış olan karar Kosova vilayetine cevaben bildirilmiştir.⁵⁶⁵

Herkesin bir pasaporta sahip olması gerekirken özellikle yabancıların kabile halinde Osmanlı ülkesine yapacakları seyahatlerde kabiledeki herkesin ayrı ayrı pasaportu olmadığı durumlarda kabile namına bir kişide pasaportun olması ve idarenin de bunu kabul ettiği vakalar olmuş; ancak böylesi durumlarda muhakkak idare önceden haberdar edilmiştir. Romanya Muallim Mektebi'nden İstanbul'a seyahat maksadıyla gelecek 200 neferin elinde ayrı ayrı pasaportun olmadığı ve bu kişilerin Baş Muallim Mösyö Tomsko'nun idaresi altında olduklarından sadece ilgili kişide bir pasaportun olduğu ve 200 kişinin de bu belgenin arkasına yazıldığından İstanbul'a vapurla vardıklarında kabileye engel olunmaması istenmiştir. Osmanlı Hariciyesi bu talebi uygun görerek Dahiliye Nezaretinden bu kabile için gerekli kolaylığın sağlanmasını talep etmiştir.⁵⁶⁶ Aynı yerdeki belgede Transatlantik Kumpanyasına bağlı Atina Vapuru ile Pire'den İstanbul'a gelen seyyahın iki gün burada kalmak için pasaportsuz olarak karaya çıkmalarına müsaade edilmiştir. Aynı kabile benzer şekilde İzmir'e de çıkmak istemiş; ancak buna müsaade edilmemiştir.

Ülkeye Pasaportsuz olarak gelindiğinde yürürlükte olan nizamname hükümlerindeki cezai müeyyideler uygulamaya sokulmuştur. İdare tarafından alınmak istenen cezada ise ısrar edildiği görülmektedir. Bu durum idare açısından mali kazancın ötesinde hükümlerini tezahür ettirmesi bakımından ayrıca öneme sahip olmuştur.

Mukaddema bir vesile ile pasaportsuz olarak Avrupa ve Amerika'ya savuşmuş olan Cebel-i Lübnan ahalisinden bazı şahısların ülkeye pasaport almadan döndüklerinden bu gibi şahıslardan mevcut nizamnamenin ilgili maddesi gereğince iki kat ceza-yı

⁵⁶⁴ BOA, DH. MKT.2045/114, 7 Receb 1310 (25 Ocak 1893).

⁵⁶⁵ BOA, DH. MKT. 779/62, 28 Receb 1321 (20 Ekim 1903).

⁵⁶⁶ BOA, DH. MUİ. 86-1/66, 26 Rebiülahir 1328 (7 Mayıs 1910).

nakdî alınması gerektiği umumi bir tamim ile vilayetlere, müstakil mutasarrıflıklara ve şehremanetine bildirilmiştir.⁵⁶⁷

Pasaportsuz olarak gelen yabancıların kançılaryalarına teslim edilmesinden başka düzenlemeye göre pasaport harcının iki katı ceza-yı nakdî alınacağından ve bu harcın ülkeden ülkeye değişmesinden dolayı kançılaryaların kendi pasaport harçları üzerinden hesap yapabileceği endişesi göz önünde bulundurularak bu durumdan kançılaryaların haberdar edilmesi ve neticenin tekrardan bildirilmesi Dahiliye tarafından Sadarete yazılmıştır.⁵⁶⁸ Dersaadet'e gelen ve elinde Suriye'ye gitmek için bilet olan İngiltere tebaasından Mister Osvelt'in pasaportsuz olarak gelmiş olabileceğinden kişiye nizamname hükümlerine göre muamele edilmesi istenmiştir.⁵⁶⁹

Pasaportsuz olarak Adana'ya gelen İranlıların İzmir'e ve Dersaadet'e gitmek için mürur tezkeresi istedikleri belirtilmiş idare bu kişilere ilgili nizamname hükümlerine göre muamele yapılmasını vilayete tebliğ etmiştir.⁵⁷⁰ Kimliğini ispat edemeyen gerek yabancı gerekse de Osmanlı tebaası olsun nizamden ülkeden çıkarılmaları gerekmektedir. Manastır vilayetinde hüviyeti meçhul olan bir Yunanlı resmî bir evrak ibraz edemediği için yürürlükte olan Pasaport Nizamnamesi gereği sınır dışı edildiği nezarete tebliğ edilmiştir. Dahiliye Nezareti ise ilgili düzenlemenin 17. maddesinde bu konuda açıklık olduğu ve yapılan muamelenin doğruluğunu vilayete bildirilmiştir.⁵⁷¹

Pasaportu olmadan ülkeye gelen ve ceza-yı nakdîyi ödemekten imtina edenlere ne gibi muamele edilmesi gerektiği Selanik vilayetince sorulmuş ve böylesi durumlarda vilayetten düzenlemenin ilgili maddesine göre hareket edilmesi istenmiştir.⁵⁷² Bu da ceza-yı nakdî ödemeyenlerin ülkeye alınmayacağı anlamını taşımaktadır.

Kosova vilayetindeki Seniçe kazasında Lipovik karyesi ahalisinden Nikovik'in oğulları bir sene önce Sırbistan'a pasaportsuz olarak savuşmalarından dolayı bu kişiler iki kat ceza-yı nakdîye çarptırılıp bir yıl da hapis cezası almışlardır. Kişilerin hapis cezaları daha sonra irade-i seniyye ile affedilmiştir. Şûrâ-yı Devlet mahkûmiyetlerinin affedilmesine rağmen ilgili şahısların ceza-yı nakdîleri kesinlikle

⁵⁶⁷ BOA, DH. MKT. 1817/103, 29 Receb 1308 (10 Mart 1891).

⁵⁶⁸ BOA, DH. MKT. 1890/34, 14 Rebiülahir 1309 (17 Kasım 1891).

⁵⁶⁹ BOA.İ. HUS. 58/51, 19 Cemaziyelahir 1315 (15 Kasım 1897).

⁵⁷⁰ BOA, DH. MKT. 1160/62, 5 Receb 1325 (14 Ağustos 1907).

⁵⁷¹ BOA, DH. MKT. 2787/24 14 Rebiülevvel 1327 (5 Nisan 1909).

⁵⁷² BOA. DH. MKT. 1697/35, 2 Zilhicce 1309 (28 Haziran 1892).

ödemek zorunda olduklarını ve bu suretle karyelerine dönebileceklerine karar vermiştir.⁵⁷³ Bu vaka pasaport konusunda adli ve idari suçların ayrımını göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Pasaportu olmamasından dolayı ödenmesi gereken nakdi cezanın yüksek bulunduğu ve fakirlerin bunu ödemekte güçlük çecekleri belirtilmiş; ancak idare tarafından yine fakirlerle ilgili nizamname hükümleri gerekçe gösterilerek uygulamanın devamı istenmiştir. Pasaportsuz olarak yabancı ülkelere çıkanlardan dönüşlerinde cezaen iki kat pasaport ve vize harcı alınmasının söz konusu kişilerin fakir olması halinde zor olacağına dair endişenin yersiz olduğu ve ilgili düzenlemede fakir olanların zaten ilmühaber karşılığında meccanen pasaport alabildiği Yanya vilayetine tebliğ edilmiştir.⁵⁷⁴

Pasaportsuz olarak ülkeye girişlerde pasaport cezası uygulanırken çıkışlar için de aynı kararın geçerli olacağına Şûrâ-yı Devlet tarafından karar verilmiştir. Erzurum'un Pasinler kazasından Rusya'ya çay götürdükleri halde hududu geçmeden yakalanan dokuz kişinin derdest edildiği ve bu konuda pasaporta dair ne türlü bir işlemin yapılacağı vilayetçe sorulmuştur. Erzurum vilayetine daha önceden Şûrâ-yı Devletçe yapılan 30 Temmuz 1314 (11 Ağustos 1898) tarihli tebligat doğrultusunda hareket edilerek nizamnamenin ülkeye pasaportsuz ve vizesiz gelenler hakkındaki kararın harice çıkanlar için de uygulanacağına dair hükmü işaret edilmiş, buna göre muamele edilerek ilgililerden ceza-yı nakdînin alınması istenmiştir.⁵⁷⁵

Pasaport almak zorunda olan kişilerin pasaportsuz geldiklerinde yanında refakat sıfatıyla bulunan kişilerden ayrıca nakdi cezanın alınmayacağı Şûrâ-yı Devlet'çe kararlaştırılmıştır.⁵⁷⁶ Refakat statüsündekilerin bu konudaki muafiyetini pasaporta yönelik verilen vize cezası içinde kapsayıcılığının olduğunu belirtmek mümkündür.

Pasaport cezaları pasaport çeşitliliğinden kaynaklı olarak pasaportun kendi ücreti üzerinden alınmıştır. Amele pasaportuyla yabancı ülkelere gidip pasaportsuz olarak gelenlerden amele pasaportunun harcı olan on kuruşun iki misli ceza-yı nakdî alınmasının münasip olacağı Trabzon vilayetine bildirilmiştir.⁵⁷⁷

⁵⁷³ BOA, ŞD. 1976/11, 19 Zilhicce 1312 (13 Haziran 1895).

⁵⁷⁴ BOA, DH.MKT. 1380/82, 27 Safer 1304 (25 Kasım 1886).

⁵⁷⁵ BOA, DH.MKT. 2408/138, 4 Cemaziyelahir 1318 (29 Eylül 1900).

⁵⁷⁶ BOA, DH. MKT. 166/48, 1 Receb 1311 (8 Ocak 1894).

⁵⁷⁷ BOA, DH. MKT. 2728/39, 11 Muharrem 1327 (2 Şubat 1909).

İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonraki süreçte özellikle daha önce ülkeden giden kişilerin tekrardan dönmeye başlaması ve ülkede oluşan serbestiyet ikliminin etkisiyle bir dönem pasaportsuz ülkeye gelişlerden dolayı nakdi ceza alınmamıştır. "...Teba-i Osmaniyyeden olub da pasaportsuz olarak memalik-i ecnebiyyeden gelenlerden de şimdilik ceza-yı nakdî aranılmaması münasib görüldüğünün Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi ifadesiyle ibtidar kılındı." ifadesiyle Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine tebligatta bulunulmuştur.⁵⁷⁸ Bu uygulama uzun sürmemiş ve yine pasaportsuz gelişlerde ceza-yı nakdî alınmaya devam edilmiştir.

Pasaportsuz olarak ülkeye gelenlerden alınacak olan nakdi cezayı ödemeyenler ise mahkemeye sevk edilmiştir. Bu konuda nizamnamelerde herhangi bir açıklama bulunmazken Yanya vilayetinin suali üzerine Şûrâ-yı Devlet tarafından verilen kararda o dönemde yürürlükte olan düzenlemenin 19. maddesindeki kaçak yolcu indirip bindirenler hakkındaki cezanın müdde-i umuminin (savcı) talebi ile mahalli mahkemece verileceği hükmüne atıf yapılmıştır. Vilayete yazılan cevap şu şekildedir:

"29 Haziran sene [1]311 tarihli telgrafname-i valaları cevabıdır. Pasaport Nizamnamesinin on dokuzuncu maddesinde muharrer ceza-yı nakdî ve hapis cezalarının aid olduğu mahkemenin hükmü üzerine icrası lazım gelerek madde-i mezkurede müdde-i umumilerin talebi üzerine denilmesi dahi bu sureti müeyyid bulunduğundan pasaport harcının iki mislini vermekten imtina eden teb'a-i Osmaniye hakkında ol vechle muamele olunması Şûrâ-yı Devlet kararı iktizasından olduğu bi'l-muhabere cevaben şeref tevariüd olan 31 Ağustos [1]311 tarihli ve bin yedi yüz elli dokuz numaralı tezkere-i samiyede izbar buyrulduğuna nazaran icrayı icabı babında."⁵⁷⁹

Sadaret, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından alınan bu kararın Yanya vilayetinden başka diğer vilayetlere de tebliğ edilmesini Dahiliye Nezaretinden istemiştir.⁵⁸⁰

Pasaportsuz olarak Yunanistan'dan Meçova'ya gelen Yanyalı Hıralambo ve Hristo Teyel adındaki kişilerin ceza-yı nakdîyi vermekten imtina ettiklerinden dolayı bunların mahkemeye sevk edilmeleri gerektiği Adliye Nezaretine yazılmıştır. Burada

⁵⁷⁸ BOA, DH. MKT. 2628/ 28, 15 Ramazan 1326 (12 Eylül 1908).

⁵⁷⁹ BOA, DH. MKT. 409/19/2, 16 Safer 1313 (8 Ağustos 1895).

⁵⁸⁰ BOA, BEO, 681/51009, 21 Rebiülevvel 1313 (11 Eylül 1895).

aynı zamanda pasaport cezalarının Dersaadet'te Zabtiye tarafından taşrada ise pasaport memurları tarafından tahsil edildiği açıklanmıştır.⁵⁸¹

Pasaport veya mürur muamelelerinden dolayı ödenmesi gereken nakdi cezaları vermekten imtina edenlerin mahkeme masraflarının da bu kişiler tarafından ödeneceği belirtilmiştir.⁵⁸² Pasaport cezasını ödemekten imtina edenlerin Nizamiye Mahkemelerine müracaat etmeleri gerekmektedir.⁵⁸³ Pasaport cezalarına Nizamiye Mahkemeleri baktığı için bu hususa ait muamelelerin ilgili mahkemelerin bulunduğu kazalarda yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁸⁴

Mahkemeler tarafından verilen nakdi cezaların tahsilinde bunların Sicil-i Nüfus İdaresi'ne mi yoksa mahkemeye mi kalacağı meselesi ortaya çıkmıştır. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi 28 Haziran 1313'te (10 Temmuz 1897) pasaport muamelatından kaynaklı olarak görülen davalardan alınacak cezaların ilgili mahkemeye ait olduğuna karar vermiştir.⁵⁸⁵

Pasaport Nizamnamesine bağlı olarak mahkemelere intikal eden vakalarda mahkemenin kapalı olduğu günlerde yolcuların mağduriyet yaşamamaları için ne şekilde muamele edileceği sorunu ortaya çıkmıştır.

Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayeti, Rodos'a uğrayan gemilerin geliş gününün pazar gününe denk geldiğinden pazar günleri mahkemenin kapalı olmasından dolayı pasaport ve mürur kontrollerinde mahkemeye intikal edecek vakalardan dolayı bu kişilerin işlerinden geri kaldıklarından şikâyet edilmiştir. Aynı zamanda diğer mesai günlerinde ise mahkemenin yoğunluğundan kaynaklı olarak kararların ertesi güne kalabildiği belirtilmiştir. Vilayet, Dahiliye Nezaretine adliyeden kaynaklı mağduriyetlerin giderilmesi için mürur tezkeresiz, pasaportuz veya bunlardan vizesiz olanların mahkeme kararıyla ödeyecekleri nakdi cezaların fazlasını emanete depozito olarak verilmesi ve ilgili kişilerin kefil göstermelerine imkan tanınması önerisinde bulunmuştur. Konu çözüm için Şûrâ-yı Devlete taşınmıştır. Burada Şûrâ-yı Devletin Zabtiye Nezaretinden görüş istediği anlaşılmaktadır. Zabtiye Nezareti ise Dersaadet'te bu tür durumlarda ne şekilde muamele yaptıklarını ilgili kuruma tebliğ etmiştir. Zabtiye, Dersaadet'e gelen yolculardan pasaport alamamış ve pasaportunu

⁵⁸¹ BOA, DH. MKT. 661/39, 4 Zilhicce 1320 (4 Mart 1903).

⁵⁸² BOA, DH. MKT. 2186/29, 25 Zilkade 1316 (6 Nisan 1899).

⁵⁸³ BOA, DH. MKT. 2385/116, 10 Rebiülahir 1318 (7 Ağustos 1900).

⁵⁸⁴ BOA, DH. MKT. 2807/39, 18 Rebiülahir 1327 (24 Haziran 1909).

⁵⁸⁵ BOA, BEO, 980/73466, 18 Safer 1315 (19 Temmuz 1897).

kayıt ettirememiş olanlardan hüsnü halleri tezahür edenlerin de nizamname ahkâmına göre adliyyeye tevdi edilmeleri gerekse de adliyenin gerek işinin yoğunluğu gerekse de adliyenin cuma ve pazar günleri çalışmıyor olmasından dolayı işlemlerin günü gününe görülemediği bundan dolayı ilgili kişilerin işlerinden geri kalmamaları için kolaylık olması bakımından kendilerinden polis meclislerince ceza-yı nakdînin tahsil edilerek iktifa edildiği beyan edilmiştir.⁵⁸⁶ Burada polis meclislerinin tahsilat anlamında bir nevi nöbetçi mahkeme gibi hareket ettiği görülmektedir.

Şûrâ-yı Devletin Zabtiye Nezaretinin muamelesi doğrultusunda karar verdiği daha sonraki uygulamalardan anlaşılmaktadır. İlgili karara atıf yapılarak taşrada polis meclisi bulunmadığından dolayı bu cezaların komiserlerce oluşturulacak bir komisyon tarafından alınabileceği ifade edilmiştir.⁵⁸⁷

3.2.2. Vize Zorunluluğu ve Cezası

Pasaportu olup da yabancı ülkelerden Osmanlı ülkesine gelişte pasaportunu vize ettirme zorunluluğu her üç nizamnamede de benzer şekillerde açıklanmıştır. Bunun yanında ilk düzenlemenin 10. maddesi ülkeden çıkışlarda da herkesin pasaportunu vize ettirmek zorunda olduğunu açıklamaktadır. Diğer iki nizamnamelerde yer almamış olsa da vize işlemi ülkeden çıkışlarda yapılan bir prosedür olmuştur.

Nizamnameler gereği yabancı ülkelerde bulunan Osmanlı sefir ya da şehbenderliklerinden ülkeye gelecek herkesin pasaportunu vize ettirmesi gerekmektedir. Eğer ki gelinen yerde sefir ya da şehbender yoksa geliş güzergahında bulunan sefir ya da şehbendere pasaportlar vize ettirilecektir. Bu şart da sağlanamıyorsa kendi hükümetlerinin vizesi ile yetinilecektir. Son düzenleme, güzergâhta yapılacak olan vizeye ve pasaport sahibinin hükümet vizesine hiç yer vermemiş sadece Osmanlı sefir ya da şehbenderi bulunmuyorsa gelecek kişilerden muntazam pasaport sahibi olması gerektiğini belirtmiştir.

Vize cezasına yönelik son iki düzenlemede vize harcının iki katı yani 40 kuruş olarak nakdi cezanın alınacağı bildirilmiştir. İlk düzenlemede ise açık şekilde vizesiz pasaporta dair bir hüküm yer almamaktadır.

İdare, vize işleminin tam olarak uygulanabilmesi için gerektiğinde uyarılarda bulunmuştur. Malta'dan Trablusgarp ve Bingazi'ye gidenlerden pasaportlarını vize

⁵⁸⁶ BOA, ŞD. 2355/7, 26 Cemaziyelevvel 1314 (2 Kasım 1896).

⁵⁸⁷ BOA, DH. MKT. 908/65, 29 Şaban 1322 (8 Kasım 1904).

ettirmediklerinden bu konuda vize muamelatı hususunda nizamname hükümlerine göre işlem yapılması vilayetlere bildirilmiştir.⁵⁸⁸ Selanik vilayetine, pasaportsuz ve pasaportu vizesiz olarak gelen yabancılara mevcut düzenleme ahkamına göre muamele yapılması gerektiği şifreli telgrafla tebliğ edilmiştir.⁵⁸⁹ Basra vilayetine ise pasaportunu vize ettirmeyenlerden vize harcının iki kat alınacağı kesilen ceza makbuzuna ise ayrıca pul yapıştırılmasına gerek duyulmayacağı yazılmıştır.⁵⁹⁰ İtalya ve İngiltere sefirleri Malta'dan Trablusgarp'a çalışmak için gelen amelelerin vize muamelesinden muaf tutulmaları mevzusunda ısrarları olmasına rağmen bu kişilere bir ayrıcalık tanınmayıp nizamname ahkamına göre hareket edilmesi istenmiştir.⁵⁹¹

Ülkeye vizesiz gelenler hakkında nizamname maddelerini uygulamayan memurlardan buna göre hareket etmeleri istenmiştir. Babıali Umur-ı Dahiliye Dairesi'nin talebi şu şekildedir⁵⁹²:

“Pasaportlarını şehbenderhaneye vize ettirmeksizin Memalik-i Şahanenin bazı limanlarına azimet eden bir takım İtalyan amelenin memurin-i mahalliyece muhalefet edilmemekte olduğu Roma Sefaret-i Seniyyesinden işar olduğundan bahisle ifa-i muktezası Hariciye Nezaret-i Celilesinden varid olan tezkerede izbar kılınmıştır. Osmanlı Şehbenderhanesi bulunan bir mahalden Memalik-i Şahanene'ye liecli'l-azime pasaport istihsal ve bunu vize ettirmekte ihmal edenlerden iki misli harç yani kırk kuruş istifa kılınacağı Pasaport Nizamnamesi'nin on dördüncü ahkamından olduğundan pasaportları vizesiz olan o misillüler hakkında ana göre muamele ifası hususunun tamimen tebliği Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesinden ifade olunarak icab-ı icra kılınmakla oraca da ana göre muamele ifasına.”

Rusya tebaasından ve İslam ahalisinden olup kadın ve erkekten oluşan bir grup Hopa ve Ayasalah'ta bulunan yakınlarını ziyaret etmek üzere ellerinde Rusya tarafından verilen ve Osmanlı şehbenderlerine vize ettirilmemiş biletlerle gelmişlerdir. İdare ise nizamnamenin uygulanması gerektiğinden bu konuda ne türlü işlem yapacağına dair tereddüt etmiştir. Elleriinde olan biletlerin pasaport mukabilinde bir evrak sayılıp sayılmayacağı konusunda Dahiliye ve Hariciye Nezaretinden görüş istenmiştir.⁵⁹³ Rusya'dan gelen kişilerin ellerindeki belgenin pasaport mukabilinde kabul edilmesi o

⁵⁸⁸ BOA, DH. MKT.1453/ 103, 22 Muharrem 1305 (10 Ekim 1887).

⁵⁸⁹ BOA, DH. ŞFR. 154/83, 26 Nisan 1308 (8 Mayıs 1892).

⁵⁹⁰ BOA, DH.MKT. 433/21, 5 Rebiülahir 1313 (19 Eylül 1895).

⁵⁹¹ BOA, DH. İD. 72/1, 20 Zilhicce 1328 (23 Aralık 1910).

⁵⁹² BOA, DH.MKT.2601/36, 20 safer 1321 (18 Mayıs 1903).

⁵⁹³ BOA, DH. MKT.690/36, 25 Muharrem 1321 (23 Nisan 1903).

dönemde cari olan düzenleme gereği sadece vize cezasının alınmasını gerektirecektir. Eğer ki bu belge pasaport olarak kabul görmezse Rus konsoloslugu ile irtibata geçilip bu kişilerin pasaport veya mukabil bir evraka sahip olması istenecek bu şart sağlanmadığı takdirde ise nizamname gereği ilgili kişiler ülkeye alınmayacaktır. Belgede sadece Hariciye Nezaretinden görüş istendiği anlaşılmakta sonucun ne şekilde neticelendiği bilinmemektedir. Bu hususta dönem vakalarına ve pasaport uygulamasında sorumlu olan idarelerin tutumuna bakıldığında bu gibi kişilerin hüsnü halleri göz önünde tutularak ellerinde bulunan biletlerin de pasaport muadili görülüp vize konusundaki eksiklikten kaynaklı verilecek nakdi ceza ile iktifa edileceğini söylemek mümkündür. Yine o dönemde cari olan pasaport düzenlemesinin 17. maddesi pasaportsuz gelen yabancıların konsolosluklarından pasaport veya pasaport yerine geçecek bir resmî evrakın alınmasını istemektedir. Rus mercilerince verilen bu biletlerin mevzu konsolosluga intikal etse bile konsoloslukça da resmî evrak olarak addedileceği malumdur.

Tuğlacı Teverod Doberika adlı şahıs Sofya’da bulunan Avusturya konsoloshanesinden almış olduğu pasaportla kayıtsız yani vizesiz şekilde Dersaadet’e gelmiş bu konuda ise Pasaport Nizamnamesinin ilgili maddeleri Zabtiye Nezaretine hatırlatılarak bu minvalde işlem yapılması talep edilmiştir.⁵⁹⁴ Düzenlemenin ilgili maddesine göre ise bu şahsın 40 kuruş ceza-yı nakdî ödemesi gerekmektedir.

Yabancı ülkelere gidenlerin pasaportlarını vize ettirmeden hududa geldiklerinde bunlardan nakdi cezanın alınıp alınmayacağı meselesi Erzurum vilayeti tarafından sorulmuştur. Bu konuda mevcut nizamnamenin yabancı ülkeden gelenler hakkında açıklayıcı olduğu harice gidenler için izahat olmadığı, hududa bu şekilde gelenlerden ise huduttaki memurlar tarafından ceza-yı nakdî alınarak pasaportların burada vize edildiği cereyan eden muamelelerden anlaşıldığı ifade edilmiştir. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi, Memalik-i Şahane’ye gelenler hakkında mevcut düzenlemenin 14. ve 17. maddelerinde münderiç ceza-yı nakdînin pasaportlarını vize ettirmeksizin harice gidenlere de şümulünün tabii olduğunu belirterek alınan bu kararın Erzurum vilayeti ile gerektiği durumlarda vilayetlere tebliğ edilmesini kararlaştırmıştır.⁵⁹⁵ Böylelikle harice çıkanların vizesi konusunda memurların kendi içtihatları ile fiili

⁵⁹⁴ BOA, DH. MKT. 2189/131 (4 Zilhicce 1316 (15 Nisan 1899)).

⁵⁹⁵ BOA, BEO. 1165/ 87301, 7 Rebiülevvel 1316 (26 Temmuz 1898).

olarak uyguladıkları prosedür Şûrâ-yı Devlet kararı ile resmîyet kazanmıştır. Daha sonraki dönemde bu karara atfen pasaport ile memalik-i ecnebiyeye gidip geldikten sonra müddeti bitmemiş pasaportla tekrar memalik-i ecnebiyeye gitmek isteyenlerin evrakını vize ettirmedeği takdirde hudutta tutulurlarsa ilgili nizamnameyi ihlalden dolayı ceza-yı nakdînin uygulanacağı Manastır vilayetine yazılmıştır.⁵⁹⁶

Vizeler tek seyahat için geçerli olsa da mücbir sebeplerle ülke dışına sıkça gelip gitme durumunda olanların evrakının altı ay süre ile vize edileceği son nizamnamenin 13. maddesinde yer almıştır. Narda şehbenderliğinden aldığı pasaportla memleketi Grebene'nin Hamarine karyesine gidip gelen Şole İstimis'e altı aylık vizeye sahip pasaportu olduğundan ceza verilemeyeceği Manastır vilayetine bildirilmiştir.⁵⁹⁷ Kosova vilayetinden Sırbistan'a ticaret maksadıyla gidip gelenlerden bazılarının pasaportlarının vizesiz olduğu görüldüğünden mevcut nizamnamenin 13. maddesi bu gibilere istidaları üzerine pasaportlarının altı aylık şekilde vize edilebileceğinden bunlardan başkasının her defasında vize işlemini yapmak zorunda oldukları yoksa nakdi cezayı ödemek durumunda oldukları ifade edilmiştir.⁵⁹⁸

Osmanlı ülkesine gelecek olanların bulunduğu yerde ve güzergâhında Osmanlı sefir ve şehbenderi bulunmuyorsa nizamnameler gereği ceza ödemeyeceklerdir. İran'dan Beyazıd üzerinden gelecek olan İranlıların pasaportları vizesiz olmalarından dolayı gelmelerine izin verilmediği görülmüş bu konuda İran'dan gelen kişilerin Osmanlı şehbenderi bulunmayan yerden geldiklerinden dolayı yürürlükteki nizamname mucibince vize aranılmaması ve ceza-yı nakdîden muaf olmaları gerektiğinin Bayezid mutasarrıflığı ile Erzurum vilayetine tebliğ edilmesi istenmiştir.⁵⁹⁹ Pasaport Nizamnamelerinde yer almasa da 1911 tarihli Pasaport Kanunu'nda⁶⁰⁰ bu şekilde ülkeye dahil olanlardan yani Osmanlı şehbenderi bulunmayan mahallerden gelenlerden ceza alınmasa da pasaportun vize ücretinin alınacağı kanunun 9. maddesinde yer almıştır. Böylelikle devlet kazancından vazgeçmemiş olacaktır.

Ülkeden aldığı pasaportla yabancı ülkelere gidip pasaportun süresi dolmadan, evrakını vize ettirmemiş şekilde ülkeye dönenlere mevcut nizamnamede açıklama olmadığı gerekçesiyle nakdi cezanın alınamayacağı belirtilmiştir. Evvelce

⁵⁹⁶ BOA, DH.MKT. 1191/90, 12 Receb 1325 (21 Ağustos 1907).

⁵⁹⁷ BOA, DH. MKT.2274/53, 18 Receb 1317 (22 Kasım 1899).

⁵⁹⁸ BOA, DH. MKT. 2480/57, 15 Muharrem 1319 (4 Mayıs 1901).

⁵⁹⁹ BOA, HR.HMŞ.İŞO.177/19, 27 Receb 1309 (26 Şubat 1892).

⁶⁰⁰ *Düstur*, 2. Tertib, cilt: 3, no: 155, s.462-467.

memleketlerinden aldıkları pasaportlarla memalik-i ecnebiyeye gidip daha sonra tekrar dönen Kosova vilayeti Köprülü kazası Bulgarlarından bazılarının pasaportlarını Osmanlı şebenderlerine vize ettirmemeleri gerekçesi ile Palanka kazasında kendilerinden kırk kuruş ceza-yı nakdî tahsiline teşebbüs etmişlerdir. Memalik-i Osmaniye'den alınan pasaportla diyar-ı ecnebiyeye giderek aynı pasaportla vizesiz dönenlerden ceza-yı nakdî alınmasına dair bir hükmün mevcut düzenlemede olmadığına dair Köprülü kaymakamlığından itirazda bulunulmuştur. Süresi dolmayan pasaportla yabancı ülkelere gidenlerin çıkışta pasaportlarını vize ettirmek mecburiyetinde olduklarına dair mevcut düzenlemenin 10. maddesinde ifade edildiği belirtilmiştir. Aynı pasaportla dönenlerin de pasaportlarını vize ettirmelerinin tabii olacağı ancak ettirmediklerinde ceza-yı nakdî mükellefiyetine dair nizamnamede sarahat olmadığından bu gibilerden ceza alınmasının adil olmayacağının izahından sonra mevcut düzenlemenin tadilen kaleme alındığı ve yenisi yürürlüğe girene kadar bu durumda olanlardan ceza alınmaması gerektiğine karar verilmiştir.⁶⁰¹ Nizamnamenin tadilinden bahsedilmiş olsa da burada kastedilen 1911 tarihli Pasaport Kanunu'nun⁶⁰² hazırlık sürecidir. Burada yaşanan sorunla ilgili Pasaport Kanunu'nda bir değişikliğe gidilmemiş 1894 tarihli son düzenlemede yer alan süresi dolmayan pasaportların vizesine dair hüküm kanunun yedinci maddesinde aynı şekilde korunmuştur.

Osmanlı tebaası için tanınan bu ayrıcalık yabancılar için geçerli olmamış onların her defasında vize muamelesine tabi oldukları hatırlatılmıştır. Selanik'teki konsalotolarından aldıkları pasaportlarla Yunanistan'a gidenlerin döndüklerinde Osmanlı şebenderlerine pasaportlarını vize ettirmediklerinden kendilerine ilgili düzenleme ahkâmına tevfikân muamele edileceği Sicil-i Nüfus İdare-i Umumisi'nin talebi doğrultusunda Dahiliye tarafından Hariciye Nezaretine yazılmıştır.⁶⁰³

Pasaportu vizesiz olanların pasaport cezaları kendi vize tarifesi üzerinden iki katı olarak alınmıştır. Bu uygulama daha önce görüldüğü üzere pasaportsuz olarak gelenler için de aynı şekilde uygulanmıştır. Amele pasaportuyla çıkıp pasaportsuz gelenler pasaport harcının iki katı olan 100 kuruşu değil amele pasaportunun iki katı olan 20 kuruşu nakdi ceza olarak ödemişlerdir. Vize konusunda da tarife aynı işlemiş ilgili pasaport için belirlenen vize harcının iki katı ceza-yı nakdî alınmıştır. İran'a ve

⁶⁰¹ BOA, DH. MKT.2729/23, 12 Muharrem 1327 (3 Şubat 1909).

⁶⁰² *Düstur*, 2. Tertib, cilt: 3, no: 155, s.462-467.

⁶⁰³ BOA, DH. MKT. 2855/87, 5 Cemaziyelahir 1327 (24 Haziran 1909).

Yunanistan'a kara yolu ile giden amele ve işçilere tanınan ayrıcalık bir de katırcı, deveci ve bu devletlere sınır olan köy ahalisi için de tanınmış bir kuruşluk vizeli ve altı ay müddetli pasaportun süresinde değişikliğe gidilmeden ücreti beş kuruş olarak değiştirilmiştir. Aynı zamanda bu kişilerden pasaportu vizesiz olduğu takdirde ise ceza olarak 10 kuruş alınmıştır. Burada ilgili kişilerin ekonomik durumlarına dikkat çekilerek mevcut nizamname hükümlerince 40 kuruşun alınmasının ağır olacağı ifade edilmiştir.⁶⁰⁴

Nakdi cezaların tahsilinde sorun çıktığında kişinin yabancı ve tebaadan olmasına göre işlem yapılmıştır. Kayıtsız yani vizesiz pasaportla Varna'dan İstanbul'a gelmiş olan Yunan tebaasından Nikola Metaki'nin ilgili düzenlemenin 14. maddesinde yer alan 40 kuruş nakdi cezayı ödemekten imtina ettiğinden bunun kançılıyası marifetiyle çözülmesi talebini Üsküdar mutasarrıflığı Zabtiye Nezaretine iletmıştır. Bu talep aynı şekilde Zabtiye tarafından Hariciye Nezaretine bildirilmiştir.⁶⁰⁵

Osmanlı sefir ve şehbenderi bulunan yerlerden gelen ecnebilerin pasaportları vizesiz olmasından dolayı bunlara ceza-yı nakdînin verilmesi gerekeceği bunu vermekten imtina edenlerin ise mahkemeye tevdi edilmesi gerekirken bu kişilerin başka yerlere gitmelerinden dolayı Edirne'deki Cîsr-i Mustafa Paşa istasyonunda alıkoyulmalarının doğru olmayacağı ve bu cezaların incekleri mahalde alınması gerektiği, ilgili kişilerin pasaportlarına istasyonda işaret konularak gönderileceği Edirne vilayetinden bildirilmiştir. Bu suretle gelen ecnebilerin ise İstanbul'da doğrudan konsolosluğuna teslim edildiğinden ceza-yı nakdî alınmadığı ve bu kişilerin tekrardan memleketlerine döndükleri anlaşıldığından bu hususa dikkat edilmesi Sicil Nüfus İdare-i Umumisi tarafından İstanbul vilayet vekaleti ile Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine tebliğ edilmiştir.⁶⁰⁶

Pasaportu vizesiz olanlara uygulanan mahkeme prosedürleri ise pasaportsuz olanlara uygulananlarla aynı olmuştur. Belgelere bakıldığında pasaportsuz veya pasaportu vizesiz ibaresinin yoğunlukla birlikte kullanıldığı dikkat çekmektedir.

3.2.3. Pasaport ve Vize Zorunluluğunda İstisnai Durumlar

Pasaport Nizamnamelerinde pasaport ve vize hususunda yapılması gerekirken yapılmadığı durumlarda hangi muamelelerin geçerli olacağı yukarıda ifade edildi.

⁶⁰⁴ BOA, BEO. 317/23774, 18 Cemaziyelevvel 1311 (27 Kasım 1893).

⁶⁰⁵ BOA, HR. TH. 372/66, 15 Şubat 1909.

⁶⁰⁶ BOA, DH.SN.THR.10/73, 2 Şaban 1328 (9 Ağustos 1910).

İdare pasaport işlemlerinde mücbir sebepler doğduğunda bu durumları ortadan kaldıracak adımları atmıştır. Örneğin pasaport memurları olmayan yerlere mühürlü pasaportlar göndererek buradaki pasaport almak isteyenlerin müşkülâtını çözmüştür. Yine amele pasaportu uygulaması ile geçim gayesiyle yabancı ülkelere gidenler için daha düşük ücretle amele pasaportu ihdas edilmiş vize ve ceza uygulamaları da kendi tarifesinden alınmıştır. Bu uygulamalar düzenlemede yer almayıp daha sonradan idare tarafından Şûrâ-yı Devlet kararı ile ortaya çıkan muameleler olmuştur ve doğrudan hukuki bir bağlayıcılığı bulunmaktadır. Bunların yanı sıra hem nizamnamelerde olmayıp hem de hakkında idare tarafından hukuki bir düzenlemeye gidilmeyen tamamen fiili duruma göre karar verilmiştir. İdare mücbir sebeplerin doğduğu veya kişinin hüsnü halinin tezahür ettiği durumlarda belirlenen cezaları almadığı hadiseler olmuştur. Bu yüzden idarece bu tür kararlar verilirken pasaporta dair gereklilikleri kimin ve neden yapmadığı önem arz etmiştir. Bu hususlar ise cezai muafiyetin gerçekleşmesini etkilemiştir. Sıradan bir şahsın, elinde olmayan nedenlerle pasaport alamayışı veya pasaportunu vize ettiremeyişi ile serseri ve anarşist grubundan olarak telakki edilen kişilere karşı gösterilen müsamaha aynı olmamıştır. Bunların yanı sıra gerek Osmanlı gerekse de yabancı devlet görevlilerine karşı idarenin tutumu diğer şahıslarla aynı değildir.

Nizamnamelerin uygulandığı dönemde gerek Osmanlı gerekse de yabancı memurlar için bu metinlerde pasaport ve vize zorunluluğu konusunda bir ayrıcalık bulunmamaktadır. Osmanlı memurlarının ülkeden çıkışta ve ülkeye gelişte pasaport bulundurdukları ve bu zorunluluğu bazı istisnalar dışında ihlal etmedikleri görülmektedir. Yabancı memurların da genel olarak pasaporttan ziyade vize konusunda esnek davrandıkları belgelere yansımıştır. Bununla beraber pasaportsuz olarak gelen yabancı memurlara nizamden bir ayrıcalık tanınmamış olsa da en azından üst düzey memurlara pratikte ayrıcalığın tanındığı ve cezanın uygulanmadığı anlaşılmaktadır.

İzinli olarak memleketine giden Rusya'nın Erzurum Başkonsolosu dönüşte Hasankale'ye geldiğinde kendisinden pasaport talep edilmiş ve kısa süre tevkif edilmiştir. Kısa sürede bırakılmasına rağmen Başkonsolos, Hasankale kaymakamı ve pasaport memurunun görevden alınarak yerine gelecek kişilere de ilgili olaydan dolayı bu kişilerin görevden alındığı ve bu yüzden kendilerinin göreve getirildiklerine dair tembihte bulunulmasını istemiştir. Yaşanan olayla ilgili Erzurum

valisi Rusya Başkonsolosu'na giderek özür ve teessüflerini iletmiştir.⁶⁰⁷ Bulgaristan Emareti kapıkethüdasının Dersaadet'e avdetinde pasaport talebinde ısrar edilmemesi ve hüviyetinin tahkikiyle yetinilmesi gerektiği Edirne vilayetine bildirilmiştir.⁶⁰⁸ Yine Alasonya Yunan Konsolosu Yunanistan'a gelip gittiğinden vilayetçe konsoloslardan pasaport aranmadığına dair bir uygulamanın olduğu Dahiliye tarafından Hariciye Nezaretine bir tezkere ile tebliğ edilmiştir. Hariciye İstişare Odası ise diğer vilayetlerde bu minvalde ne gibi uygulamanın olduğunun bilinmediğinden usul ve teamüle göre hareket edilmesini istemiştir.⁶⁰⁹ Devletin bu durumlarda pasaporttan kaynaklı cezai müeyyideyi uygulama konusunda ısrarcı olamayacağı ve bu kişilerin resmen olmasa da fiilen muaf tutulacağını söylemek mümkündür. Verilen örnekler üst düzey memurlar için söz konusu olsa da devletin siyasi gücü göz önünde bulundurularak diğer yabancı memurlar için de cezadan muafiyetin söz konusu olduğu olasıdır. Vize cezasındaki fiili muafiyet gerekçeleri de bununla örtüşür niteliktedir.

Kosova vilayetinde karantina doktoru maiyetindeki memurlar ile karantinanın lağvı için Sırbistan'da bulunan Niş kasabasına giderek buradaki memurları muayene edip pasaportsuz olarak gidip gelmelerinden dolayı kendilerinden ilgili nizamnameye göre pasaport harcının iki katı ceza alınmak istenmesine rağmen bu cezanın kişilere kolaylık gösterilerek kendilerinden alınmaması vilayete yazılmıştır.⁶¹⁰ Buradaki Osmanlı memurlarına ceza uygulamamasındaki gerekçe de mecburiyetin neticesidir.

Yabancı ülkelerden pasaportlarını vize ettirmeden gelen Osmanlı memurları ile yabancı memurin ve zabitan hakkında Pasaport Nizamnamesi ahkâmına göre işlem yapılması gerekli iken bu konuda idare tarafından içtihat olarak görülecek bir düzenlemeye gidilmiştir. Sefaret memurları, konsolosları, ve askeri ateşeler ile hariçten giriş yapan saltanat-ı seniyye memurlarının pasaportunu vize ettirmemiş olanlardan usulen pasaportları ücretsiz olarak vize edildiğinden bu kişilerden para cezası alınmaması istenmiş; ancak belirtilen yabancı yüksek sefaret memurlarından başka diğer yabancı memurlar içinse vize cezasında zorlama yapılmayarak cezanın tahsili için bağlı oldukları sefaretlere durumun tebliğ edilmesi kararı alınmıştır.⁶¹¹ Daha sonraki süreçte yabancı konsolos memurlarından da bu cezanın talep

⁶⁰⁷ BOA, BEO.1940/145452, 21 Receb 1320 (24 Ekim 1902).

⁶⁰⁸ BOA, DH. MKT. 679/6, 3 Muharrem 1321 (1 Nisan 1903).

⁶⁰⁹ BOA, HR. HŞ. İŞO. 106/1/16, 22 Temmuz 1325 (4 Ağustos 1909).

⁶¹⁰ BOA.DH.MKT. 229/37, 18 Şevval 1311 (24 Nisan 1894).

⁶¹¹ BOA, DH. MKT. 2610/41, 23 Safer 1324 (18 Nisan 1906).

edilmediği anlaşılmaktadır. Pasaportu vizesiz olarak Atina'dan Sakız'a gelen Yunanistan'ın Sakız Konsolatosu katibinine ilgili düzenleme ahkamına göre ceza-yı nakdînin verilmesi gerekirken bu cezanın verilmesinin münasip olmayacağı diğer konsoloslara uygulanan ayrıcalığın aynen Yunanlılara da uygulanması gerektiği Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayetine cevaben yazılmıştır.⁶¹² Pasaport ve vize zorunluluğunda şahıslar için nizamnamenin cezai müeyyideleri hatırlatılırken söz konusu ister Osmanlı isterse de yabancı memurlar olduğunda idare, usul ve teamüllerle meseleleri izah etmiştir.

Özellikle yabancı üst düzey memurlara keyfiyetlerinde tanınan bu fiili muafiyetler sıradan kişilere ancak idarece kabul gören mecburiyetlerde ve şahısların iyi hallerinde tanınmıştır.

Fransa tebaasından Mösyö Delsimo'nun sehven pasaport alamamış olduğu sefaretince bildirilmiş ve kişinin akşam trenle Cısr-i Mustafa Paşa'dan Dersaadet'e geçecek olacağından ilgili kişiden pasaport aranılmaması Edirne vilayetine yazılmıştır.⁶¹³

İtalya sefaretinin talebi doğrultusunda Manastır ve Selanik Demiryolunda çalışmak maksadıyla gelen ve pasaportu vizesiz olan İtalyan amelelerden fukaralığı sabit olanlardan idareimaslahat gösterilerek ceza alınmaması Selanik vilayetinden istenmiştir.⁶¹⁴ Romanya Köstence'den Dersaadet'e gelen 220 seyyahın pasaportları Köstence Şehbenderliği tarafından vize edilmeden geldiklerinden Bükreş Sefaretinin bu kişilere iltimas geçilerek ceza-yı nakdîden imtina edilmesine dair talepleri Hariciye vasıtasıyla Dahiliye Nezaretine iletilmiştir. Bu konuda ceza-yı nakdînin alınmayıp kendilerinden vize ücreti olan yirmi kuruşun alınacağı kararlaştırılmıştır.⁶¹⁵

Bununla beraber pasaport ve vize konusunda bölgesel anlamda ayrıcalıkların tanındığı da olmuştur. Karadağ ve Osmanlı Devleti'nin sınıra yakın yerlerdeki halkın günü birlik olarak gidip gelmelerinden dolayı karşılıklı olarak pasaport ve vize uygulamasından muaf tutulmuşlardır. Bu muafiyet sınırın içerilerini kapsamayıp sadece sınıra yakın yerleri ihtiva etmiştir. Yer yer bu muafiyetin istismar edildiği de

⁶¹² BOA, DH.MUİ.33-1/6, 27 Şevval 1327 (11 Kasım 1909).

⁶¹³ BOA, ZB.617/17, 11 Nisan 1324 (24 Nisan 1908).

⁶¹⁴ BOA, DH. MKT. 7/61, 14 Ramazan 1310 (1 Nisan 1893).

⁶¹⁵ BOA, DH. SN. THR. 7/82, 4 Cemaziyelevvel 1328 (13 Haziran 1910).

olmuştur.⁶¹⁶ Yine Yunanistan ile sınır düzenlemesi yapılırken arazileri Osmanlı tarafında kalan şahısların arazi yazımı esnasında orada bulunmaları için pasaport almalarına lüzum olmayıp Yunan zabitlerinden bir evrak alıp Osmanlı memurlarına ibraz etmelerinin yeterli olacağı ifade edilmiştir.⁶¹⁷ Mali gerekçelerin ve zaruri halin ön planda olduğu diğer bir örnekte ise, Osmanlı sahillerinden geçen vapur ve gemilerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla sahildeki kasabalara çıkmak arzusunda bulunduklarında ilgili gemilerden inecek kişileri ilgili nizamname hükümlerinin kapsayamayacağı belirtildikten sonra bu kişilerin mahalli ticarete de fayda sağladığının anlaşıldığından sadece olası olumsuz faaliyetlere karşı zabitanın dikkatli olması gerektiği Yanya vilayetine tebliğ edilmiştir.⁶¹⁸

Vize hususunda bazen yine zarurete mebni hacılara yönelik muafiyetler de bulunmaktadır. Son düzenlemenin ilanından sonra hükümet memurlarına ulaşmadan önce hacıların hareket etmelerinden dolayı Mekke ve Medine'ye gelecek hacılardan o yıl için vize muamelesi aranılmamıştır.⁶¹⁹ Yine Hindistan'dan gelen hacılara yönelik vize ücretinden olmasa da şehbenderlerden yaptıracakları vize işleminden muaf oldukları görülmektedir.⁶²⁰

İdare nizamnamede mevcut pasaport ve vize zorunluluğuna dair hükümleri tatbik etmek istese de görüleceği üzere istisnai koşullar doğduğunda idare tarafından gerekçe dikkate alınarak muafiyete yönelik uygulamalarda da bulunulmuştur.

3.2.4. Usulsüz - Sahte Pasaport ve Bunlara Verilen Cezalar

Nizamnamelerde usulüz ve sahte pasaportlara yönelik izahatlar mevcuttur. Bunların her ikisinin de yasak olduğu izah edilmiş olsa da bunlara verilecek cezalar ve yapılan işlemler aynı değildir. Bu bakımdan usulsüz ve sahte pasaport ayrı olarak incelenmelidir.

3.2.4.1. Usulsüz Pasaport ve Cezası

Düzenlemelerin tamamında pasaportların usul ve kaideye göre alınması ifade edilmiş bunlara aykırı olanlar ise usulsüz olarak nitelendirilmişlerdir. Buna ek olarak ilk iki nizamnamede yolsuz pasaport tabiri de geçmektedir. Yolsuz pasaport tabirinin de

⁶¹⁶ BOA, DH.MKT. 717/71, 6 Rebiülevvel 1321 (2 Haziran 1903).

⁶¹⁷ BOA, DH. MKT. 887/49, 27 Cemaziyelahir 1322 (8 Eylül 1904).

⁶¹⁸ BOA, DH. MKT. 2805/58, 17 Rebiülahir 1327 (8 Mayıs 1909).

⁶¹⁹ BOA, DH. MKT. 439/2, 17 Rebiülahir 1313 (7 Ekim 1895).

⁶²⁰ BOA, BEO.3820/286466 , 5 Zilkade 1328 (8 Kasım 1910).

usulüz pasaport yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır. Usulsüz veya yolsuz pasaport, cari olan nizamname kurallarına göre işlem yapılmayan pasaportlar için kullanılmıştır. Örneğin pasaportun vize edilmemiş olması da bir usulsüzlüktür. İlk iki düzenlemede yolsuz pasaporta sahip olanların ülkeye alınmayacağı ifade edilmiştir. İlk düzenleme sınır dışı etme ve ülkeye almama konusunda katı iken daha sonrakiler nakdi ceza ile bu hususa esneklik getirmişlerdir.

Pasaporta yönelik usulsüzlüklere bakıldığında birincisi doğrudan idareyi ilgilendiren ve idarenin tasarrufunda olan işlemleri ilgilendirmektedir. Bunlar pasaportun alınması, evrakın ne şekilde doldurulduğu ve vize gibi işlemleri ihtiva etmektedir. Diğer usulsüzlük ise Osmanlı tebaasından olanların yabancı devletlerden aldıkları veya yabancıların Osmanlı Devleti'nden aldıkları pasaportları kapsamaktadır.

Birincisi ilgili memurların hatası veya kişinin kendisinden kaynaklı olabilmektedir. Pasaportu eksik dolduran ve ilgili işlemi yapmayan memurlar idare tarafından uyarılarak çözüm sağlanabilmiş veya idare kendisinden kaynaklı bir eksikliği diğer aşamada telafi edebilmiştir. Daha önce görüldüğü üzere Manastır vilayetinde pasaportların Fransızca kısmının doldurulması konusunda memur olmadığına sınırdaki memurlar tarafından bu kısmın doldurulacağı kararlaştırılmıştır. Nizamnamece pasaportların Fransızca kısmının doldurulması zorunlu olduğundan böyle bir eksiklik idarece telafi edilmiştir. Yine vize zorunlu olmasına rağmen düzenlemelerde yabancı ülkeden gelenler için vize konusunda gelinen yer ve güzergâhta Osmanlı sefir ve şehbenderinin olması istenmiştir. Bu örnekler usule uygunluk konusunda doğabilecek sorunlarda idarenin önlemini aldığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Buna rağmen idareden kaynaklı olmayıp şahıstan kaynaklı bir usulsüzlük olduğunda ise bunların cezası mevcuttur ve cezayı veren erk idarenin başka bir ifadeyle devletin kendisidir. Vizesiz olarak gelen kişi bu usulsüzlükten dolayı son iki nizamnameye göre vize harcının iki katını ödemek zorunda kalmıştır.

Diğer usulsüzlük ise diğer devletlerinde devrede olduğu yani iki erkin bulunduğu durumlardır. Bu bakımdan idare pasaportları birinci tip usulsüzlükleri usulden ikinci tip usulsüzlükleri ise esastan değerlendirmiştir. Birinci tip durumlarda pasaportu kabul edip eksik kısımlarına göre ceza verirken ikinci tip durumlarda ise pasaportları yok hükmünde değerlendirmiştir.

Kalas Başşehbenderliği'ne vize için elindeki nüfus tezkeresi ve pasaport ile müracaat eden İsrail Nayderman adındaki kişinin Romanya tebaasından olduğu anlaşılınca usulsüzlükten dolayı şehbenderlik tarafından evraklara el konulmuştur.⁶²¹

Elindeki Rus pasaport ve pasavanı ile Rusya Devleti tabiiyeti iddiasında bulunan Mıgırdıç Kalfayan'ın Osmanlı tebaasından olduğundan elindeki pasaport ve pasavanın Rusya Sefaretine teslim edilmek üzere Hariciye Nezaretine gönderilmiştir.⁶²² Mudanya'nın Seyfi karyesinden olan Filipos Filipidis'e Yunanistan Konsolosluğu tarafından usulsüz pasaport verilmiş ve bu kişi Yunanistan'da harbe katılmıştır. Bunun gibi Osmanlı tebaasına usulsüz pasaport veren Yunan konsoloslarının uyarılması Dahiliye tarafından Hariciye Nezaretine yazılmıştır.⁶²³

Pasaporta dair bu usulsüzlük nizamnamelerden önceki dönemde de olmuştur. Bunun sebebi ise çok önceki dönemlerden gelen yabancılara tanınan kapitülasyonlarla ilgili ayrıcalıklardan kaynaklanmaktadır. Bu minvaldeki usulsüz pasaport istihsalı nizamnamelerin uygulandığı dönemlerde de devam etmiş bunlara bir de Rum, Ermeni ve Bulgar gibi azınlıkların siyasi gerekçelerle aldıkları usulsüz pasaportlar eklenmiştir. Her dönemde bu usulsüzlüklere karşı ilgili devletlere ihtarda bulunulsa da bu ihlallerin devam ettiğini gösteren belgeler oldukça fazladır.

3.2.4.2. Sahte Pasaport ve Cezası

Pasaport evrakındaki sahteciliğe dair her üç nizamnamede de hükümler mevcuttur. İlk düzenlemede, pasaport sahteciliği, başkasına ait pasaportun kullanılması veya pasaporta sahte bir ismin yazılması şekliyle tarif edilmiş ve buna uymayan kişi yabancı ise kançılaryası ile görüşüldükten sonra sınır dışı edileceği, tebaadan ise hemen cezasının verileceği açıklanmıştır. İkinci düzenlemede ise pasaporta sahte isim yazdıran ve bu hususta pasaport alımına kefil olan kişilerin Ceza Kanunu'nun 155. maddesine⁶²⁴ göre hapis cezasına çarptırılacağı izah edilmiştir. Ceza Kanunu'nun ilgili maddesi bir seneden üç seneye kadar hapis cezasının verileceğini belirtmektedir. Bu cezanın ise bu düzenlemenin öncesinde de uygulandığı görülmektedir.⁶²⁵ Bundaki gerekçe ise 1867 tarihli metnin hazırlandığı tarihin 1844 senesi olması hasebiyle henüz (1858 tarihli) Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmemiş

⁶²¹ BOA, HR. TO.40/77, 5 Aralık 1885.

⁶²² BOA, DH. MKT. 1794/27, 10 Cemaziyelevvel 1308 (22 Aralık 1890).

⁶²³ BOA, DH. MKT. 2229/112, 28 Rebiülevvel 1317 (6 Ağustos 1899).

⁶²⁴ *Düstur*, 1. Tertip, c.1, s.571.

⁶²⁵ BOA, C.ADL.9255/15, 29 Zilhicce 1287 (22 Mart 1871).

olmasıdır. Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren ise sahte pasaportlara karşı kanunun ilgili maddesi gereğince işlem yapıldığını söylemek mümkündür.

Sahte pasaportlar için 1894 tarihli son düzenleme daha kapsamlı bir açıklama getirmiştir. Burada ilk iki nizamnamelerdeki tarife ek olarak pasaportun tahrif edilmesini de suçta tarif etmiş aynı zamanda ilk kez sahte pasaport ibaresi kullanılmıştır. Bu eylemlerde bulunanların ise yürürlükteki Ceza Kanunu'nun 156. ve 157. maddelerine göre hapis cezası verilecektir. Burada 156. madde sahte pasaportu kullanan ve buna kefil olana altı aydan iki seneye kadar hapis cezası verileceğini belirtirken 157. madde ise bu eylemi gerçekleştirenlerin yani pasaportu tahrif edenlerin ve bu sahteciliği gerçekleştirenlere bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasının verileceğini hükme bağlamıştır. Pasaport sahteciliği idari cezadan farklı olarak adli bir hüviyete sahiptir.

Sahte pasaport kullanımına yönelik vakalar nizamnameler öncesinde de mevcuttur. Sahte pasaportun düzenlenmesinde farklı merciler ve saikler etkili olmuştur. Sahte pasaportların tespitinde ise memurların dikkati, istihbarat bilgileri ve ihbarlar etkili olmuştur.

Yanya vilayetinde Loros Kaymakamı ile Mal Müdürü Edhem Efendi Narda'ya gidenlere pasaport yerine kendi mühürlerinin olduğu adi kağıtlar vererek bundan kazanç elde etmişler bunun öğrenilmesi sonucunda ise cezalandırılmışlardır.⁶²⁶ Sisam Adasında bulunan Karlova liman reisi tarafından bir Müslüman kızın yabancı ülkeye gitmesine yardımcı olmak maksadıyla pasaportta isim sanat ve mezhep haneleri değiştirilerek sahte bir pasaport tanzim ettiği ifade edilmiştir. İlgili pasaportun ise kızın ölümünden sonra düzenlendiği anlaşılmış evrakın olduğu Atina Sefaretinden bu evrak talep edilerek tahkikatın ardından cezai işlemin uygulanacağı açıklanmıştır.⁶²⁷ Bunun neticesinde liman reisi derdest edilse de gönderilen pasaportun liman reisinin ceza almasında delil olamayacağı belirtilecektir.⁶²⁸ Buradaki vaka sahte pasaport konusunda bir memurun bu eyleme karışmış olabileceğinin yanında idarenin böylesi durumlarda behemehâl harekete geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Rahim Efendi adına sahte pasaport düzenlemekten zanlı olan ve tevkif edilen Mürur Kalemi katibi Hafız Mustafa Efendi hakkında yapılan tahkikat sonucunda bu kişinin

⁶²⁶ BOA, DH. MKT. 1476/33, 26 Cemaziyelahir 1304 (22 Mart 1887).

⁶²⁷ BOA, DH. MKT. 1512 /53, 4 Şevval 1305 (14 Haziran 1888).

⁶²⁸ BOA, DH. MKT. 1534/72, 14 Zilhicce 1305 (22 Ağustos 1888).

sahte pasaportun düzenlendiği sırada vazifede olmadığı anlaşılmış ve ilgili memurun tahliye edilmesi İstinaf Mahkemesi savcılığınca talep edilmiştir.⁶²⁹ Burada dahi faili tam olarak aydınlanmamış olsa da sahte pasaportun varlığı ve idarenin bu konuda adli işlemleri başlatmış olması aşîkârdır.

Sahte pasaport verilmesi konusunda yabancı devletler etkin rol oynamışlardır. Bu tür sahtecilikte yabancı konsoloslukların mali çıkarları ve azınlıkları korumaya yönelik siyasi tutumları etkili olmuştur. İdare böylesi durumlarda diplomatik yollarla sorunu çözmeye çalışmıştır. Basra İran Şehbenderhanesi tarafından birkaç lira mukabilinde Osmanlı tebaasına sahte pasaport ve tezkere verilmiş bu duruma son verilerek gereğinin yapılması için Hariciye Nezareti vasıtasıyla İran Sefaretine sahte evrak numunelerinin gönderilerek tebligatta bulunulması Sadaret tarafından istenmiştir.⁶³⁰ Yine Osmanlı tebaasından olan Rumlara Yunan konsolosu tarafından tabiiyet değişikliğine vesile olması gayesiyle sahte pasaport tertip edilmiştir.⁶³¹

Sahte pasaport vakıalarının yoğun olarak yaşandığı gruplar ise fesede, müfsit, komiteci, anarşist olarak addedilen azınlık gruplarıdır. Bunlar zaten suç potansiyeline sahip gruplardan olmalarına mebni sahte pasaport tertip etmek gibi başka bir suça olan eğilimde de güçlük çekmedikleri görülmektedir. Diğer bir ifadeyle muzır faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için sahtecilik zaruret halini almış ve amaca gidilen bir araç olarak görülmüştür. İdare bu durumun önünün alınması için pasaportların verilmesinde daha fazla tahkikat yapmış ve kontrollere daha fazla ihtimam göstermiştir.

Mesajeri Kumpanyasına ait vapurla yabancı ülkelerden İzmir'e buradan da İskenderiye'ye sahte pasaportla Ermenilerin götürüleceği bilgisi kumpanyanın emanetçisi olan Ohannes Aleksandır tarafından limandaki polis komiserine iletilmiştir. Belirtilen vapur İzmir'e gelmemiş olsa da Zabtiye Nezaretinin tebligatı doğrultusunda ilgili kumpanyaya ait ilgili vapurun gidebileceği liman şehirlerine Dahiliye Nezareti tarafından tebligatta bulunularak kontrollerde dikkatli olunması istenmiştir.⁶³²

Washington Sefareti tarafından yapılan tebligat doğrultusunda sahte pasaport alarak Dersaadet'e geldiği anlaşılan Atam Keresteciyan adındaki fesede hakkında gerekli

⁶²⁹ BOA, DH. MKT. 984/37, 5 Cemaziyelevvel 1323 (8 Temmuz 1905).

⁶³⁰ BOA, BEO.505/37863, 29 Rebiülahir 1312 (30 Ekim 1894).

⁶³¹ BOA, ZB. 71/54, 29 Mayıs 1322 (11 Haziran 1906).

⁶³² BOA, DH. MKT. 305/307, 9 Cemaziyelevvel 1312 (8 Kasım 1894).

işlemlerin yapılması için Zaptiye Nezareti haberdar edilmiştir.⁶³³ Buradaki amaç öncelikle belirtilen fesedenin Zaptiye tarafından yakalanılması ve bundan sonra ise gerekli adli işlemlerin yapılmasıdır. Sultan İkinci Abdülhamid' e yönelik tertip edilen Yıldız Suikasti'ni tertip eden Ermenilerin Rusya'dan hangi surette sahte pasaport alabildiklerine yönelik tahkikat yapılmıştır.⁶³⁴ Makedonya fesat komitesi üyelerinden Doktor Ayastolof'un teşvikiyle beş kişiye başka isimlerle sahte pasaport alarak faaliyette bulunmak üzere Selanik, Köprülü, Üsküp gibi mahallere gittikleri haber alınmış bu kişilerin yakalanarak faaliyetlerinin engellenmesi doğrultusunda gerekli tedbirlerin alındığı Sadarete bildirilmiştir.⁶³⁵

Sahte pasaport vakasının nasıl gerçekleştiği ve bu konuda memurların dikkatinin ne derece önemli olduğunu göstermesi bakımından Venedik Şehbenderliği'nde cereyan eden olay önemli bir misal teşkil etmektedir. İlgili şehbenderliğe 30 Temmuz 1904 tarihinde, Kevork oğlu Oseb adına düzenlenmiş eski pasaport ve tezkeresi ile gelen bir Ermeni Trabzon'a aynı günün akşamında hareket edeceğini söyleyerek pasaport talebinde bulunmuştur. Bu kişinin elindeki Tezkire-i Osmaniye ve eski pasaportun Trabzon vilayetinden verildiği görülmüştür. Yapılan tahkikat neticesinde kişiye 224 numaralı pasaport ita kılınmıştır. Bundan bir ay sonra aynı kişiyle Venedik şehbenderi, Rus Konsoloslugu'nda karşılaşmış bazı sebeplerden dolayı Trabzon'a azimet edemediğini söylemiştir. Daha sonraki günlerde iki Ermeni şehbenderhaneye gelerek Memalik-i Şahane'ye azimet etmek için pasaport talebinde bulunmuştur. İki kişiden birisi şehbenderin dikkatinden kaçmamış ve daha önce Trabzon'a gitmek için pasaport alan Ermeni olduğunu anlamıştır. Bu Ermeni kendisini Artin Bedros Gözübüyükyan olduğunu söyleyip Tezkere-i Osmanisini takdim etmiştir. Şahıs kendisinin aslen Arapkirli olduğunu ifade edip Dersaadet'te ikamet ettiğini ve babasının ise Zaptiye Nezaretinde müstahdem Bedros Efendi olduğunu söylemiştir. Daha önceki olayları şehbenderin hatırlatması üzerine ise ilgili şahıs bunun bir benzerlikten ibaret olduğunu ifade etmiş şehbenderin ısrarı üzerine ise o pasaportu arkadaşının hasta olup şehbenderhaneye gelememesinden dolayı onun yerine aldığını izah etmiştir. Daha sonra ise kötü niyeti aşıkâr olan bu şahıs Venedik Ermeni Mektebi müdürü olduğunu ve Rahip Etyen Saryan'a ve onun nizamına bağlı olarak çalıştığını ona danışmadan hiçbir şey söyleyemeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine

⁶³³ BOA, DH. TMIK. M. 62/89, 15 Receb 1316 (29 Kasım 1898).

⁶³⁴ BOA. HR. TH. 323/66, 2 Eylül 1905.

⁶³⁵ BOA, DH. MKT. 469/12, 24 Zilhicce 1319 (3 Nisan 1902).

şehbender yaptığı işlerin suç olduğunu ve ikinci bir emre kadar Tezkire-i Osmanisi'ne el koymak zorunda olduğunu söylemiştir. Bu olayla ilgili verilen pasaportla *Oseb Mihrak Kevorkoğlu* namına daha önceden alınmış pasaport ile hilekâr bir vaziyette meçhul bir şahsın zahire ihracı için bilcümle Memalik-i Şahane limanlarına gidebileceği bundan dolayı ilgili yerler ile özellikle de Trabzon vilayetinin telgraf ile durumdan haberdar edilmesi Venedik Şehbenderliği tarafından Hariciye Nezaretine tebliğ edilmiştir. Bu konu hakkındaki tüm evrak şehbenderlik tarafından nezarete gönderilmiş Artin Bedros'a yeniden Tezkire-i Osmaniye verilip verilmeyeceği verilecekse de tezkeresine kimsenin fark edemeyeceği bir şekilde kimyevi bir karışım ile bir işaret koyulması Venedik şehbenderi tarafından ifade ve talep edilmiştir.⁶³⁶

Atina Şehbenderliğinden vize ettirdiği Yunan pasaportu ile Pire'den Avusturya Vapuru ile Dersaadet'e gelen Mari Papa Nikalou'nun konuşmasından Rum olmadığı memurların dikkatini çekmiş ve İtalyanca konuşmasından dolayı ise kişi sorguya alınmıştır. Sorgulamada kendisinin Bursa Ermeni cemaati nisvanından Pirlanti namında olduğunu itiraf etmiş ve şahsın belgelerine el konulmuştur.⁶³⁷ Bu sahteciliğin tespitinde yine memurların dikkati etkili olmuştur. Bunların yanında Asayiş bozan Bulgar ve Ermenilerin sahte pasaport ve tezkeresiz olarak firar suretiyle Memalik-i Şahane'ye gelmekte olduklarından bunun önlenmesi amacıyla padişah iradesi çıkarılarak vilayetlere tebligatta bulunulmuştur.⁶³⁸

Azınlık kaynaklı müfsit faaliyetlerde nasıl ki fesededen olanlar sahte pasaportu eylemlerinde bir araç olarak görüp asıl hedefleri bozgunculuk yapmaksa idare de bu grupların edinmiş olduğu sahte pasaportlarda öncelikli olarak bozguncu faaliyetlerin durdurulmasını hedeflemiştir. İdarenin öncelikli amacı sahte pasaporttan yola çıkarak bozgunculuk yapan kişiye ulaşmaktır. Böylelikle asayişin bozulması engellenmiş olacaktır. Bu tür sahtecilik yapan kişilerin cezası elbet verilmiştir; fakat işledikleri bozgunculuk cürmü daha ağır bir suç olmasından dolayı bunun gölgesinde kaldığı muhakkaktır. Diğer yandan bu tür vakalarda belgelerde dikkat çeken bir nokta da Pasaport Nizamnamelerine muhalif hareket edildiğine dair herhangi bir atfın yapılmamış olmasıdır. Belgelerdeki bu özellik bozgunculuk yapan grupların sahte

⁶³⁶ BOA, HR. TO. 359/43, 4 Temmuz 1905.

⁶³⁷ BOA, ZB. 634/83, 24 Kanunievvel 1323 (6 Ocak 1908).

⁶³⁸ BOA, İ. HUS. 153/17, 8 Rebiülevvel 1325 (13 Nisan 1907).

pasaportlarında idarenin nizamnamenin sahteciliğe yönelik ahkâmından çok asayişe odaklandığını ispat eder niteliktedir.

Sahte pasaportun yapımı ve kullanımında bazı zamanlar doğrudan şahsi menfaatler etkili olmuştur. Rize’den aldıkları sahte pasaportla Rusya’nın Yalta şehrinde tevkif edilen Devlet-i Aliye tebaasından birkaç kişi Sivastopol Şehbenderliğine teslim edilmiştir. Bu kişiler Rize’den pasaport ahz ve itasını kendisince sanat ittihaz eden bir kimseden 25 kuruşa üç kıta pasaport aldıklarını ve bunun üzerine Rize’den Yalta’ya geldiklerini ifade etmişlerdir. Trabzon sahilinde olan pasaport memurlarının ise pasaport muayenesinde dikkatsiz oldukları Sivastopol Şehbenderliğince belirtilmiş bu hususa itina edilmesi istenmiştir. Ayrıca Dâhiliye Nezareti Trabzon vilayetinden pasaport sahteciliği yapan kişi hakkında bir tahkikat yapılması talebini iletmiştir.⁶³⁹ Bu mevzu hakkında Dahiliye, Hariciye Nezaretine pasaportların “Nam-ı Name-i Hazret-i Padişahiye” mahsus olarak matbu surette ve 50 kuruş mukabilinde verildiğini ve olayın açıklığa kavuşması içinse sahte pasaportlardan bir tanesinin kendilerine gönderilmesini istemiştir.⁶⁴⁰ Buradaki olay pasaport sahteciliğinin yapıldığını ve bunun daha ucuza istihsal edilerek kişiler tarafından da rağbet gördüğünü göstermektedir. Aynı zamanda sahteciliğe bulaşmış kişilerin Rusya’da şehbenderliğe teslim edildiği de anlaşılmaktadır.

Sahte isimle pasaport alarak Romanya’ya giden Osmanlı tebaasından Mehmed Hacı Ayanoğlu’nun tutuklanması istenmiştir.⁶⁴¹ Sahte pasaport ve isimle Selanik’e gelen Belçika vatandaşı Josef Van Vroplden ile Van Hoten Hanri’nin bu suçlarından dolayı mahkumiyetlerine karar verilmiş ve pasaport suretleri Belçika Selanik Konsolosluğuna gönderilmiştir.⁶⁴² Bu iki örneğe bakıldığında sahte pasaport kullanımında yabancı ve tebaa ayrımı yapılmaksızın cezalandırılmaya gidildiği açıktır. Bunun yanında sahtecilikten dolayı cezasının infazı gerçekleşen kişiler de mevcuttur. Sahte pasaport imalinden suçlu bulunup mahkumiyetini tamamlayan Kosova vilayetinde bulunan Vulçitrın kazasının İstavfça karyesinden Hayrullah bin Mehmed’in Bulgaristan’a azimetine müsaade edilmemiştir.⁶⁴³ Burada mevcut nizamname ahkamına göre infazın gerçekleştiğini ifade etmek mümkündür. Zira

⁶³⁹ BOA, DH. MKT. 1392/28, 18 Rebiülahir 1304 (14 Ocak 1887).

⁶⁴⁰ BOA, DH. MKT. 1413/41, 22 Receb 1304 (16 Nisan 1887).

⁶⁴¹ BOA, ZB. 337/69, 11 Kanunisani 1320 (24 Ocak 1905).

⁶⁴² BOA, HR. TH. 362/102, 5 Mayıs 1908.

⁶⁴³ BOA, DH. ŞFR. 394/56, 26 Şubat 1323 (10 Mart 1908).

sahtecilik olayına karışan kişi düzenlemenin belirttiği şekilde hapisle cezalandırılmıştır.

Öte yandan sahte pasaport kullanımında doğrudan padişahın iradesiyle sınır dışı edilenler olmuştur. Doktor Müteveffa Marko Paşa'nın hemşiresi olan ve Aristaki Bey'in zevcesi Madam Aristaki'nin 27 sene önce Dersaadet'ten tard ve tebid edilmiş iken bu kere Romanya'dan istihsal eylemiş olduğu sahte pasaporta *Prenses Hristaki* ismini yazdırarak gelmiş ve Beyoğlu'nda bir otelde ikamet ettiği anlaşılmıştır. Bu kişinin geldiği yere iadesi için irade-i seniyye çıkarılmıştır.⁶⁴⁴ Mevcut nizamname gereği hapis cezası gerekirken istisnai bir uygulama ile doğrudan padişah iradesi ile ülkeden çıkarılmasındaki gerekçe bu kişinin tanınmış bir şahıs olmasından kaynaklı olduğu düşünülebilir.

Başka birisine ait pasaportu kullanan ve belgede yazılı ismin kendisinin müstear ismi gibi takdim eden kişiler hakkında düzenlemede sarahat olmadığı ve bu gibi kişilerin pasaportsuz addedilerek yürürlükteki nizamname gereğince iki kat ceza-yı nakdî alınmasına dair talep Sicil-i Nüfus İdaresi'nce Şûrâ-yı Devlete iletilmiştir.⁶⁴⁵ Sicil-i Nüfus İdaresi'nin böylesi bir talepte bulunmasındaki gerekçe daha önce Şûrâ-yı Devletin başkasına ait mürur tezkeresini bu usulde kullananlar hakkında yürürlükte olan Mürur Nizamnamesinin 18. maddesine tevfikân 25 kuruş ceza-yı nakdînin ödenmesini kararlaştırmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir.⁶⁴⁶ Şûrâ-yı Devletin bu talep karşısında ne yönde karar verdiği bilinmese de son Pasaport Nizamnamesinin yürürlükte olduğu bu dönemin ardından yürürlüğe giren 1911 tarihli ilk Pasaport Kanununun⁶⁴⁷ 14. maddesi bu tür kullanımları da sahtecilik kapsamında değerlendirmiştir. Aynı zamanda yukarıda Venedik Şehbenderliğinden bir Ermeninin başkası adına pasaport alma vakası da Hariciye Nezaretine şehbenderlik tarafından "sahte pasaport" başlığı ile takdim edilmiştir. Evrakın sahil olmasının yanında hamilinin de evraktaki şahıs olmasının gerektiği elzemdir.

İdarenin başkasına ait pasaportu kendisine ait gibi kullananlarda ilgili pasaportu yok hükmünde görerek sadece pasaportsuzluktan dolayı ceza-yı nakdî talebinde bulunmuş olması veya öncesinde Şûrâ-yı Devletin mürur tezkeresi için ceza-yı nakdî

⁶⁴⁴ BOA, BEO. 2602/195111, 15 Rebiülahir 1323 (19 Haziran 1905).

⁶⁴⁵ BOA, ŞD. 1848/19, 27 Rebiülahir 1313 (17 Ekim 1895).

⁶⁴⁶ BOA, DH. MKT.2043/112, 29 Cemaziyelevvel 1310 (18 Ocak 1893).

⁶⁴⁷ *Düstur*, 2. Tertib, cilt: 3, no: 155, s.462-467.

ile iktifa edileceği yönünde karar alması, mevcut ceza Ceza Kanunu'nda⁶⁴⁸ bununla ilgili bir açıklayıcılığın bulunmamasından kaynaklıdır. Zira son iki nizamname doğrudan sahtecilik konusunda Ceza Kanunu'nun ilgili maddelerince yaptırımında bulunulacağını açıklarken bu maddeler daha çok sahte evrakın üretimi, kullanımı veya sahil evrak üzerindeki tahrifata yönelik cezaları izah etmektedir. İlk nizamnamede ise kendisinden sonraki iki nizamnameden farklı olarak başkasına ait pasaportla dolaşanları sahtecilikle eş değer görüp gerekli ceza için işlemlerin başlatılacağını düzenlemenin 16. maddesinde ifade etmiştir; ancak cezanın ne olduğu ise açıklanmamıştır.

3.2.5. Yolcu Taşıyanların Pasaport Konusunda Sorumlulukları ve Bunlara Verilen Cezalar

Osmanlı Devleti'nde yolcu taşıyanların Pasaport Nizamnameleri gereğince sorumlulukları bulunmaktadır. Burada yolcu taşıyanlarla ilgili olarak izahatlar daha çok deniz taşımacılığı yapanlarla ilgilidir. Bunun sebebi ise yabancı ülkelere gidiş ve gelişlerde yoğun olarak deniz yolunun kullanılmasıdır.

İlk düzenlemede kaptanlar gemilerine alacakları yolcuların ellerinde usul ve kaideye muvafık pasaportlarının olup olmadığını kontrol edecekler ve gemiye binildiğinde ise bu pasaportları toplayıp ilgili memur geldiğinde topluca ona tevdi edeceklerdir. Diğer son iki düzenlemede ise gemi kaptanlarına böyle bir sorumluluk yüklenmemiştir. Her üç nizamnamede gemi taifesinden olup karada ikamet arzusunda olanların limana geldiklerinde taife defterinden silindiklerine dair bir şahadetnameyi ilgili memura ibraz etmek zorunlulukları vardır. Buraya kadar gemi kaptanları ve taifesi ile ilgili sorumluluklar zikredilse de bunların gerçekleşmediğinde verilecek ceza ile ilgili nizamnamelerde hüküm yer almamaktadır.

Taşımacılık yapanların sorumlulukları ve bunları yapmadıklarında alacakları cezalara yönelik izahat son iki nizamnamede yer almıştır. İkinci nizamnamenin 18. ve üçüncünün ise 19. maddelerinde karadan ve denizden yolcu taşıyanların pasaport kontrolü için hükümet tarafından tayin edilen noktalar haricinde yolcu taşımaları yasaklanmıştır. Her iki düzenlemede de deniz taşımacılığına ek olarak karadan

⁶⁴⁸ Ceza Kanunun ilgili 155, 156 ve 157. Maddesi için bkz. **Düstur**, 1. Tertip, c.1, s.571-572.

taşımacılık yapanların da zikredilmesindeki gerekçe ülkeler arası yolculuklarda demiryolu taşımacılığının kullanılmaya başlanması ile ilgilidir. Burada dikkat çeken mevzu ise bahsedilen nizamnamelerin ilgili maddelerinde kara taşımacılığına yönelik bir cezanın açıklanmamış olmasıdır. Son iki düzenlemenin ilgili maddeleri gereğince vapur kaptanları tayin edilen noktalar haricinde yolcu alıp indirdiklerinde 10 Osmanlı altınından 50 Osmanlı altınına kadar nakdi ceza ödeyecekleri ifade edilmiştir. Vapurlardan sandalla iskele ve limanlara yolcu taşıyanlara ise iki Osmanlı lirasınakdi cezanın verileceği yazılmıştır. İskele ve rıhtım olmayan yerlerde ise böyle bir suç işlendiğinde vapur kaptanları mazur addedilmişlerdir. Nakdi cezanın yanında ikinci nizamnamenin ilgili maddesince bu suçu işleyenlere bir haftadan 15 güne kadar hapis cezası dahi verileceği belirtilmiştir. Sonunucunun ilgili maddesi ise üç günden 15 güne kadar hapis cezası alacağını ve zikredilen cezanın müdde-i umuminin (savcı) talebi üzerine mahalli mahkemece verileceği izah edilmiştir.

İdarenin taşımacılık yapanlar karşısında görece ağır mali ve adli önlemler almasındaki gerekçe kaçakçılığa ve kayıt dışı geçişlere tevessül edilmesini engellemek istemesidir. Bu şekildeki geçişlerin asayişin bozulmasına ve gelirlerin azalmasına etki ettiği muhakkaktır.

Trabzon vilayetinin suali üzerine yürürlükteki nizamnamenin 18. maddesine yönelik bir husus Şûrâ-yı Devlete taşınmıştır. Vilayet gemi kaptanları ile kayıkçılardan ve karadan yolcu taşıyanlardan yolcuları hükümetçe tayin edilen mevkiden başka yere çıkaranlar hakkında yapılacak muamelenin düzenlemenin 18. maddesinde yer almış olsa da hükümetçe tayin edilen mevkiler dışında pasaportsuz yolcu alıp Rusya taraflarına kaçırarak sandal ve filika reislerine nasıl muamele yapılacağı hususunda bir sarahat olmadığını ifade edilerek görüş istemiştir. Vilayetin tereddüt ettiği husus nizamnamede belirlenen mevkiler dışında yolcu götürmenin yasak olduğu ibaresinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi hükümetçe tayin edilen yerler dışında yolcu getirmenin yasak olduğu gibi aynı zamanda buralar haricinde yabancı memleketlere yolcu nakledenlerin de ilgili metnin aynı maddesine tabi olduklarına hükmetmiş ve karar vilayete tebliğ edilmiştir.⁶⁴⁹ Bu doğrultuda olacak ki bir sonraki nizamnamenin aynı konu ile ilgili olan 19. maddesinde, pasaport muayenesi için tayin edilen yerler haricinde yolcu taşınmasının yasak olduğuna dair münhasıran “*nakil ve ihraç*” ibaresi yer almıştır.

⁶⁴⁹ BOA, DH. MKT. 1683/61, 25 Rebiülahir 1307 (19 aralık 1889).

Tezkeresiz adam kaçırmayı adet haline getiren kayıkçıların Ermenilerin firarına yardımcı olduklarından bu tür suç işleyenler hakkında Ceza Kanunu'nda münhasıran bir madde olmadığı için Heyet-i Adliyece ceza-yı nakdî verilmekle iktifa edildiğinden, bu cezanın ise suçun engellenmesinde yeterli olmayıp kayıkçıların önü alınamamasından dolayı bu cürmü işleyen kayıkçılar hakkında düzenlemenin 18. maddesine göre işlem yapılması gerekliliği Adana vilayetinin talebi üzerine Sadarete iletilmiştir.⁶⁵⁰ Burada Ceza Kanunu'ndaki boşluk nizamname hükmüyle tamamlanmaya çalışılarak kaçakçılığa karşı caydırıcı önlem alınmak istenmiştir. Kaçakçılara ne kadar nakdi cezanın verildiğine dair bir bilgi verilmesi de mevcut nizamnamede ağır nakdi cezanın yanı sıra mahkumiyet kararının varlığı bu talebin gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

Pasaportsuz olarak adam kaçırın (yolcu taşıyan) kaptanlar hakkında yürürlükte olan nizamnamede herhangi bir izahat olmadığı Yanya vilayetinden sorulmuş Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi ise pasaport muayenesi için nizamname gereğince tayin olunan mahallerden başka mevkilerden yolcu almak ve pasaportsuz olarak memalik-i ecnebiyeye adam kaçırmak gibi harekette bulunan kayıkçılar ve diğer gemi kaptanları hakkında yürürlükte olan metnin 19. maddesine göre muamele yapılmasına karar vermiştir.⁶⁵¹ Buradaki Şûrâ-yı Devlet kararı pasaportsuz olarak adam kaçırılmasından ziyade pasaport muayenesi için belirlenen yer haricinde yolcu götürülmemesine yönelik alınmış bir karardır. Yürürlükte olan nizamnamede pasaport kontrolü ile ilgili kaptanların sorumlulukları bulunmamaktadır. Zaten pasaport muayenesi için tayin edilen mevkilerden yolcular alınıp indirildiğinde pasaportsuz şahısların ülkeden çıkışlarında veya ülkeye girişlerinde pasaport kontrol memurlarınca ilgili düzenleme hükümleri uygulanmıştır.

Mart ayının 26. günü Dersaadet limanına gelen Yunan bandıralı vapurdan çıkan ve vapur taifesinden olmadıkları halde kendilerine vapurun ikinci kaptanı Dimitri Kapari imzasıyla vapur taifesindenmiş gibi birer varaka verilmiş Yunanlı üç şahıs bulunduğundan dolayı ilgili kaptan yardımcısı hakkında Pasaport Nizamnamesi ahkamına aykırı davranmaktan muamele yapılması istenmiştir.⁶⁵² Bu konuda nizamnamede ne türlü cezanın verileceği belli olmasa da böyle bir fiilin suç olduğu aşıkardır.

⁶⁵⁰ BOA, DH. MKT. 196/53, 8 Receb 1311 (15 Ocak 1894).

⁶⁵¹ BOA, DH. MKT. 2114/104, 23 Cemaziyelevvel 1316 (9 Ekim 1898).

⁶⁵² BOA, HR.TH. 211/108, 18 Mayıs 1898.

Ülkenin coğrafi yapısı itibariyle denizlere kıyısının olması ve deniz yolu ile yabancı ülkelere gidiliyor olması belirli mevkilerin pasaport kontrolü için tayin edilmesini zaruri kılmış ve bu hususta taşımacılık yapan deniz vasıtalarının kaptan ve reislerine de düzenlemelerde sorumluluklar yüklenerek bunları yapmadıklarında ise ne türlü cezaya maruz kalacakları bu metinlerin ilgili maddelerinde açıklanmıştır. Elbette karadan yolcu taşıyanlar için de nizamnamelerde, hükümetçe belirlenen mevkiler haricinde yolcu taşımayacakları belirtilse de usulsüzlüğe deniz taşımacılığı daha açık olduğundan nizamnameler tarafından yapılan izahat ve uygulamada karşılaşılan vakalar deniz taşımacılığına yönelik olmuştur.

3.2.6. Memurların Pasaport Konusunda Sorumlulukları ve Bunlara

Verilen Cezalar

Pasaporta yönelik gerek nizamname hükümlerinin gerekse de idarece ilave olarak alınan kararların sorunsuz bir şekilde uygulanabilmesi için mesai işleyişi içerisinde memurların görevlerini tam olarak yapmaları gerekmektedir. Memurların görevlerinde yapacakları usulsüzlük, ihmal veya hatalar kendilerinden sonraki aşamalarda idari açıdan birçok zafiyete neden olabilmektedir.

Düzenlemelerde pasaportun nereden alınacağı veya ülkeye girişte ilgili memura pasaportun gösterileceği yine bu evrakın sarf edildikçe hasılatının ilgili memur tarafından mal sandığına gönderilmesine dair hükümler bulunurken belirtilen memurların işlemleri gerçekleştirmediğinde cezasının ne olacağına dair bir hüküm yer almamaktadır. Bunlarla birlikte memurların pasaport konusundaki işlemlerine yönelik idari düzenlemeler yapılmış ve bunların karşılığında verilecek cezanın ne olacağı açıklanmıştır. Memurların idari suçların yanında adli suçlara da karıştıkları olmuştur. Adli olarak son iki nizamnamede pasaportta sahtecilik ve pasaport evrakının tağyir ve tahrifini yapanlar hakkında mevcut Ceza Kanunu'nun bu metinlerde zikredilen ilgili maddeleri gereğince işlem yapılacağı izah edilmiştir. Buradaki izahat sahtecilik vakalarına karışan herkesi kapsadığından dolayı bu işin faali memur ise o da aynı surette cezaya maruz kalacağı aşıkardır. Düzenlemelerdeki ilgili adli cezaların yanında memurların pasaport konusunda farklı adli suçlara karıştıkları da olmuştur. Bu vakalar ışığında memurların işledikleri suç, kabahat ve ihlalleri ve bunlar neticesinde kendilerine verilen cezalar *adli* ve *idari* olarak ikiye ayrılmıştır.

3.2.6.1. Memurlara Pasaport Konusunda Verilen İdari Cezalar

Memurların işlerini daha dikkatli yaparak kendilerinden sonraki aşamada şahısların ve idarenin herhangi bir sorun veya zarar yaşamaması için bazı dönemlerde idari kararlar alınarak belirlenen hususlara göre işlemlerin yapılması bunların yapılmadığında ise cezai müeyyidelerin olacağı memurlara tebliğ edilmiştir. İdarenin bu konuda aldığı kararların daha çok mali açıdan ortaya çıkacak kayıpların ilgili memurdan tazmini şeklinde olduğunu söylemek mümkündür. Bazı zamanlar ise işlenen idari suça göre yaptırımların uyarı ile başlayıp bulundukları görevden alınmalarına kadar vardığı olmuştur. Bu davalar nihai olarak Şûrâ-yı Devlete intikal etmiş ve orada neticelendirilmiştir.

Daha önceden işlendiği üzere fakir olup yabancı ülkelere gidenler için gittikleri yerlerde geçimlerini temin edemeyip tekrardan ülkeye dönüşlerinde şehbenderliklere yük olunmaması gayesiyle ülkeye dönüşte oluşacak masrafların karşılanması için pasaport alırken kefil gösterilmesi zaruri tutulmuştur. Tiflis'e giden ve oradan ülkeye dönmek isteyen Osmanlı tebaasından Ali Efendizade Said Efendi'nin dönüş için gücü olmadığından yol masrafı Tiflis Şehbenderliği tarafından karşılanmıştır. Oluşan masraf daha sonra Hariciye tarafından Dahiliye Nezaretinden talep edilmiştir. Bunun üzerine kefilsiz olarak pasaport veren Lazistan Sancağı nüfus nazır ve memurlarından 80 kuruşluk yol masrafının tahsil edilmesi Trabzon vilayetine tebliğ edilmiştir.⁶⁵³

Edirne vilayetine bağlı Ahi Çelebi kazası nüfus memuru tarafından Yunanistan'a giden iki kişiye pasaport yerine mürur tezkeresi verilmiş, bu iki tezkere ise Atina ve Pire Başşehbenderliklerinden Hariciye Nezaretine gönderilmiştir. Yabancı ülkelere gidenlere pasaport yerine mürur tezkeresinin bu kişilere verilmesinin nizama aykırı olduğundan bunu yapan memurdan iki kıta pasaport bedeli olan bir adet Osmanlı lirasının (100 kuruş) alınarak Hariciye Nezaretine gönderilmesi ve ilgili memura bu gibi mesuliyetinin hatırlatılması Edirne vilayetine bildirilmiştir.⁶⁵⁴ Burada mürur tezkeresi alan kişilere ilgili şehbenderlikler tarafından pasaportlarının verildiği ve ücretinin ise yanlılığı yapan memurdan karşılandığı görülmektedir.

Pasaport yerine mürur tezkeresi verilen başka bir vakada ise olaydan sorumlu tutulan nüfus nazırı görevden azledilmiştir. Burada aynı zamanda memurdan idarenin

⁶⁵³ BOA, DH. MKT. 1476/92, 28 Rebiülahir 1305 (13 Ocak 1888).

⁶⁵⁴ BOA, DH. MKT.1501/42, 5 Şaban 1305 (17 Nisan 1888).

beklentisinin ne olduğuna dair ifadeler de yer almaktadır. Bunlara haiz olmayanın ise o görevden azledileceği anlaşılmaktadır.

“Memalik-i Osmaniye’den diyar-ı ecnebiyeye gidecek olanların pasaport almaları Pasaport Nizamnamesi’nin birinci maddesi ahkamından olduğu halde Zor Sancağı Nüfus Nezaretinden Teb’a-i Devlet-i Aliyye’den Ermeni Murahhası Dikranyan Deyrizis Efendi namına hilaf-ı nizam olarak Paris’e gitmek üzere bir kıta mürur tezkeresi verilmiş olduğu görülmesi üzerine mezkur tezkerenin tebdil edildiği Beyrut vilayeti Nüfus Nezaretinden bildirilmekten naşı böyle yolsuz muamele vukuu hasebiyle Zor Nüfus Nazırı hakkında icab-ı hal icra olunmak üzere...”

Dahiliye Nezareti bu açıklamayı yaptıktan sonra vilayetlere tamimen böylesi durumlara müsaade edilmemesi ve memurların nizamname ahkamına riayet etmelerini istemiştir. Aynı yerde, Zor mutasarrıflığına ise ilgili nüfus nazırının görevden azli ile şu tebligat yapılmıştır:

“nazır-ı mumaileyhin nüfus muamelatında şimdiye kadar hiçbir suretle ibraz-ı ehliyet ve kifayet edemediği gibi Avrupa’ya gidecek bir rüesa-i ruhani için istizan-ı keyfiyete müsadaat etmeksizin kat’-ı nazar pasaport yerine mürur tezkeresi vermek gibi umur-ı adiyeden mağdur olan bir maddeye kesb-i ıtıla edememesi umur-ı memuresini ifade kifayetsizliğine delail eylediğinden derhal azledilerek yerine erbab-ı vukuf ve malumattan diğerinin ittihaz ve tayiniyle tasdik-i asalet memuriyet zımında keyfiyetin alelusul inhası lüzumunun sub-ı vilayete işarı bi’l-havale Sicil-i Nüfus İdare-i Umumisinden ifade kılınmış olmakla ona göre ifayı muktezasına buyrılması babında.”⁶⁵⁵

Kosova vilayetine bağlı Palanka kazasında Devebağırtañ mevkiinde Romanya ve Bulgaristan’dan tezkeresiz, pasaportsuz ve pasaportu vizesiz olarak gelenlerden ceza-yı nakdî almayan pasaport memuruna vekalet eden Bekir Bey’in tutumundan dolayı hazinenin 19.250 kuruş tutarında zarara uğradığı mülkiye müfettişlerince icra edilen tahkikat neticesinde tespit edilmiştir. Bundan dolayı ilgili memur hakkında Takibat Kanunu mucibince işlem yapıp Rumî 1315 (13 Mart 1899 – 14 Mart 1900) senesi öncesinde bölgede bu konuda yapılan muamelatın dökümü vilayetten talep

⁶⁵⁵ BOA, DH. MKT. 1672/160, 16 Rebiülevvel 1307 (10 Kasım 1889).

edilmiştir.⁶⁵⁶ İdare hazinenin mali açıdan zarara uğratılmasını istememekte buna sebebiyet veren memurdan ise gerekli meblağın tazminini istemiştir.

Mevcut nizamname ahkâmına göre sarf edilen pasaport evrakının ücretini mal sandığına teslim etmeyen Serfiçe pasaport memuru Vasıf Efendi hakkında Tahkikat ve Takibat Kanunu'na göre mahkemeye sevk edilmesi Serfiçe mutasarrıflığına tebliğ edilmiştir.⁶⁵⁷

İdare memurların görevlerini tam olarak ifa etmemesinden dolayı gerek gerçekleştirdiği harcamaları gerekse de yaşadığı gelir kayıplarını buna neden olan ilgili memurdan tahsil etme yoluna gitmiştir.

Pasaport evrakının doldurulmasında memurların dikkatli davranması ve pasaport işlemlerinde herhangi bir eksikliğin yaşanmaması idarenin birincil önceliklerinden olmuş ve bu konuda memurlara uyarılar yapıp yaptırımlara gidilmiştir.

Pasaport evrakının bir tarafının Fransızca olacağı son iki Pasaport Nizamnamelerinde yer almıştır. Bazı yerlerdeki memurların bunu ihmal ettiğinden uygulamada bazı güçlükler yaşanmıştır. Bu yüzden Sicil-i Nüfus İdaresince yayımlanan bir genelge ile pasaportun Fransızca kısmı yazılmayan pasaportlardan evrakı verenlerin sorumlu tutulacağı ilan edilmiştir.⁶⁵⁸ Trabzon ve Bitlis vilayetlerine bağlı nüfus memurlarının pasaport almak isteyen kişileri görmeden onlara ait Tezkire-i Osmaniye ve ilmühaberlerle bir yakının müracaat ederek pasaport aldıklarından bu şekilde davranan memurlar hakkında gerekli işlemlerin yapılacağına dair bir genelge yayımlamıştır.⁶⁵⁹ Düzenlemelerde doğrudan bu konuda açıklık olmasa da idare tarafından pasaport müracaatlarının şahsen yapılacağı ve buna riayet etmeden pasaport veren memurların ise suç işlemiş olacağı anlaşılmaktadır. Diğer yandan nüfusta kaydı bulunmayan ve Tezkire-i Osmaniye olmayanlara mürur tezkeresi ve pasaport verenlere ne şekilde muamele edileceğinde tereddüt edilmiştir. Bu konuda Sicil-i Nüfus Nizamnamesi'nde herhangi bir hüküm bulunmadığından Şûrâ-yı Devletten görüş istenmiştir. Pasaport Nizamnamesi'nde de konuyla ilgili bir izahat bulunmamaktadır; ancak pasaportun alınabilmesi için nizamnamede Tezkire-i Osmaniye bir şart olarak belirtilmiştir. Bu hususta düzenlemelere karşı davranmanın Devlet-i Aliyye'ye karşı olmak anlamına geleceği ifade edildikten sonra ceza

⁶⁵⁶ BOA, DH. MKT. 561/4, 11 Cemaziyelevvel 1320 (16 Ağustos 1902).

⁶⁵⁷ BOA, TFR.I.MN. 143/14209, 9 Ramazan 1325 (7 Ekim 1907).

⁶⁵⁸ BOA, DH. MKT. 2602/52, 24 Zilkade 1321 (11 Şubat 1904).

⁶⁵⁹ BOA, DH. MKT. 2077/70, 8 Cemaziyelahir 1314 (6 Kasım 1896).

kanununda da bununla ilgili bir hüküm bulunduğundan dolayı bu fiili gerçekleştirenler hakkında mahalli mahkemelere dava açılabileceğine hükmedilmiştir.⁶⁶⁰

Bir sene içerisinde üç kez nizama ve tebligata aykırı olarak pasaport ve mürur tezkeresi düzenleyen memurun görevinden azline ve başka bir memuriyete atanmasına yönelik karar alınmasına karşın bu kararın nahiye müdürlerini kapsamasının pek adil olmayacağı ve üç defa eksik pasaport ve mürur tezkeresi düzenleyen ilgili nahiye müdürlerinden ceza olarak bir maaşının yarısı mukabilinde nakdi ceza alınmasının münasip olacağı Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesince kararlaştırılmıştır.⁶⁶¹ Burada nahiye müdürlerinin mevzubahis olmasındaki gerekçe pasaport memuru olmayan yerlerde nahiye müdürlerinin daha önce de görüldüğü üzere imza karşılığında pasaport verme yetkisinden kaynaklanmaktadır. Şûrâ-yı Devlet verdiği kararda adil olmayacağı konusundaki tereddüdü nahiye müdürünün bu işi zaten ilaveten yapıyor olmasından kaynaklıdır. Zira memurların asli işi bu vazifeleri yapmak iken nahiye müdürünün yapmış olduğu zarureten kendilerine tahvil edilmiş ilave bir görevdir. Şûrâ-yı Devletin vermiş olduğu karar, ifa edilen ilave bir görev olsa da nahiye müdürlerinin de ilgili evrakı düzenlerken dikkatli olmalarının zaruri olduğunu ve olmadıklarında ise kendilerine yönelik nakdi yaptırımının olacağını gösterir niteliktedir.

Pasaport ve mürur tezkerelerini belirli nizam ve tebligata göre senede üç defa eksik olarak düzenlemiş olan Edirne vilayeti Mürefte kazası nüfus memurlarından Naim Efendi'nin derhal bulunduğu görevden azli gerektiğinden azil işleminden önce ilgili memurun bu eksiklikleri hangi sebeplerden dolayı yapmış olacağının araştırılması Dahiliye Nezaretince vilayetten talep edilmiştir.⁶⁶² Yine üç kez eksik doldurulan evraktan dolayı mevcut görevden alınması kararının ağır olduğu ve bu hususta mevcut kararın tadile ihtiyacının olduğu Selanik Nüfus Nazırı tarafından Sicil-i Nüfus İdaresine bildirilmiştir. Burada ilgili nazır unutkanlık gibi insani faktörlerden dolayı kişinin elinde olmadan yaptığı işlerden dolayı mesul tutulmamasını istemiştir. Yapılan tahkikatta nüfus nazırının üşengeçlik ve tembelliğinden dolayı evrakı noksan doldurduğu anlaşılmış kendi kusurunu örtmek gayesiyle böyle bir talebe tevessül ettiği görülmüştür. Karar hakkında bir değişikliğe gidilemeyeceği ve nüfus nazırının

⁶⁶⁰ BOA. ŞD. 2640/21, 20 Rebiülahir 1312 (21 Ekim 1894).

⁶⁶¹ BOA.Y.A.RES.104/1, 1 Receb 1317 (5 Kasım 1899).

⁶⁶² BOA, DH. MKT. 2387/29, 13 Rebiülahir 1318 (10 Ağustos 1900).

bu konuda kınanması Manastır vilayetine tebliğ edilmiştir. Belgede aynı zamanda memurların eksik düzenledikleri evrakla ilgili bir istatistik defterinin tutulduğundan da bahsedilmiştir.⁶⁶³

İdarenin noksan evrak doldurulmasında verdiği cezaya baktığımızda elimizdeki belgeler ilgili memurun derhal görevden alınmadığını ve muhakkak tahkikata başvurularak memurun çalıştığı yerden bilgi talep edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra tutulan istatistik defterlerinin de idare açısından bu hususa önem verdiğini göstermektedir. Memurlara yönelik bu uygulamanın pratikte eksik evrak doldurulmasını azalttığı muhakkaktır.

İdare, memurlardan kaynaklı işleyişi aksatan ve gelir kaybına yol açacak hususlara kayıtsız kalmamış ve hukuki yaptırımlarla bunun ortadan kalkması için harekete geçmiştir. Böylelikle memurların işleyişte daha dikkatli olmaları sağlanarak muhtemel sorunların çıkmasının önüne geçilmiştir.

3.2.6.2. Memurlara Pasaport Konusunda Verilen Adli Cezalar

Pasaportla ilgili gerek pasaportun alınmasında gerekse de kontrolünde bu işlemlerden sorumlu memurların usulsüzlüklere karışarak adli suçlar işledikleri ve bunlara dair cezalar aldıkları olmuştur. Adli cezalar idari cezalara nazaran daha ağır suçlar kapsamına girmektedir. Bu suçlara bakıldığında genelde zimmetine para geçirme, sahte evrak düzenleme, firara yardımcı olma, görevi suiistimal gibi fiiller ön plana çıkmaktadır. Bu fiilleri işleyen memurların akıbeti genellikle hapis cezası ve buna bağlı olarak da görevlerinden alınması şeklinde olmuştur.

Niş Şehbenderliğinde Vasil adındaki pasaport memurunun hükümet sırlarını Sırbistan'a ifşa etmekten dolayı cezalandırılacağını anlayınca Sırbistan'a firar etmiştir. Bu şahsın daha sonra aynı şehbenderhaneye gelerek Fransızca katibi olarak çalıştığı iddia edilmiş Sadaret'in isteğiyle Hariciye Nezaretince yapılan muhaberat neticesinde Niş Şehbenderliği tercümanlığında Vasil adında görevli bir memurun olduğu anlaşılmıştır. Buna binaen nezaret derhal bu kişinin memuriyetten ihracı ile yerine münasip birinin getirilmesini istemiştir. Yapılan tahkikatta Vasil'in devlet sırlarının ifşasının yanı sıra pasaport almaya gelen tebaaya türlü zorluklar çıkartarak onlardan nakdi ceza alıp bunu zimmetine geçirdiği de ortaya çıkmıştır. Pasaport işlemlerinde çıkardığı güçlüklerden dolayı tebaadan birçok kişi Sırbistan pasaportu

⁶⁶³ BOA, DH. MKT. 2388/86, 15 Rebiülahir 1318 (12 Ağustos 1900).

almaya başlamıştır. Bunun anlaşılması üzerine ise derhal görevden uzaklaştırılmıştır.⁶⁶⁴ Görüleceği üzere memurdaki suç potansiyeli tek yönlü olmayıp birçok alana sirayet etmiştir. Görevden alınmasından başka herhangi bir cezadan bahsedilmese de Vasil'in Sırbistan'a daha önceki kaçma sebebi olarak cezalandırılacağı endişesinden dolayı bu eylemi gerçekleştirdiği beyan edilmiştir.

Marsilya Şehbenderliğinde kançılar görevini yürüten Acuri Efendi'nin müfsit Ermenilere tüccar sıfatıyla pasaport verdiği oradan gelen Ermenice bir mektubun içeriğinden anlaşılmış ve bu kişi padişah iradesi ile görevinden azledilerek yerine birisinin tayini istenmiştir.⁶⁶⁵ Buna benzer siyasi nosyonlu vakalarda idarenin teyakkuz halinde olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra soruşturmanın sona erdirilmesine kadar bu nevi vakalarda memurların açığa alınıp daha sonra gerçekleşen tahkikat ve mahkeme neticesinde göreve iade edildikleri de olmuştur.

Memalik-i Şahane'ye girmeleri yasak olan Yahudi ve Ermeni müfsitlerin şahsi menfaat karşılığında girmelerine yardımcı olan Yafa pasaport memuru Mehmed Neşet ve İskele komiser vekili Kudüslü Zühdü Efendiler liman riyasetinin ihbarı ile kanun gereği açığa alınarak mahkemeye sevk edilmişlerdir.⁶⁶⁶ Daha sonra ise pasaport memuru ve komiser vekili beraat ederek görevlerine iade edilmişler bu kez de liman reisi hakkında asılsız ihbardan olacak ki işlem yapılması istenmiştir.⁶⁶⁷

Manastır vilayetine bağlı Alasonya kazasındaki Milona hudut kapısında görevli olan pasaport memuru Manuel Efendi görevini suiistimal ederek ırgatlardan yetkisi dışında 76 kuruş almış bunun ortaya çıkması üzerine Serfiçe mutasarrıflığı İdare Meclisince mahkeme edildikten sonra kendisine altı ay hapis cezası verilip ırgatlardan aldığı ücretin bir mislini de cezaen ödemesine hükmedilmiştir. İlgili memur kararın temyizi için Şûrâ-yı Devlete müracaat etmişti; ancak burası da verilen kararı onamıştır. Aynı kararda ayrıca ilgili memurun mahkeme masrafı olarak ilaveten 50 kuruşu Serfiçe mutasarrıflığı İdare Meclisine ödenmesine hükmedilmiştir.⁶⁶⁸

Ordu kazası polis memurlarından Mehmed Efendi başkalarına ait olan ve polis idaresinde mahfuz üç pasaportu başkalarına menfaat karşılığında vermiş, bu evrakları

⁶⁶⁴ BOA, HR. TH. 128/141, 29 Mart 1893.

⁶⁶⁵ BOA, Y.A.HUS.281/73, 25 Rebiülevvel 1311 (6 Ekim 1893).

⁶⁶⁶ BOA, BEO, 2838/212780, 5 Rebiülahir 1324 (29 Mayıs 1906).

⁶⁶⁷ BOA, BEO, 3038/ 227784, 8 Rebiülevvel 1325 (13 Nisan 1907).

⁶⁶⁸ BOA, DH. MKT. 647/15, 6 Zilkade 1320 (4 Şubat 1903).

da kaza nüfus idaresi pasaport memurlarından Eyüp Efendi menfaat karşılığında vize işlemini yapmıştır. Bu olaya karışan memur olmayan diğer suç ortaklarıyla beraber mahkemeye sevk edilmişlerdir. Adli mahkeme bu davayı idari bir dava olarak görüp yargılamayı kabul etmese de Şûrâ-yı Devlet bunun bir adli vaka olduğuna karar vermiştir.⁶⁶⁹ İlgili memurlarla nihai kararı belgeden göremiyor olsak da isnat edilen suçlar ışığında kendilerinin hapis cezasını aldığını diğer vakalara bakarak söylemek mümkündür.

Görüldüğü üzere memurlar pasaport işleyişi içerisinde farklı suçlara karıştıkları olmuştur. İşlenen idari ve adli suçlar hakkında ilgili merciler vasıtasıyla memurlara cezaları verilmiştir. İdari suçlarla adli suçları karşılaştırdığımızda idari suçlarda ihmal ve dikkatsizlik, adli suçlarda ise kasıt ve suiistimalin olduğu dikkat çekmektedir.

3.3. Mali Boyut

Pasaport evrakı; idare tarafından verilmekte olan gerek mürur tezkeresi ve pasavan gibi seyahat evraklarına gerekse de diğer nikâh, doğum ve Tezkire-i Osmaniye gibi verilen evraklara nazaran daha yüksek bir ücrete sahiptir. Buna bağlı olarak vize ve ceza işlemlerinde uygulanan tarifeler de evrakın ücretine göre belirlendiğinden pasaporttan devletin elde ettiği gelir diğer evraklardan elde edeceği gelirden oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Pasaport evrakının ücreti, vizesi ve ihlallerde alınacak nakdi cezaların ne olacağına dair özellikle son iki nizamnamede açık hükümler mevcuttur. Yine bu son iki düzenlemede hükümetçe belirlenen yerler haricinde yolcu taşıyanlara verilecek nakdi ceza hükümleri de yer almıştır.

Kişilerin pasaport alırken hangi ücreti ödediklerini ve pasaporta dair yükümlülüklerini gerçekleştirmediklerinde hangi mali yaptırıma maruz kaldıklarını daha önceden işlediğimizden dolayı burada idarenin pasaport uygulamasında elde edilen gelirlerin hazineye aktarılması, pasaport uygulamasında idarenin yaptığı harcamalar, pasaport üzerinden farklı giderler için ilave gelirler oluşturulması ile ekonomik gerekçelerin öne çıktığı durumlarda idarenin uyguladığı pasaport politikası incelenmiştir.

⁶⁶⁹ BOA, BEO, 3128/134567, 11 Receb 1325 (20 Ağustos 1907).

3.3.1. Pasaport Hasılatının Hazineye Aktarılması

Pasaport hasılatı ile ilgili olarak Pasaport Nizamnamelerine bakıldığında ilk düzenlemede herhangi bir açıklama mevcut değildir. Son ikisinde ise pasaport evrakının ilgili yerlere zimmetlenerek gönderilmesi ve bunu kullanan memurların bedelini hükümet mal sandıklarına makbuz karşılığında ibraz etmeleri açıklanmıştır. İlk nizamnamenin hazırlandığı dönemde yürürlükte olan 1841 Men'i Mürur Nizamnamesinin⁶⁷⁰ 16. maddesi ve bu metin esas alınarak hazırlanan 1844 tarihli Mürur Talimatnamesi'nin⁶⁷¹ birinci maddesi bu konuya açıklık getirmektedir.

Men'i Mürur Nizamnamesi'nin 16. maddesi taşrada ita olunan tezkere bedellerinin muhassıllık sandığına teslim edildikten sonra oranın meclisince meblağın ayrı bir deftere kaydedilip her üç ayda bir tutulan defterlerle toplanan hasılatın muhassıl tarafından mazbata ile birlikte hazineye gönderilmesi gerektiğini açıklamıştır. Mürur Talimatnamesinin birinci maddesine göre ise boş tezkerelerin, zimmetli olarak defterdarlara oradan da ilgili memurlara gönderilmesi gerekmektedir. Daha sonra ise kullanılan tezkerelerin bedeli yine defterdarlara oradan da hazineye aktarılacaktır. Burada yalnızca *tezkere* ibaresinin zikredilmesi, o dönemde *pasaport* yerine de *tezkere* tabirinin kullanılıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Daha sonraki dönemde ise konu ile ilgili olarak 1884 ve 1894 tarihli düzenlemelerin beşinci maddelerinde konuya açıklık getirilmiştir. Buna göre Dahiliye Nezareti tarafından bastırılan pasaportların Dersaadet'te Zabtiye Nezaretine ve taşrada ise vilayetlere nakit karşılığında gönderilmesi gerekmektedir. İkinci nizamnameye göre *mürur*, sonuncusuna göre ise *nüfus* memurlarının verdikleri pasaportların hasılatını hükümet mal sandığına makbuz karşılığında teslim etme zorunlulukları vardır. İlgili memurların her sene ne kadar pasaport alıp ne kadarını kullandıklarını ve ellerinde ne kadar kaldığını ise bildirmeleri gerektiği ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere dönem içerisinde konu ile ilgili görevli memurların ismi değişse de zimmet ve elde edilen gelirlerin hazineye aktarılması hususundaki genelgeçer usulde değişiklik olmamıştır. Düzenlemlerde sadece pasaport evrakının zimmetlenmesi ve bunun ücretinin tekrardan gönderilmesine yönelik bir açıklama mevcuttur. Ceza ve vize işlemlerinin ne şekilde tasarruf edildiğine yönelik bir açıklama yoktur. Pasaport

⁶⁷⁰ BOA, İ.MSM. 2/35/15, 30, Rabiülevvel 1260 (19 Nisan 1844), Belge üzerindeki tarih 17 Zilhicce 1256 (9 Şubat 1841). Bkz. Ek: 1. Ayrıca transkripsiyonu için bkz. Çadırcı, *a.g.m.*, s. 173-178.

⁶⁷¹ BOA, A.}DVN.MKL.72/3, 14 Rabulahir 1260 (3 Mayıs 1844) . Bkz. Ek:2

cezalarının ise, bu davaların Nizamiye Mahkemelerinde görülmesinden dolayı ilgili mahkemeye ödeneceğine 1897'de Şûrâ-yı Devletçe karar verilmiştir. Bundan önceki dönemde ise nüfus idarelerine kaldığı anlaşılmaktadır.⁶⁷² Vize işlemlerinde de ücretlerin işlemin yapıldığı idareye kaldığı, oradan da yine hazineye aktarıldığı görülmektedir.

Pasaport hasılatının bazı yerlerde farklı alanlarda kullanıldıkları da olmuştur. Örneğin Manastır vilayetinde; Ohri ve Debre nüfus aidatından fazlası bulunan meblağ, Düyun-u Umumiye memurlarına teslim edilmiştir.⁶⁷³ Yine Cidde Miri sandalcılarının maaşları pasaport hasılatından ödenmiştir.⁶⁷⁴ Asıl olan ise tüm bu giderler düşüldükten sonra hasılatın hazineye aktarıldığıdır.

Vilayetlerin pasaport evrakını tasarruf edip etmedikleri ve bunun gelirlerinin ne şekilde tasarruf edildiği, idare tarafından takip edilmiştir. Yemen vilayetinin belirli bir süreden beri pasaport ve mürur tezkeresi talep etmediğinden vilayetçe nizamname ahkâmının uygulanıp uygulanmadığı sorulmuş ve bir sene zarfında ne kadar mürur ve pasaport hasılatının vuku bulduğu, hasılatın ise ne kadarının memurlara maaş olarak verildiğinin tespit edilerek bildirilmesi vilayete tebliğ edilmiştir. Aynı zamanda bir sene içerisinde ne kadar pasaport ve mürur tezkeresi ihtiyacının olacağı ve ona göre de kendilerine ilgili evraktan istenilen miktarda gönderileceği ifade edilmiştir.⁶⁷⁵ İdarenin burada mali olarak olası bir kayıptan endişe duyduğu açıktır ve idare bu konuda zarar etmek istememiştir.

Bunun yanı sıra Yemen'den farklı olarak yine buna yakın bir tarihli belgeye baktığımızda Kudüs mutasarrıflığının hasılatı gönderdiği görülmektedir. Mürur, pasaport ve Tezkire-i Osmaniye hasılatından 7.278 kuruş 50 santim hasılat banka vasıtasıyla gönderilmiştir.⁶⁷⁶ Vilayetler nüfus hasılatlarını bazı dönemlerde toplu olarak göndermişlerdir. İdare ise bunun hangisinin nereye ait olduğuna dair tafsilat talep etmiştir. İdare hangi evrakın ne şekilde kullanıldığını ve gelirin kaynağının nereden geldiğini ayrıca görmek istemiştir. Erzurum vilayeti tarafından posta vasıtasıyla mürur ve pasaport hasılatı olarak gönderilen 10.000 kuruşun ne kadarının pasaport ne kadarının ise mürur hasılatından olduğunun bildirilmesi vilayete tebliğ

⁶⁷² BOA, BEO, 980/73466, 18 Safer 1315 (19 Temmuz 1897).

⁶⁷³ BOA, DH. MKT. 248/73, 15 Zilhicce 1311 (19 Haziran 1894).

⁶⁷⁴ BOA, DH. MKT. 515/24, 23 Safer 1320 (1 Haziran 1902).

⁶⁷⁵ BOA, DH. MKT. 1346/53, 13 Rebiülevvel 1302 (31 Aralık 1884).

⁶⁷⁶ BOA, DH. MKT. 1347/10, 18 Şaban 1302 (2 Haziran 1885).

edilmiştir.⁶⁷⁷ Musul vilayetinden posta yoluyla gönderilen pasaport, mürur ve Osmanlı tezakirin bedeli olarak 5779 kuruş gönderilmiş, zikredilen meblağın 30 kuruş eksik olduğu muhasebe nezaretinde yapılan sayımda ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde vilayetten eksik olan meblağın tamamlanarak makbuzuyla gönderilmesi istenmiştir.⁶⁷⁸ Yine Berat Sancağından nüfus tezakiri ve pasaport hasılatından gönderilen 3575 kuruş 50 santimin noksan olduğu ve eksikliklerin tamamlanıp gönderilmesi Yanya vilayetinden talep edilmiştir.⁶⁷⁹ Gönderilen ücretler muhasebe nezaretine teslim edilmiş, genellikle buranın hesabı ve talebi üzerine vilayetlerden hangi evrakın ne kadar verildiği veya hesapta bir eksiklik varsa bunun tamamlanması istenmiştir.

Hicaz vilayetinin 12 Nisan 1320 (25 Nisan 1904) tarihine kadar göndermesi gereken pasaport ve mürur tezkeresi hasılatını göndermemesinden dolayı derhal bu meblağın gönderilmesi talebi vilayete 3 Mayıs 1320 (16 Mayıs 1904) tarihinde yazılmıştır.⁶⁸⁰ Bunun yanında pasaporta dair vilayetlerden hasılat cetvellerinin istendiği de olmuş, bunların gönderilmediğinde de ilgili vilayetlere tebligatta bulunulmuştur.⁶⁸¹

Pasaport hasılatlarının alındığı andan itibaren kime zimmetleneceğine dair ihtilaf ortaya çıkmıştır. Bu konuda pasaport memurlarının her günün pasaport ve mürur hasılatını nüfus memurlarına teslim etmekten başka ayrıca zimmete tabi olunmayacağına dair Şûrâ-yı Devlet tarafından karar alınmıştır.⁶⁸² Şûrâ-yı Devletin böyle bir karar almasında, yürürlükte olan Pasaport Nizamnamesinde hasılatın mal sandığına tesliminde nüfus memurunun yetkili olmasının etkili olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Elde edilen hasılatın ise yine mal sandığına teslim edilmesi hususu Maliye Nezareti tarafından talep edilmiştir.⁶⁸³

Pasaport evrakı zimmetli olarak ve bedeli alınmak kaydıyla gönderilmiştir. Elde edilen diğer pasaport hasılatı ile birlikte elde edilen gelir; daha sonra hazineye aktarılmıştır. İdare, nizamnameler ile pasaport uygulamasının yapılmasına ve bu doğrultuda hazinenin mali kayıp yaşamamasına çalışmıştır. Bu yönde elde edilen

⁶⁷⁷ BOA, DH. MKT. 1357/61, 25 Şevval 1303 (27 Temmuz 1886).

⁶⁷⁸ BOA, DH. MKT. 1391/68, 16 Rebiülahir 1304 (12 Ocak 1887).

⁶⁷⁹ BOA, DH. MKT. 1456/23, 2 Safer 1305 (20 Ekim 1887).

⁶⁸⁰ BOA, DH. MKT. 2604/92, 2 Rebiülevvel 1322 (17 Mayıs 1904).

⁶⁸¹ BOA, DH. SN. THR. 10/32, 22 Receb 1328 (30 Temmuz 1910).

⁶⁸² BOA, DH. MKT. 769/1, 4 Receb 1321 (26 Eylül 1903).

⁶⁸³ BOA, DH. SN. THR. 19/63, 26 Rebiülevvel 1329 (27 Mart 1911).

hasılatın gönderilmesine dikkat etmiş, herhangi bir aksaklıkta ise müdahalede bulunmuştur.

3.3.2. Nizamname Hükümlerinin Uygulanarak Mali Kayıpların Önlenmeye Çalışılması

Pasaport işlemlerinden elde edilen gelirlerin diğer evraklara göre çok fazla olduğunu görmek açısından Rumî 1308 (13 Mart 1892- 12 Mart 1893) senesi Trabzon vilayetine bağlı nüfus idarelerinin hasılatını gösteren 4 numaralı tablo, önemli bir örnek teşkil etmektedir. Tablo incelendiğinde pasaport işlemlerinden elde edilen gelirlerin nüfus idaresince verilmekte olan Tezakir-i Osmnaniye, münakahat, mürur tezkeresi gibi evraka ve bunlara dair işlemlere bakıldığında elde ettiği diğer gelir kalemlerinin hepsinin toplamından fazla olduğu görülmektedir. Bu bakımdan idare açısından diğer evraka nazaran yüksek bir gelir kalemine sahip olan pasaporta yönelik işlemlerde mali kayıpların yaşanmaması için daha dikkatli davranılması gerektiği muhakkaktır. Hiç şüphesiz ki pasaport işlemlerinin çerçeve metnini oluşturan Pasaport Nizamnamelerinin yürürlükte kalması devletin mali açıdan yaşayacağı kayıpları da önlemiştir. İdare tarafından da mali açıdan bir kaybın oluşmaması için düzenlemelere dikkat edilmesi gerekliliği, ilgili yerlere sıkça hatırlatılan bir husus olmuştur.

Tablo 4 : Trabzon vilayetinin Rumî 1308 Senesi (13 Mart 1892- 12 Mart 1893) Nüfus İdaresi Hasılatı Mütenevvisi

Nev-i Hasılat	Gümüşhane Sancağı	Lazistan Sancağı	Canik Sancağı	Trabzon Sancağı	İcmal
Tezakir-i Osmaniye	2193	3556	6623	10262	22634
Münekahat İlmühaberleri	847	1354	5445	6875	14521
Tevellüdat İlmühaberleri	498	1320	2749	3510	8077
Nakl-i mekan İlmühaberleri	94	217	566	726	1603
Ceza-yı nakdî	4944	7550	16203	14150	43847
Mürur tezakiri	2025	7525	12640	23705	45895
Pasaport evrakı	5350	48600	16700	137500	207150
Pasaport vizesi	960	5420	1460	17020	24860

Nev-i Hasılat	Gümüşhane Sancağı	Lazistan Sancağı	Canik Sancağı	Trabzon Sancağı	İcmal
Bulgaristan tezakiri	-	800	180	4060	5040
Muayene Pulu	182	914	3740	4876	9712
Rumeli-i Şarkiye mahsus mürur tezkeresi	-	40	-	15	55
Yekün	37091	98296	66306	222699	384394

Hicrî 1311 Trabzon vilayeti salnamesi sayfa 149. (Rakamlar kuruş cinsinden verilmiştir.)

İlk Pasaport Kanunu'nda pasaport mecburiyeti kaldırılmıştır. Bu kanunun Meclis-i Mebusanda görüşüldüğü dönemde, pasaport mecburiyetinin kalkmasından dolayı hazinenin 50-60 bin lira civarında zarar edeceğinden mecburiyetin devam etmesinin gerektiği Maliye Nazırı tarafından belirtildiği, Dahiliye Nazırı Mehmet Talat Bey tarafından ifade edilmiştir.⁶⁸⁴

Bu gerekçeler ışığında idare, pasaporttan elde edeceği gelirlerin akamete uğramaması için dikkatli davranmış ve nizamname hükümlerini uygulamaya dikkat etmiştir. Düzenleme hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığının zuhur ettiği alan ise şüphesiz ki kontrol noktalarıdır. Bu yüzden mali kayıp endişelerine dair idare tarafından kontrollere dikkat edilmesi hususunda yapılan ihtar ve hatırlatmalarda benzer vakalar oldukça fazla karşımıza çıkmaktadır. Dersaadet'e gelen yolcuların fazla olmasına karşılık buradan elde edilen pasaport ve mürur gelirlerinin az olduğundan yakınılmış, bu konuda limanlarda ve şimendifer mevkilerinde görev yapan memurların daha dikkatli davranmaları ve buralarda gerekli tedbirlerin alınması hususu Sadarete bildirilmiştir.⁶⁸⁵ Yunanistan'ın Siklad adalarından maişetlerini sağlamak amacıyla her yıl Memalik-i Osmaniye'ye gelen 4.000'e yakın şahıstan ancak birkaç yüzünün pasaportunu vize ettirdiğinden bu durumun hem şehbenderlik hasılatına zarar verdiği hem de asayiş sorunlarına yol açtığı belirtildikten sonra bu konularda zafiyet yaşanılmaması için pasaport muayenelerinin tam olarak yapılması ve pasaport nizamnamesinin tamamen icrası ilgili vilayetlerden istenmiştir.⁶⁸⁶ Washington Sefareti ve Malta Başşehbenderliğinden gelen benzer ihbarlar doğrultusunda

⁶⁸⁴ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, cilt :2, İnikad 47, s.526.

⁶⁸⁵ BOA, DH. MKT. 1373/33, 21 Muharrem 1304 (20 Ekim 1886).

⁶⁸⁶ BOA, DH. MKT. 1439/23, 23 Zilkade 1304 (13 Ağustos 1887).

Hariciye, bu meselenin önünün alınması için Dahiliye Nezaretine şu şekilde tebligatta bulunmuştur:

“Teb’a-i Devlet-i Aliyye’den ve Suriye ahalisinden yedi kişinin pasaportsuz İskenderiye’ye azimet eylediklerine dair Washington Sefaret-i seniyyesinin ve teb’a-i Osmaniye ve ecnebiyeden birçok kesianın dahi yine ol suretle İzmir ve İskenderiye ve Trablusgarb iskelelerine çıkdıklarına ve Malta ahalisinden Kolombo nam bir tütün tacirinin pasaportsuz iki defa İzmir ve Kavala’ya seyahat eylediğine dair Malta Başşehbenderliğinden varid olub Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti’ne havale olunan muharrerat üzerine bu halin devamı zabturbatı temin edemeyeceği gibi şehbenderhaneler hasılatının dahi tenziline badi olacağından Dersaadet’e dahi pasaportsuz birçok eşhas vürud etmekte olduğundan bahisle olbabda bazı tedabir ve teşebbüsat icrası hakkında tanzim ve ita olunan müzekkerenin sureti leffen irsal kılınmış olmağla münderecatına nazaran muamele-i mukteziyenin icra ve inhası hususuna himem-i aliyye-i nezaretpenahineleri şayan buyrulmak babında...”⁶⁸⁷

Yunanistan üzerinden pasaportsuz olarak gelenlerin sayısının gün geçtikçe arttığı ve bunun ise hazineye zarar verdiğinden yakınılmıştır. Aynı yerde İngiltere ve Rusya’nın nizamname ahkamına riayet etmediğinden dolayı mevcut metin üzerinde ecnebilerle ilgili kısımlarda tadilen düzeltmelere gidildiğinden bahsedilmiştir.⁶⁸⁸ Burada nizamname ahkamına riayet edilmemesi ve mali kayıpların yaşanmasına yol açan genel durumun özellikle devletin düvel-i muazzama olarak nitelendirdiği devletlerin tutumundan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Güney Amerika’dan gelen Suriyelilere pasaport verilmemesine yönelik alınan karara binaen bu kişilerin Mısır’ın İskenderiye şehrine geçerek oradan Suriye’ye gittiklerinden dolayı mevcut yasağın pek işe yaramadığı ve şehbenderlik hasılatının külliye zarar gördüğünden ilgili yasağın kaldırılması Marsilya Şehbenderliğince talep edilmiştir.⁶⁸⁹ Uygulamada istenileni vermeyen bir idari kararın sadece mali kayıplara neden olduğu görülmektedir.

Memurların nizamname hükümlerine riayet etmeyerek gerekli işlemleri yapmamaları da mali kayıpların başlıca sebeplerinden birisi olmuştur. Kosova vilayetine bağlı Palanka kazasında vizesiz pasaportla yabancı ülkelerden gelenlerden Pasaport

⁶⁸⁷ BOA, HR. HŞ. İŞO. 172/57/3, 28 Zilkade 1306 (25 Ağustos 1889).

⁶⁸⁸ BOA, DH. MKT. 1730/39, 21 Şevval 1307 (10 Haziran 1890).

⁶⁸⁹ BOA, HR. TH.212/42, 28 Mayıs 1898.

Nizamnamesi mucibince alınması gereken ceza-yı nakdînin alınmadığı ve bu hususta yapılan müracaatlara ehemmiyet vermeyen kaymakamlığın gelen kişileri salıvererek bundan dolayı 14 gün zarfında hazine-i celilenin 26 000 kuruş zarar ettirildiği, Palanka Kazası Nüfus İdaresinden ifade edilmiştir. Bunun üzerine olayla ilgili tahkikat yapılarak sorumlular hakkında gerekli işlemlerin yapılması bildirilmiştir.⁶⁹⁰

Yürürlükte olan düzenlemenin üçüncü maddesinde yer alan pasaportların fakirlere ücretsiz olarak verileceğine dair ameli hükmün genişletilmesine yönelik Trabzon vilayetinin talebinin uygun olamayacağı, Sicil-i Nüfus İdaresince vilayete yazılmıştır.⁶⁹¹ Burada da mevcut düzenlemeye bağlı kalınarak daha fazla kişiye ücretsiz pasaport verilmesinin önü alınmak istenmektedir. Nizamname hükümlerinin uygulanamamasında memurların görevlerini tam olarak yapmamaları, kaçakçılık, idarenin almış olduğu istisnai kararlar ile yabancı devletlerin riayetsizlikleri gibi sebepler etkili olmuştur. Pasaport gibi birçok gelir kalemine sahip uygulamanın düzenlemeler çerçevesinde yapılarak muhtemel kayıpların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda mevcut gelirlerde azalmaya neden olacak değişikliklerden ise kaçınılmıştır.

Belirli bir dönem pasaportun verilebilmesi için vergi borçlarının ödenmiş olma şartı veya yabancı ülkelere çalışmak amacıyla gidenlerin ülkeye dönüşte idareye yük olmaması için kefil gösterme zorunlulukları da mali kayıpların önlenmesi doğrultusunda çıkartılan kararlardan olmuştur; ancak bu uygulamalar pasaport gelirlerinin azalmasını engellemek için değil pasaport vasıtasıyla olası gelir kayıplarını önlemeye yönelik kararlar olmuştur.

3.3.3. Pasaport Üzerinden Farklı Alanlara Gelir İhdas Edilmesi

Pasaportta, gerek evrak gerekse de uygulamadaki diğer alanlar üzerinde yeni gelirlerin ihdas edildiği olmuştur. Bu uygulamalara baktığımızda pasaport evrakına yönelik pul yapıştırılması suretiyle Duyun-u Umumiye'ye yönelik ve muhacir giderleri için yeni kaynaklar oluşturulmuştur. Diğer yandan kontrollerde ise bazı masrafların karşılanması gayesiyle yolculardan bazı ek ücretler de alınmıştır.

Osmanlı Devleti Duyun-u Umumiye İdaresini kuran anlaşma ile ilgili idareye borçlarını ödeyebilmek için bazı özel gelirleri tahsis etmeyi kabul etmiştir. “Rüsumu

⁶⁹⁰ BOA, DH. MKT. 2306/35, 14 Şevval 1317 (15 Şubat 1900).

⁶⁹¹ BOA, DH. MKT. 2681/32, 19 Zilkade 1326 (13 Aralık 1908).

Sitte” olarak belirlenen bu altı gelir kaleminden birisi de *damga resmî* olarak bilinen pul gelirleridir.⁶⁹² Bu kapsamda Meclis-i Vükela tarafından mürur tezkeresi ve pasaportlara pul yapıştırılarak bundan Duyun-u Umumiye için vergi alınacağından buradan ne kadar hasılat elde edilebileceğinin hesaplanması istenmiş, bu aşamada ise pasaporta yapıştırılacak pulun bedeli üç kuruş olarak belirlenmiştir.⁶⁹³ Burada pasaportlar için belirlenen damga resmî bedelinin uygulamaya geçtiği görülmektedir.⁶⁹⁴ 6 Şubat 1321 (9 Şubat 1906) tarihli Damga Resmî Kanunu’nda⁶⁹⁵ ise pasaportlardan 10, on kuruşluk pasaportlardan ise 2 kuruş damga resmî alınacağı belirtilmiş ücretsiz verilen pasaportlardan ise damga resmînin alınmayacağı karara bağlanmıştır. Damga Resmî Kanunu’nun altıncı maddesinin beşinci fıkrası gereğince pasaportu pulsuz olarak düzenleyen memurun sorumlu tutulacağını, Duyun-u Umumiye Komiserliği Zabtiye Nezaretine cevaben bildirmiştir.⁶⁹⁶ Duyunu-u Umumiye İdaresi, pasaporta damga pulu yapıştırmayan memurdan ilgili ücretin tazmin edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Geliri Duyun-u Umumiye İdaresine aktarılan damga pulundan başka bir de ülkeye gelen muhacirlerin masraflarının karşılanması maksadıyla pasaportlar için pul bastırılmıştır.⁶⁹⁷ Bu pulların ise damga pulu gibi daimi olmayıp daha kısa bir dönemde kullanıldığı görülmektedir. Göçmen sayısının hızlı bir şekilde artması yeni bir kaynağın oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Damga pulu uygulamasından aşına olunmasından dolayı böyle bir gider için de kaynak teşkil etmiştir. İlk kez 1899 yılında çıkarılan bir irade ile iki yıl boyunca bu usul uygulanmıştır. Bu pullar pasaportun yanısıra mürur tezkeresi, nüfus tezkeresi, protestonameler ve poliçeler gibi birçok evrakta kullanılmıştır.⁶⁹⁸

Pasaport kontrollerinin yapıldığı limanlarda masraflarının karşılanabilmesi için yolculardan bazı yerlerde ücretlerin alındığı olmuştur. Bu her taraf için kapsamlı bir uygulamaya dönüşmemiştir. Dersaadet Limanına gelecek yolcuların ellerinde usulüne muvafık bir pasaport olup olmadığının kontrolü için burada

⁶⁹² Bedri Gürsoy, “100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme” , s.21.Ord.Prof. Şükrü Baban’a Armağan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi*, İstanbul 1984

⁶⁹³ BOA, MV.6/23, 10 Safer 1303 (18 Kasım 1885).

⁶⁹⁴ BOA, DH. MKT. 1973/49, 22 Zilhicce 1309 (18 Temmuz 1892).

⁶⁹⁵ *Düstur*, 1.Tertip, cilt: 8, no: 95, s.369-416.

⁶⁹⁶ BOA, ZB. 600/6, 8 Haziran 1324 (21 Haziran 1908).

⁶⁹⁷ BOA, DH. MKT. 2317/62, 10 Zilkade 1317 (12 Mart 1900).

⁶⁹⁸ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, “İskan-ı Muhacirin İane Pulları (Osmanlı Devleti’nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi)” *Yeni Türkiye Yayınları* , Osmanlı Ansiklopedisi Cilt 4, s.606.

görevlendirilecek memurların maaşlarının karşılanması maksadıyla her pasaporttan kaydiye namıyla 40 para ücret alınmasına Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesince karar verilmiştir. Bu ücretten aynı yerdeki belgede bulunan “ *Dersaadet Limanına Vürud Edecek Yolcuların Pasaport ve Tezkerelerin Muayenesine Dair Talimatın*” altıncı maddesinde yer almıştır⁶⁹⁹. Dersaadet’e münhasıran böyle bir talimatname ve karar çıkmasındaki gerekçe ise o dönemde hem ülke içinden hem de yabancı ülkelerden Dersaadet’e çok kişinin gelmesi ve bunların pasaport ve mürur tezkeresi kontrollerinin yapılamadığından devletin mali kayıplar ve asayiş sorunları yaşaması etkili olmuştur. İlgili talimatnamenin kaldırılmasıyla birlikte ise bu bedelin alınmaya devam edilip edilmeyeceği gündeme gelmiştir.⁷⁰⁰ Kaydiye namıyla alınan bu ücretin talimatnamenin yürürlükte kaldığı dönemle sınırlı olduğu görülmektedir. Beyrut iskelesinde ise polis, sandalcı ve sandalcı muavinlerinin maaşlarını karşılamak maksadıyla iskeleye gelen yolculardan 20 para ücret alınmıştır. Alınan bu ücret Dersaadet Limanındaki gibi resmî bir durum olmayıp tamamen fiili nitelik taşımaktadır. İdare tarafından konu ile ilgili yapılan incelemede böyle bir uygulamanın başka limanlarda olmadığı görülmüştür.⁷⁰¹ Muhtemelen idare tarafından böylesi bir duruma emsalinin olmaması hasebiyle daha sonraki süreçte müsaade edilmemiştir.

3.3.4. Pasaport Uygulamasında Başlıca Gider Kalemleri

Pasaport uygulamasında idarenin gider kalemlerine baktığımızda memur maaşları, pasaport evrakının basımı, işlemlerin yapılabilmesi için mekanın yapılması, memurların kırtasiye masrafları ve bazı yerlerde de memurların kalacağı yerlerin kirası gibi harcamalar ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte gerek pasaport evrakının basımında gerekse de herhangi bir mekanın yapılmasında veya onarılmasında Şûrâ-yı Devletin ilgili dairesinin oluru alındıktan sonra işlem yapılmıştır.

Giderlerin farklı gelirlerden karşılandığı da görülmektedir. Örneğin nüfus ve pasaport memurlarının kırtasiye masrafları Dahiliye tahsisatından karşılanmıştır.⁷⁰² Erzurum vilayetinde pasaport muayene memurlarının ikamet edecekleri hanelerin kira bedeli olan 200 kuruşun zuhurat tertibinden ödenmesine Şûrâ-yı Devlet Dahiliye

⁶⁹⁹ BOA, İ. MMS.78/3402, 23 Rebiülahir 1301 (21 Şubat 1884).

⁷⁰⁰ BOA, Y.A. HUS.343/64, 23 Receb 1313 (9 Ocak 1896).

⁷⁰¹ BOA, DH. TMIK. M. 44/49, 9 Receb 1315 (25 Kasım 1897).

⁷⁰² BOA, DH. MKT. 233/30, 3 Zilkade 1311 (8 Mayıs 1894).

Dairesince müsaade olunmuştur.⁷⁰³ Rumî 1313 (13 Mart 1898-12 Mart 1899) senesinde içinde pasaportun da bulunduğu birçok nüfus idaresi evrakının o yılın zuhurat tertibinden ödenmesine Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesince karar verilmiştir.⁷⁰⁴ Zuhurat tertibinden yapılan ödemeler yıllık plan haricinde ortaya çıkan giderlerde gerçekleşmiştir.

3.4. Siyasi Boyut

Pasaport Nizamnamelerinin hazırlandığı süreçlerde ve uygulandığı dönemlerde yabancı devletlerin açık müdahaleleri olmuştur. Bu müdahaleleri gerçekleştiren devletlere baktığımızda *düvel-i muazzama* olarak nitelendirilen İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya gibi bu dönemde siyaseten dünyada etkili olan devletlerin olduğu görülmektedir. Bu devletler sefaretleri vasıtasıyla düzenlemelerin hazırlandığı sürece müdahil olmuşlardır. Osmanlı Devleti her şeyden önce bu devletlerin tepkilerini dikkate almış ve bu yönde düzenlemeye çalışmışsa da sonuç alınamayan noktalarda herşeye rağmen nizamnameleri uygulamaya gayret etmiştir. Bunun yanı sıra yabancı devletler tabiiyet meselesini gözetmeden Osmanlı tebaasına usulsüz olarak pasaport verdikleri olmuştur.

Nizamamelerin uygulandığı dönemde dünyada milliyetçi isyanlar artmış çok uluslu devletler ise bu siyasi durumdan olumsuz etkilenmiştir. Bu yönüyle Osmanlı Devletinde de isyanlar artmış toprak kayıplarıyla birlikte nüfus hareketliliklerinde yoğunluklar yaşanmıştır. Azınlık isyanlarının artması ve bu doğrultuda devlete karşı bağımsızlık faaliyetlerinde bulunan grupların pasaport vasıtası ile kontrolleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bunların yanı sıra gerek kaybedilen topraklardan gelenlerin gerekse de diğer ülkelerden gelen muhacirlerin ülkeye alınmasında pasaporta dikkat edilmiş ve gelen nüfus bu sayede sistematik olarak takip edilebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde farklı inançlarca kutsal olarak kabul edilen yerlerin bulunması buralara dini gerekçelerle farklı ülkelerden seyahatlerin yapılmasına neden olmuştur. Buralara gelen ülkelerdeki şahısların inancı ve iktisadi yapısı göz önünde bulundurularak onlara göre idari kararlar da alınmıştır. Ayrıca bu konuda bazı devletlerden pasaport hususunda ayrıcalıkların talep edildiği olmuştur.

⁷⁰³ BOA, BEO, 35/2594, 24 Zilhicce 1309 (20 Temmuz 1892).

⁷⁰⁴ BOA, BEO, 960/71984, 5 Muharrem 1315 (6 Haziran 1897).

Pasaportla ilgili sınırdaş ülkelerle daha fazla işlemin olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise çoğunlukla ekonomik kaynaklıdır. Yine iş imkanlarının fazla olduğu sınırdaş olmayan uzak ülkelere de yoğun göç ve seyahatler olmuştur. Bu yoğun göç ve seyahat hareketliliğinde ise devletlerin aldığı kararlar uygulamada soruna yol açmış veya sorunu ortadan kaldırmıştır.

Bu durumlar göz önünde bulundurularak bu bölümde meseleler, *Pasaport Nizamnamelerine Yabancı Devletlerin Tepkisi*, *Tabiiyet Meselesi ve Usulsüz Pasaport*, *Azınlıklar ve Pasaport*, *Kutsal Yerlerin Ziyareti ve Pasaport* başlıkları altında incelenmiştir.

3.4.1. Pasaport Nizamnamelerine Yabancı Devletlerin Tepkisi

Pasaport Nizamnamelerinin hazırlık sürecinde ve ilanında yabancı devletlere bu metinler sefaretleri aracılığı ile ibraz edilmiştir. İlk düzenleme 1844 yılında uygulanmaya çalışılmıştır. Bu hususta ilgili metin İngiltere'nin Bağdat Konsoloslughuna tebliğ edilmiştir.⁷⁰⁵ Bu nizamnamenin sadece İngiltere'ye tebliği ile sınırlı kalmadığını düşünmek gerekmektedir.

İlk kez 1844 yılında yürürlüğe konulan veya konulmaya çalışılan bu düzenlemenin akamete uğrayıp 1867 yılında tekrar yürürlüğe girmesine kadar olan dönemde nizamname teşebbüslerinin olduğu ve yine yabancı devletlerin bu sürece dahil edildiği görülmektedir. Konu hakkında yabancı sefirlerle Meclis-i Âlî-i Tanzîmat tarafından hazırlanan nizamnamenin müzakere edildiği ifade edilmiştir.⁷⁰⁶ Burada müzakere edilen metnin içeriği hakkında bilgi mevcut değildir.

Osmanlı Devletinde pasaport rejiminin belirli bir metin çerçevesinde tam olarak uygulanmaya çalışılması 1884 tarihli nizamname ile gerçekleşmiştir. Bundaki gerekçe ise ilk düzenlemede yer alan maddelerin kahir ekseriyetinin yabancılara yönelik olması ve bu yönüyle tebaaya dönük pasaport işlemlerine dair izahatı pek ihtiva etmemesidir. Yürürlüğe giren ikinci nizamnamenin hazırlık sürecinden sonuncusunun yürürlüğe girmesine kadar olan süreçte daima büyük devletlerle bu konuda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Özellikle son iki nizamnamenin hazırlanmasında ve uygulanmasında arşiv belgelerinden ilgili devletlerin neleri istedikleri veya istemedikleri açık şekilde görülebilmektedir.

⁷⁰⁵ BOA, HR. TO. 210/35, 28 Nisan 1847.

⁷⁰⁶ BOA, HR. MKT. 377/56, 3 Zilkade 1277 (13 Mayıs 1861).

Son iki düzenlemenin hazırlanmasına dair fazla belgenin olması, devletin pasaport işlerini nizamname ile yürütme gayretinde olduğunu ve bunu yaparken de herhangi bir dış problemle uğraşmak istemediğini göstermektedir. İkinci nizamnamenin ilan edildiği dönemden sonuncusunun ilanına kadar olan süreç dönemin büyük devletlerinin sefirleri ile olan müzakerelerle geçmiştir. Bir bakıma 1884 tarihli düzenlemeye yabancı devletler tarafından gösterilen tepki son nizamnamenin hazırlık sürecini de izah etmektedir.

İkinci nizamname ilan edildikten sonra yabancılara yönelik hükümleri uygulanamamış ve yabancı sefirlerle görüşmeler devam etmiştir. Bu bakımdan düzenlemenin 15 Temmuz 1885'te yürürlükte olacağı ve durumun sefirlerle bildirilmesi aynı zamanda şehbenderliklerce de gereken yerlere tebligatın yapılması Babıali tarafından ifade edilmiştir.⁷⁰⁷ Buna rağmen yürülüğe konulan bu metne yine tepkiler sürmüştür. Osmanlı Hariciyesine Belçika tarafından verilen muhtıradaki ilgili nizamnamenin yabancılara kapsayamayacağı hususunda itirazda bulunulmuştur. Burada düzenlemede yabancılar için pasaportun vize ücreti ve prosedürlerine karşı çıkılarak kendi tebaalarının bunlardan sorumlu tutulamayacağı ihtar yapılmıştır.⁷⁰⁸ İngiltere ve Rusya'da aynı şekilde nizamnamenin yabancılarla ilgili olan hükümlerine itiraz etmiş Şûrâ-yı Devlet tarafından ilgili metin üzerinde yapılan tadilatın neticesinde Rusya'nın itirazlarından vaz geçtiği belirtilmiştir. Meclis-i Vükelada görüşülen bu konu neticesinde Rusya Sefaretinde olduğu gibi İngiltere Sefaretinin de bilgilendirilerek tutumunun değiştirilmesi için çaba sarf edilmesi kararı çıkmıştır.⁷⁰⁹ Buna rağmen Meclis-i Vükelanın kararında Şûrâ-yı Devletçe yapılan tadilatın, İngiltere üzerinde olumlu tesirinin olmadığı hatta Rusya'nın da eski tavrına döndüğü görülmektedir.⁷¹⁰ Yine nizamnamenin ecnebi tebaaya ait hükümlerine İngiltere ve Rusya Sefaretleri tarafından itirazlarda bulunulduğu, Fransa ve İtalya konsoloslarının da tebaalarından vize harcı alınmamasını istedikleri ifade edilmiştir.⁷¹¹

Rusya'nın tutumu uygulamada memurları zor duruma düşürmüştür. Meselenin çözümü için bir an evvel ilgili sefaretlerle görüşülmesi Dahiliye tarafından Hariciye

⁷⁰⁷ BOA, HR.İD. 95/6, 21 Temmuz 1884.

⁷⁰⁸ BOA, HR. İD. 95/10, 25 Haziran 1885.

⁷⁰⁹ BOA, MV. 11/65, 15 Zilkade 1303 (15 Ağustos 1886).

⁷¹⁰ BOA, DH. MKT. 1453/15, 17 Muharrem 1305 (5 Ekim 1887).

⁷¹¹ BOA, DH. MKT.1500/79, 1 Şaban 1305 (13 Nisan 1888).

Nezaretine yazılmıştır. Aynı yerde Kars'tan Erzurum'a gelen Rusların vize harçları ile ilgili belirsizlikten yakınılmıştır.⁷¹²

Buna benzer yaşanan mağduriyetlerin artmasından dolayı Dahiliye Nezareti meselenin çözümü için konuyu Sadarete taşımıştır:

*“Pasaport Nizamnamesi hakkında sefaretlerden vuku bulan itirazat üzerine iktiza-yı maslahatı havi Babialı hukuk müşavirleri tarafından tanzim ve Hariciye Nezaret-i Celilesinden takdim kılınan mütalaa name üzerine muamele-i lazimenin emr-i enbası makarr-ı nezaret-i acizlerinden 31 Kanunisani [1]306 (12 Şubat 1891) ve 27 Ağustos [1]307 (8 Eylül 1891) tarihinde taleb ve işar olunmuş ise de henüz bir gune cevab-ı sami vürud etmemiş ve teba-i ecnebiye pasaportları üzerine olunacak muamele vilayatdan istifsar ve isti'cal bulunmuş olduğundan keyfiyetin lüzum-ı istizanı Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'nden ifade...”*⁷¹³

Belgede bir öncekilerden farklı olarak Rusya ve İngiltere'den bahsedilmeyerek sefaretler gibi daha genel ifade kullanılmıştır. Belgeden mevcut düzenlemeye itirazda bulunan devlet sayısının arttığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Babialinin bu doğrultuda Hariciye Nezaretine yazdığı tezkere de bunu doğrular niteliktedir.⁷¹⁴ Mukaddema neşrolunan Pasaport Nizamnamesinin teba-i ecnebiyeye müteallik ahkâmına bazı sefaretler tarafından vuku bulan itirazlara ve cereyan eden tetkikat üzerine Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından tadilen kaleme alınan layihanın 9 Mart [1]307 (21 Mart 1891) tarih ve 33 numaralı mazbata ile sadarete takdim edildiği ifade edilmiştir. Sadaret ise konu ile ilgili sefaretlerin görüşünün alınmasını talep etmiştir. Yabancı sefirlerle olan nizamname müzakereleri devam etmiş 26 Nisan 1309'da (8 Mayıs 1893) Babialı hukuk müşavirleri ve yabancı sefirlerle mevcut düzenleme hükümlerinde bazı tadilatlar yapılmıştır.⁷¹⁵ Burada yer alan maddelerin bir çoğu bir son nizamnamede yer almıştır. İlgili maddelere bakıldığında pasaportsuz olarak ülkeye gelenlerin durumu, sahte pasaport ve Osmanlı limanlarında gemi ve vapur işleyenlerin sorumlulukları hakkındaki hükümleri ihtiva ettiği görülmektedir.

Devam eden süreçte Meclis-i Vükela, *ecnebi anonim şirketleri ile Pasaport Nizamnamesi* hakkında yabancı sefirlerle müzakeresi yapılan iki düzenleme

⁷¹² BOA, DH. MKT. 1570/116, 30 Rebiülevvel 1306 (4 Aralık 1888).

⁷¹³ BOA, DH. MKT. 1911/112, 14 Cemaziyelevvel 1309 (15 Ocak 1892).

⁷¹⁴ BOA, BEO, 25/ 1844, 1 zilhicce 1309 (27 Haziran 1892).

⁷¹⁵ BOA, HR. HŞ. 166/33, 23 Rebiülahir 1301 (21 Şubat 1884). Belgenin tarihi verilirken nizamnamenin tarihi esas alındığından belgede yanlış tarihlendirme yapılmıştır. Belgenin içeriğine bakıldığında belgenin 1893 tarihli olduğu aşikârdır.

layihasının bir an evvel yürürlüğe girmesini talep edip ilgili layihaların Şûrâ-yı Devletçe hemen görüşülmesini istemiştir.⁷¹⁶ Bundan kısa bir süre sonra Pasaport Nizamnamesi Şûrâ-yı Devletin gündemine alınmıştır. Meslis-i Vükela tarafından metne yapılan bazı ilavelerle 1894 tarihli düzenlemenin son hali ortaya çıkmıştır. Burada nizamname ilgili yabancı sefirlerle olan müzakerelerden de bahsedilmiştir. Almanya, Avusturya İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya sefirleri sürece müdahil olmuşlardır. Aynı belgenin sonunda 8 Cemaziyelahir 1311 (17 Aralık 1893) tarihli mazbata-i müddeiye maruzatında şu ifadeler yer almıştır:

*“Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinin meyane-i bendeganemizde kıraat olunan işbu mazbatasında pasaport hakkında mukaddema tanzim kılınmış olan nizamname sefaret-i ecnebiye tarafından vuku bulan itirazata mebni şimdiye kadar mevki-i icraya vaz olunamayub bu ise birçok yolsuz muamelata sebep olmakda bulunduğundan düvel-i muazzama sefaretlerinden celb olunan memurlar ile cereyan eden müzakerata tevfikân Babıali Hukuk Müşavirleri tarafından tadil olunub Hariciye Nezaretinden ba tezkere gönderilen nizamname layihası üzerine tedkikat-ı lazime bi'l-icra bunun muhteviyatı muktezayı hale muvafık görünerek bazı cihetleri bi't-tashih gönderildiği ekseriyet ara tarafından dermeyan olunmuş mezkur layiha-i nizamiyenin mevki-i icraya vaz'ı görünen lüzuma müstenid...”*⁷¹⁷

Görüldüğü üzere metnin hazırlanışında ve yapılan tadilatlarda yabancı sefirlerin açık müdahalesi mevcuttur. Bunların tutumlarından dolayı nizamnamenin yürürlüğe giremediği bu durumun da uygulamada birçok usulsüzlüğe yol açtığı ifade edilmiştir.

Yabancı devletlerin pasaport düzenlemelerine yönelik aldıkları tavır tebaalarının bu konudaki tutumlarında belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta Osmanlı ülkesine gelen yabancıların büyük çoğunluğunun pasaportlarını şebhenderlere vize ettirmekten kaçındıkları bilgisi Hariciye tarafından Sadarete yazılmıştır.⁷¹⁸

Son nizamnamenin ilan edildiği dönemden sonra da sefaretlerden düzenlemenin icrasına karşı benzer tutumlar devam etmiştir. Malta'dan pasaportsuz olarak gelen üç İngiliz tebaasına Beyoğlu mutasarrıflığınca yeni yürürlüğe giren Pasaport Nizamnamesi ahkâmına göre muamele yapılmak istenmiştir. Bunun üzerine Zabtiye Nezareti, İtalya sefareti ve diğer sefaret tercümanlarının yeni düzenlemeyi kabul

⁷¹⁶ BOA, MV. 76/73, 17 Rebiülevvel 1311 (28 Eylül 1893).

⁷¹⁷ BOA, İ.KAN.1/36, 7 Cemaziyelahir 1312 (6 Aralık 1894). Bkz. Ek: 9

⁷¹⁸ BOA, İ.KAN.1/36/3, Cemaziyelahir 1312 (6 Aralık 1894). Belge üzerindeki tarih 12 Rebiülevvel 1312 (13 Eylül 1894).

etmediklerine dair beyanda bulunduklarını, İngiltere sefaretinin de aynı görüşte olduğunu ifade ederek ülkeye pasaportsuz ve vizesiz gelen İngilizlerin eskiden olduğu gibi sadece sefaretlere gönderilmekle yetinileceği ve başka bir işlemin yapılamayacağı yönündeki kararlarını Dahiliye Nezaretine tebliğ etmiştir. Dahiliye Nezareti ise aynı meseleyi Sadarete bildirmiştir. Sadaret konu hakkında Hariciye Nezaretine, sefaretlerin memurlarıyla bu nizamnamenin hazırlandığını hatırlatmış, sefaretler ise düzenlemenin kendilerine resmen tebliğ edilmediğinden dolayı böyle davrandıklarını ifade etmişlerdir.⁷¹⁹ Hariciye Nezareti ise tüm sefaretlere yeni düzenleme ile ilgili tebligatın daha önceden yapıldığını ancak ilgili metni kabul etmeyeceklerine dair hiçbirinden herhangi bir cevap alınmadığını Sadarete yazmıştır.⁷²⁰ Burada Osmanlı Hariciyesinin nizamnameyi Beyoğlu mutasarrıflığında yaşanan olaydan önce tebliğ ettiği görülmektedir.

Yabancıların yaptırımlar söz konusu olduğunda bundan kaçınmak için ilgili metinlerin kendilerine tebliğ edilmediğini bir mazeret olarak ileri sürdüğü önceki ve sonraki dönemlerde de olmuştur. Birçok sefaret için bu mazeret müşterek bir vaziyet almıştır. Ortaya çıkan tablo sefaretlerin birbirlerini etkilediği gerçeğidir. Sefaretler kendi tebaasını nizamname yaptırımlarına karşı koruyabilmek için bu tür diplomatik meşruiyet arayışlarına girmişlerdir. Süveyş yoluyla Avrupa'dan gelen İngiliz Mösyö Kazmec Penc'in, İngiltere tebaasından Mösyö Kandersayes'in refakatinde ticaret kâtibî olup pasaportu olmadığı halde para cezası ödemeyi reddetmiştir. Buna gerekçe olarak İngiltere'nin Cidde Konsolosluğu nizamname hükümlerinin kendilerine tebliğ edilmediğini göstermiştir.⁷²¹ Yine buna benzer bir örnekte Köstence'den Dersaadet'e Kobra isimli Alman vapuru ile gelen Fransız Opera Tiyatro Kumpanyası efradından 18 kişinin vizesiz pasaportla geldiklerinden bunlara ne şekilde muamele edileceği Beyoğlu mutasarrıflığından sorulmuştur. Mutasarrıflığa verilen cevapta yapılan tahkikat neticesinde gelen kişilerin ashab-ı namustan olduklarından kendilerinden sadece nizamname ahkamınca ceza-yı nakdî alınması gerektiği ifade edilmiştir. Fransa Sefareti ise kendilerine henüz nizamnamenin tebliğ edilmediği gerekçesiyle ceza-yı nakdînin ödenmesine muhalefet etmiştir. Babıali daha önceden sefaretlere

⁷¹⁹ BOA, BEO, 582/43599, 8 Ramazan 1312 (5 Mart 1895).

⁷²⁰ BOA, DH. MKT. 341/18/3, 9 Şaban 1312 (5 Şubat 1895). Belge üzerindeki tarih 19 Şevval 1312 (15 Nisan 1905).

⁷²¹ BOA, DH. MKT. 1533/105, 8 Zilhicce 1305 (16 Ağustos 1888).

tebligatın yapılmasına karşın bunların neden böyle bir tutum sergilediklerinin izahını Sicil-i Nüfus İdaresinin ifadesiyle Hariciye Nezaretine tebliğ etmiştir.⁷²²

Sefaretler düzenlemelerin hazırlık sürecinde kendileri aleyhinde çıkabilecek hükümlere doğrudan itiraz edip müdahil olurken uygulamada ise ilgili metinlerin kendilerine tebliğ edilmesine rağmen tebaalarının menfaatleri söz konusu olduğunda, nizamnamelerin kendilerine bildirilmemesi gibi gibi müşterek bir bahanenin arkasına sığınmışlardır. Hazırlık sürecinde düzenlemelelerin bu kadar merkezinde olan sefirlerin uygulamaya geçildiğinde ise kendilerinin bundan haberdar edilmemesi vetireye ters bir durum olduğu aşikârdır.

Yeni nizamnamenin her tarafta cari olduğundan Basra İngiltere Konsolosluğuna tebligat yapılarak bir an evvel burada da uygulanması gerektiği Hariciye Nezaretine yazılmıştır.⁷²³ Bunların yanında Avusturya sefareti yeni Pasaport Nizamnamesine uyulacağına dair Hariciye Nezaretine bir takrirle bildirmiştir.⁷²⁴ Rus konsoloslarına Rusya Sefareti tarafından nizamnamenin icraya konulmasına dair emir verildiği Rusya sefareti tarafından Hariciye Nezaretine 12 Şubat 1897 tarihli takrirle bildirilmiştir.⁷²⁵

Avusturya, İngiltere ve Rusya tebaasından olanların pasaportu vizesiz olarak Dersadet'e gelmesi ve yeni düzenlemeye sefaretlerin uymayı reddetmesi Zabtiye Nezaretini zor duruma düşürmüş ve konu Hariciye Nezaretine taşınmıştır.⁷²⁶ Belgenin tarihi itibarıyla değerlendirildiğinde bu vakadan sonra 12 Şubat 1897 tarihinde Rusya'nın bir önceki belgeden de anlaşılacağı üzere kısa zaman sonra nizamname ahkamına riayet edeceğini kabul ettiği görülmektedir. Burada daha önceki dönemde Avusturya Sefaretinin nizamname ahkamını kabul etmesine rağmen ilerleyen süreçte bunu uygulamaya yanaşmadığı görülmektedir. Bu nedenle Hariciye Nezareti, Zabtiye Nezaretinin mevcut durumdan duyduğu rahatsızlığı Avusturya Sefaretine taşımıştır. İlgili nezaret vizesiz olarak gelen yolculardan nizamnamenin 14. maddesi gereğince alınması gereken ceza-yı nakdinin Avusturya sefaretime intikal eden vakalardan şimdiye kadar alınamadığını ifade etmiştir. Avusturya Sefareti ise vizesiz gelen yolcuların ekseriyetinin fukaradan olduğundan Osmanlı

⁷²² BOA, HR. TH.192/49, 20 Nisan 1897.

⁷²³ BOA, DH. MKT. 396/30, 18 Muharrem 1313 (11 Temmuz 1895).

⁷²⁴ BOA, HR. HŞ. İŞO. 183/40, 25 Cemaziyelahir 1313 (13 Aralık 1895).

⁷²⁵ BOA, HR. İD.41/90, 12 Şubat 1897.

⁷²⁶ BOA, ZB. 70/37, 5 Kanunisani 1312 (17 Ocak 1897).

memurlarının bu ücreti talep ettiklerinde konsoloshanenin kendi namına bu ücreti ödemekten geri durmayacağını belirttikten sonra düzenlemenin 15 ve 17. maddelerindeki hükümlere yönelik bir tedbirin ve açıklamanın olmadığından Avusturya kanunları mucibince bu kişilerin tard edilemeyeceği ve buna da mecbur olmadıkları takrirle beyan edilmiştir.

İngiltere Sefaretinin yine aynı yerde Hariciye Nezaretine aynı vakaya takriren verdiği cevapta Dersaadet'e azimet etmek isteyen İngiliz tebaasından bazı kimselerin pasaportlarını vize ettirmek için Londra Başşehbenderliğine müracaat ettiğini ancak şehbenderin vize muamelatını ekseri tehir ettiğinden Dersaadet'e gelecek kişilerin Londra'dan vizesiz hareket ederek pasaportlarını Viyana'da vize ettirmek zorunda kaldıklarını belirterek Babialinin bu konuya dikkat etmesi gerektiği izah edilmiştir.

Yabancı devletler tebaalarını Osmanlı Devleti'nin getirmiş olduğu pasaport prosedürlerine karşı korumaya çalışırken Osmanlı idaresi de bu hususta hükümlerini tesis etmeye gayret ettiği görülmektedir. Nizamnamelerin uygulanmasında yabancı devletlerin buna riayet etmesi zaman içerisinde olmuştur. Özellikle 1894 tarihli son düzenlemeden sonra bu konuda bir istikrarın sağlandığını söylemek daha doğru olacaktır. Yılların getirmiş olduğu imtiyazların ve Osmanlı Devleti'nin siyaseten zayıflığından istifade eden devletler mevcut durumlarını muhafaza etmek için çaba göstermiş olsalar da süreç içerisinde Osmanlı idaresi pasaport işleyişini nizamname çerçevesinde yaptığı aşikârdır. Şüphesiz ki bu durum pasaport konusunda Osmanlı idaresinin vermiş olduğu yarım asırlık bir ısrarın ve gayretin neticesidir. Bu minvalde 1884 tarihli düzenlemenin yürürlüğe girmesinden itibaren daha açık şekilde görüldüğü üzere *devlet-i muazzama* olarak nitelendirilen devletlerin sefareti bir sonraki nizamnamenin yürürlüğe girmesine kadar olan süreçte hazırlanan düzenleme metinlerine itiraz etmeyi bir alışkanlık haline getirmişlerdir. Buna karşın Osmanlı idaresi sistematik olarak sürece yabancı sefir memurlarını da katarak ilgili metinleri tadil etmekten geri kalmamıştır.

Nizamnamelerin hazırlanışına müdahil olan uygulanmasında ise güçlük çıkaranlar düvel-i muazzama olarak nitelendirilen devletlerin sefareti idir. İtiraz edilen hususlar düzenlemelerdeki yabancılarla ilgili tüm hükümler gözükse de her zaman problemlerin odak noktasında Osmanlı ülkesine gelişte yabancıların pasaportlarını şehbenderliklere vize ettirmesi şartı ve pasaportsuz olarak gelen yabancıların durumu olmuştur. Bunun sebebi bu ihlallerin pratikte çoğu kimselerce yapıyor olması ve

nizamnamelerde bunlara yaptırım hükümlerinin açık şekilde ifade edilmiş olmasıdır. Ayrıca nizamnamelerce pasaportsuz veya pasaportu usulsüz olarak ülkeye gelen yabancılar hakkında kançılaryalarının sürece dahil olmasından dolayı bu durum yabancı konsoloslukların iş hacminin artması anlamına gelmektedir. Tüm bunlara rağmen özellikle 1894 tarihli nizamnameden sonra ilgili düzenleme yabancılar için de muteber bir hal almıştır. Daha sonraki süreçte 1911 tarihli Pasaport Kanunu'nun ilanını takiben sefaretlerin kanunun bazı maddelerine itiraz ettikleri olmuştur.⁷²⁷ Bu itirazların eskisinden pek farklı olmadığı görülmektedir. Bu bakımdan bu itirazlar sefaretlerin itiraz alışkanlıklarının yeniden tezahürü olarak görülmelidir.

3.4.2. Tabiiyet Meselesi ve Usulsüz Pasaport

Pasaport devletlerin kendi tabiiyetlerinden olanlara sınırları dışında seyahat edebilmeleri için verdikleri belgelerdir. Bu yüzden devletlerin pasaport verdikleri şahısların o devletin vatandaşı diğer ifade ile tebaası olması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde belirli dönemlerde pasaport kaynaklı tabiiyet değişikliklerine teşebbüsler olmuştur. Bu teşebbüsler daha çok bu evrakın seyahat amacıyla değil de pasaport alınan ilgili devletin tebaasına tanınan ayrıcalıklardan faydalanma gayesi taşımıştır. Bir diğeri ise azınlık faaliyetlerinin arttığı dönemde azınlıklar başka devletlerden edindikleri pasaportlarla bir nevi onların tebaası hüviyetini kazanarak faaliyetlerini daha rahat sürdürmeyi hedeflemişlerdir. Yabancı devletlerden birinci tür pasaport taleplerinde genelde ilgili devletlerin konsoloslukları ücret mukabilinde bu işlemi yaparak mali kazanç elde etmişlerdir. Azınlık faaliyetlerindeki pasaport usulsüzlükleri ise daha çok ilgili devletin azınlıklara siyaseten desteğinden kaynaklanmakta olup bundan mali bir kazanç elde etme niyetinde olmadıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı tebaasından şahıslar, usulsüz olarak edindikleri pasaportlarla devleti siyasi ve mali olarak zor duruma düşürmenin yanında asayiş açısından da büyük sıkıntılara neden olmuşlardır. Osmanlı Devleti bunların önüne geçmek için genel olarak usulsüz pasaport veren ilgili konsolosların uyarılmasını pratik bir yöntem olarak görmüş ilerleyen dönemlerde bunun önünü alabilmek için daha yapısal düzenlemelere gitmiştir. 1869 yılında yürürlüğe giren tabiiyet kanunun beşinci maddesi hükümetten izinsiz tabiiyet değiştirenlerin tabiiyet değişikliklerinin kabul edilmeyeceğini ve bu

⁷²⁷ BOA, HR. H.MŞ.İŞO.173/61, 7 Şevval 1329 (1 Ekim 1911).

değişikliğin irade-i seniyye ile yapılacağını hükme bağlamıştır.⁷²⁸ Buna rağmen pasaport kaynaklı tabiiyet iddiaları devam etmiştir. Pasaportun tabiiyet geçişinde bir araca dönüştürülmesinin engellenmesi için en temel düzenleme 1894 tarihli düzenlemenin son taslağına ilave edilen ve bu haliyle de nizamnamede yer alan “ *İş bu Pasaport Nizamnamesinin tabiiyet meselesi ile taalluku yoktur*”⁷²⁹ hükmünün yer almasıyla olmuştur. Bu hüküm benzer ifadelerle 1911 Pasaport Kanunu’nun 18. maddesinde de yer almıştır.⁷³⁰

Osmanlı idaresi tabiiyete aykırı olarak yabancı devletlerden istihsal edilen pasaportları usulsüz olarak nitelendirerek bunları yok hükmünde değerlendirmiştir. Bu pasaportlar Osmanlı Devletince tebaa üzerindeki hükümlerinin ortadan kalkmasına neden olan gayrihukuki belgeler olarak görülmüşlerdir.

Pasaport uygulamasında nizamnamelerden önceki süreçte de Osmanlı idaresini tabiiyet meselesi uğraştırmıştır. İzmir’de bulunan İran Şehbender vekili tarafından Osmanlı tebaasından olan birçok Ermeni’ye bunların güçleri mukabilinde 500 ve bin kuruş karşılığında tabiiyet belgesi ve pasaport verdiğinden bu durumun sözleşmelere aykırı olduğu ifade edilmiştir. İlgili durumun Dersaadet’teki İran Sefaretine Hariciye Nezareti tarafından bildirilerek bundan sonra katiyen Devlet-i Aliye tebaasından olanlara bu şekilde pasaport verilmemesi istenmiştir. Aynı hareketin tekrar edilmesi halinde bu kişinin ülkeden tard ve def edileceği sert bir üslupla beyan edilmiştir.⁷³¹

Hüdavendigâr eyaleti Trilye karyesinde mütemekkin Devlet-i Aliye tebaasından bir takım kişiler cizye vergisini ödememek için muhtelif zamanlarda yabancı devletlerden pasaport alarak kendilerinin *mahmi* statüsünde görülmelerinin gerektiğini iddia etmişlerdir. Köylülerin bu tutumuna karşı ise bu şahısların mevcut arazilerinin satılarak icabının yapılması ve böylesi durumlara meydan verilmemesi istenmiştir.⁷³²

Yunanistan’a giderek pasaport tedarik edenlerin, pasaportlarının tanınmayacağı ayrıca bu suretle vergi vermekten kaçınanların cezalandırılacağına dair hükümler Tırhala mutasarrıfının Sadarete sunduğu arizada yer almıştır. Mutasarrıf tarafından 1836 senesinden sonra Yunanistan’a giderek buradan bir vesile ile pasaport alıp

⁷²⁸ Serbestoğlu, *a.g.t.s.*37.

⁷²⁹ BOA.İ.KAN.1/36, 7 Cemaziyelahir 1312 (6 Aralık 1894).Bkz. Ek: 9

⁷³⁰ *Düstur*, 2.Tertib, cilt 3, no: 155, s.463-467.

⁷³¹ BOA, A.}MKT.MVL.6/40, 29 Zilhicce 1263 (8 Aralık 1847).

⁷³² BOA, A.}MKT.195/5, 9 Cemaziyelahir 1265 (2 Mayıs 1849).

gelenlerin 28 Şevval 1277 (3 Mayıs 1861) tarihli Hariciye Dairesinden bildirilen emirname-i samiyeye atfen işlem yapıldığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda Tırhala’da iki üç sene evvel Yunanistan’dan pasaport alan iki kişinin:“ *Vergi vermem, ve Devlet-i Aliyye tabiiyetini tanımam ben Yunanlıyım*” diyerek ısrar etmeleri üzerine borçlu hapisanesinde tevkif edildikleri beyan edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu uygulamasına Yunan Hükümeti protesto ile karşılık vermiştir.⁷³³

Yabancı devletlerin Osmanlı tebaasına pasaport verme konusundaki ihlalleri ilerleyen dönemlerde de devam etmiştir. Osmanlı idaresi ise bu uygulamalara kayıtsız kalmamış ve ilgili devletin sefaretlerini bu konuda uyarmıştır. Pasaport nizamnameleri yürürlükte olsa da önceki dönemlerdeki gibi tabiiyet menşeli pasaport usulsüzlükleri Osmanlı Hariciyesinin uğraştığı kronik bir meseleye dönüşmüştür. Selanik vilayetinden yazılan tahriratta Romanya konsolosunun Manastır ve Yanya vilayetleri ahalisinden ona buna pasaport verdiği ve bu duruma vilayetteki diğer konsolosların da iştirak ederek Devlet-i Aliye tebaasından olanlara pasaport vermeye devam ettikleri ifade edilmiştir. Pasaport konusundaki girişimlerin tabiiyet değişikliği için kullanıldığından bu usulsüzlüklere meydan verilmemesi istenmiştir. Bu konuda sefaretlere tebligat yapılarak konsolosların uyarılması talep edilmiştir.⁷³⁴

Pasaporta dair bu usulsüzlüklerin önünün alınabilmesi için pasaport verilirken tabiiyet belgesi de istenmiş nüfus tezkerelerinin de suretleri bir deftere kaydedilmiştir.⁷³⁵ Bundaki gerekçe tamamen pasaport verilen kişilerin kaydının tutularak olası ihlallerde takibinin rahatça yapılabilmesidir. Aslen Harput ahalisinden ve Devlet-i Aliye tebaasından olan Amerika’ya gidip döndükten sonra tabiiyet değiştirdiğini iddia eden Ermeni Dikran veled-i Bedros’a ait pasaport ve diğer evraklar Amerika Sefaretine iade edilmiştir.⁷³⁶ Yine Rusya tabiiyetinde bulunan ancak Osmanlı tebaasından olduğu anlaşılan Kayserili Mıgırdıç Kalfayan’ın pasaport ve pasavanları Rusya Sefaretine teslim edilmek üzere Hariciye Nezaretine gönderilmiştir.⁷³⁷

Sakız’da, Osmanlı tebaasından olup ellerinde yabancı devletlere ait pasaportlarla gelerek yabancı devlet tabiiyeti iddiasında bulunanların iskeleye alındıktan sonra

⁷³³ BOA, A.}MKT.UM. 476/80, 29 Zilkade 1277 (8 Haziran 1861).

⁷³⁴ BOA, HR. İD. 36/13, 28 Ekim 1884.

⁷³⁵ BOA, HR. İD. 36/68, 5 Mayıs 1886.

⁷³⁶ BOA, DH. MKT.1546/16, 17 Muharrem 1306 (n 23 Eylül 1888).

⁷³⁷ BOA, DH. MKT. 1794/27, 10 Cemaziyelevvel 1308 (22 Aralık 1890).

Nüfus idaresine götürölüp tetkikatın ardından mürurlarına müsaade edilmesine dair bir uygulamanın Cezayir-i Bahr-i sefid vilayetince yapıldığı Hariciye Nezaretine tebliğ edilmiştir. Hariciye Nezareti ise nizamnamede yeri olmayan bu uygulamanın durdurulmasını talep etmiştir.⁷³⁸ Vilayetin böyle davranmasındaki nedenin pasaport kaynaklı tabiiyet değişikliklerine dair yaşanan vaka sıklığından kaynaklandığı düşünülmelidir. Hariciye ise bu uygulamadan diğer yabancıların da etkileneceğini ve duyulacak rahatsızlığın sefaretlar vasıtasıyla kendisine ulaşacağını düşündüğünden önleyici mahiyette bu kararı aldığı muhtemeldir.

Bir takım şahıs Bulgar ve Sırp pasaportu alarak ülkeden aileleri ile gitmekte olduklarından Tabiiyet-i Kanunname-i Hümayununa göre tabiiyetini değiştirmeden yabancı pasaportu taşıyan Osmanlı tebaasına yönelik yürürlükte olan usul ve kaideye göre gerekli işlemlerin idare ve zabıta tarafından yapılması Babıali tarafından ifade edilmiştir.⁷³⁹ Babıali'nin buradaki endişesinin giden kişilerin vergi borçlarının ödenmeyecek olmasından duyduğu rahatsızlık olduğu görülmektedir.

Yabancı devletler tarafından tebaaya verilen pasaportların tabiiyet değişikliğinden dolayı verilip verilmediği idare tarafından takip edilmiştir. Eğer ki pasaport tabiiyet değiştirilmeden verilmişse bu usulsüz yani geçersiz pasaport olmuştur. Osmanlı tebaasından olan Sakızlı Dimitri Siderikodi'nin Trieste'de bulunan oğlu Aristidi'ye Avusturya tebaası pasaportu verilmiş olduğundan dolayı bu kişinin tabiiyet değişikliğinin olup olmadığının araştırılması Tabiiyet Müdürlüğünce Trieste Şehbenderliğine yazılmıştır.⁷⁴⁰ Yanya vilayetine Romanya'dan aldığı pasaportla gelen Petro Atanas'ın tahkikat neticesinde Osmanlı tebaasından olduğu görülmüştür. Bu yüzden vilayet tarafından tabiiyeti tetkik edilmeden kimsenin pasaportunun vize edilemeyeceğine dair Tefrik-i Tabiiyet Komisyonu'nun almış olduğu kararın sefaretlere tebliğ edilmesinin lüzumu Hariciye Nezaretine yazılmıştır.⁷⁴¹ Bu örnek tabiiyet değişikliğine dair tetkikatın vize işlemlerini de kapsadığını göstermektedir.

Osmanlı tabiiyetinden çıkanlara ülkeye bir daha dönmek koşulu ile tabiiyet değişikliğine müsaade edilmiştir. Buna yönelik karar 17 Ocak 1893 tarihinde Şûrâ-yı Devlet tarafından alınmıştır. Eğer ki bu kişiler tabiiyetlerini değiştirdikleri halde

⁷³⁸ BOA, DH. MKT. 75/50, 7 Rebiülevvel 1311 (18 Eylül 1893).

⁷³⁹ BOA, DH. MKT. 2069/37, 9 Receb 1312 (6 Ocak 1895).

⁷⁴⁰ BOA. HR. TH. 232/5, 26 Ağustos 1899.

⁷⁴¹ BOA, HR.TH. 234/19, 19 Ekim 1899.

ülkede yaşamaya devam ederlerse yabancı ülke tabiiyeti iddiasında bulunamayacaklardır.⁷⁴²

Bu tür prosedürlerin ihdası, Ermenilerin kitlesel olarak ülkeden çıkmalarından dolayı muhtemel siyasi sorunların ve mali kayıpların engellenmek istendiğine işaret etmektedir. Böylesi müsamahalı tabiiyet değişikliklerinde Osmanlı tabiiyetinden çıkan kişilerin bir daha ülkeye geri dönmelerinin engellenmesi maksadıyla ilgili kişilerin fotoğrafları alınmış ve kendileriyle ülkeye kesinlikle dönmeyecekleri hususunda sözleşme yapılmıştır. Bunlara ilave olarak ilgili kişilerin bağlı oldukları cemaatin ruhani liderinden kişilerle ilgili zararsız şahıslardan olduklarına dair referans niteliğinde belge talep edilmiştir. İdare bu şartları kabul eden Ermenilerin tabiiyet değişikliklerini kabul etmek koşuluyla pasaport vermiştir. Bir nevi bu şekildeki Osmanlı Ermenilerinin idareden teba olarak aldığı son belge pasaport olmuştur.

Bitlis'ten Amerika'ya terk-i tabiiyet eyleyerek gidecek üç Ermeni hakkında Dahiliye Nazırı imzasıyla 12 Temmuz 1319 (25 Temmuz 1903) tarihli Hariciye Nezaretine yazılan tezkerede bahsettiğimiz işlemlerin nasıl gerçekleştiği hakkında malumatlar yer almaktadır:

“ Bitlis'in Kızıl Mescid Mahallesi sakinelerinden ve Ermeni cemaati nisvanından Eslik binti Mıgırdıç ile Taş Mahallesi sakinelerinden Serpo binti Kirkor imzasıyla verilen arzuhallerde oğlu Vahan veledi Mardirosla beraber terk-i tabiiyetle Amerika'ya gideceklerinden bahisle yedlerine pasaport itası istida olunması üzerine bunların zimmet ve ilişkileri olmadığı ve namlarına mukayyid emlak ve arazi bulunmadığı cihetle mukarreratı müttehizeye tevfiikan bir daha Memalik-i Şahane'ye avdet etmeyeceklerine dair mukavelat-ı muharrerlikle cemaat-i merkume reisi-i ruhanisi taraflarından kefalet senediyle fotoğraflarından ikişer nüshası ve yedlerindeki Tezkire-i Osmaniyeleri alınub kayıdları terkin ve imha ve icab eden pasaportları ita kılındığı Bitlis vilayetinden yek diğerini müteakib alınan muharreratda izbar kılınmış ve irsal olunan fotoğraflardan iki nüshası ale'l-usul Zabtiye Nezaret-i celilesiyle Komisyon-ı Mahsus Riyaset-i Aliyesine gönderilmiş

⁷⁴² Serbestoğlu, a.g.t.s.43.

olduğunun berayı malumat Sub-ı Ali-i Asafanelerine inbası Tesri-i Muamelat Komisyonundan ifade edildi. Ol babda emrû ferman hazret-i menlehü'l-emrindir."⁷⁴³

Bu gibi terk-i tabiiyetten sonra ancak Ermenilere pasaport verilebileceği uygulamasından İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra vazgeçilmiştir.⁷⁴⁴

İdarenin tabiiyet kaynaklı pasaport istihsaline yönelik önlemleri sıkı tutmasına rağmen gerek azınlık hareketleri ile ilintili gerekse de mali çıkar amacıyla yabancı devletlerden pasaport alımları devam etmiştir.

Yerli Katolik papazların bazıları İşkodra'da yabancı ülkelere giderken Avusturya Konsolosluluğuna müracaat ederek pasaport ve pasavan almışlardır. Alınan pasaport ve pasavanlarda belge sahiplerinin Avusturya Devleti himayesinde oldukları yazılmıştır. Bu konuda Osmanlı tebaasından olanlara yabancı konsolosların pasaport vermeye hak ve yetkilerinin olmayacağından konuyla ilgili gerekenin yapılması istenmiştir.⁷⁴⁵

Elinde Tezkire-i Osmaniye olmasına rağmen Yunan Kançılaryası tarafından Varvara adlı kadına Yunan pasaportu verilmiştir. Bu hususta verilen pasaport ve Tezkire-i Osmaniye Hariciye Nezaretine gönderilmiştir.⁷⁴⁶ Yunanistan'ın kendi topraklarında iki yıl kalanları kendi tabiiyetine geçireceğine dair karar aldığından Osmanlı tabiiyetinden iken Yunan tabiiyetine geçerek bu devlet pasaportu ile gelenler olursa ve bu kişilerin tabiiyetlerinin tanınmayacağı ve ecnebilik hususunda ısrar etmeleri halinde ülkeden çıkartılacakları kararlaştırılmıştır.⁷⁴⁷

Osmanlı tebaasından olan Yani oğlu Kostantin elindeki Yunan pasaportu ile vapura binmek üzereyken derdest edilmiştir. Bu kişi verdiği ifadede askerlik çağında olduğundan kendi yaşında olanların bir sene evvel silah altına alındığını ancak kendisinin refikasıyla beraber Pire'ye gittiğini ve bu zamana kadar da orada kaldığını beyan etmiştir. Dersaadet'e geldikten sonra ise bir sandalcı tarafından Yunan Sefaretine götürülmüştür. Yunan Sefarethanesindeki katipler aylığı 70 Frank mukabilinde İber Kıtasına gitmek ve orada Kaptan Varda'nın riyasetindeki *İhtilal Komitesine* katılmak üzere eline ücretsiz olarak pasaport vermiştir. Bu kişi Yunan sefaret kavasından tam gemiye bindirilirken derdest edilmiştir. Aynı kişi

⁷⁴³ BOA, HR. TH. 287/80, 25 Temmuz 1903.

⁷⁴⁴ BOA, DH. MKT. 2631/82, 19 Ramazan 1326 (16 Eylül 1908).

⁷⁴⁵ BOA, DH. MKT. 2475/50, 2 Rebiülahir 1319 (19 Temmuz 1901).

⁷⁴⁶ BOA, ZB. 337/60, 1 Kanunievvel 1320 (14 Aralık 1904).

⁷⁴⁷ BOA, 118/60, 26 Safer 1326 (30 Mart 1908).

Yunan Sefaretinin bu suretle kendisi gibi birçok Osmanlı Rumlarını iğfal ederek sevk ettiğini ifade ettikten sonra elindeki kırmızı pasaportun da deniz merkezinde yırtıldığını itiraf etmiştir. İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumisinin Yunan Sefaretinin uyarılması konusunda Dahiliye Nezaretine yazmış olduğu 8 Mart 1330 (21 Mart 1914) tarihli bu tahrirat⁷⁴⁸ ilerleyen dönemlerde de bu ihlallerin artarak devam ettiğini göstermektedir.

Bu kez de Musevi cemaatinden olan bazı şahıslar ticari menfaatleri için kendilerini diyarı ecnebiyede doğmuş gibi göstermiş bir takım konsoloslardan tabiiyet belgesi ve pasaport aldıklarından bu durumun engellenmesi istenmiştir.⁷⁴⁹

Bazı dönemlerde ise Osmanlı tebaasından olanların mücbir sebeplerden dolayı başka ülkelerden pasaport aldıkları olmuştur. Varna'da elmas fabrikasında icrayı ticaretle meşgul ve Devlet-i Aliye tebaasından olan Leon Aşçıyan Paris Şehbenderhanesinden pasaport alamadığından ticaret dolayısıyla Brezilya Hükümetinden pasaport aldığını ifade ederek kendisine Osmanlı tebaası gibi pasaport verilmesini istemiştir.⁷⁵⁰

Bunun yanında Osmanlı tabiiyetinde iken pasaporttan dolayı tabiiyet değiştirip tekrardan Osmanlı tabiiyetine dönmek isteyenler de bulunmaktadır. Paris'te Ermeni Kilisesi papazlarından babası Veram Şebuh'un yanına gitmek üzere pasaport alarak terk-i tabiiyet eden ve bundan pişman olduğunu ifade eden Hayak Aram'ın tekrardan Osmanlı tabiiyetine geçme talebi Zabtiye tarafından Dahiliye Nezaretine tebliğ edilmiştir.⁷⁵¹ İlgili kişinin pasaport konusunda tabiiyet değişikliğine gitmesindeki gerekçe yukarıda görüldüğü üzere Ermenilere uygulanan terk-i tabiiyet prosedürünün olmasından kaynaklanmaktadır.

Yabancı ülkelerin pasaportları alındıktan sonra tekrar Osmanlı tabiiyetinin verildiği olmuştur. Vefat eden Kozanili Ciminaki'nin oğlu Yanaki Yunanistan'a giderek o ülkenin pasaportunu almış ancak daha sonra tekrardan tabiiyet-i Osmaniye dehalet etmiştir. Bu kişinin babasının mirasından faydalanmak gayesiyle tabiiyet değiştirdiği anlaşılınca kişinin Memalik-i Şahane'ye girişine müsaade olunmamıştır.⁷⁵² Kişi ülkeye alınmamış olsa da pasaport kaynaklı tabiiyet çıkışlarından sonra tekrardan tabiiyete kabul edildiği bir vakıadır.

⁷⁴⁸ BOA, DH.KMS.18/22, 26 Rebiülahir 1332 (24 Mart 1914).

⁷⁴⁹ BOA, BEO, 2778/208322, 15 Muharrem 1324 (11 Mart 1906).

⁷⁵⁰ BOA, ZB. 339/96, 3 Teşrinisani 1324 (16 Kasım 1908).

⁷⁵¹ BOA, ZB. 322/142, 1 Nisan 1324 (14 Nisan 1908).

⁷⁵² BOA, DH. MKT. 1748/64, 20 Zilhicce 1307 (7 Ağustos 1890).

Osmanlı tebaası olmadığı halde Osmanlı pasaportu almaya çalışanlar da bulunmaktadır; ancak Osmanlı idaresinin bu konuda daha titiz olduğu görülmektedir. Zaten diğer devletlerin Osmanlı tebaasına vermiş oldukları pasaportlar sehven değil taammüden ita kılınmıştır. Aslen Romanyalı olduğu halde ülkesinde askerlikten muaf olmak için Kudüs'ten aldığı Tezkire-i Osmaniye ile pasaport almak için müracaat eden Yahudi Bernar Visman'ın tezkeresine el konularak Kudüs'teki kaydının silinmesine karar verilmiştir.⁷⁵³ Sivastopol'dan Dersaadet'e gelen ve kendisini İranlı olarak tanıtan İvan Veled-i Davidof'un Osmanlı tebaasından kabul edilerek pasaport verilmesinin doğru olamayacağı ifade edilmiştir.⁷⁵⁴

Pasaportun tabiiyet değişikliğinde bir araç olarak görülmesi ve yabancı devletlerin Osmanlı tebaasına usulsüz olarak bu evrakı vermeleri Pasaport Nizamnameleri öncesinde, nizamnamelerin uygulandığı dönemde ve sonraki süreçte de devam ettiği görülmektedir. Bunların yanı sıra başka ülke tebaasından olanlar da kendilerine avantaj sağladığı hususlarda Osmanlı pasaportu almak istemişlerdir.

Son pasaport düzenlemesinde konu ile ilgili münhasıran hüküm yer almış bu hüküm benzer nitelikte 1911 Pasaport Kanunu'na da intikal etmiştir. Daha sonraki süreçte 1915 Pasaport Kanun-ı Muvakkatesi'nin 23. maddesi Osmanlı tebaasından olup da ecnebi pasaportu ile Memalik-i Osmaniye'ye dahil olanların altı aydan iki seneye kadar hapis cezası alacaklarını hükme bağlamıştır.⁷⁵⁵ Son Pasaport Kanunu'nun (1918) 23. maddesinde de hüküm benzer şekilde yer almıştır. Burada ise zaruri bir gerekçe olmaksızın yabancı devlet pasaportu taşıyanların altı aydan iki seneye kadar hapisle cezalandırılacakları belirtilmiştir.⁷⁵⁶ Görüldüğü üzere 1894 tarihli son düzenleme ile pasaportun tabiiyetle ilişkisinin olmadığı izah edilmiş olsa da zaman içerisinde gerçekleştirilen usulsüzlüğe verilecek ceza daha belirgin bir hal almıştır.

Özellikle dönemin büyük devletleri ile azınlıklarla etnik bağlantısı olan - örneğin Osmanlı Rumlarının Yunanistan tarafından desteklenmesi gibi - devletlerin Osmanlı Devletini siyaseten güç duruma düşürmek için taammüden Osmanlı tebaasından gayrimüslimlere pasaport verdikleri vakayı adiyeden bir hale dönmüştür. Bu hususta ise Osmanlı Devleti'nin ilgili sefaretleri uyarması mutad bir hale gelmiştir. Tabiiyet kaynaklı usulsüz pasaportlara yönelik idarenin almış olduğu önlem ve

⁷⁵³ BOA, DH. MKT. 1444/100, 18 Zilhicce 1304 (7 Eylül 1887).

⁷⁵⁴ BOA, DH. MKT. 359/24, 9 Şevval 1312 (27 Mart 1895).

⁷⁵⁵ *Düstur*, 2. Tertip, cilt 7, no: 168, s.486-491.

⁷⁵⁶ *Düstur*, 2.Tertip, cilt 11, no: 6, s.53-58.

uygulamaya soktuğu kararların pratikte muhakkak caydırıcılığı olmuştur; ancak sorunun tamamen ortadan kalkmayarak her dönem devam ettiği ise bir gerçektir.

3.4.3. Azınlıklar ve Pasaport

Osmanlı Devleti’nde azınlık faaliyetlerinin artmasına bağlı olarak azınlıkların mekânsal hareketliliklerini kontrol altına almak gayesiyle pasaport vasıtasıyla ilave önlemler alınmıştır. Osmanlı idaresi pasaport üzerinden kurduğu denetimle bu kişileri takip etmeye ve eylemlerini engellemeye çalışmıştır. Pasaport Nizamnamelerinin uygulandığı döneme bakıldığında idarenin en fazla uğraştığı azınlık grubunun Ermeniler olduğu görölmektedir. Bunun yanında Rum, Bulgar ve Museviler için de pasaport üzerinden alınan önlemler mevcuttur.

3.4.3.1. Ermeniler ve Pasaport

Osmanlı Devleti’nin Rusya ile yaptığı 1877-1878 Savaşı’ndan (93 Harbi) sonra yaptığı Ayestefanos ve Berlin antlaşmaları bir *Ermeni Meselesinin* ortaya çıkmasına yol açmıştır. Doğu Anadolu’da Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmak için bir dayanak arayışında olan İngiltere ve Rusya yapılan antlaşmalarda Ermenilerin meskûn oldukları bölgelerde reformlar yapılmasını istemişlerdir. Savaş sonucunda alınan ağır yenilgiyle beraber artık bağımsız bir Ermenistan’dan bahsedilmeye başlanmıştır. Berlin Antlaşması sonrası dönemde Ermeni Meselesi İngiltere ve Rusya arasında bir rekabet alanına dönüşmüştür. İngiltere’de iktidara gelen Gladstone Hükümeti Berlin Antlaşmasının reformlarla ilgili hükümlerini kendi menfaatleri doğrultusunda uygulayabilmek için konsolosları vasıtasıyla faaliyet yürütmüş, Rusya ise ülkesinde yetiştirdiği milliyetçi ajanları Osmanlı ülkesine bilhassa da doğu bölgelerine sevk etmiştir.⁷⁵⁷

Bunların yanında özellikle Amerikan Protestan misyonerlerinin etkisiyle birlikte Ermenilerin Amerika’ya göçü de hız kazanmıştır. Amerikan misyonerler İstanbul’da Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji, Harput’ta Fırat Koleji gibi Osmanlı ülkesinde 1891 yılına kadar dokuz kolej kurmuşlardır. Zamanla buradan mezun olan Ermeni öğrenciler eğitimlerini tamamlamak için Amerika Birleşik Devletleri’ne gitmeye başlamışlar; ancak birçoğu geri dönmeyerek oraya yerleşmişlerdir.⁷⁵⁸ Amerika’ya

⁷⁵⁷ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul.2012. s.72

⁷⁵⁸ Haluk Selvi, “ Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri (1892- 1896)” Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, Cilt III.ASAM. Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, ANKARA 2003, s.27.

Osmanlı ülkesinden gerçekleşen Ermenilerin göç saiklerini üç grupta toplamak mümkündür. Bunların birincisi bahsedilen okulları bitirenler ikincisi Amerika’da iş olanaklarının artmasıyla birlikte buraya giden küçük esnaf, zanaatkar ve köylüler üçüncüsü ise siyasi nedenlere özellikle 1890’dan sonra Anadolu’daki isyanlar sonucu ihtilalci dernek üyeleridir.⁷⁵⁹

Cenevre’deki Ermeni öğrenciler tarafından 1887 yılında Çan sesi anlamına gelen Hınçak adında bir cemiyet kurulmuş bunu ise 1890 yılında Tiflis’te kurulan Taşnaksutyun (Ermeni İhtilal Federasyonu) cemiyeti takip etmiştir.⁷⁶⁰ Bu şekilde pasaport üzerinden Ermenilere yönelik yoğun önlemlerin alınmaya başlanması Ermenilerin cemiyetleşerek eylemlere girişmesi sebebiyle olmuştur. İdare müfsit, komiteci veya anarşist olarak tanımladığı Ermenileri pasaport ve işlemleri üzerinden takip etmiştir. Bu gruptaki kişilerin eylemlerinin arttığı dönemlerde pasaport verilen Ermeniler daha sıkı bir tahkikat neticesinde evrakı alabilmişlerdir. Diğer taraftan siyasi mecradaki Ermeni faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemlerde bunlara yönelik daha genel kısıtlamalara gidildiği de olmuştur. Osmanlı idaresini işini bu noktada zorlaştıran ise müfsit Ermenilerle devletle herhangi bir sorunu olmayan Ermenilerin ayırımı yapma noktasında olmuştur. Bu da pasaport işlemlerinde tahkikatı zorunlu kılmış, işlemlerde yeni uygulama ve metotları beraberinde getirmiştir. Ermenilerin yoğun olarak gittikleri ülkeler için özel kararlar alınmış yine bunların aileleri ile ülkeden çıkışları özel prosedürlere tabi tutulmuştur. İdare tarafından belirli ülkelere karşı önlemler alınmasını zorunlu kılan sebeplerin başında ilgili ülkelere Ermenilerin sayıca fazla olması ve gittikleri devletlerin dolaylı veya doğrudan desteğiyle organize hareket edebiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan ilgili ülkelere gidecek ya da buralardan gelecek Ermeniler olağan şüpheli addedilmişlerdir. Ayrıca ülkeden çıkış yapacak Ermenilerin nihai hedeflerinin bu ülkelere varmak olduğu veya ülkeye geleceklerin ise bu ülkelere geliyor olabileceğine dair endişeler idare nezdinde uzunca bir süre canlılığını muhafaza etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya pasaport açısından bu kategorideki devletlerden olmuştur.

Bu duruma örnek olan ve belgelere yansıyan bir olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Dersaadet’te Robert Koleji’ni bitirdikten sonra tahsilini devam ettirmek için Paris’e

⁷⁵⁹ Nedim İpek, “ Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü”, OTAM, Sayı 6, Ankara 1995, s.260.

⁷⁶⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.131.

gitmek isteyen Edirneli bir Ermeni'ye ne surette pasaport verileceği konusunda Sadareten görüş istenmiştir. Burada ülke dışına çıkacak Ermeni hakkında yaşanan tereddüt ilgili kişinin Amerika'ya gidebileceğine dair şüphe olmuştur. Bu yüzden Sadaret tarafından Dahiliye Nezaretine verilen cevapta kişinin Amerika'ya gitme ihtimalinin olmadığından bahsedilse de Amerika'ya gitmeyeceğine dair kefalet-i nakdiye alındıktan sonra ancak pasaportun verilebileceği ifade edilmiştir.⁷⁶¹ İdare, öğrencinin Ermeni olmasından dolayı bu şekilde nakdi bir kefalet tasarrufunda bulunmuştur.

Anadolu'da Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri neticesinde Ermeni gençler, küçük esnaf grupları yoğun olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmeye başlayınca Babıali bu kişilerin ülkeye tekrardan ilgili devletin pasaportuyla geri döneceği endişesiyle bu gibi Ermenilerin Amerika'ya yönelik göç hareketini yasaklamıştır.⁷⁶² Amerika'ya giden ihtilalci Ermeniler burada 1887 ve 1890 yılları arasında hücreler kurmaya başlamışlardır. Amerika Birleşik Devletleri verilerine göre 1854 ve 1870 yılları arasında Amerika'daki Ermeni sayısı 20'dir; ancak 1890'a gelindiğinde bu sayı 2000'e ulaşmıştır.⁷⁶³ Artan göçlerle birlikte 1890 - 1900 yılları arasında Osmanlı ülkesinden Amerika'ya göç eden Ermeni sayısı 12000 kişi olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte daha önceki engellemelerin kalkmasıyla artış devam etmiş 1915 yılına gelindiğinde ise Amerika'daki Ermeni sayısı 50.000'e ulaşmıştır.⁷⁶⁴ Amerika'ya giden Ermeniler belirli bir işe sahip olduktan sonra artık buraya yerleşmeye başlamışlardır. Bu kişiler zamanla Amerika'da Ermeni toplumu ve dolayısıyla da lobisini oluşturmuştur. Buradaki Ermeniler Osmanlı ülkesindeki Ermeni çetelerine para göndermeye başlamışlardır. İster Amerika'da kalsın isterse de Osmanlı ülkesine tekrar dönsün Amerika'ya giden Ermeniler müfrit Türk düşmanına dönüşmüşlerdir.⁷⁶⁵ Bu özelliklerinden dolayı Osmanlı idaresi Amerika'ya giden veya oradan dönecek Ermenileri özellikle takibe almıştır.

Amerika'da bulunan Osmanlı şehbenderliklerinden pasaport alarak ülkeye dönenler olmadığı halde Şikago Şehbenderliğinden her müracaat eden Ermeni'ye Tezkire-i Osmaniyesi olmasa dahi pasaport verildiği öteden beri buradan pasaportla gelenlerden anlaşıldığı Samsun İskele Komisyonu tarafından ifade edilmiştir.

⁷⁶¹ BOA, DH. MKT. 154/24, 23 Rebiülahir 1311 (3 Kasım 1893).

⁷⁶² İpek, *a.g.m.*, 262-263.

⁷⁶³ Selvi, *a.g.m.*, 28-29.

⁷⁶⁴ Selvi, *a.g.m.*, 263-264.

⁷⁶⁵ İpek, *a.g.m.*, s.264.

Bundan sonra Ermenilere pasaport verilmemesi için ilgili şehbenderliğe tebligat yapılması Dahiliye Nezareti tarafından talep edilmiştir.⁷⁶⁶ Sivas ve Mamûratü'l-aziz vilayetlerinden göç maksadıyla Samsun limanına gelen Ermenilerden yalnızca ailesiyle giden erkeklerin fotoğraflarının geldikleri mahalde alındığından dolayı diğerlerinin fotoğraflarının alınıp alınmayacağı konusunda tereddüt yaşanmıştır. Ülkeden hicret maksadıyla Amerika'ya giden 18 yaşından büyük erkeklerin fotoğraflarının alınmasının kafi olacağı beyan edilmiştir. Bu tarz bir uygulamanın yapılmasındaki gerekçenin giden kişilerin ülkeye dönerek bir müfsit harekete karışma ihtimalinin olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.⁷⁶⁷ İdare 18 yaşından büyük erkekleri eylem potansiyeline sahip bireyler olarak değerlendiği için böyle bir kararı almıştır.

Yine sürece dair belgelerden örnek vermek gerekirse: Terk-i tabiiyet eyledikten sonra aileleriyle birlikte Amerika'ya giden Bitlis'ten iki Malatya'dan bir olmak üzere üç aileye pasaport verilmiş aile fertlerinden olan erkeklerden üç kişinin fotoğrafları alınıp Heyet-i Tahkikiye'nin talebi doğrultusunda fotoğrafların ilgili yerlere gönderilerek bu kişilerin tekrardan ülkeye dönmelerine kesinlikle müsaade edilmemesi istenmiştir. Zabtiye Nezareti bu tebligatı Beyrut, Adana, Halep, Aydın, Selanik, Trabzon vilayetleri ile Canik, Biga, İskenderun mutasarrıflıkları ile İstanbul Polis Müdüriyetine yapmıştır.⁷⁶⁸ Tebligat yapılan yerlere bakıldığında buraların liman kentleri olduğu dikkat çekmektedir. Aralarında Ermenilerin de bulunduğu azınlıklardan birçoğunun ticaret maksadıyla Sırbistan, Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan'a giderek buradan Amerika'ya gittiklerinden bu şekilde pasaport isteyenlerin güçlü kefalete tabi tutulmaları ve Amerika'ya gitmek isteyenlere pasaport verilmemesi istenmiştir. Bu şekilde Amerika'ya gidenlerin birkaç sene kaldıktan sonra Amerika pasaportu ile gelerek Amerika tabiiyeti iddiasında bulunduklarından şikâyet edilmiştir.⁷⁶⁹

Osmanlı idaresi şehbenderliklere verdiği talimatla idareden izin almaksızın Amerika Birleşik Devletleri tabiiyetine geçen Ermenilerin pasaportlarının vize edilmemesini istemiştir.⁷⁷⁰ Bundaki gerekçe ise tabiiyet kanununda tabiiyet değişikliğinin irade-i seniyye ile olmasından kaynaklanmaktadır. Yani idare kendi bilgisi dahilinde hareket

⁷⁶⁶ BOA, HR. TH. 235/85, 2 Aralık 1899.

⁷⁶⁷ BOA, ZB. 315/105, 24 Mayıs 1316 (6 Haziran 1900).

⁷⁶⁸ BOA, ZB. 407/78, 28 Teşrinisani 1318 (11 Aralık 1902).

⁷⁶⁹ BOA, DH. MKT. 1176/ 48, 22 Rebiülahir 1325 (4 Haziran 1907).

⁷⁷⁰ İpek, *a.g.m.* s.266.

etmeyen Ermeni'nin tebaası olmasa dahi vize prosedürüyle ülkeye girişine mani olmaya çalışmıştır.

Ermeni meselesinin siyasi bir hüviyet kazandığı 1880'li yılların sonlarına doğru Rusya'ya gidecek veya buradan gelecek Ermeniler için de pasaporta yönelik prosedürler ihdas edilmiştir. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne sınırının olması bu ülkeyi daha önemli kılmıştır. Aynı zamanda Rusya'nın 1878 Berlin Antlaşmasından sonraki süreçte Ermenilere yönelik himayeci tutumu Ermeniler açısından bu ülkeyi daha cazip hale getirmiştir. Taşnaksutyun Cemiyeti'nin Rus topraklarında kurulmuş olması bu açık desteğin neticesidir. Rusların teşvik ve destekleri sonucunda Eleşkird civarında meskun durumdaki Ermenilerden bazıları Rusya'ya göç etmiştir.⁷⁷¹

Aileleri ile birlikte hicret edeceklere Babıali'nin izni olmadan pasaport verilmemesi yönündeki kararın⁷⁷² Ermenilerle doğrudan ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Kararın alındığı dönem siyasi mahreçli göçlerin yaşanmaya başladığı zamanlara tesadüf etmektedir. Erzurum'dan Rusya'ya ticaret ve amelelik için münferiden gidecek Ermenilere pasaport verilmesi konusunda Erzurum vilayetinin yaşadığı tereddüt bu durumun tezahürüdür.

*“Ermenilerden aileleri ile Rusya'ya nakl-i hane edeceklerine olbabdaki şiar-ı sadaretpenahileri hükm-i celilesine tevfiқан pasaport verilmemekde Ermeni ve Katoliklerden ticaret ve amelelik suretiyle münferiden Rusya'ya gitmek arzusunda bulunanlar hakkında tereddüt edilmekte olduğundan bahisle istifsar-ı muameleyi havi Erzurum vilayetinden mebus 4 Nisan 1310 (16 Nisaan 1894) tarihli telgrafname hali leffen takdim kılınmış olmağla suret-i şiarı nazarıan iktizasının emr-i inbası menut müsaade-i celile-i fehametpenahileridir. Olbabda.”*⁷⁷³

Belgeden de görüldüğü üzere Sadaretin ailece Rusya'ya göç etmek isteyen Ermenilere müsaade etmediği, çalışmak suretiyle ve yalnız başına da olsa Rusya'ya gidecek Ermenilere doğrudan pasaport verilmediği aşıkardır. Sadaretin bu hususta Ermenilere kısıtlamada bulunmadığı görülse de vilayetın yaşadığı tereddüt o dönemde Ermenilerle ilgili artan siyasi tansiyondan kaynaklanmaktadır. Yine burada Rusya'ya gidecek kişilerin mezheplerine dikkat çekilmesindeki gerekçe Rusya'nın bölgede güttüğü Ortodoks politikasından duyulan kaygıyla ilgilidir. Bu yüzden

⁷⁷¹ İpek, a.g.m., s.261.

⁷⁷² BOA, ŞD. 2538/13, 2 Rebiülevvel 1306 (6 Kasım 1888).

⁷⁷³ BOA, DH. MKT. 227/16, 13 Şevval 1311 (19 Nisan 1894).

Rusya'ya gidecek Katoliklerin idare açısından netameli olarak değerlendirilmediği görülmektedir.

İlerleyen süreçte Osmanlı ülkesinden İran ve Rusya'ya göç ederek oraya yerleşen ve daha sonra tekrardan ülkeye dönmek isteyen Ermenilere müsaade edilmemesine yönelik alınan karar genişletilmiş ve ülkeden göç ederek yabancı ülkelere yerleşen Ermenilerin hepsini kapsayacak bir vaziyet almıştır. Bu husustaki padişah iradesi doğrultusunda şehbenderliklere tebligatta bulunularak bulundukları ülkelere yerleşmiş olan Ermenilerin Memalik-i Şahane'ye hicretlerine müsaade olunmayarak avdetleri için pasaport verilmeyeceği belirtilmiştir.⁷⁷⁴ İran ve Rusya özelinde başlayan bu uygulama daha sonra tüm ülkeler için şümullü bir vaziyet almıştır.

Bu olaydan iki yıl sonra sadaret tarafından Sadrazam imzasıyla Hariciye Nezaretine yazılan tezkerede fesede olaylarına karışmayan veya bunlardan zanlı olmayan Ermenilere gerek ülkeden çıkışta gerekse de ülkeye dönüşte herhangi bir engelleme yapılmadan pasaport verilebileceği bildirilmiştir.⁷⁷⁵ Burada Rusya'ya dair ayrıca bir izahat bulunmamaktadır ve fesat faaliyetlerine karışmamış tüm Ermenilerin ülkeden çıkışta ve ülkeye dönüşte müfsit olmamak koşuluyla herhangi bir engellemeye maruz kalmadıkları görülmektedir.

Ermenilerin Rusya'ya gidişleri başka ülkeler üzerinden de gerçekleşmiştir. Bu yüzden böylesi geçişlere yönelik önlemlerin alınmasına dair uyarılar da yapılmıştır. Bulgaristan'da işsiz kalarak Rusya'ya giden Ermenilerin ellerindeki pasaportları burada ihtilalcilere verdiklerinden bu kişilerin Van üzerinden ülkeye geldikleri görülmüş ve bu yüzden Bulgaristan Komiserliğine işsiz kalarak Rusya'ya gitmek isteyen Ermenilere pasaport verilmemesi konusunda uyarıda bulunulmuştur.⁷⁷⁶ Rusya'daki Ermeni faaliyetlerinin artmasına bağlı olarak buradan gelecek Ermenilerin Anadolu'ya sokulmamasına dair karar da alınmıştır. Kararda ilgili noktalara memur tayininin yapılması ve bölgedeki hudut kapılarında güvenlik önlemlerinin artırılıp kaçak surette gelecek Ermenilerin engellenmesi istenmiştir. Buna rağmen ülkeye Rusya'dan gerek deniz yolu ile Trabzon, gerekse de kara yolu ile Van ve Erzurum üzerinden gelişler devam etmiştir. Vilayetler merkezi idareden bu tür gelişlerin önlenemediğinden gelecek Ermenilere ne yolda muamelede

⁷⁷⁴ BOA.Y.A.HUS. 308/22, 2 Rebiülevvel 1312 (3 Eylül 1894).

⁷⁷⁵ BOA, HR. TH. 181/62, 8 Eylül 1896.

⁷⁷⁶ BOA, A} MTZ.04, 43/9, 3 Zilkade 1314 (5 Nisan 1897).

bulunulacağına dair görüş istemiştir. Meclis-i Vükela ise bu konuda pasaportsuz olarak gelen Ermeniler hakkında bunların zaptiye refakatiyle memleketlerine teslim edilmesini ve güçlü bir kefil göstererek gelme sebeplerini bildirmelerini kararlaştırmıştır. Bu karar Rusya haricinden gelecek Ermenileri kapsayan bir karar olmakla beraber Rusya'dan gelecek Ermenilerin evvela ülkeye girişlerine engel olunmaya çalışılması bunda muvaffak olunmaz ise diğer ülkelerden gelen Ermenilere uygulanan prosedürün bunlara da uygulanması şekliyle izah edilmiştir.⁷⁷⁷ Gerek Rusya'dan gerekse de diğer ülkelerden gelecek Ermenilere pasaport üzerinden kısıtlama getirilmiş olsa dahi bu yasağın uygulamada tam olarak karşılık görmediği bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte Ermenilerin Rusya'dan gelişi devam etmiştir. Şöyle ki; Batum'dan Trabzon'a gelen Bitlis vilayeti ahalisinden 10 Ermeni vilayetlerine götürülmek üzere Erzurum'a gönderilmiştir. Erzurum vilayeti ise Rusya'dan gelecek Ermenilerin hiçbirinin kabul edilmemesi hakkında padişah iradesi olduğunu gerekçe göstererek bu konuda ne yapılması gereğini sormuştur. Trabzon vilayetinin yaşadığı güçlükler Meclis-i Vükela mazbatalarına yansımıştır. Bir taraftan konuyla ilgili kat'i suretteki padişah iradesinin varlığı diğer tarafta ise gündelik hayatın içerisinde cereyan eden mücbir sebepler vilayeti zor duruma düşürmüştür. Vilayet ahalisinden olan ve pasaportsuz olarak Avusturya vapuru ile Batum'dan gelen altı Ermeni iade olundukları halde vapurun hareketi esnasında ecnebiye mahsus kayıkla tekrar iskeleye çıkmıştır. Hadise vapurun hareket etmek üzere olduğu bir zamana tesadüf ettiği için tekrar iade edilmelerine imkan kalmamıştır. Trabzon vilayeti bu surette olan Ermenilerin vilayete mensup ise icabına göre kefaletle bağlanarak tahliye edildiğini veya bir müddet mevkuf halde tutularak hüviyetlerinin tahkik edildiğini ifade etmiştir. Erzurum vilayeti ise Babıali'den padişah iradesi hususunda aldığı emir doğrultusunda hareket ederek bu suretteki Ermenileri iade ettiğinden ancak bu minvalde iade edileceklerin çokluğu sebebiyle bunların sebepsiz olarak hapiste tutulmalarının yabancı memurların dikkatini çekeceğinden bu duruma dair kaygılarını belirtmiştir. Meclis-i Vükela ise padişah iradesinin harfiyen uygulanabilmesi için kontrollerin polis nezaretinde vapurda yapılmasını daha da önemlisi Hariciye Nezaretinin devreye girerek Rusya'dan gelecek vapurlara Ermenilerin alınmaması yönünde Rus mercilerinin teşebbüste bulunması gerektiğini

⁷⁷⁷ BOA, MV. 95/87, 22 Rebiülevvel 1316 (10 Ağustos 1898).

ifade etmiştir. Meclis-i Vükeladan nihai olarak mesele ile ilgili şimdiye kadar gelenlerden iade edilebileceklerin iade edilmesi bundan sonra ise bu kişilerin asla vapurdan karaya çıkarılmaması yönündeki hükmün vilayetlere tebliğine dair karar çıkmıştır.⁷⁷⁸

Aynı Meclis-i Vükela kararında Rusya'dan gelen Ermenilerin kabul edilmeyeceği ifade edilmiş olsa da Hariciye Nezaretine tahvil edilen sorumlulukta sanki bunlardan pasaportsuz olarak gelenlerin alınmayacağına dair kanaat de oluşmaktadır: “...*Ber mucib irade-i seniye Rusya'dan gelecek Ermenilerin dahil-i Memalik-i Şahaneye kabul edilmemesi bunlardan pasaportsuz olarak bizim tarafa gelenlerin ecnebi posta vapurlarına ve hususıyla Rusya vapurlarına kabul olunmaması esbabının istihsaline mütavakkıf bulunduğu mebni bu babda lazım gelen sefaret nezdinde teşebbüsat...*”

Bundan kısa bir süre sonra Tiflis Şehbenderliğinden Van'a gelmek için pasaport talep eden Ermeni Cemaatinden Gabriel ve Zakar ve Misak adlarındaki üç şahsa pasaport verilip verilmeyeceği hususu Petersburg Sefaretinden sorulmuştur. Bu konuda Tesri-i Muamelat Komisyonu “*Rusya'dan gelecek Ermenilerden bir ferdin bile kabul edilmemesi irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi iktizayı aliyyesinden bulunmasına mebni merkurmların kabul edilmemesi*” şeklinde Hariciye Nezaretine cevap vermiştir.⁷⁷⁹ Bu bağlamda kararın Rusya'dan gelecek tüm Ermenileri kapsadığı görülmektedir.

Daha sonraki dönemde ise yabancı ülkelere gitmiş Ermenilerin Memalik-i Şahane'ye dönmeyeceklerine dair bir tamim yayımlanmıştır. Erzurum ahalisinden olan Ermeni Ermenak veled-i Ohannes Babayan'a memlektine dönmek için Tebriz Başşehbenderliğinden pasaport verilmiş bu konuda tahkikat yapılması istenmiştir.⁷⁸⁰ İlerleyen dönemde Ermenilere yönelik pasaport kısıtlaması esnetilmiş olsa da Rusya'dan gelecek Ermenilere yönelik tutumun değişmediğini Dahiliye Nazırı imzasıyla Hariciye Nezaretine yazılan tezkereden görülmektedir:

“*2 Şubat sene 1319 (15 Şubat 1904) tarihli tezkere-i aciziye zeylidir. Memalik-i Şahaneye avdet etmek için pasaport almak üzere saltanat-ı seniyye şehbenderhanelerine müracaat edecek Ermeniler hakkındaki mütalaanın Rusya'da bulunan Ermenilere şümülü olamayacağı Zabtiye Nezaret-i celilesinden alınan*

⁷⁷⁸ BOA, MV.98-1/7, 15 Rebiülevvel 1317 (24 Temmuz 1899).

⁷⁷⁹ BOA, HR. TH. 232/81, 9 Eylül 1899.

⁷⁸⁰ BOA, HR. HMS. İŞO.190/33, 22 Safer 1321 (20 Mayıs 1903).

tezkerre-i cevabiyede bildirilmiş olduğunun sub savb-ı ali-i daveranelerine izbarı Tesri-i Muamelat Komisyonundan ifade edildi. Olbabda emrû ferman menlehü'l-emrindir.”⁷⁸¹

Osmanlı idaresinin Rusya’da gelecek Ermenilere yönelik sıkı politikası Ermenileri farklı yollarla ülkeye girmeye çalışmaya zorlamıştır. Meclis-i Vükela’da alınan kararda Pasaport Nizamnamesi gereğince ülkeye pasaportsuz ve pasaportu vizesiz gelen kişilerden eğer konsolosluk kefilse kendilerinden ceza-yı nakdî alınmakla yetinilmiştir. Bu yüzden aslen Rusya tebaasından olmayanların konsolosluklarına müracaat etmeksizin sınır dışı edilmeleri istenmiştir. Bu konuda Rus konsolosluğunun tavrı ise Ermenileri koruyucu yönde olmuştur. Firari olarak Rusya’ya gidenlerin geri alınamayacağına dair kararın muhafaza edileceği de belirtilmiştir.⁷⁸²

Rusya’da 1905 devrimi neticesinde karışıkların artmasından dolayı tebaanın zor duruma düşmemesi için bu ülkeye pasaport verilmemeye başlanmıştır. Bu yüzden geçimini oradan sağlayan şahıslar bu yasaktan dolayı güç duruma düşmüş ve kaçak yollarla Rusya’ya azimet etmeye başlamışlardır. Trabzon vilayeti ise bu durumdan duyulan rahatsızlığı Dahiliye Nezareti vasıtasıyla Sadarete taşımıştır. Sadareten verilen cevapta rençberlik ve amelelik için pasaport almak isteyenlerden Ermenilerden gayrısına pasaport verilebileceği yazılmıştır.⁷⁸³

Siyasi saikle hareket eden Ermeniler için Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya’ya yönelik münhasıran kararlar alınmış olsa da bu ülkeler haricinde de müfsit Ermeniler farklı ülkelere gitmek istemiş veya oralardan Osmanlı ülkesine dönmek için gayret etmişlerdir. İdarenin birinci önceliği müfsit Ermenilerin dışarı çıkışını önlemek eğer ki çıkmışlarsa da ülkeye dönüşüne mani olmaktır.

Marsilya Şehbenderliğinin müfsit Ermenilere pasaport verdiğine yönelik ihbar, yapılan tahkikat neticesinde asılsız çıkmıştır. Zabtiye Nezareti Marsilya’da gelen Ermenice bir mektubun içeriğinden hareketle konuyu Sadarete intikal ettirmiştir. Mektupta Fransa’da pasaportunu ibraz edemeyen yabancıların ülkeden çıkartılacağına belirtilmesi üzerine buradaki müfsit birçok Ermeni’nin ellerindeki nüfus tezkerelerini Marsilya Şehbenderliğine ibraz etmek suretiyle buradan

⁷⁸¹ BOA, HR. TH. 301/35, 7 Nisan 1904.

⁷⁸² BOA, MV. 116/24, 16 Rebiülahir 1325 (29 Mayıs 1907).

⁷⁸³ BOA, BEO. 3003/ 225174, 15 Muharrem 1325 (28 Şubat 1907).

pasaportlarını aldıkları ifade edilmiştir. Hariciye Nezaretinin tahkikatı sonucunda Fransa’da böyle bir kararın alınmadığı ve ilgili şebenderliğin bu tür Ermenilere pasaport verdiği bilgisinin asılsız olduğu belirtilmiştir.⁷⁸⁴ Müfsit Ermenilere asla pasaport verilmeyerek bunların ülkeye döndürülmemesi konusunda idarenin teyakkuz halinde olduğu rahatlıkla görülmektedir. Yine bu bağlamda idare açısından en büyük tehdit müfsit Ermenilerdir ve bunların hareket kabiliyetlerini sınırlamak için idare onlara pasaport ve mürur tezkeresi verilmesini yasaklamıştır. Müfsit, İzmit Bahçecik Köyünden olan Tekfur veled-i İstefan’ın Rusçuk’tan iade edildiğinden bu kişinin ülkeye dönüşüne müsaade edilmemesi istenmiştir. Ayrıca Romanya Yergöğü Şebenderliği hususiyetle Dersaadet, İzmit ve Tekfurdağı Ermenilerine pasaport ve mürur tezkeresi verilmemesini talep etmiştir.⁷⁸⁵ Mürur tezkeresi konusunda kısıtlama talebinde ise mürur tezkeresi ile bulunduğu yeri terk eden Ermeniler liman veya hudut şehirlere ulaşarak kaçak yollarla ülkeyi terk etmeleri etkili olmuştur.

Ermeni olaylarının arttığı dönemlerde idare, bir güvenlik refleksi olarak Ermenilere pasaport verilmesi konusunda daha dikkatli davranmıştır. Dahiliye tarafından Komisyon-ı Mahsus Riyasetine gönderilen tahriratta İğtişas esnasında yetim kalmış olan kızlardan on kadarının Avrupa mekteplerine gönderilmesine karar verildiğinden bunlar içerisinde siyasi maksatla hareket edeceklerin olabileceğinden şu sıralar Avrupa’ya gönderilecek kızlardan pasaport talep edenler için bir kat daha tahkikat yapılması talep edilmiştir.⁷⁸⁶

Dersaadet’e ziyarete gelen Papa Vekili ile Roma’ya gitmek isteyen ve pasaport talebinde bulunan Ermeni Katolik Patriğine pasaport verilmeyerek Roma’ya azimetini padişah iradesi ile engellenmiştir. Yine bu kişinin farklı surette Roma’ya gitme ihtimali olacağından Ermeni patriği hakkında önlem alınması istenmiştir.⁷⁸⁷ Burada mezhep ayrımı gözetmeksizin Ermenilerin dışarıdaki bir organizasyona dahil olmaları devlet açısından bir tehdit olarak yorumlanmıştır. Devletin bu tutumu mahalli idareleri de müteredit bir halde tutmaya devam etmiştir. Roma Katolik

⁷⁸⁴ BOA, BEO, 325/24326, 1 Cemaziyelahir 1311 (10 Aralık 1893).

⁷⁸⁵ BOA, BEO, 262/19629, 6 Zilkade 1312 (1 Mayıs 1895).

⁷⁸⁶ BOA, DH. MKT. 2197/108, 25 Zilhicce 1316 (6 Mayıs 1899).

⁷⁸⁷ BOA, Y.A.HUS.407/23, 6 Safer 1318 (5 Haziran 1900).

Mektebine tahsil için gidecek dört Ermeni çocuğa pasaport verilip verilmeyeceği konusunda Komisyon-ı Mahsus riyasetinden mütalaa istenmiştir.⁷⁸⁸

Müfsit Ermenilere karşı sıkı önlemler alınırken gündelik hayatın akışına herhangi bir sekte vurmamak için diğer Ermeniler mağdur edilmemeye gayret edilmiştir. Sadrazam imzasıyla 1896 Eylülünde Hariciye Nezaretine yazılan tezkerede fesedeye karışmamış veya bundan zanlı olmayan Ermenilerden yabancı ülkeler için pasaport veyahut memleketleri için mürur tezkeresi verilmesinde bir sakınca olmadığı ifade edilmiştir.⁷⁸⁹ Mesela, Köstence Şehbenderliğine hüsnühal olan Ermenilere pasaportları verirken Tezkire-i Osmaniyelerinin de verilmesi Zabtiye Nezaretinden talep edilmiştir.⁷⁹⁰ Zabtiyenin bu talebinde Dersaadet'e gelen Ermenilerin hüviyetlerinin tespitinde yaşanan güçlük etkili olmuştur. Bu belgeden hareketle hüsnühal olan Ermenilere pasaport verilmekte tereddüt edilmediği aşıkardır.

Ülkeden firar ederek giden Ermenilerin ülkeye geri dönmemeleri için gayret edilmiş ve bunlar haricindeki Ermenilere özellikle de ticaretle iştigal edenlere pasaport konusunda zorluk çıkarılmamıştır. Yine Dahiliye Nazırı imzasıyla Hariciye Nezaretine gönderilen tezkerede şehbenderliklerden pasaport almak isteyen Ermenilerden ellerinde eski pasaportlarının talep edilmesi ve müfsit Ermenilerden olmayanlara pasaport verilmesi istenmiş erbab-ı ticaretten oldukları mazbut olmadığı takdirde bu kişilere pasaport verilmemesi belirtilmiştir. Elleriinde firarileri gösteren bir cetvel mevcut ise bunlardan da muhakkak faydalanılmasına yine işaret edilmiştir.⁷⁹¹ Burada eski pasaportun gündeme getirilmesindeki gerekçe eski pasaportun firari olmadığına kanıt olmasından kaynaklanmaktadır.

Ermenilerden padişah iradesi ile pasaport verilerek ülkeye dönmelerine müsaade edilenler de olmuştur. Dersaadet'e dönmesine izin verilen Ermeni Patrikhanesi azasından Karabet Efendi'nin Atina'daki oğlu Mikail'e Patrikhanenin istidası ve padişahın izni ile pasaport verilmesi için Atina Sefaretine tebligatın yapılması istenmiştir.⁷⁹²

Ülkeye dönmesine müsaade edilen Ermenilere bazı dönemlerde Dersaadet'e uğramama koşuluyla pasaport verilmiştir. Uzun süredir Romanya'da ikamet eden

⁷⁸⁸ BOA. DH. MKT. 2543/90, 29 Cemaziyelahir 1319 (13 Ekim 1901).

⁷⁸⁹ BOA, HR. TH. 181/62, 8 Eylül 1896.

⁷⁹⁰ BOA, HR. TH. 262/19, 4 Aralık 1901.

⁷⁹¹ BOA, HR. TH. 298/73, 15 Şubat 1904.

⁷⁹² BOA, HR. TH. 293/97, 7 Kasım 1903.

Ermeni Katolik cemaatinden Muş doğumlu Mıgırdiç Gazaryan veled-i Gazar'ın hastalığından dolayı İstanbul'a gelmek için pasaport talep ettiği; ancak bu kişinin İstanbul ile bir alakasının olmadığından bu gibilerin Dersaadet'te ikametinin caiz olmayacağı ifade edilerek doğrudan doğruya memleketine gitmesi için alelusul pasaport verilmesinde bir sakınca olmadığı izah edilmiştir.⁷⁹³ Yine buna benzer vakada Dahiliye Nazırı imzasıyla Hariciye Nezaretine yazılan tezkere şu şekildedir:

*“13 Teşrinievvel sene [1]319 (26 Ekim 1903) tarihli ve altı yüz dokuz numaralı tezkere-i aliyye-i daverileri cevabdır: Kemah kazasının Mardik karyesi ahalinden olup Trabzon'dan aldığı pasaportla Kalas'da kahve taciri bulunan pederi nezdine gitmiş ve memleketine avdet için kendisine yeniden pasaport verilip verilmemesi Kalas Başşehbenderliğinden istifsar edilmiş olan Ermeni cemaatinden Minas nam kimesnenin Romanya'ya hin-i azimetinde Hancı Garabet isminde birinin kefaletiyle alelusul pasaport istihsal edipte gittiği bilmuhabere Trabzon vilayet-i aliyyesinden alınan tahrirat-ı cevabiyede bildirilmiş olduğundan Dersaadet'e gelmeyip doğrudan memleketine gideceği derç ve işaret olunmak suretiyle merkuma yeniden pasaport itasında beis olmadığının sub-ı ali-i asafanelerine izbarı Tesri-i Muamelat Komisyonundan ifade edildi. Olbabda emrû ferman menlehül emrindir.”*⁷⁹⁴

İki vakaya bakıldığında Dersaadet de mukim olmayan Ermenilerin buraya uğramaları sakıncalı olarak görülmektedir. Birinci vakada Dersaadet'e gelmek için müsaade istenilmesine karşılık buraya gelmemek koşulu ile pasaportun verileceği ifade edilmişken ikinci vakada Dersaadet'e gelmek hiçbir şekilde pasaport isteyen Ermeni tarafından gündeme getirilmemesine karşılık idare tarafından Dersaadet'e gelmeme pasaportun verilmesinde doğrudan bir koşul olarak ileri sürülmüştür. Bundan dolayıdır ki belirli bir dönem Dersaadet'te mukim olmayan Ermenilerin buraya gelmelerine müsaade edilmemiş ve ülke dışından pasaport verilecek Ermenilere bu husus adeta kritere dönüşmüştür.

Ermenilerin ülkeye dönüşlerinde tam olarak bir tahkikat yapılamadığı zamanlarda ise istihbarat amaçlı pratik çözümler üretilmiştir. Batum'a gerek Osmanlı gerekse de yabancı devlet tebaasından olan pek çok Ermeni'nin geldiği bunların ahvalinden ise şehbenderhanenin herhangi bir malumatının olmadığından içlerinden Memalik-i Şahane'ye gidecek olanların pasaportlarının ihtiyaten nazar-ı dikkati celp etmek için

⁷⁹³ BOA, HR.TH. 297/26, 18 Ocak 1904.

⁷⁹⁴ BOA, HR. TH. 301/35, 7 Nisan 1904.

kırmızı kalemle vize edileceği Batum Başşehbenderi tarafından Zabtiye Nezaretine yazılarak bu konuda iskele polis memurlarının dikkatli olmaları istenmiştir.⁷⁹⁵ Batum Başşehbenderi kendilerince meçhul olan bu kişiler hakkında elinden bir şey gelmediğinden bir sonraki aşamada daha dikkatli davranılarak her hangi bir zafiyetin yaşanmamasını istemiştir.

İdarenin siyasi gerekçelerden dolayı Ermenilere pasaport üzerinden koyduğu kısıtlamalar müfsit Ermenilerin farklı metot kullanarak ülkeye girmeye çalışmalarına neden olmuştur. Ticaret maksadıyla Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'a giden Osmanlı tebaasından bazı kişilerin burada Tezkire-i Osmaniyelelerini ve eski pasaportlarını kaybettiklerini ileri sürerek bunları müfsit Ermenilere vermişlerdir. Böylelikle bunların Memalik-i Şahane'ye dönmelerine yardım ettikleri ortaya çıkmış ve Dahiliye, Hariciye Nezaretinin isteği doğrultusunda bu konuda özellikle nüfus idarelerinin dikkatli davranması için vilayetlere tebligatta bulunmuştur.⁷⁹⁶

Rusya'ya firar ederek giden Ermeniler isimlerini değiştirmek suretiyle Rus pasaportu ile ülkeye gelmek için Batum Şehbenderhanesine giderek pasaportlarını vize ettirmişlerdir. Buradan vapurla Dersaadet'e gelerek pasaport kontrolünde Rus isimli olmaları hasebiyle dikkat çekmemişlerdir; ancak bir ihbar üzerine içlerinden birisinin Samsun'a tabi Çarşamba kazasından Agop veled-i Minas olduğu anlaşılmış ve vapura iade edilmiştir. Bu kişi 10 sene evvel firari olarak Batum'a gittiğini ve orada da Rus tabiiyetine geçtiğini ifade ve itiraf etmiştir. Dahiliye Nezareti ise pasaport ve vize işlemlerinde daha dikkatli olunması için bu gibi şahısların bulunduğu bir nevi arananlar listesini göndermiştir. Listenin kopyası daha sonra Batum Başşehbenderliğine ulaştırılmıştır. Listede Şubat 1907 tarihi itibarıyla 5259 kişi bulunmaktadır.⁷⁹⁷

Yunanistan ve Bulgaristan'da bulunan firari Ermenilerin kendilerine benzeyen Müslüman ve Hristiyan kişilere para karşılığında pasaport alarak Yunan bandıralı vapur ile Dersaadet'e ve Memalik-i Şahane limanlarına çıkma ihtimallerinin olduğu Selanik İskele Komisyonu Memuru Yüzbaşı Mehmet tarafından telgrafla bildirilmiş aynı bilgi Dahiliye tarafından Zabtiye Nezaretine aktarılmıştır.⁷⁹⁸ Bu tür Ermenilerin ülkeden çıkışta da benzer yollara tevessül edildiği olmuştur. Amasya Nüfus İdaresine

⁷⁹⁵ BOA, DH. TMIK.M. 18/59, 6 Cemaziyelevvel 1314 (13 Ekim 1896).

⁷⁹⁶ BOA, DH. MKT. 731/15, 4 Rebiülahir 1321 (30 Haziran 1903).

⁷⁹⁷ BOA.HR.SYS. 2776/13, 4 Şubat 1907.

⁷⁹⁸ BOA. ZB. 22/13, 29 Eylül 1323 (12 Ekim 1907).

giderek Rum milletinden Tudor ve Nikola adına Rusya'ya gitmek için iki pasaport alınmış Samsun'da iskeleye gelen bu kişilerden şüphe duyularak tahkikat yapılmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde bu kişilerin Sivaslı Ermenilerden oldukları ve bu pasaportları 12 lira karşılığında satın aldıklarını ifade etmişlerdir.⁷⁹⁹

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müdahalesiyle bir "genel af" çıkarılmıştır. Çıkarılan bu af siyasi suçlardan yabancı ülkelere sığınanları da kapsamaktadır. Bu af ile beraber siyasi saikle yabancı ülkelere gitmek durumunda kalmış Türk, Ermeni, Rum ve Arnavut gibi etnik kökene bakılmaksızın herkesin Memalik-i Şahane'ye dönmesine müsaade edilmiştir.⁸⁰⁰

Çıkarılan genel aftan sonra Ermenilerin ülkeye dönüşü başlamıştır. İdare ise gelişlerin güvenlik endişelerinden dolayı nizami olarak yapılmasını istemiştir. Dahiliye Nezareti, Hudut Kumandanlığından aldığı telgraf üzerine Erzurum, Van ve Trabzon vilayetlerine, firari olan Ermenilerin afv-ı umumiden faydalandıklarından bunlardan bir takımının pasaport masrafından kaçınmalarından dolayı huduttaki farklı noktalardan giriş yaptıklarını aynı zamanda bunlar içerisinde hafiyelik yapanların da olduğundan girişlerde *dur ihtarına* karşılık silah kullandıklarını belirterek bu gibi geçişlere mahal verilmeyerek muntazam pasaportu olmayanların ülkeye alınmamasını ve hudut noktaları haricinde girmeye çalışanlara müsaade edilmemesini tebliğ etmiştir.⁸⁰¹ Daha sonraki süreçte ise Ermenilerin ülkeye dönüşlerinde afv-ı umumideki esneklikten vaz geçildiği görülmektedir. Sadaret tarafından *usul-ü mezuniyet istihsal etmeksizin diyar-ı ecnebiyeye azimet ve terk-i tabiiyet eden Ermenilerin* Memalik-i Şahaneye alınmayacağına dair 11 Mayıs 1325 (24 Mayıs 1909) tarihli tezkeresi Dahiliye Nezaretine tebliğ edilmiştir. Batum'dan gelecek 58 Ermeni için bu minvalde gerekli tahkikat yapılmadan pasaport verilmemesi istenmiştir.⁸⁰² İdarenin genel aftan sonra özellikle firari suretle ülkeden ayrılmış ve müfsit hareketlere bulaşmış olan Ermenilerden dolayı zor duruma düşerek asayiş kaygısıyla böylesi bir karar aldığı düşünülmelidir.

Ermenilere yönelik idarenin pasaport üzerinden yaptığı kısıtlamalar Pasaport Nizamnamelerinin uygulandığı dönemde siyasi konjonktüre bağlı olarak tamamen

⁷⁹⁹ BOA, DH. TMIK.M. 174/30, 29 Rebiülevvel 1322 (13 Haziran 1904).

⁸⁰⁰ Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 3 Sayı 5, Kış 2009, s.44.

⁸⁰¹ BOA, DH.MKT.1291/79, 11 Şaban 1326 (8 Eylül 1908).

⁸⁰² BOA, DH. MKT. 2889/45, 14 Receb 1327 (1 Ağustos 1909).

müfsit Ermenilere yönelik olmuştur; ancak asayiş kaygılarının arttığı ve güvenlik öncelikli eğilimin hakim olduğu dönemde ise daha toptancı bir bakış açısıyla ele alınarak genel kısıtlamalara gidilmiştir. Belirli bir dönem Rusya'dan gelen Ermenilerin kabul edilmemesi veya Dersaadet'te ikamet etmeyen Ermenilere burası için pasaport verilmemesi yönündeki kararlar bu doğrultuda alınmıştır.

3.4.3.2. Rumlar ve Pasaport

Yunanistan'ın 1829 'daki bağımsızlık süreci sonrasında en temel siyaseti Osmanlı Devleti'nde Rumların yaşamış olduğu topraklar ve İstanbul'un ele geçirilmesi olmuştur. Büyük Ülkü (Megali İdea) diye adlandırılan bu siyaset Osmanlı Devleti ile Yunan Krallığını bundan sonraki süreçte karşı karşıya getirmiştir. Bu sorun Türk Kurtuluş Savaşı'nın da en önemli sebeplerinden birisi olmuştur. Osmanlı topraklarındaki milliyetçi Rumlar ise bu ideal doğrultusunda Yunanistan ile birlikte hareket etmiştir.⁸⁰³ Osmanlı tabiiyetindeki Rumlara pasaport konusunda gayri nizami iltiması en fazla gösteren devlet ise Yunanistan olmuştur. Yine gayrimüslim ahali arasından özellikle Avrupalı devletlerin konsoloslarından kendilerine ayrıcalık tanınması için pasaport alanlar arasında Rumlar da olmuştur; ancak Yunanistan'ın kurulmasıyla beraber Rumlar açısından rağbet edilen merci elbette ki Yunan makamlarıdır.

Yunanistan'ın Rum azınlığa karşı koruyucu tutumu onlara sahte ve usulsüz pasaport verilmesi suretiyle kendini göstermiştir. Genel itibariyle bakıldığında pasaport üzerinden Rumlara dönük Ermenilerde olduğu gibi münhasıran toptancı kararların alınmadığı görülmektedir. Örneğin belirli bir dönem Rusya'dan gelen Ermenilerin alınmayacağına benzer bir karar Rumlar için alınmamıştır.

Tabiiyet ve Pasaport başlığında görüldüğü üzere Rumların Yunanistan'ın kurulduğu dönemden itibaren bu ülkeden pasaport alarak kendilerini o ülke tabiiyetinden göstermeye yönelik tutumları süreklilik arz etmiştir. İdare ise başta ekonomik kaygılardan dolayı bu değişikliklere müsaade etmeme gayretinde olmuştur. İlerleyen süreçte ise ekonomik kaygılardan ziyade daha çok asayiş kaygısıyla hareket edilmiştir.

Mesela, İtalya kumpanyasına ait bir vapurla Yunanistan'a firar ederken yakalanan Osmanlı tebaasından ve Rum cemaatinden olan Manastır vilayetinden Yivan veled-i

⁸⁰³ Mehmet Hacısalihoğlu “ Yunanistan” *DİA*. Cilt; MLIII, s. 588.

Aleksis'in Yunan kançılaryasından meccanen pasaport alarak Pire'ye gitme niyetinde olduğunu söylemesi üzerine kançılaryanın bu tutumundan vaz geçmesi için teşebbüste bulunulması istenmiştir.⁸⁰⁴ İlerleyen dönemlerde de bu ihlaller sürmüştür. Kançılarya tarafından Devlet-i Aliye tebaasından bir Rum'a pasaport verilmesi üzerine bu kişi Osmanlı tabiiyetinden çıkarılmıştır.⁸⁰⁵

Yine, Kerç Şehbenderliğinden Kalimnos'a Dersaadet tarikiyle gitmek için pasaport alan Rum cemaatinden Nikola Vetis'in Dersaadet'e gelmediğinden bu konuda Kalimnos'a doğrudan geçmiş olabileceğinden dolayı Cazayir-i Bahr-i Sefid vilayetinden tahkikat yapılması talep edilmiştir.⁸⁰⁶ Zabtiye Nezaretinin böylesi bir talepte bulunmasındaki gerekçenin ilgili kişinin Rum olmasından kaynaklandığı açıktır. Bu minvalde Ermeni, Rum ve Bulgarların hareketliliğini takip etmek maksadıyla 15 günlük periyotlarla raporlar tutulduğu görülmektedir.⁸⁰⁷

Güvenlik endişelerinin arttığı dönemde idarenin Rumlara uyguladığı prosedürlerden Patrikhane rahatsızlık duymuştur. Patrikhane, Rumların pasaport ve mürur tezkeresi alacakları zaman buradan aldıkları ilmühaberlerle yetinilmeyerek Komisyon-ı Mahsus tarafından ayrı bir tetkikata girişilmesi seyahatlerde gecikmelere yol açtığından yakınmıştır. Bu doğrultuda Dahiliye Nezareti bu gibi uygulamaların genel geçer olarak Rum ve Ermeniler için uygulandığını belirterek bir sene dahilinde i Rumlardan ancak birkaç kişinin bu tarz muameleye tabi tutulduğunu beyan etmiştir.⁸⁰⁸ Nezaret tarafından birkaç kişi diye ifade edilen Rumların ise Ermenilere de atıf yapılarak izah edilmesi uygulamanın asayiş gerekçeli olduğunu göstermektedir.

Azınlıkların olumsuz faaliyetlerinden Rumlar da etkilenmiş bu hususta ülkeye geliş ve gidişlerde idare tarafından pasaport üzerinden bir takip oluşturulmaya gayret edilmiştir. Rumların Yunanistan makamlarından aldıkları usulüz pasaportların sayısı oldukça fazladır ve bu durum isonraki süreçte özellikle de savaşın etkisiyle artarak devam etmiştir.

⁸⁰⁴ BOA, HR. TH. 192/31, 18 Nisan 1897.

⁸⁰⁵ BOA, DH. SN. THR. 2/68, 16 Rebiülevvel 1328 (28 Mart 1910).

⁸⁰⁶ BOA, ZB. 413/114, 30 Teşrinievvel 1322 (12 Kasım 1906).

⁸⁰⁷ BOA, Y.PRK. A. 13/42, 10 Muharrem 1321 (8 Nisan 1903). Burada Rumî 1319 Martının başından on beşine kadar ülkeden giden ve ülkeye gelen Rum, Ermeni ve Bulgarların sayısı verilmiştir. Azınlıkların pasaport üzerinden takip edilmesindeki gerekçe azınlıkların siyasi faaliyetleriyle ilintilidir.

⁸⁰⁸ BOA, BEO, 1947/145975, 7 Şaban 1320 (9 Kasım 1902).

3.4.3.3. Bulgarlar ve Pasaport

Osmanlı- Rus Savaşından sonra (1877-1878) imzalan Ayastefanos Antlaşması ile Büyük Bulgaristan'ın Berlin Antlaşması ile bundan vazgeçilerek Makedonya ve Şarki Rumeli vilayetinin Bulgaristan'dan ayrılması ve özel bir statü ile Bulgaristan Emareti'nin kurulmasından sonra Bulgarlar Berlin Antlaşması ile kaybettikleri yerleri yeniden alabilmek için yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. Şarki Rumeli vilayeti 1885 yılına gelindiğinde Bulgarlar tarafından ilhak edilmiştir. Bulgarlar kurdukları komiteler vasıtasıyla burada siyasi faaliyetleri yürütmüştür. Osmanlı idaresi ise bunları *Bulgar Fesad Komitesi* olarak nitelendirmiştir.⁸⁰⁹ Bulgarların faaliyetleri bu dönemde daha çok Makedonya üzerine yoğunlaşmıştır.

Bulgar komitecilerine karşı pasaport üzerinden bu eylemleri önlemeye yönelik tedbirler geliştirilmiştir. Ancak Bulgar komitacılarının söz konusu siyâsî faaliyetlerinin pasaportlar üzerinden engellenmeye çalışıldığına dair belge ve doküman, Ermenilere yapılan uygulamalara oranla çok azdır. Belgelerle takip edilebilirliğinin yok denecek kadar az olmasının sebebinin Bulgaristan'a gidiş gelişlerde Bulgaristan tezkeresinin yâni pasavanın kullanılıyor olmasının da etkisi vardır. Zaten, Bulgar komitacılarının pasaport ve pasavanlarda yaptığı bu tip belge sahtecilikleri Ermenilere göre nispetçe çok azdır. Şiddet olaylarının arttığı dönemlere bağlı olarak idarenin güvenlik önlemlerini de artırdığı ve pasaport üzerinden doğabilecek güvenlik açıklarının kapatılmaya gayret edildiği anlaşılmaktadır.

Bulgaristan'ın tam bağımsızlığı ve Makedonya'nın kendilerine ilhakı gayesiyle hareket eden komiteler daha çok Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki otoritesini yok etmek ve Avrupalı devletlerin buraya müdahalesini sağlamak için çalışmışlardır. Bu olaylar 1903 Nisanına gelindiğinde iyice artmıştır Bulgar komitecileri 28 Nisan 1903 sabahında Osmanlı idaresinin Selanik şehrinde asayişî sağlama konusunda yetersiz olduğunu göstermek maksadıyla bir dizi ses getirecek terör eylemlerine başlamışlardır. Bir Fransız gemisinde dinamit patlatılmış, 29 Nisan akşamı hava gazı santralinin ana borusu imha edilmiş ve şehrin ışıkları kesilmiştir. Aynı gece Osmanlı

⁸⁰⁹ Mahir Aydın, “ Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri” Osmanlı Araştırmaları IX, İstanbul, 1989, s.209.

Bankası'nın Selanik Şubesi havaya uçurulmuştur.⁸¹⁰ Bu gelişmelerden hemen sonra pasaport üzerinden yeni ilave güvenlik önlemlerinin gündeme geldiği görülmektedir.

Bulgaristan Komiserliği 3 Mayıs 1903 tarihinde Dahiliye Nezaretine bazı şahısların sima ve renk olarak bir birlerine benzediklerinden dolayı başkaları adına tezkere ve pasaport aldığı ve zararlı şahısların bu suretle Memalik-i Şahane'ye giriş çıkış yaptıklarından pasaport verilirken ve kontrollerde kişilerin boylarının da ölçülmesini talep etmiştir.⁸¹¹ Bulgaristan Komiserliğinin talebine Şûrâ-yı Devletçe uygulamadaki güçlüklerden dolayı onay verilmemiş olsa da ilgili talebin yukarıda zikrolunan Bulgar komitacılarının Nisan 1903'te artan eylemlerle ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sadaretten Rumeli Müfettişliği ile Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra vilayetlerine Bulgar erbab-ı fesedesine karşı kontrollerde daha dikkatli olunması yönündeki irade-i seniyye tebliğ edilmiştir:

“Bulgar erbab-ı fesadının dahil-i Memalik-i Şahane’de serbestçe geşt-i gûzar etmelerine imkan kalmamak üzere gerek hariçten gelen gerek memalik-i ecnebiyeye gidecek Bulgarların yedlerindeki pasaport ve tezkerelerin tedkikine memurin-i müteallikası tarafından fevkalade dikkat ve itina olunması irade-i seniyye cenab-ı padişahi Rumeli Müfettişliği ve vilayatına tebliğ olunur.”⁸¹²

İrade-i seniyyenin tarihi belirtilmese de pasaport kontrollerinde daha dikkatli olunmasına yönelik padişah iradesinin de Bulgar komitecilerinin son zamanlarda artan faaliyetleriyle ilgili döneme ait olduğu açıktır.

Örneğin, Selanik Bulgar Mektebi talebesinden olan Simon Ağnad memleketi Kratova'ya gittikten sonra buradan pasaport alarak tahsil için İsviçre'ye gitmek istemiştir. Bu kişi ile ilgili olarak Selanik vilayetinden Kratova'ya gönderilen telgrafta ilgili kişinin Bulgar fesedesinden olduğu ifade edilmiştir. Kratova kaymakamı ise pasaport konusunda tereddüt ettiğinden ilgili kişi hakkında herhangi bir olumsuz halinin görülmediğinden dolayı kişiye pasaportun verilip verilmemesine polis dairesince karar verilmesi gerektiğini Rumeli Müfettişliğine telgrafla

⁸¹⁰ Pınar ŞENİŞİK, “Osmanlı Makedonyası’nda Şiddet ve Nisan 1903 Olayları” Türkiye Mecmuası, c.27/1, 2017, s. 297.

⁸¹¹ BOA, ŞD. 1305/16/3, 10 Cemaziyelevvel 1321 (4 Ağustos 1903). Belge üzerindeki tarih 5 Safer 1321 (3 Mayıs 1903).

⁸¹² BOA, BEO. 2232/ 167348, 20 Ramazan 1321 (10 Aralık 1903).

bildirmiştir.⁸¹³ Bulgar fesedesı konusunda da idarenin burada teyakkuz halinde olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır ve gelen istihbaratlarla da ilave önlemler konusunda ilgili yerlere uyarılar yapılmıştır. Bulgar Komitelerinin Debre taraflarındaki Arnavutlar gibi konuşup Müslümanlar gibi giyindiklerine dikkat çekilerek bunlardan ırgatlık, uşaklık ve bozacılık gibi kisvelerle hareket edip Dersaadet'e gelerek burada büyük bir cinayet olayı tertip etme niyetinde olduklarından bahisle son zamanlarda bu gibi şahısların sahte pasaport, mürur tezkeresi ve nüfus tezkeresi almalarında artış olduğundan bu evraklar verilirken daha dikkatli olunması gerektiği Manastır ve Kosova vilayetleri ile Debre ve İpek mutasarrıflıklarına tebliğ edilmiştir.⁸¹⁴

Yine Bulgar fesedelerinin Osmanlı ülkesinde karışıklık çıkarmak için ülkeden Bulgaristan'a gidenlerin pasavan ve tezkerelerini alarak ülkeye geldiklerinden dolayı pasavanlara fotoğraf yapıştırılması böyle bir sahteciliğin önüne geçilebilmesi için Bulgaristan Komiserliğince talep edilmiştir.⁸¹⁵ Burada işaret edilen pasavan olsa da bir seyahat belgesine fotoğraf yapıştırılması talebinin gündeme gelmesinde Bulgar fesedesinin faaliyetlerinin neden olduğu muhakkaktır. Bulgaristan Komiserliğinin talebi ise fotoğraf masrafının çokluğundan dolayı kabul edilmemiştir.

Pirlepe'nin Papa Nikola Mahallesinden ve Bulgar Cemaatinden olan Gorgi Veled-i Stefan Filibe'ye gitmek için pasaport aldığı Polis Müdüriyetinden ifade edilmiş bu hususta ilgili kişinin Filibe'de bulunduğu müddet zarfında tarassut altında tutulmasının gerekli olduğu Selanik Valisi imzasıyla Bulgaristan Komiserliğine yazılmıştır.⁸¹⁶ Yine Filibe Kitabethanesinden pasavan alan iki Bulgarın giyimlerinden komiteye mensup oldukları anlaşıldığından bu kişilerin gözlem altında tutulması istenmiştir.⁸¹⁷ Bu iki belgeden hareketle pasaport veya pasavan alan Bulgarların seyahatlerine karışılmamış olsa da seyahat belgeleri üzerinden bunların takibatı yapılarak bu kişiler kontrol altında tutulmaya çalışılmışlardır. Köprülü kasabasından olan ve Sofya'da okuyan Tudor Anasto memleketine dönüş için pasavan talep etmiştir. İlgili kişinin komiteye mensup olduğundan şahsın memleketine dönmesinin uygun olmadığı Kosova valisi imzasıyla Bulgaristan

⁸¹³ BOA, TFR.I.KV. 52/5120, 2 Zilhicce 1321 (19 Şubat 1904).

⁸¹⁴ BOA, TFR.I. UM. 4/349, 19 Zilkade 1321 (6 Şubat 1904).

⁸¹⁵ BOA, DH. MKT. 1137/11, 20 Şevval 1324 (7 Aralık 1906).

⁸¹⁶ BOA, HR. SFR.04. 243/15, 17 Kasım 1907.

⁸¹⁷ BOA, HR. SFR.04. 243/45, 15 Aralık 1907.

Komiserliğine yazılmıştır.⁸¹⁸ Buradan ise komiteci bir Bulgarın seyahatine izin verilmediği görülmektedir.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1908 yılına kadar Bulgar komitecilerin faaliyetlerinin özellikle 1903- 1908 yılları arasında arttığı ve bunların engellenebilmesi için de pasaport ve pasavan üzerinden eylemlerinin önlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Bağımsızlık sonrası dönemde de ülkeden firari olarak yabancı ülkelere giden Bulgarların ülkeye dönmek istediklerinde mahallinden haklarında gerekli malumat elde edilmeden kendilerine ülkeye dönüş için pasaport verilmemesi Hariciye Nezaretince istenmiştir.⁸¹⁹ Bulgar milletinden ve Osmanlı tebaasından olanlardan komitecilik hareketlerine karışmış olanlar idare tarafından tıpkı Ermeni ve Rumlarda olduğu gibi pasaport üzerinden seyahatleri kısıtlanmış, bu sayede olumsuz faaliyetlerin önü alınmaya çalışılmış veya ilgili şahıslar izlenebilir kılınmıştır.

3.4.4. Yahudi Faaliyetleri ve Pasaport

Devlet kurma düşüncesiyle hareket edenlerin büyük çoğunluğu Osmanlı tebaasından olmadığı için Yahudi faaliyetlerinin azınlıklar içerisinde değerlendirilmemesi yerinde olacaktır.

Yahudilerin Filistin'de bir devlet kurmak istemeleri bunlara dönük önlemlerin alınmaya başlamasına neden olmuştur. Yahudiler tarafından Filistin'e olabildiğince çok fazla göç gerçekleştirerek burada yoğun bir Yahudi nüfusunun teşekkülü hedeflenmiş; ancak bazı bölgelerde uzun yıllardır meskûn olan Yahudiler bulundukları yerlerden ayrılmak istememişlerdir. Avrupa'da ortaya çıkan antisemitizm ve halklar arasındaki Yahudi nefretinden dolayı Avrupalı devletlerin idarecileri tarafından bunların Filistin'e göç etmesitesvik edilmeye başlanmıştır.⁸²⁰ Avrupa'da bunlar yaşanırken 1891 yılında Yahudi Hahambaşısı Osmanlı hükumetine müracaat ederek Yahudilerin Kudüs'e yerleşmesi yönünde talepte bulunmuştur. İkinci Abdülhamid ise bu talebin ileride bir takım siyasi sonuçlarının olacağından dolayı bu talebe karşı çıkmış bu dönemde Yahudilerin Amerika'ya yoğun şekilde göç ediyor olmalarından dolayı buraya yönelik göçü kolaylaştıracak şekilde hareket

⁸¹⁸ BOA, HR. SFR. 04. 820/13, 30 Ekim 1907.

⁸¹⁹ BOA.HR. SFR.04. 842/121, 8 Ocak 1910.

⁸²⁰ Ziya Polat, "Yahudilerin II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Göç Girişimleri ve Oliphant'ın Siyonist Koloni Talebi"*Beytül Makdis Araştırmaları Dergisi*, 2017, 17 (1). S. 4-5.

edilmesinin uygun olacağı fikrini benimsemiştir. Buna rağmen Filistin'e Rusya'dan ve Yunanistan'dan birçok Yahudi gelerek yerleşmeye başlamış bu yoğun göç dalgasından bölgedeki Müslümanlar büyük rahatsızlık duymuştur. İkinci Abdülhamid'in 2 Temmuz 1891 tarihli iradesi ile Osmanlı ülkesine gelecek Yahudilerin kabul edilmemesi ve iskelelere gelenlerin ise karaya çıkarılmaması istenmiştir.⁸²¹ Osmanlı idaresinin Yahudilerin girişimlerine karşı aldığı önlemlerden sonra Almanya, Avusturya ve İngiltere vatandaşlığına geçen Yahudiler bu ülkelerin vatandaşı gibi davranarak Filistin'e yerleşmeyi sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine hangi milletten olursa olsun hiçbir Musevi'nin Filistin'e alınamayacağına yönelik karar Filistin'deki yabancı ülke temsilcilerine 1898 Ağustosunda tebliğ edilmiştir. Yahudi faaliyetlerinin yönelik 21 Kasım 1900 tarihinde *Mukaddes Topraklara Duhuliye Şartları* adı altında yeni önlemler alınarak kontroller iyice sıkılaştırılmıştır. Buna göre Filistin'i ziyaret edecek her Musevinin elinde meslek, milliyet ve ziyaret nedeninin yazılı olduğu bir tezkere veya pasaport olacak ve bu kişiler Filistin'e geldiklerinde kaydedilip ancak 30 gün süreyle burada kalabileceklerdir.⁸²²

Bununla ilgili olarak uygulanan cezai bir yaptırım hadisesi şu şekilde gerçekleşmiştir: Memalik-i Şahane'ye girmeleri yasaklanan Ermeni ve Yahudilerin Yafa'ya girmelerine yardım ettiğinden dolayı Yafa Pasaport Memuru Mehmet Neşet ile İskele Komiser Vekilliğini yürüten Kudüslü Zühdü Efendiler görevlerinden uzaklaştırılmışlar; ancak yapılan tahkikat sonucunda görevlerine iade edilmişlerdir.⁸²³ Buradan hareketle ilgili memurlar kendilerine yönelen isnatlardan aklanmış olsa da Yahudilerin de müfsit faaliyetlerde bulundukları ve idare tarafından bu hareketlerin önlenmeye çalışıldığı açıktır.

Alınan önlemlere rağmen Yahudilerin veya Musevilerin bölgeye yerleşmesinin önlenemediği görülmektedir. Özellikle Avrupa'dan gönderilen Museviler kitlesel olarak önce ziyaretçi kisvesiyle Filistin'e gelerek yerleşmişler Avrupalı devletlerin de açık desteği ile buradan çıkmamışlardır. Yafa kazası, bölgede iskelenin olduğu bir yer olması hasebiyle Yahudiler ilk buraya çıkmıştır. Yafa kazası eski Kaymakamı Asaf Bey tarafından Musevilerin göç ve yerleşimini Filistin'de engellemek

⁸²¹ Vahdeddin Engin, *Pazarlık*, Yeditepe Yayınevi, 18. Baskı, İstanbul, 2015, s. 36-37.

⁸²² Ömer Osman Umar, "Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, s.424-425. Osmanlı Arşiv belgelerinde bulunan "Züvvarı Museviye Hakkında 14 Cemaziyelahir 1319/ 28 Eylül 1901 Tarihli Talimatnamenin ikinci maddesinde ise ziyaretçilerin kalma sürelerinin üç ay olarak görülmektedir. (BOA, DH. MKT.2620/62/4, 5 Ramazan 1326 (2 Eylül 1908).

⁸²³ BOA, BEO, 3038/ 227784, 8 Rebiülevvel 1325 (13 Nisan 1907).

maksadıyla *Arz-ı Filistin'e Gelecek Musevi Züvvarı Hakkında Talimat Layihası* hazırlanmıştır. Bu layiha 10 maddeden oluşmaktadır ve konuyla ilgili olarak Şûrâ-yı Devletçe de mütalaası yapılmıştır. Buradaki ilgili dairelerin azaları tarafından layiha⁸²⁴ 12 Haziran 1326 (25 Haziran 1908) tarihinde imzalanmıştır. Şûrâ-yı Devlet mütalaasında önce Asaf Bey'in görüşüne yer vermiş 25 senedir ecnebi Musevilerin buraya gelmelerinin yasak olmasına rağmen bunların Filistin'e geldiklerinden ve arazi satın alarak yerleşimler kurduklarından bahsetmiştir. Osmanlı tebaasından olan Musevilerin sayılarının 2000 iken dışarıdan gelenlerin ise artık 50 bine ulaştığı ifade edilerek mevcut talimatnamenin pek de işe yaramadığından yakınılmıştır. Musevilerin bu tutumuna karşılık ise Şûrâ-yı Devlet tarafından ilgili metnin tam olarak uygulanması istenmiştir. Bunun uygulanmasında esneklik gösteren memurların ise cezalandırılacağı belirtilmiştir.

İlgili talimatnameye göre pasaportsuz ve tezkeresiz hiçbir Musevi Filistin'e alınmayacak iskeleye geldiklerinde ise ellerindeki pasaport ve tezkerelere el konularak üç aylık kırmızı renkli ikamet tezkereleri verilecektir. Süre dolduğunda bu kişilere daha önce iskelede alıkonulan pasaport ve mürur tezkereleri iade edilecektir. Üç ay sonra eğer çıkmamakta direnirler ise gerek konsoloslukları gerekse de zabıta tarafından zorla Filistin'den çıkarılacaklardır. Esasında bu maddeler 28 Eylül 1901 tarihli *Musevi Ziyaretçiler Talimatnamesinde* de geçmektedir; ancak Şûrâ-yı Devletin yapmış olduğu bunun tam manasıyla uygulanmasını istemek olmuştur. Yine mürur tezkeresi almak ve pasaportlarını vize ettirmek için nüfus idarelerine gelen Museviler Şehbenderlikler de dahil olmak üzere Filistin'e ne için seyahat edeceklerini ilgili memura beyan etmeleri zorunlu tutulmuştur. İlgili memur tarafından seyahat eden Musevilere talimatname hakkında bilgi verildikten sonra buna uymak zorunda olduklarının tebliğ edilmesi kararlaştırılmıştır.

İkinci Abdülhamid'in tahttan inmesinden sonra kırmızı renkli ikamet tezkeresi uygulamasına Musevi ziyaretçiler tarafından uygulamanın eski padişah dönemine ait olduğu gerekçesi ile karşı çıkılmış ve uygulamadan vazgeçilmiştir. Bunun yerine Filistin'e gelen Musevi ziyaretçilerin geliş tarihleri pasaportlarına yazılmış, 1914'te ise alınan kararların bir işe yaramadığı gerekçe gösterilerek İttihat Terakki idaresince böylesi tedbir uygulamalarına son verilmiştir.⁸²⁵

⁸²⁴ BOA, DH. MKT. 2620/62, 5 Ramazan 1326 (2 Eylül 1908).

⁸²⁵ Engin, *a.g.e.*, s. 145.

Filistin’de bir Yahudi devleti kurmak niyetinde olanlara Osmanlı idaresi bunları önleyebilmek için ilgili şahıslara pasaport üzerinden takip ve sınırlama getirmiş olsa da uygulama da bunun pek işe yaramadığı malumdur. Özellikle memur tutumları idareyi zafiyete düşüren başlıca etkenlerden olmuştur. Yafa eski Kaymakamı Asaf Bey’in de raporunda geçtiği üzere pasaportunu İskeleye teslim edenler komisyoncuları vasıtasıyla pasaportlarını almışlar alamayanlar ise memleketimize gidiyoruz bahanesiyle vize ettirdikleri pasaportlarla Hayfa ve Beyrut gibi şehirlere giderek kara yolu ile Filistin’e dönmüşlerdir.⁸²⁶ Yine başarısızlığın nedeni olarak gelen Yahudilerin zenginliklerini kullanarak yerel halkı ikna edebilmeleri ve büyük devletlerin desteğini almış olmaları da etkili olmuştur.

Gerek azınlıklara karşı gerekse de Yahudi faaliyetlerine karşı devlet bölünme endişesi yaşamış ve güvenlik odaklı bir anlayışla hareket ederek kamu düzenini korumaya çalışmış pasaport ve buna bağlı düzenlemelerle bu faaliyetleri önceden önlenmeye gayret etmiştir.

Bunların yanı sıra kamu düzenini bozma potansiyeline sahip anarşist ve serseri grupların ülkeden çıkarılmasında ve ülkeye alınmamasında pasaport etkili bir faktör olmuştur. Bu bağlamda İtalya’dan firar edip Memalik-i Şahane’ye gelmeleri beklenen İtalyan sosyalistlerin ülkeye gelmelerinin önlenmesi için Pasaport Nizamnamesi ahkâmının tam olarak uygulanması istenmiş⁸²⁷ veya Bulgaristan’dan gelen ecnebi serserilerin pasaportlarının vize edilmemesi ifade edilmiştir.⁸²⁸

3.4.5. Muhacirler ve Pasaport

Osmanlı ülkesine yönelik göç hareketleri genel olarak 18. ve 19. yüzyıllarda batıdan doğuya, Kafkaslar ve Rumeli’den Anadolu’ya doğru gerçekleşmiştir. Siyasi ve dini sebeplerle gerçekleşen bu güçlerin hemen hemen tamamı Müslümanlardan oluşmuştur. Bunların yanı sıra Musevi ve Hristiyan gruplardan da Osmanlı topraklarına göç edenler bulunmaktadır. Belirli dönemlerde meydana gelen kıyımların bu göç dalgalarını artırdığı görülmektedir. Kırım Savaşı (1853-1856) 1859’da Şeyh Şamil’in Rus işgaline direnişinin sona ermesi, Osmanlı – Rus Savaşı (1877-1878), Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı bu tür mecburi göçlere yol

⁸²⁶ Taner Aslan, “Mehmet Asaf Bey’in Filistin Layihası” *Tarihin Peşinde*, Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:16, Yıl, 2016, s.263.

⁸²⁷ BOA, ŞD. 4/8, 26 Rebiülevvel 1296 (20 Mart 1879).

⁸²⁸ BOA, DH. MKT.2882/96, 4 Receb 1327 (22 Temmuz 1909).

açmıştır.⁸²⁹ Osmanlı topraklarına yönelik göç dalgalarını sistematik bir şekilde yönetebilmek gayesiyle 1860'da *Muhacirin Komisyonu* kurulmuştur.⁸³⁰ Olağanüstü dönem ve şartlarda gerçekleşen göçlerde pasaport usulüne bağlı kalınmaya çalışılmış; ancak pasaportsuz olarak gelen muhacirler de ülkeye alınmıştır. İdare tarafından pasaportla gelenler ile pasaportsuz olarak gelenlere aynı prosedür uygulanmamıştır. İdarenin böylesi bir tutum sergilemesindeki gerekçenin gelenlerin sistematik takibatının yapılabilmesi ve olası problemlerinin engellenmek istenmesinin olduğunu söylemek mümkündür.

Şöyle ki; Rusya'dan gitmelerine müsaade edilen Viladikafkas ahalisinden 240 muhacir Batum Şehbenderliğince pasaport işlemleri yapılarak gönderilmesi ve halihazırda bunlar gibi 400 kişinin de Batum'a geleceğinden aynı usulün bunlar içinde geçerli olacağı beyan edilmiştir. Dahiliye tarafından Hariciye Nezaretine yazılan cevapta gelen muhacirlerin Samsun İskeleye çıkarılarak buradan iskan edilmek üzere Mamuretü'l-aziz ve Sivas vilayetlerine iskan edilecekleri ifade edilmiştir.⁸³¹ Memalik-i Mahruse'ye hicret niyetinde olan Bosna'nın Bihke Sancağında bulunan 14 haneden 113 Müslüman'a pasaport verilmesi için önce izin çıksa da daha sonra engellenmeler yaşanmış bunun üzerine Viyana Sefareti ile yazışma yapılmıştır.⁸³² Yine Odessa şehrinden Dersaaset'e gelmeyi düşünen muhacirlerin ülkeye gelebilmeleri yönündeki Odessa şehbenderinin sualine Hariciye Nazırı imzasıyla verilen cevapta pasaportun ehemmiyetine dikkat çekilmiştir:

“Odessa’ya gelen otuz dokuz hanede iki yüz otuz bir nüfus muhacirin-i İslamiye’nin Dersaadet’e azimet etmek üzere bulunduklarından bahs ile hareketlerine müsaade edilip edilmeyeceği Esad imzasıyla oradan çekilip leffen savb-ı ali-i daverilerine irsal kılınan telgrafnamede istifsar olunmuştur. Muhacirin-i merkumenin yedlerinde Rusya hükümetince hicrete mezun edileceklerini mübeyyin pasaportları olduğu halde buraya gelebilmeleri tabii aksi takdirde bilahare düçar-ı müşkilat badi-i teşvişat olmamaları için pasaport istihsal ettikten sonra muktezi bulunmasına nazaran Devlet-i Aliyye’nin Odessa şehbenderi olmak lazım gelen mumaileyh Esad Bey’e

⁸²⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.94-95.

⁸³⁰ Haydar Efe, “Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’de Yaşanan Göçler ve Etkileri”, *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri*, 2018/1, s.23.

⁸³¹ BOA, DH. MKT. 1461/34, 21 Safer 1305 (8 Kasım 1887).

⁸³² BOA, HR.TH.272/70, 19 Ağustos 1902.

*olbabda tebligat icrası hususuna himem-i aliyye-i asafaneleri derkar buyrulmak babında emr-ü ferman menlehü'l-emrindir.”*⁸³³

Tüm bu örnekler bakıldığında ülkeye gelecek muhacirlerin pasaport prosedürlerine tabi oldukları görülmektedir. Muhacirlerin Osmanlı tabiiyetine geçtikten sonra ecnebilik iddiasında bulunmamaları ve tekrardan geldikleri yerlere dönmemeleri için pasaportlarına el konulmuştur. Sivas vilayeti Mecidözü kazasına Rusya'dan hicret ile gelen 18 kişinin Osmanlı tabiiyetine geçmesinden dolayı mevcut pasaportlarının gönderilmesi Muhacirin-i Umumiye İdaresi ifadesiyle Sivas vilayetine yazılmıştır.⁸³⁴ Bu usul aynı zamanda tabiiyet kaynaklı çıkacak sorunların önüne geçmenin yanında pasaport vasıtasıyla ilgili kişilerin kayıt ve takibinin tam olarak yapılmasını ve bilginin tek merkezde toplanması anlamını da taşımaktadır.

Pasaportsuz gelen muhacirler iskânlarında kimliklerinin doğrulanması için ilave prosedürlere maruz kalmışlardır. Yukarıda da görüldüğü üzere Hariciye Nazırı imzasıyla yazılan tezkerede ifade edildiği gibi muhacirlerin *düçar-ı müşkilat [ve] badi-i teşvişat olmamaları için* pasaport gerekliliğine dikkat çekmesi esasında tam da bu hususları ifade etmektedir. Muhacirlerin zorluk çekmemeleri ve karışıklığa meydan vermemeleri için pasaportla gelmeleri gerekmekte en azından idare tarafından öncelenmektedir. Bunun yanında zorunlu göçe sebebiyet veren olağanüstü şartların zuhur ettiği bir atmosferde böylesi bir belgenin alınamadığı da olmuştur. Bu gibi durumlarda ise kişilerin önce iskanı gerçekleşmiş muhacirlerin hüviyetleri doğrulanıncaya kadar şahıslar idare tarafından *firari* addolunarak misafir statüsünde görülmüşlerdir.

Köstence'den dokuz haneden 40 muhacirin pasaportsuz olarak firaren gelmeleri üzerine bunların hüviyetlerinin doğrulanması için kişilerden terk-i tabiiyette bulunduklarına dair senetler alınarak Hariciye Nezaretine gönderilmiştir.⁸³⁵ Eskişehir, Adapazarı ve Ankara'ya gönderilen Rusçuk, Köstence, Balçık, Silistre ve Varnalı muhacirlerden pasaportsuz ve pasavansız olarak gelenlerden hüviyetlerinin tahkiki yapılmaya kadar *misafir* olarak yazılacağı ilgili vilayet ve mutasarrıflıklara tebliğ edilmiştir.⁸³⁶ Tokat'a gelerek buraya yerleşme talebinde bulunan Dağıstan muhacirlerinden Hacıoğlu Zahid ve ailesinin ellerinde bulunan tezkerelerin pasaport

⁸³³ BOA, HR.TH.367/101, 15 Eylül 1908.

⁸³⁴ BOA, DH.MKT. 2620/18, 5 Ramazan 1326 (2 Eylül 1908).

⁸³⁵ BOA, DH. MKT. 2630/11, 17 Ramazan 1326 (14 Eylül 1908).

⁸³⁶ BOA, DH.MKT.2649/35, 11 Şevval 1326 (6 Kasım 1908).

yerine geçmediğinden kendilerine firari nazarıyla bakılmasının zaruri olduğu belirtilerek kendilerinin tabiiyet-i asliyelerinden feragat ederek Osmanlı tabiiyetini kabul ettiklerine dair bir senedin gönderilmesi Dahiliye tarafından Sivas vilayetine bildirilmiştir.⁸³⁷ Avusturya'dan pasaport ve tezkere almaksızın gelen muhacirlerin kabul edileceği ancak ticaret ve buna benzer sebeplerle gelenlere yönelik pasaport ve mürur nizamnameleri ahkamına göre işlem yapılacağı Kosova vilayetine tebliğ edilmiştir.⁸³⁸ Görüldüğü üzere idare muhacirlerin pasaportla gelmesini öncelese de göç olgusunun hassasiyetlerinden dolayı bunların pasaportsuz girmesine müsaade etmiştir. Muhacirlerin pasaportla girmesi bunların takip ve kayıt işlemlerini kolaylıkla yapılması hususunda idareye, muhacirlerin ise firari ve misafir olarak nitelendirilmeden rahatlıkla iskanlarının yapılmasında avantaj sağlamıştır.

Yine, Rusya'dan göçle gelen muhacirlerin geri dönmeleri için bunlara pasaport verilmemiştir. İdari açıdan böyle bir kararın alınmasında dönemsel olarak farklı saikler etkili olmuştur. Memalik-i Şahane'ye gelip yerleşen Kafkas muhacirlerinin tekrardan ülkelerine geri dönmek istediklerinde oradaki zor şartlara maruz kalmamaları gerekçesiyle dönüşleri için pasaport verilmemesi kararlaştırılmış bu hususa riayet etmeyen nüfus memurlarının olduğu beyan edilerek karar üzere hareket edilmesi istenmiştir.⁸³⁹ İlerleyen dönemde de Rusya'dan göç ederek Osmanlı tabiiyetine geçen muhacirlere memleketlerine dönmek istediklerinde pasaport verilmemesi yönünde karar alınsa da Ankara vilayetince bu karara dair mücbir sebeplere binaen bazı esneklikler talep edilmiştir. Bu gibi durumlarda gerek pasaportuyla gerekse de firaren Memalik-i Şahaneye dahil olanların ecnebi iddiasında bulunmayacaklarına ve asla memleket-i asliyelerine dönmeyeceklerine dair kendilerinden bir senet alınmıştır. Buna rağmen ilgili şahıslar bazı bahanelerle Osmanlı pasaportu ile Rusya'ya gitmişler orada ise firari görüldükleri için derdest edilmişlerdir. Bu kişilerin Osmanlı tabiiyetinde bulunması hasebiyle Petersburg Sefaretini zor duruma düşürdüğü beyan edilmiş ve ilgili karara bağlı kalınarak asla bunlara pasaport verilmemesi Dahiliye tarafından Ankara vilayetine yazılmıştır.⁸⁴⁰ Bu yüzden idare gerek kendisinin gerekse de kendi vatandaşlığına geçmiş olan muhacirlerin zor duruma düşmemesi hasebiyle pasaport üzerinden önlem almıştır.

⁸³⁷ BOA, DH. MKT. 2732/2, 15 Muharrem 1327 (6 Şubat 1909).

⁸³⁸ BOA, DH. MKT. 2712/93, 27 Zilhicce 1326 (20 Ocak 1909).

⁸³⁹ BOA, DH. MKT. 2103/42, 21 Rebiülahir 1316 (8 Eylül 1898).

⁸⁴⁰ BOA, DH. MKT. 2909/75, 8 Şaban 1327 (25 Ağustos 1909).

3.4.6. Yabancıların Kutsal Yerleri Ziyareti ve Pasaport

Kudüs ve Haremeyn Yavuz Sultan Selim, Irak ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı idaresine dahil olmuştur. Bu topraklardaki hakimiyet ise Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan mağlubiyetlerin neticesinde sona ermiştir. Müslüman, Hristiyan ve Museviler için kutsal kabul edilen yerler bahsedilen bu bölgelerde bulunmaktadır. Kudüs her üç semavi din mensupları için, Haremeyn olarak ifade edilen Mekke ve Medine şehirleri ise Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Şii Mezhebini benimseyen Müslümanlar için mukaddes kabul edilen Iraktaki Atabat-ı Aliyat denilen Şii imamların mezarlarının bulunduğu Necef, Kerbela, Kazımiye ve Samerra şehirleri yer almaktadır.

Bu yerlerin ziyaretinde yabancılar için mevcut pasaport prosedürleri uygulanmaya çalışılmıştır. Özellikle 1894 nizamnamesinde kutsal kabul edilen bu yerlere dair münhasıran bir madde yer almıştır. İlgili düzenlemenin 12. maddesi buralara yapılacak yolculuklarda pasaport vizesinin 20 kuruş olduğu; ancak gelenlerin fakirliklerini kendi hükümetlerince ibraz eder bir belgeye sahip olduklarında vizenin ücretsiz yapılacağı ifade edilmiştir.

Osmanlı topraklarındaki kutsal yerlerin yabancılar tarafından ziyaretinde idarenin buraları ziyaret edecek gruplara karşı yaklaşımı birbirinden farklı olmuştur. Bu bakımdan yabancılar tarafından ziyaret edilecek kutsal yerlerin ayrı başlıklar altında işlenmiştir.

3.4.6.1. Yabancıların Kudüs'ü Ziyareti ve Pasaport

Çok eski bir şehir olan Kudüs Yahudi, Hristiyan ve İslam dinlerinde kutsal kabul edilen bir yerdir. Şehir bu özelliğini bulundurduğu üç dinin mensuplarınca kutsal kabul edilen mekanlardan almıştır. Yahudiler buranın ilk kez Tevrat'ta adının geçmesinden dolayı şehri kutsallığın ve ebediliğin bir işareti olarak görmüşlerdir. Bunun yanında Hz. Süleyman döneminde inşa edilen mabet ise şehre Yahudiler için ayrı bir kutsiyet kazandırmıştır. Hristiyanlar da Hz. İsa'nın burada doğup büyümesi, dinin ilk kez buradan yayılması, ilk kilisenin burada kurulup Hz. İsa'nın burada çarmıha gerilmesi ve Hz. Meryem'in kabrinin burada olması sebepleriyle şehre güçlü bir şekilde bağlanmışlardır. Müslümanlar açısından ise ilk kible olan ve Hz. Muhammed'in Miraç hadisesinin gerçekleştiği Mescid-i Aksa bu şehirde

bulunmaktadır.⁸⁴¹ Bu bakımdan her üç din mensupları da şehri ziyaret etmek istemişlerdir.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında 1516'da Osmanlı hakimiyetine giren şehir dört asır boyunca Osmanlı idaresinde kalmıştır. Gelişen ulaşım teknolojisiyle beraber 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehre yönelik ziyaretlerde artış yaşanmaya başlamıştır. Buharlı gemilerin kullanılmasıyla dünyanın değişik bölgelerinden buraya gelenlerin sayısı artmış aynı zamanda 1868'de Kudüs - Yafa karayolunun ve 1892'de ise Kudüs - Yafa demiryolunun hizmete açılması ile beraber şehrin dış dünya ile bağlantısı daha da kolaylaşmıştır. Diğer yandan 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupalı devletler Kudüs üzerinden birbirleri ile nüfuz mücadelesine girişmişlerdir. Fransızlar, Katoliklerin Ruslar da Ortodoksların üzerindeki etkilerini yoğunlaştırmışlardır. Bunlara birlikte 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren şehre yoğun olarak Yahudi göçü yaşanmıştır.⁸⁴² İşte bu teknolojik ve alt yapı imkanları ile birlikte artan siyasi çekişmeler buraya yönelik ziyaretleri artırmıştır. Bu hususta yabancıların takibinde pasaport ayrı bir öneme sahip olmuştur.

Yahudilerin şehre yönelik ziyaret kisvesiyle gelip yerleşme amacı güden politikalarına karşı idarenin pasaport üzerinden aldığı önlemler *Yahudi Faaliyetleri ve Pasaport* başlığında işlenmişti. Yabancı Müslümanların şehre yönelik ziyaretlerinde idari açıdan ayrı bir prosedürün uygulanmadığı görülmektedir. Arşiv belgelerinde Kudüs'ün Hristiyanlar tarafından ziyaretinde farklı ülke tebaalarından olsalar da bu grupların şehri ziyaretlerinde idari açıdan kolaylıkların sağlandığı ve bu hususun ise zamanla bir teamüle dönüştüğünü söylemek yerinde olacaktır.

Son nizamnamenin hazırlanış sürecinde diğer kutsal yerlerde olduğu gibi Kudüs'ün ziyaretinde de pasaport vize ücretinin beş kuruş olduğu ifade edilmiştir; ⁸⁴³ ancak düzenlemenin hazırlanış sürecindeki diğer taslak metinde Kudüs'ün ziyaretinde münhasıran bir mevsim-i mahsusa olmamasından dolayı bu durumun karışıklıklara yol açacağı ifade edilmiştir.⁸⁴⁴ Zaten kutsal yerlerin ziyaretine yönelik vize ücreti

⁸⁴¹ İhsan Satış, , "XIX.Yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu: Osmanlı Devleti, Kudüs ve Hristiyanlık" Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı, Sivas, 2015, s.32-33.

⁸⁴² Kamil Cemil el-Asali, "Kudüs, Osmanlı Dönemi ve Sonrası" *DİA. Cilt: XXVI*, s.337.

⁸⁴³ BOA. Y.A.RES.33/19/3, 2 Receb 1303 (6 Nisan 1886) Belge üzerindeki tarih 5 Zilhicce 1302 (15 Eylül 1885). Bkz.Ek: 14

⁸⁴⁴ BOA. İ. MMS.106/4529/4, 14 Zilhicce 1306(11 Ağustos 1889). Belge üzerindeki tarih 29 Şaban 1306 (30 Nisan 1889).

fakirlere ücretsiz olmak kaydıyla diğerleri için 20 kuruş olarak ilan edilen metinde yer almıştır.

Kudüs'e giden Rus tebaasından ziyaretçilere 1884 yılında nizamname ahkâmının uygulanması ziyaretçilerin güçlük çekmelerine neden olmuş ve konu Rus Sefareti tarafından Hariciye Nezaretine taşınmıştır. Buradaki şikayetlere baktığımızda şahısların ülkeye alınmaması ve ceza-yı nakdînin talep edildiği görülmektedir. Rus ziyaretçilerin yaşadıkları durum *Kudüs-i şerifi ziyaret ve avdet eden Rusya züvvarının Pasaport Nizamnamesi sebep olarak düçar oldukları meşakkate dair* ifadesiyle Hariciye Nezareti Tercüme Odasında yer almıştır.⁸⁴⁵ Kudüs kitlesel olarak ziyaret edilen bir mekan olması ve simgesel öneme haiz bulunmasından dolayı burada ortaya çıkan sorunlar devletler açısından doğrudan takibe alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Kudüs'ü ziyaret edecek Hristiyan Avrupalı gruplara ziyaretçilerin hükümetleri tarafından umumu adına verilen ve *kafîle pasaportu* olarak nitelendireceğimiz tek bir pasaportla ziyaretlerine müsaade edilmiştir. Bu uygulamaya daha çok 1900'lü tarihlerde rastlanmaktadır. Bu şekilde verilen pasaportlara dair nizamnamelerde hüküm olmamasına karşılık tamamen pratikte uygulanan bir usul olmuştur; ancak idarenin izni alınmadan böyle bir uygulama söz konusu değildir. Kudüs'ün Hristiyanlar tarafından toplu olarak ziyaretlerinde bu tarz pasaport uygulaması daha çok bir iltimas şeklinde gerçekleşmiştir.

Sadaret tarafından Hariciye ve Dahiliye Nezaretlerine Avusturya tebaasından olan bir ziyaretçi kafilesine ne yönde muamele yapılacağına dair yazılan tezkere bu usulün nasıl şekilde cereyan ettiğini göstermektedir:

“Heyet-i ruhaniye meclis-i azasından ve Avusturya Devleti tebasından Baş rahip Monsinyor Antuvan namındaki zatın taht-ı riyasetinde olarak bin dokuz yüz senesi Nisanı evailinde Trieste'den hareketle Yafa tarikiyle Kudüs-i Şerife azimet ve bade'z-ziyare aynı tarikle avdet edecek olan takriben beş yüz kişiden mürekkebe bir heyete ayrı ayrı pasaport ita olunmayub bazı emsali veçhiyle rahib-i mumailayh namına verilecek pasaporta mumailayhimanın esamisinin derciyle iktifa edileceğinden bahisle memurin-i müteallikası tarafından itiraz edilmemesi ve haklarında teshilat-ı lazime iraesî için Kudüs-i Şerif mutasarrıflığına tavsiyename tastiri hakkında Avusturya Sefaretinin Hariciye Nezaret-i celilesine tebliğ olunan

⁸⁴⁵ BOA, HR.TO. 292/47, 7 Haziran 1884.

*iltiması lede'l-arz mucibince irade-i seniyye cenab-ı hilafetpenahi şerefmüteallik buyrularak...*⁸⁴⁶

Yine Dahiliye Nazırı tarafından Avusturyalı bir kafilenin Kudüs'ü ziyaretlerinde ne türlü bir muamelenin yapıldığı ve buna dair benzer uygulamaların olduğuna yönelik tafsilatlara yer verilmiştir. Dahiliye Nazırı tarafından Sadarete yazılan tezkerede yürürlükteki Pasaport Nizamnamesine atıf yapılarak bu durumun ilgili düzenlemeye aykırı olsa da Avusturya tebaasına karşı verilen iltimastan kaynaklandığı belirtilmiş bu gibi durumların mürur tezkeresini de etkilediği ifade edilmiştir. Aynı tezkerede Rusya tebaasından olan ve bir pasaportla gelmiş olan ziyaretçilerin Kudüs'e gelişte mürur tezkeresi almaktan imtina ettikleri bu hususa ise Kudüs mutasarrıflığının müsaade etmeyerek Mürur Nizamnamesi ahkâmınca herkesin mürur tezkeresi taşımasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Böyle bir göz yummanın nizamname ahkâmına aykırı hareket etmiş olmakla birlikte mürur hasılatına da zarar vereceği beyan edilmiştir. Bu bakımdan ziyaretçilerden hepsinin ayrı ayrı mürur tezkeresi almalarının gerekliliği belirtilmiştir.⁸⁴⁷ Buna rağmen bahsedilen kafilе için mürur tezkeresi istihsalı yönünde böyle bir şerh düşülmüş olsa da Sadrazam imzasıyla Yıldız Sarayına sunulan arzda pasaportta olduğu gibi mürur tezkeresinde de böyle bir iltimasın olacağı ifade edilmiştir.⁸⁴⁸

Diğer bir örnekte ise İsviçre ahalisinden olup yaklaşık 500 kişiden oluşan grubun Avrupa takvimine göre gelecek Eylül ayında İtalya'dan vapura binerek üç kafilе halinde Kudüs'ü ziyaret edeceğinden hepsine ayrı ayrı pasaport verilmeyip sadece umumu adına kafilе reisi için bir pasaport verilerek diğerlerinin isimlerinin bu buraya yazılacağı ancak vize ücretlerini ise ayrı ayrı ödeyecekleri ifade edildikten sonra Beyrut vilayeti ile Kudüs mutasarrıflığının bu iltimastan haberdar edilerek ilgili kafilеye gerekli kolaylığın gösterilmesi Hariciye Nazırı imzasıyla Dahiliye Nezaretine tebliğ edilmiştir.⁸⁴⁹

Yunan Sefareti Paskalya münasebetiyle Kudüs'ü ziyaret edecek olan Atina muteberanından 80 ila 100 kişi arasında olabilecek gruba umumu adına bir pasaport verilerek bu konuda Yafa ve Kudüs'teki Osmanlı memurlarının zorluk çıkarmayıp

⁸⁴⁶ BOA, BEO.1463/109720, 28 Zilkade 1317 (30 Mart 1900).

⁸⁴⁷ BOA, BEO.2562/ 192111/4, 24 Safer 1323 (30 Nisan 1905). Belge üzerindeki tarih 17 Safer 1323 (23 Nisan 1905).

⁸⁴⁸ BOA, YA.HUS. 490/84, 28 Cemaziyelevvel 1323 (31 Temmuz 1905).

⁸⁴⁹ BOA, DH. MKT. 1259/33, 5 Cemaziyelevvel 1326 (5 Haziran 1908).

gerekli kolaylığı göstermeleri için Osmanlı Hariciyesine bir takrirden bulunmuş ve bu doğrultuda ise irade-i seniyye çıkartılarak sefaretin talebi yerine getirilmiştir.⁸⁵⁰ Kafile pasaportlarına yönelik ücretsiz vize talebinde de bulunulmuş ve bu hususta da gerekli kolaylık sağlanmıştır. Almanya Sefareti tarafından Bavyera Hükümeti'nden 538 kişinin Avrupa takvimine göre Temmuz ayının 26'sında Papa Hazretlerinin rahib-i mahsus riyasetinde arz-ı Filistin'i ve Kudüs'ü ziyaret niyetinde olduklarından umum adına ücretsiz olarak bir pasaportun verilmesi ve bunun da ücretsiz vize edilmesi talep edilmiştir. Yafa ve Kudüs'te bulunan Osmanlı memurlarının bu konuda ilgili kafilere gerekli kolaylığı göstermesi ve Trieste'den hareketle Yafa'ya varacakları için Trieste Başşehbenderliğinden pasaport işlemlerinin halledileceği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda yine bir irade-i seniyye çıkartılarak Alman Sefaretinin talebi yerine getirilmiştir.⁸⁵¹ Tüm bu örnekler ışığında Kudüs'ün Hristiyanlar tarafından kafil halinde ziyaretinde farklı ülkelere kolaylıkların sağlandığı görülmektedir. Bu hususta ilgili devletin sefaret Hariciye Nezaretine veya ilgili hükümetçe kendi ülkelerindeki Osmanlı sefaretine müracaatla umumi pasaport konusunda bir iltimas talebinde bulunmuşlardır. Bu talepler doğrultusunda irade-i seniyye çıkartılarak kafil halinde yapılacak ziyaretlerde Hristiyan gruplara gerekli kolaylıklar sağlanmıştır.

Kudüs'teki varlıkları eski tarihlere uzanan Ermenilerin şehirde bir patrikhanesi bulunmuş ve buradaki Ermeni lider de İstanbul'daki gibi *patrik* unvanı taşımıştır.⁸⁵² Bu yönüyle Hristiyan bir toplum olan Ermeniler için şehir ayrı bir öneme sahip olmuştur. Rusya'dan gelen Ermenilerin hiçbir surette kabul edilmeyeceğine dair alınan kararın Kudüs'ü ziyaret söz konusu olduğunda esnetildiği anlaşılmaktadır. Siyasi faaliyetlerin artmasından dolayı Rusya'dan gelecek Ermenilerin hiçbir surette alınmayacağına dair yasağın Kudüs'ü ziyaret niyetinde olan ve ellerinde Osmanlı şehbenderleri tarafından vizeli pasaportu bulunan Ermenileri kapsayıp kapsamadığı Yafa Kaymakamlığı tarafından Dahiliye Nezaretine şifreli telgrafla sorulmuştur.⁸⁵³ Nezaretin bu suale ne tür vecap verdiği bilinmiyorsa da en azından idari açıdan Kudüs'ü ziyaret amacı taşıyan Ermenilere biraz daha toleranslı olduğu Yafa Kaymakamlığının sualinden anlaşılmaktadır. Zira Yafa Kaymakamlığı Kudüs'ü

⁸⁵⁰ BOA, İ.HR. 398/20, 23 Rebiülevvel 1323 (28 Mayıs 1905).

⁸⁵¹ BOA, TH.305/11, 26 Haziran 1904.

⁸⁵² Feyza Betül Köse, "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde İdari ve Sosyal Yapı" *BELGÜ*, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi 2015, s.178.

⁸⁵³ BOA, DH. ŞFR. 323/76, 22 Şubat 1319 (6 Mart 1904).

ziyarete gelmiş olan Ermenileri Rusya'dan gelmiş olmalarına rağmen doğrudan kabul etmemek gibi bir reaksiyonda bulunmamıştır. Öte yandan daha sonraki tarihlerde Kudüs'ü ziyaret arzusunda olup Batum Şehbenderliğinden pasaport isteyen ve bu hususta Sadarete dilekçe veren sekiz Ermeni için gerekli tahkikatın yapıp Hariciye Nezaretinin bu konuda bilgilendirilmesinin ardından pasaport verilebileceği beyan edilmiştir.⁸⁵⁴ *Pasaport ve Ermeniler* başlığında ayrıntılı bir şekilde ele alındığı üzere bu vakanın gerçekleştiği dönemde Rusya'dan gelecek Ermenilere daha sıkı bir kısıtlama uygulanmaktadır ve henüz İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminde etkili olmadığından umumi bir af da söz konusu değildir. Buna rağmen Rusya'dan gelecek Ermenilerin dini bir gaye ile Kudüs'ü ziyaret amacına yönelik taleplerinin idare tarafından bazı tereddütlerin ortadan kaldırılması koşulu ile olumlu karşılandığı aşikârdır.

3.4.6.2. Yabancıların Hac Ziyareti ve Pasaport

Müslümanlar hac farızasını yerine getirmek için Kabe'nin bulunduğu Mekke şehrini ziyaret etmişlerdir. Bununla birlikte Hz. Muhammed'in kabrinin ve mescidinin bulunduğu Medine şehri de Müslümanlar için kutsal kabul edilmiştir. Bu bakımdan genel olarak iki şehir birlikte anılmış ve iki yer için *Haremeyn* tabiri kullanılmıştır. Hac farızası için sadece Mekke'ye gidiliyor olsa da hac için giden Müslümanlar genel olarak Medine şehrini de ziyaret etmişlerdir. Bu bakımdan hac ziyareti pratikte Haremeyn'i ziyaret etmek anlamını taşımaktadır. Zaten 1884 tarihli düzenlemenin tashihi veya sonuncusunun ilk taslağı olarak kabul edileceğimiz metnin 12. maddesinde de *İfayı farıza-i hac için Mekke-i Mükerre ve Medine-i münevvereye giden hüccac* ifadesi yer almıştır.⁸⁵⁵ İlk kez kutsal yerlere yönelik son düzenlemenin 12. maddesinde yer alan hükümde ise hac farızasına hiç değinilmeden sadece *Mekke-i Mükerre ve Medine-i Münevvereye* azimet edecekler şeklinde ifade edilmiştir. Burada ise hac farızasından hiç bahsedilmemiş olsa da maddenin hacılar için yapıldığı muhakkaktır.

Haremeyn'e ulaşım 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kervanlarla kara yolundan gerçekleşirken; buharlı gemilerin yaygınlaşması ve Süveyş Kanalı'nın açılması ile hac ziyaretinde bulunacak olan farklı ülkelerden Müslümanlar deniz yolunu tercih

⁸⁵⁴ BOA, HR.SYS. 2776/42, 31 Mart 1908.

⁸⁵⁵ BOA. Y.A.RES.33/19/3, 2 Receb 1303 (6 Nisan 1886) Belge üzerindeki tarih 5 Zilhicce 1302 (15 Eylül 1885). Bkz.Ek: 14

etmeye başlamışlardır. Cidde, deniz yolu ile gelecek olan hacılar için çıkılacak Hicaz Yarımadasındaki liman şehri konumundadır. Malezya, Hindistan, Afganistan, Orta Asya, Basra Körfezi ve Maskat'tan gemi ile gelen hacılar burada karaya çıkmıştır. Bu seyahatler ise büyük gemi şirketlerince yapılmıştır. Hicaz Demiryolunun açılması ile demiryolu da bir alternatif olmuş 1911 senesinde 83 bin hacı deniz yolunu 12 bini ise demiryolunu tercih etmiştir. Genel olarak 19. yüzyıl için bakıldığında hac ziyaretinde bulunan Müslümanların sayısının her bir hac dönemi için 70 bin ile 90 bin arasında olduğu tahmin edilmiştir.⁸⁵⁶ Elbette bu ziyaretçilerin bir kısmı tebaadan bir kısmı ise yabancılardan oluşmuştur.

Nizamnamelerin uygulandığı döneme baktığımızda hac ziyaretinde bulunanlardan en az yarısına yakının yabancı ülkelerden gelen Müslümanlar olduğu ortadadır. Bu dönemde idari açıdan düzenleme hükümleri hacılar için de tam olarak uygulanmak istense de hacıların geldiği ülke şartları, geline yolun uzaklığı ve bölge halkının maddi durumları gibi unsurlardan dolayı bazı esneklikler de sağlanmıştır. Hacılara dair pasaport konusunda idarece gösterilen toleranslarda Osmanlı padişahının aynı zamanda *Müslümanların Halifesi* unvanını taşıyor olması etkili bir faktördür. Özellikle İkinci Abdülhamid döneminde devletin politikası haline gelen Panislamizm siyasetinin etkilerini hacılara yönelik pasaport uygulamalarında da görmek mümkündür. Öte yandan İngiltere ve Hollanda gibi Avrupalı devletlerin sömürge idaresi altında bulunan Müslümanların hac ziyaretlerinde pasaportla ilgili karşılaştıkları veya karşılaşmaları muhtemel sorunlar ile ilgili devletlerin konsoloslukları vasıtasıyla Osmanlı idaresine intikal ettirilerek çözülme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

İlk nizamnamenin hazırlandıktan hemen sonra uygulanmaya çalışıldığı dönemde Bağdat Valisi Necip Paşa'ya İngiltere Bağdat Konsolosunun gönderdiği yazıda bu düzenlemenin henüz uygulamaya konulamayacağı ve bu metin üzerinde bazı tadilatlarla gidilmesi gerektiğine dair hassasiyeti Hintli hacıların düzenleme hükümlerinden dolayı yaşayacakları güçlüklerle dair vurgusu dikkat çekicidir. Bağdat Konsolosu her yıl toplu olarak hacıların pasaportsuz şekilde Bağdat ve Kuveyt'e geldiğini belirttiikten sonra İngiltere tebaasından olan hacıların pasaportsuz olarak Osmanlı topraklarına gelmemeleri için mevcut metnin öncelikle Bombay ve

⁸⁵⁶ Sinan Kunalp, "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera." (Çeviren: Prof. Dr. Münir Atalar) *OTAM* (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı 7, Yıl.1996, s. 499-500.

Kalküta’da bulunan İngiltere zabitanına ulaştırılması gerektiği ve bununla beraber mevcut düzenlemede hacılarla ilgili bazı tadilata gidilmesine dair görüşlerini bildirdiklerini ifade etmiştir.⁸⁵⁷ Görüldüğü üzere mevcut metinde yer alan hükümlerde hacılara yönelik bir tadilat talep edilmiştir. Nizamnamelerde doğrudan hacılarla ilgili tek düzenleme 1894 tarihli son düzenlemede yer almıştır. Daha sonra yürürlüğe giren Pasaport Kanunlarında dahi hacılarla veya kutsal yerlerle ilgili bir madde yer almamıştır. İngiltere Bağdat Konsolosu tarafından hacılar özelinde bir tadilata dikkat çekilmiş olsa da buna dair bir düzenlemenin hemen yapılmamış olduğu tarihsel bir gerçekliktir. Aynı zamanda son düzenlemenin dahi kutsal yerlere yönelik 12. maddesi tamamen vize ücretine dair bir kolaylığı getirmekte ve pasaportsuz gelişlere ayrıca bir müsaade sağlamamıştır.

Rusya ve İran’dan hac ibadeti için Mekke’ye gitmek üzere Dersaadet’e gelen ecnebi Müslümanlardan Mekke’ye gitmek için almaları gereken mürur tezkerelerinin ücretsiz olarak verilmesi Rusya ve İran sefaretlerince talep edilmiştir. Bu konuda ilgili devlet tebaasından olan Müslümanların zaten mürur tezkeresi ücreti ödüyoruz gerekçesi ile vizesiz pasaportla gelmeleri şehbenderlik hasılatının düşmesine yol açmıştır. Öte yandan yabancı Müslümanlar 20 kuruş vize bedelini ödediklerinden dolayı mürur tezkeresi için ayrıca bir bedel ödemeye yanaşmamışlardır. Bu yüzden sefaretleri vasıtasıyla böyle bir talepte bulunmuşlardır. Bundan dolayı mesele Şûrâ-yı Devlete intikal etmiştir. Konu ile ilgili aynı yerde yer alan Hariciye tezkeresinde de Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği’nin görüşüne atıf yapılarak “*Pasaport Nizamnamesinin (1867) altıncı ve yedinci maddeleri iktizasınca memalik-i şahanede seyrü seyahat edecek ecnebilerin hamil oldukları pasaportlardan başka birer mürur tezkeresi almaları öteden beri meri ve cari bir usul olduğu*” beyan edilmiştir. Bu doğrultuda Şûrâ-yı Devlet pasaportun ve mürur tezkeresinin ayrı belgeler olduğunu birinin ülkeye girişte diğerinin ise ülkede seyahatte zorunlu tutulduğunu izah ederek herhangi bir ayrıcalığın söz konusu olmayacağını karara bağlamış ve bu hususta sefaretlere tebligatın yapılmasını bildirmiştir.⁸⁵⁸ Buradan hareketle mürur tezkeresinin hacılar için uygulandığını daha da önemlisi Pasaport Nizamnamesi ahkâmının uygulandığını söylemek mümkündür. Zira mevcut düzenlemenin bahsedilen maddeleri tamamen ülkedeki seyahatte edinilecek mürur tezkeresinin yabancılar tarafından ne surette istihsal edileceği hakkındadır. Yine daha ileri bir

⁸⁵⁷ BOA, HR. TO.210/35, 28 Nisan 1847.

⁸⁵⁸ BOA, ŞD. 2453/26, 15 Cemaziyelahir 1299 (4 Mayıs 1882).

tarıhli bir belgede ise 1908 Mayısında Hicaz vilayeti yabancı hacılar için 35 bin mürur tezkeresi talebinde bulunmuştur.⁸⁵⁹ Bu bakımdan pasaportla gelen hacıların aynı zamanda mürur tezkeresini de almak zorunda oldukları muhakkaktır.

İkinci düzenlemenin tashih sürecinde kutsal yerlerle birlikte Hac farızası için Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'yi ziyaret edeceklerden alınacak vize ücretinin beş kuruş olduğu yazılmıştır.⁸⁶⁰ Buradaki rakam daha sonraki taslak metinlerde de aynı şekliyle devam etmiş son düzenlemenin nihai metninde ise kutsal yerleri ziyaret edeceklerden 20 kuruş vize harcının alınacağı ve bunlardan fakir olanların ise hükümetlerinden fakirliklerini gösteren bir belge ibraz ettiklerinde ücretsiz olarak vize edileceği ifade edilmiştir.⁸⁶¹ Son düzenlemenin ilanından bir yıl sonra Hintli ve Orta Asyalı hacıların vize ücreti padişah iradesiyle altı kuruş olarak belirlenmiştir.⁸⁶² Sadaret Hariciye ve Dahiliye Nezaretlerine bu hususu bir tezkere ile tebliğ etmiştir:

“Hind ve Asya-yı vusta hüccacı ekseriyetle erbab-ı fukara ve ihtiyaçtan olarak yirmi gurus vize harcı tesviyeden aciz bulundukları cihetle teshilat-ı mahsusa olmak üzere Pasaport Nizamnamesi'nin on ikinci maddesinin zikr olunan hüccac hakkında tatbikinden sarf-ı nazar olunarak Hind ve Asya-yı vusta ahalisinden ifa-yı farize-i hac maksadıyla Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvereye gideceklerden sabıkı misüllü altı gurus harç istifası makam-ı merkumlarının 2 Cemaziyellevvel sene 1313(21 Ekim 189) tarihli ve 1452 numaralı tezkeresi hususuna Hariciye Nezaret-i celilesinden merkum bulan işar üzerine Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükela kararıyla ve bi'l-istizan irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi şeref sudur buyrularak Hicaz vilayet-i celilesine tebligat-ı seria ifası Dahiliye Nezaret-i celilesine işar kılınmış olmağla nezaret-i penahilerince icra-yı icabına himmet.”

Burada Hintli ve Orta Asyalı hacılara öncesinden de altı kuruşluk bir vize uygulamasının olduğu anlaşılmaktadır. En azından son nizamnamenin taslak metinlerinde zaten ücret beş kuruş olarak zikredilmiştir. Buradaki rakamın büyük ihtimalle pratikte de bu şekliyle uygulandığını düşündürmektedir. Fakat ne vakitten itibaren altı kuruş olarak uygulandığını ise buradan tespit etmek mümkün değildir.

⁸⁵⁹ BOA, DH. MKT.1267/37, 7 Cemaziyelahir 1326 (7 Temmuz 1908).

⁸⁶⁰ BOA. Y.A.RES.33/19/3, 2 Receb 1303 (6 Nisan 1886) Belge üzerindeki tarih 5 Zilhicce 1302 (15 Eylül 1885). Bkz.Ek: 14

⁸⁶¹ BOA.İ.KAN.1/36, 7 Cemaziyelahir 1312 (6 Aralık 1894) Bkz. Ek: 9

⁸⁶² BOA, BEO.711/53270, 16 Cemaziyelahir 1313 (4 Aralık 1895).

Kesin olan vakıanın belirli dönemden itibaren vize işlemlerinde Hintli ve Orta Asyalı hacılardan maddi durumu kötü olanlara yönelik bir iltimasın olduğudur. Son düzenlemede fakirliklerini hükümetlerinden aldıkları belge ile ibraz edenlerden kutsal yerleri ziyaretlerinde 20 kuruş olan vize harcının alınmayacağı açık bir hüküm olsa da böyle bir prosedüre hacılar tarafından tevessül edilmediği için ücrette indirime gidildiğini düşünmek yerinde olacaktır. Padişahın vize ücretlerine dair ilgili hacılara yönelik irade-i seniyyesi İngiltere Sefaretine tebliğ edilmiştir. iltimastan sadece Orta Asya ve Hindistan'daki İngiltere idaresi altında olan fakir Müslümanlara yönelik olduğu düşüncesiyle Rus Sefareti de Orta Asya'dan gelecek hacılar için böyle bir iltimas talep etmiştir. Sadaret aynı iltimasın Rus memleketlerinden gelecek hacılar için de geçerli olduğunu belirtmiştir.⁸⁶³

Hintli hacılara yönelik iltimasın mürur tezkeresi harcına yapılan zammın ardından tıpkı pasaportta olduğu gibi ilgili hacılar için bu alanda da ayrıcalığın olması için İngiltere'nin Cidde Konsolosu harekete geçmiştir. Mürur tezkeresi harçları 1896 yılının sonunda iki katına çıkarılmış, ilgili konsolos gelen hacılardan da mürur tezkeresi bedeli olarak zamlı tarifeden harç alındığı ve zaten fakir olan Hintli hacıların fakirliklerini gündeme getirerek altı kuruşluk vize harcını da ödemekte güçlük çektiklerini öne sürmüştür. Bu bakımdan hacıların zamdan muaf olmalarını hatta sadece verilen altı kuruşluk pasaport vize harcı ile yetinilmesi talebini İngiltere Sefareti aracılığı ile Osmanlı Hariciyesine iletmiştir. İngiltere Sefiri ayrıca gelen hacıların kendilerini padişahın misafiri olarak görüldüklerini ifade ederek böyle bir talepten kesin bir netice almak isteyemiştir. Dahiliye Nazırı ise konu ile ilgili olarak Sadarete mürur tezkeresinin 10 kuruşa padişah iradesi ile yükseltildiğini belirterek bunda yabancı hacılara dair bir istisnanın olmadığını ifade etmiş yine de Pasaport Nizamnamesinin 12. maddesinin tatbikinden sarf-ı nazar edilmesine dair irade-i seniye dikkate alınarak içlerinden aciz ve fukaradan olanlara ücretsiz olarak zaten mürur tezkeresi verdiklerini beyan etmiştir. Bunlar göz önüne alındığında Hacılar için de idarenin kazançtan öte prosedürü önemsediyiğini ve her ne surette olursa olsun ülkeye girişte ve ülkede seyahatte yürlükteki belge ve işlemleri uygulamaya çalıştığı görülmektedir.

Bazı dönemlerde zarurete binaen vize muafiyetlerinin uygulandığı da olmuştur. Son düzenleme 1894'de yayımlandıktan sonra metnin Osmanlı memurlarına ulaşmadan

⁸⁶³ BOA, BEO. 783/58674, 7 Zilkade 1313 (20 Mayıs 1896).

hacıların memleketlerinden yola çıkmış olmalarından dolayı Mekke ve Medine'ye gelecek yabancı hacılar için o seneye mahsus olmak üzere vize aranılmayacağına yönelik karar uygulanmıştır.⁸⁶⁴ Hintli hacılar içinse bu uygulama zamanla kalıcı hale gelmiş ve sadece kendilerinden daha önce padişah iradesi ile belirlenmiş olan altı kuruşluk harç alınmakla yetinilmiştir. Hicaz vilayetinin ilgili nizamnameyi tam olarak uygulamaya teşebbüs etmesine İngiltere sefareti Hintli hacıların vize muafiyeti olduğu gerekçesi ile duruma itiraz etmiştir. Meclis-i Vükela'dan ise 21 Teşrinievvel 1326 (3 Kasım 1910) tarihinde Hindistan'dan pasaportsuz gelecek Hacılarla ilgili olarak bu sene de eski usul üzere vize işleminden muaf olacakları yönünde karar çıkmıştır.⁸⁶⁵ Bundan beş ay sonra yine aynı mesele Meclis-i Vükala'nın gündemine gelmiştir. Burada konu ile ilgili daha tafsilatlı malumat da yer almıştır. Meclis-i Vükela'da Hintli hacıların ilgili olarak bunlara Hint hükümetinin ücretsiz pasaport verdiği ifade edildikten sonra aynı zamanda Hindistan ve Malezya Yarımadasındaki Osmanlı şebender sayısının azlığına dikkat çekilerek bu uygulamanın su-i tesirinin olacağından eskiden olduğu üzere vize şartının aranılmayarak altı kuruşluk harç ile yetinilmesi usulünün devamı yönünde karar alınmıştır.⁸⁶⁶

Dahiliye Nezareti Meclis-i Vükela'nın 3 Kasım 1910 tarihli Hindistanlı hacılar için aldığı kararda tereddüt yaşamış bu usulün Afganistan, Buhara, Cezayir , Fas, Tunus ile diğer yerlerden gelecek yabancı hacıları kapsayıp kapsamadığını Sadarete sormuştur. Sadaret tarafından nezarete verilen cevapta bu kararın sadece Hintli hacılara mahsus olduğu ve bunlar haricinde bahsedilen yerlerden gelecek ecnebi hacılar içinse eskiden olduğu gibi ilgili nizamnamenin tatbikine devam edileceği beyan edilmiştir.⁸⁶⁷

Öte yandan yabancıların hac ziyaretlerinde şebenderliklerin inisiyatif olarak ilave uygulamara giriştikleri de olmuş; ancak bu uygulamalardan idare haberdar edilince prosedürler dışında hareket edilmemesi kendilerine cevaben bildirilmiştir. Güney Afrika'da bulunan Osmanlı Devleti'nin şebenderi pasaport benzeri bir evrakı bölgedeki Müslümanların hac ziyaretlerinde kullanmak üzere bastırmıştır. Hariciye Nezareti ise Osmanlı tebaasından olmayanlara Osmanlı pasaportunun

⁸⁶⁴ BOA, DH. MKT. 439/2, 17 Rebiülevvel 1313 (7 Ekim 1895).

⁸⁶⁵ BOA, BEO. 3820/286466, 5 Zilkade 1328 (8 Kasım 1910).

⁸⁶⁶ BOA, DH. MV.151/10, 4 Rebiülahir 1329 (4 Nisan 1911).

⁸⁶⁷ BOA. BEO.3829/287120, 25 Zilkade 1328 (28 Kasım 1910).

verilemeyeceğini ve şehbenderliğin de bu evrakı bastırmak gibi bir yetkisinin bulunmadığını ifade ederek yabancıların pasaportlarının sadece nizama göre 20 kuruş mukabilinde vize edebileceğini belirtmiştir. Bu konuda ilgili şehbenderlik tarafından verilen pasaportlara itibar edilmemesi gerektiği ve durumun bilcümle pasaport memurlarına tebliğ edilmesi Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir. Diğer yandan Hariciye Nezareti Cape Town şehbenderinin böyle bir teşebbüste bulunmaması için şiddetli bir şekilde uyarılmasını Londra Sefaretinden istemiştir.⁸⁶⁸

Diğer bir örnekte ise Singapur Şehbenderliğinin şikayetler üzerine hacılardan usule aykırı olarak yedişer kuruş pasavan harcı aldığı ortaya çıkmıştır.İlgili şehbenderlikten usulsüz olan bu uygulamaya son verilmesi talep edilmiştir.⁸⁶⁹

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda genel itibariyle hacılara pasaport uygulamasında nizamname hükümleriyle muamele edilmiş; ancak Orta Asya'dan ve özellikle de Hindistan'dan gelen hacılar için istisnai bazı kolaylaştırıcı idari kararlar alınmıştır. Bu kararlar ise pasaport vize ücretinde indirim ve vize muamelatından istisna tutmaya yönelik olmuştur.

3.4.6.3. Yabancıların Atabat-ı Aliyat'ı Ziyareti ve Pasaport

Atabat-ı Aliyat adı verilen ve Irak'ta yer alan Necef, Kerbela, Kazımiye, Samarra şehirlerindeki Şii imamların türbelerini ziyaret etmek, Şii mezhebinin önemli akideleri arasında yer almaktadır. Bazı mezhep mensupları Hz. Hüseyin'in Kerbela'da bulunan türbesini ziyaret etmeyi onun şefaatine nail olup günahlarının bağışlanmasına vesile olacağına inandıklarından her ne surette olursa olsun Kerbela'yı ziyaret etmek ve öldükten sonra da cenazelerinin Atabat-ı Aliyat'a defnedilmesini istemişlerdir.⁸⁷⁰

Buraların yabancılar tarafından ziyaretlerine yönelik daha önce de sıkça değinildiği üzere sadece diğer kutsal yerlerin ziyaretinde olduğu gibi son nizamnamenin 12. maddesinde bir hüküm yer almıştır. Atabat-ı Aliyat'a yapılan ziyaretlerin çok büyük kısmı İran ve Afganlardan oluşmuştur. Bunun sebebi ise Şii nüfusun yoğun olarak buralarda yaşıyor olmasından kaynaklanmıştır.

⁸⁶⁸ BOA, HR.İD.55/77, 18.10.1905.

⁸⁶⁹ BOA, HR.İD. 98/34, 28.08.1902.

⁸⁷⁰ Rasool Arabkhani, *Sultan İkinci Abdülhamid Dönemi Osmanlı- İran İlişkilerinde Atabat-ı Aliyat (Samerra, Kerbela, Kazımiye, Necef)* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 122.

Son nizamname öncesi dönemlerde İran'a yönelik pasaport anlamında bazı istisnaların olduğu ve bu durumun ikili anlaşmaca çözüldüğü görülmektedir. Doğrudan İranlıların Atabat-ı Aliyat'a yapacakları ziyaret için bir iltimastan söz edilmesi arşiv belgeleri göz önüne alındığında söz konusu değildir. Babıali tarafından 25 Rebiülahir 1311 (3 Kasım 1883) tarihli Hariciye Nezaretine yazılan tezkerede iki devlet arasında uygulanan pasaport usulüne dikkat çekilerek İran'a tanınan ayrıcalıklara ve Osmanlı tebaasına karşı İran'ın almış olduğu ilave ücretlere tepki olarak bu devlete pasaport konusunda tanınan ayrıcalıkların askıya alınarak yürürlükteki nizamname ahkâmının bu devlet için de uygulamaya konulması hususu gündeme gelmiştir. Osmanlı tebaasından olanlara İran'a giriş - çıkışlarda hükümet tarafından *hilaf-ı ahd ve usul* olarak mükerrer surette toprak bastı namıyla sekiz kırıttan 13 kırata kadar ücret alındığı Tahran Sefareti tarafından bildirilmiş ve sefaretin böyle bir ücretin alınmaması yönündeki girişimleri sonuç vermemiştir. İran Hükümeti bu ücreti Atabat-ı Aliyat'ı ziyarete giden İran tebaasından Osmanlı idaresi tarafından alınan ücrete karşılık aldığını iddia etmiştir. Sadaret tarafından Hariciye Nezaretine yazılan tezkerede ilgili nizamnamenin buradan gelenlere tam olarak tatbik edilmediğini; ancak bu usulde devam ederler ise uygulamak zorunda kalacaklarını beyan etmiştir. Sadaret, Osmanlı topraklarına gelen ister tebaadan isterse de yabancı olsun aynı muamelenin yapıldığını fakat İran Hükümetinin sadece Osmanlı tebaasına dönük olarak böyle bir ücretlendirmeye gittiğini savunmuştur. Yine Osmanlı topraklarına gelen İranlılardan sıhhiye ve mürur tezkereleri ve vize harcı ve pul bedeli olarak toplam 20 kuruşun alındığı izah edilmiş ve İran Hükümetince yakınılan meblağın Osmanlı topraklarına gelen yolcu ve emvattan alınan karantina resminden kaynaklandığına kanaat getirilmiştir. Öte yandan İran hükümeti tarafından yapılan bu usulsüz muamelenin *muahadet-i mevcude ahkâmına ve beyne'l-devleteyn müesses olan en ziyade mazhar-ı müsaade olan millet muamelesi* esasına aykırı bir hareket olduğuna dikkat çekilmiş ve muamelenin devam etmesi hususunda ise ilgili nizamname ahkâmı gereğince vize ücretinin 20 kuruş vizesiz gelenlerden ise ceza-yı nakdî olarak 40 kuruşun tahsil edileceği sadaretçe ifade edilmiştir.⁸⁷¹ Bu belgeden hareketle İran'dan her ne suretle olursa olsun Osmanlı topraklarına gelecek İran tebaası için belirli bir dönem vize harcında bir ayrıcalık yapıldığını söyleyebiliriz. Zira alınan ücret kalemleri belirtilirken diğer belge ve pullarla birlikte vize harcından

⁸⁷¹BOA, BEO. 306/22920, 25 Rebiülahir 1311 (3 Kasım 1883).

da bahsedilmiştir. Bu ücretlerin toplamı ise 20 kuruş olarak belirtilmiştir. İkinci nizamnamenin cari olduğu bu dönemde ise sadece pasaport vizesi yirmi kuruştur.

İran'da bulunan Kirmanşah Şehbenderi kendilerine gelen İranlı ziyaretçilerden çoğunun muteberattan veya rical-i devletten ve hanedan-ı şahi azası muhtereminden oldukları halde bunların pasaportlarının meccanen vize edilmesi yönünde mahalli hükümetçe bir iltimasın talep edildiğini şimdiye kadar ise idare-i maslahat kabilinde bunların pasaportlarını meccanen vize ettiklerini ifade etmiştir. Burada bahsedilen kişilerin Atabat-ı Aliyat için pasaportlarını vize ettirdikleri konu ile ilgili olarak Hariciye Nezareti Umuru Şehbenderi Müdür vekilinin mütalaasından anlaşılmaktadır. Mütalaada son nizamnamenin 12. maddesine dikkat çekilerek kutsal yerlerin ziyaretinde Atabat-ı Aliyat'a da atıf yapılmış ve fakirliklerini alelusul hükümetlerine tasdik ettirenlerin pasaportlarının meccanen vize edileceğine ve nizamnamenin 14. maddesi gereğince vizesiz pasaportla gelenlerden 40 kuruş ceza-yı nakdî alınacağı açıklandığından ilgili şahıslar için herhangi bir muafiyet kaydının nizamnamede olmadığı izah edilmiştir.⁸⁷² Buradan anlaşıldığı kadarıyla İran'dan gelenler için, belirli bir dönemden sonra nizamnameye bağlı kalınarak pasaport muamelesinin gerçekleşmiştir.

Atabat-ı Aliyat'ı kitlesel olarak ziyaret eden diğer millet ise Afganlar olmuştur. Afganların buraları ziyaretlerinde bunlar için bir ayrıcalık kendilerince değil doğrudan Basra Valisi kanalıyla talep edilmiştir. Bu belge ise oldukça geç bir döneme aittir. Basra Valisi Bağdat ve Kerbela'daki Atabat'ı ziyaret etmek üzere her hafta vapurlarla Bombay ve Karaçi'den Basra'ya gelen yüzlerce Afganistan ahali-i İslamiyesinden servet sahibi olanların Afganistan Eمارeti'nden mürur tezkeresini (burada pasaport yerine kullanılmış) alabilirken bu gelenlerin büyük bir kısmının fakirliklerinden dolayı tezkere almadıkları için yürürlükte olan nizamnamenin 14. ve 18. maddeleri gereğince ne hüviyetlerini ispat etmeye ne de ilgili harcı ödemeye muktedir olmadıklarını ifade etmiştir. Bu bakımdan bunların nizamname hükmünce ülkeye alınmaması icap ettiğinden bu kişilerin ilgili hükümleri anlamaktan ve uygulamaktan da aciz kişiler olduğunu beyan etmiştir. Aynı zamanda İngiliz Konsolosluğundan bir *varaka-i resmîye* almakta güçlük çektiklerinden dolayı bu fakir Afganlardan pasaport aranılmamasını belirttiikten sonra böyle bir uygulamanın Afganistan İslam ahalisinin Hilafete olan bağına da güçlendireceğini izah etmiştir.

⁸⁷² BOA. HR. HMS. İŞO. 183/44, 5 Şaban 1313 (21 Ocak 1896).

Meselenin çözümü için konu Şûrâ-yı Devlete taşınmıştır.⁸⁷³ Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi ise ilgilinizamname ahkamı haricinde muamelenin uygun olamayacağını ancak o dönemde pasaport müdürünün ifadesine atıf yapılarak Meclis-i Mebusan'da pasaport nizamı ile ilgili layiha hakkında görüşmelerin sürdüğünden bu gibilere pasaport muamelatında kolaylık sağlanmasına yönelik bir maddenin ilgili metne konulması için teklifte bulunulmasına karar vermiştir.⁸⁷⁴ Burada bahsedilen layiha 1911 Pasaport Kanunu layihasıdır. İlgili layiha, Meclis-i Ayan'dan çıkmak üzere olduğundan teklif süresinin geçmesinden dolayı konunun tekrardan Şûrâ-yı Devlete intikal ettiği anlaşılmaktadır. Dahiliye Nazırı namına Müsteşar imzasıyla sadarete yazılan 4 Rebiülahir 1329 (4 Nisan 1911) tarihli tezkere Şûrâ-yı Devlete intikal etmiştir. Bu tezkerede konu teferruatıyla izah edilmiştir. Pasaport Kanunu'nun çıkmak üzere olduğundan teklif için geç kalınmış olunduğu, ayrıca memalik-i ecnebiyenin hemen hemen büyük çoğunluğunda ahali-i islamin bulunduğu ve bunlardan her sene çok fazla ziyaretçilerin Atabat-ı Aliyat, Filistin ve Hicaz'a geldiklerinden hareketle bir hükümet ahalisine tanınan ayrıcalığın başkaları için de gündeme gelebileceği ifade edilmiştir. Yine Pasaport Kanunu'nun çıkmasındaki en önemli gerekçenin asayiş olmasından dolayı böyle bir hususun asayişe zarar vereceği için hükümetçe pratikte şüpheli tutumu olmayan Afganlara Atabat- Aliyat'ı ziyaretlerinde müsaadekar davranılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir.⁸⁷⁵ Şûrâ-yı Devlet ise 27 Rebiülahir 1329 (27 Nisan 1911) tarihinde konu ile ilgili nihai kararını vermiştir. Yürürlükte olan Pasaport Nizamnamesi'nce açıkça ifade edilen hükümlerden başka bir uygulamanın mümkün olmayacağını belirterek Dahiliye Nezaretince yapılan değerlendirmeyede itiraz edilmiş, Şûrâ-yı Devletin kanunlara tevfi kan mütalaa yaptığından idareten yapılacak kolaylıklara müsaade edilemeyeceğini ve böyle bir kolaylığın sağlandığında ise yine Dahiliye Nezaretince pasaport usulünün ana gerekçesini oluşturan asayişin zarar göreceği beyan edilmiştir.⁸⁷⁶

Kudüs'ün yabancı Hristiyanlar tarafından ziyaretinde kfile pasaportu düzenlenmesi veya fakir olan Hintlilere ve Orta Asyalı Müslümanların hac ziyaretlerinde daha düşük vize ücretinin alınması gibi nizamname ahkamına ek olarak alınan idari

⁸⁷³ BOA. ŞD. 30/14, 18 Rebiülevvel 1329/ 19 Mart 1911.

⁸⁷⁴ BOA, BEO.3871/290275, 20 Rebiülahir 1329 (21 Mart 1911).

⁸⁷⁵ BOA. ŞD. 30/42, 27 Rebiülahir 1329 (27 Nisan 1911).

⁸⁷⁶ BOA. ŞD. 3904/292728, 14 Cemaziyelahir 1329 (12 Haziran 1911).

kararların benzeri buralar için alınmamıştır. Bu bakımdan Atabat-ı Aliyat'ın yabancıların ziyaretinde mevcut nizamname ahkamının dışına çıkılmamaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Öte yandan 1911 Pasaport Kanunu için burayı ziyaret edecek fakirlere yönelik münhasıran bir hüküm ilavesinin kanun görüşmelerinin süresi geçtiği gerekçesiyle teklif edilememesi gerekçe gösterilse de bir sonraki kanunda da böyle bir hüküm yer almamıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde gerek tebaanın gerekse de yabancıların ülkeye girişlerinin ve ülkeden çıkışlarının belirli kurallara göre gerçekleştirilmesi ihtiyacı Pasaport Nizamnameleri'nin hazırlanmasını zaruri hale getirmiştir. İlk olarak 1841 tarihli Men'i Mürur Nizamnamesi'nde yabancıların ve tebaanın ülkeye giriş - çıkışlarında belirli esaslardan bahsedilmiş olsa da bu düzenleme ağırlıklı olarak ülke içerisindeki seyahatin düzenlenmesine yöneliktir. Zaten bu düzenlemenin ismine baktığımızda idarenin, daha ziyade seyahatin düzenlenmesinden çok seyahatin önlenmesini, diğer bir ifade ile nüfusun belirli bir mekanda tutulmasını öncelediğini göstermektedir. Aynı zamanda bu metinde yabancıların kullandıkları seyahat belgesi için, pasaport kullanılırken Osmanlı tebaasının kullandığı belge, tezkere olarak ifade edilmiştir. İlk kez münhasıran pasaporta yönelik bir nizamnamenin hazırlanması 1844 yılında olmuştur. *Memalik-i Şahane'de Mürur ve Pasaport Nizamnamesi* adı ile hazırlanan bu düzenleme uygulamada akamete uğramıştır. Bu düzenleme daha sonra 1867'de Pasaport Odası Nizamnamesi adıyla yürürlüğe girmiştir. Düzenleme çoğunlukla yabancılarla ilgili hükümleri muhteva etmektedir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nde doğrudan pasaport esasına yönelik bir nizamnamenin hazırlanmasında yabancıların ülkeye giriş - çıkışlarının belirli bir düzene sokma ihtiyacının etkili olduğunu söylemek mümkündür. İkinci Pasaport Nizamnamesi ise 1884 yılında yürürlüğe girerek 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi'ni yürürlükten kaldırmıştır. Esasında Osmanlı Devleti'nde gerek tebaa için gerekse de yabancılar için tam teşekküllü olarak hazırlanan metin bu olmuştur. Düzenleme hükümleri ilan edildiği dönemden itibaren yabancı devletlerin itirazlarından dolayı tüm maddeleriyle birlikte hemen uygulamaya konulamamıştır. Bu yüzden ilgili nizamnamenin tashih süreci başlamıştır. Bir bakıma bu metnin tashih süreci bir sonraki nizamnamenin de hazırlık sürecini oluşturmuştur. Bu gelişmeler, 1894 yılında son Pasaport Nizamnamesi'nin ilan edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu metne de ilan edildikten sonra yabancı devletlerden tepkiler gelmiştir. Buna rağmen bir önceki nizamnameye göre uygulanması daha sancısız olmuştur. Yabancı devletler sefaretleri vasıtasıyla düzenleme metnlerinin hazırlık sürecine dahil edilmiştir. Metin yayımlandıktan sonra ise kendilerine bunun henüz bildirilmediği gibi bahanelerle bunları uygulamak istememişlerdir. Osmanlı idaresi, süreç içerisinde her şeye rağmen bunları

uygulamak için gayret etmiştir. Bu gayretin ise tam manasıyla son nizamnamede sonuç verdiğini ifade etmek mümkündür.

Göçlerin ve azınlık faaliyetlerinin artması, nüfus hareketlerinin takibini daha zaruri hale getirmiştir. Bu bakımdan Pasaport Nizamnameleri, ülkeye giriş – çıkışta genel esasları belirlemesi ve cezai müeyyideler getirmesi bakımından idarenin işini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte uygulamada ise idari zarurete mebni nizamnamelerde yer almayan hususlarda pasaporta yönelik bazı idari kararlar da alınmıştır. Bu kararlar uygulandığı dönemdeki yürürlükte olan nizamnamede yokken bazen bir sonraki nizamnameye ilave edilmiştir. Bu bakımdan uygulamada görülen eksiklikler idari kararlarla aşılmıştır. Öte yandan pasaport alımına yönelik getirilen ek prosedürlerle devletin askeri ve mali alanlar gibi konularda zafiyet yaşamasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yine pratikte nizamnamelerde yer almayan bazı gelir kalemlerinin ihdas edildiği de olmuştur.

Osmanlı tabiiyetinde olanların, yabancı devletlerden edindikleri pasaportlarla ilgili devlet tebaasından olduklarını iddia etmeleri veya tebaadan olmayıp edindiği Osmanlı pasaportu ile Osmanlı tebaası iddiasında olanlar da idarenin pasaport hususunda yaşadığı sorunların başını çekmiştir. Özellikle tebaanın yabancı devletlerden almış olduğu pasaportlar Osmanlı idaresini uğraştıran yerleşik bir soruna dönüşmüştür. Bununla ilgili olarak da pasaporta dönük münhasıran kararların alındığı olmuştur.

İdarenin pasaport uygulamalarında zorlandığı konulardan birisi de Fransızca bilen memur bulmakta çekilen sıkıntıdır. Pasaportun uluslararası bir belge olmasından kaynaklı olarak gerek pasaportun doldurulmasında gerekse de kontrollerinde bu dili bilen memura ihtiyaç duyulmuştur. Bazı zamanlarda bu eksiklik kontrollerde zafiyetin yaşanmasına da yol açmıştır.

Pasaport konusunda gerek nizamname hükümleriyle ilgili gerekse de pasaport uygulamasında ortaya çıkan hukuki meselelerde Şûrâ-yı Devlete müracaat edilmiş ve buranın verdiği hükümlere göre sorun çözülmüştür. Nizamnameler başlı başına hukuki metinler olması hasebiyle bunların hükümlerine uyulması gerekmektedir; ancak zaruretin zuhur ettiği ve bunun idare tarafından kabul edilen bir mazerete dönüştüğünde veya üst düzey yabancı görevlilere yönelik ilgili hükümlerinin istisna görülecek mahiyette, uygulanmadığı vakalar olmuştur.

Pasaport Nizamnamelerinin uygulanabilmesinde ulaşım ve iletişim olanaklarının artması, idarenin işini kolaylaştırmıştır. Belgelere baktığımızda vilayetlerin sorunlarını genellikle telgrafla ilettikleri ve cevabın da buralara aynı kanalla verildiği görülmektedir. Aynı zamanda pasaport evrakının ilgili yerlere ulaştırılmasında demir yolunun kullanılıyor olması veya vilayetlerdeki hasılatın nezarete intikalinde yine aynı ulaşım vasıtasının kullanılması, sorunların çözümünü ve işlemlerin gerçekleşmesini kolaylaştıran etkenlerden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde doğrudan pasaporta yönelik 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi'nden sonra 1884 ve 1894 yıllarında iki nizamname daha yürürlüğe girmiştir. Pasaport Kanunu'nun 1911 yılında ilanına kadar 1894 Pasaport Nizamnamesi yürürlükte kalmıştır. Böylece pasaport uygulamasının nizamname esas alınarak yapıldığı dönem de sona ermiştir. Pasaport Nizamnameleri'nin daha sonraki çıkarılacak Pasaport Kanunlarına etkisi muhakkaktır. Osmanlı Devleti'nde uygulamaya giren son Pasaport Kanunu da Türkiye Cumhuriyeti'nde 1938 yılına kadar kullanılmıştır. Günümüzde uygulamada olan Pasaport Kanunu'nda dahi Pasaport Nizamnameleri'nin tesirini görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

KANUNLAR / NİZAMNAMELER

Düstur 1. Tertip Cilt: 1, (H. 1289) İstanbul, Matbaa-i Amire.

Düstur 1. Tertip Cilt: 2, (H. 1289) İstanbul, Matbaa-i Amire.

Düstur 1. Tertip Cilt: 8, (1943) Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası.

Düstur 1. Tertip Zeyl: 4, (H. 1298.) İstanbul, Matbaa-i Amire.

Düstur 2. Tertip Cilt:3, (H. 1330.) İstanbul, Matbaa-i Osmaniye.

Düstur 2. Tertip Cilt: 7, (H. 1336) İstanbul, Matbaa-i Amire.

Düstur 2. Tertip Cilt: 11, (1928) İstanbul, İstanbul Evkaf Matbaası.

Resmî Gazete, Sayı: 7564, Kanun Numarası: 5682.(Yayımlandığı Tarih: 24.7.1950)

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, devre 1, cilt : 2, İnikad 47.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, devre 1, cilt:2, İnikad 46.

SALNAMELER

Adana Vilayeti Salnamesi: H. 1320 defa; 12.

Ankara Vilayeti Salnamesi: H. 1320 defa; 14.

Aydın Vilayeti Salnameleri: H. 1311, defa; H.1320, defa; 22.

Edirne Vilayeti Salnamesi: H. 1319, defa; 28.

Kosova Vilayeti Salnameleri: H. 1311, defa; 6. H. 1319, defa; 8.

Trabzon Vilayeti Salnameleri: H.1311, defa; 15. H. 1320, defa; 20.

ARAŞTIRMA ESERLER

AHMAD, Feroz; (2008) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmed İhsan (TOKGÖZ), “Avrupadan Gelirken”, *Servet-i Fünûn Gazetesi*, numara: 129, Dersaadet, 6 Teşrinievvel 1324 (19 Ekim 1908), s.3.

AKYILDIZ, Ali;(2003) “Meclis-i Vala-yı Ahlam-ı Adliyye”, *DİA*, cilt: XXVIII, ss.250-251.

AKYILDIZ, Ali;(2011) “Tanzimat”, *DİA*,cilt: XL, ss.1-10.

APAYDIN, Bahadır; (2013), *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, Ankara, Adalet Yayınevi.

ARABKHANİ, Rasool; (2012), *Sultan İkinci Abdülhamid Dönemi Osmanlı- İran İlişkilerinde Atabat-ı Aliyat (Samerra, Kerbela, Kazimiye, Necef) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.*

ARİSTARCHİ Bey, (1874) *Legislation Ottomane ou recueil des lois, reglements, ordonnances, traites, capitulations et autres documents officiels de L'empire Ottoman*, cilt: 3, İstanbul.

ASLAN, Taner; (2009) “II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 3 sayı 5, s.41-60.

ASLAN, Taner; (2016) “Mehmet Asaf Bey'in Filistin Layihası” *Tarihin Peşinde*, Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:16, 2016, s.255-270.

AYBAY, Rona; (1985) “Son Dönem Osmanlı, TBMM Hükümeti ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Pasaportlar”, *Tarih ve Toplum*, (13), s.46-53.

AYBAY, Rona; (1974)“Bir Kamu Özgürlüğü sorunu: Pasaport Kanunu'nun 22. Maddesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 7, Sayı 4, s.11-27.

AYDIN Mahir; (1989) “Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri” *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul, ss.209-234.

AYDIN, Mehmet Akif ; (1993)“Ceza” (Osmanlı Ceza Hukuku) *DİA*. Cilt: VII, ss.478- 482.

AYGÜL, Cenk; (2010) “Ulus Devlet Fikri ve Ulus Devletler” Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, sayı 13, Ankara, *YAYED*, s.164-175.

BAY, Abdullah; (2017) “Osmanlı Gümrüğünde Bir Geçiş Belgesi: Pasavan veya Geçit Tezkeresi, ” sayı 43, *Kebikeç Dergisi*, Ankara. ss.325-356.

BERKES, Niyazi; (2004) “Türkiye’de Çağdaşlaşma” Yayına hazırlayan Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

BOOGERT, Maurits H. Van Den; (2014) “*Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi, 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlılar,* ” Çeviren: Ali Coşkun Tuncer, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

BOZKURT, Gülnihal; (1998) *Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Ankara , Atatürk Araştırma Merkezi.

CANATAR Mehmet; BAŞ Yaşar; (1998)“Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi”, Ankara, *OTAM*, sayı:9, ss.111-148.

ÇADIRCI, Musa; (1993) “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men’i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri” *Belgeler*, cilt 15, sayı: 19. Ankara, s. 169-182.

ÇADIRCI, Musa; (2013).*Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÇAKIR, Coşkun; (2012) *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, Küre Yayınları.

DAŞCIOĞLU Kemal; (2010)“Sürgün” (Osmanlılarda), *DİA*, cilt: XXXVIII, s. 167-169.

DEMİR, Alparslan; (2014) “Osmanlı Devleti’nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu”, *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı 67, Ankara, ss.33-45.

DURGUN Şenol; (2000)“Modern Devlet Olmanın Koşulu Ulus Devlet Midir?”*Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 3/ 2000, ss.109-124.

EFE, Haydar; (2018) “Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’de Yaşanan Göçler ve Etkileri”, *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri*, 2018/1, ss.16-27.

EL-ASALİ, Kamil Cemil; (2002) “Kudüs, Osmanlı Dönemi ve Sonrası” *DİA*. Cilt: XXVI, ss.334-338.

ENGİN, Vahdeddin; (2015) *Pazarlık*, 18. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.

EROL, Yasemin Zahide; (2014), *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Ve Paris - Londra Örnekleri* , Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı, Ankara.

GÜNDÜZ, Tufan; (2002) “ Konar Göçer” *DİA*. Cilt: XXVI, ss.161-163.

GÜRSOY, Bedri; (1984) “100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme” Ord. Prof. Şükrü Baban’a Armağan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi*, İstanbul, s. 17-59.

HACISALİHOĞLU, Mehmet; (2003) “ Yunanistan” Tarih ve Ülkede İslâmiyet ve Türk-Müslüman Azınlık ve Kültür Varlıkları) *DİA*. Cilt: XLIII, ss. 586-595.

İPEK, Nedim; “ (1995)Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü”, *OTAM*, Sayı 6, Ankara, ss.257-280.

İPŞİRLİ, (1995) Mehmet; “Eman” (Osmanlı Dönemi) *DİA*. Cilt: XI, ss.77-79.

KARPAT, Kemal H.; (2012)*Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, İstanbul,Timaş Yayınları.

KARPAT,Kemal H. ; (2017)*Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul, Timaş Yayınları.

KARPAT, Kemal. H. ; (1996) *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul, AFA Yayınları.

KAZICI, Ziya; “Hisbe” (1998) (Tarihçe/ Osmanlı Devleti) *DİA*. Cilt: XVIII, ss. 143-145.

KONAN Belkıs; (2006), *Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.

KÖSE, Feyza Betül; (2015) “Osmanlı Dönemi Kudüs’ünde İdari ve Sosyal Yapı” *BELGÜ*, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, s.161-199.

KUNERALP, Sinan; (1996)“Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz’da Hac ve Kolera.” (Çeviren: Prof. Dr. Münir Atalar) *OTAM* (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), sayı:7, s.497-511.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.:(1994) *Osmanlı Belgelerinin Dili*, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.

ORHA, Zafer; (2017) *Beyrut Vilayeti'nde Osmanlı İdaresi* (1887-1909). Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

ORTAYLI, İlber; (2005) “Millet” (Osmanlılar’da Millet Sistemi) *DİA*. Cilt: XXX , ss.67-70.

POLAT, Ziya; (2017) “Yahudilerin II. Abdülhamid Döneminde Filistin’e Göç Girişimleri ve Oliphant’ın Siyonist Koloni Talebi”*Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi*, 17 (1), ss.1-20.

ROBERTS J. M; (2003)*Yirminci Yüzyıl Tarihi*, (Çeviren, Sinem Gül). Ankara, Dost Kitabevi.

SARICAOĞLU, Mehmet Esat; (1999)“İskân-ı Muhacirin İane Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi)” Ankara, *Yeni Türkiye Yayınları Osmanlı Ansiklopedisi* Cilt 4, ss.603-611.

SARIYILDIZ, Gülден; (2001) “Karantina” *DİA*. Cilt: XXIV, ss.463-465.

SATIŞ, İhsan; (2015) “XIX. Yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu: Osmanlı Devleti, Kudüs ve Hristiyanlık” Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı, Sivas.

SELVİ, Haluk; (2003) “ Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri (1892- 1896)” Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, Cilt: III. ASAM. Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını.

SERBESTOĞLU, İbrahim; (2010) *Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet*, Doktora Tezi, s.1, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

SEVİĞ Vedat R.; (1977) “Yabancı Gerçek Kişilerin Giriş, Çıkış, İkamet ve Seyahatleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 43(1-4), İstanbul, ss. 367-382.

SEZER, Hamiyet; (2003)“Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri(18-19. Yüzyıl)” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, no. 33 Ankara, ss. 105-124.

SOYSAL, Tamer; (2017) “Sınır Dışı (Deportation) Ve Suçluların İadesi (Extradition) İlişkisi: Bağlantılar, Farklar Ve Değerlendirmeler” *Adalet Dergisi*, sayı 9, Eylül ss.7-31.

Şemseddin Sami; (1901)*Kamus-ı Fransevi*, Fransızcadan Türkçeye Lügat, Mihran Matbaası, İstanbul.

Şemseddin Sami; (1992) *Kamus-ı Türki*, 4. Baskı, Çağrı Yayınları. İstanbul.

ŞENİŞİK, Pınar; (2017) “Osmanlı Makedonyası’nda Şiddet ve Nisan 1903 Olayları” *Türkiyat Mecmuası*, c.27/1, ss. 289-303.

Şeyh Mehmed Şemseddin Mısırî, *Dildâr-ı Şemsî (Niyâzî-i Mısırî İzinde Bir Ömür Seyahat)*, (2010) , Haz. Mustafa Kara - Yusuf Kabakçı, Dergah Yayınları.İstanbul.

TANÖR, Bülent; (2000) *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

TEKİN Şinasi; (1985) “Türkiye’de XV. Yüzyıla Ait İki Pasaport İl-can Mektubu ve İl-cannane” *Tarih ve Toplum*, sayı, ss.9-11.

TİMUR, Hıfzı; (1940) Eser Tahlil ve Tenkitleri, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, cilt 6, sayı, 1. İstanbul, ss. 238-273.

TURNA, Nalan; (2013) , 19.YY’dan 20. YY’ye *Osmanlı Topraklarında Seyahat Göç ve Asayiş Belgeleri Mürur Tezkereleri*, I. Basım, İstanbul, Kaknüs Yayınları.

UMAR, Ömer Osman; (2002) “Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Faaliyetleri” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, s.421-438.

YILMAZ, İlkay; (2014) *Serseri Anarşist ve Fesadın Peşinde, II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

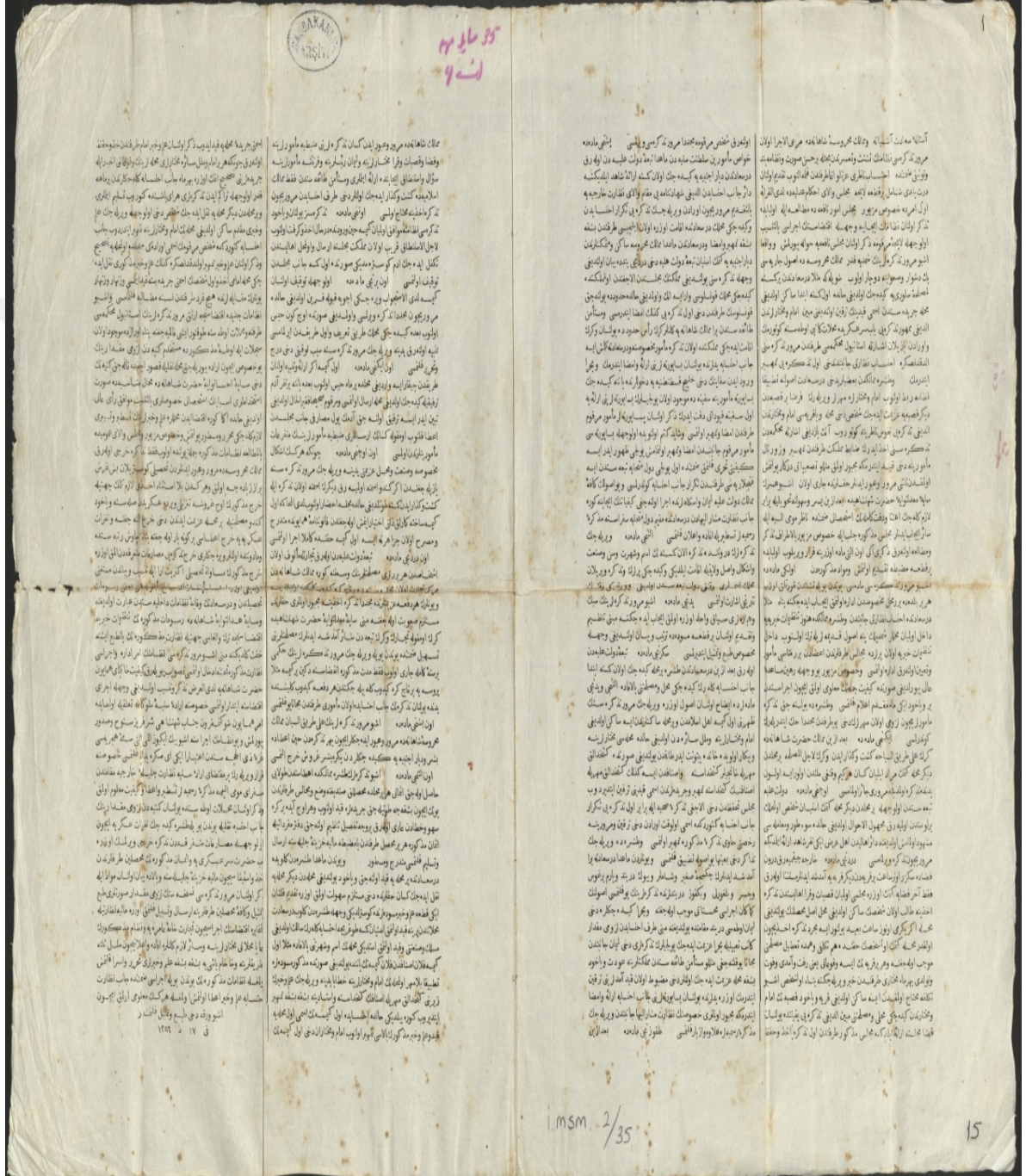
ZÜRCHER, (2015) Erik Jan; *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları.

EKLER

Ek 1: 1841 Tarihli Men'î Mürur Nizamnamesi

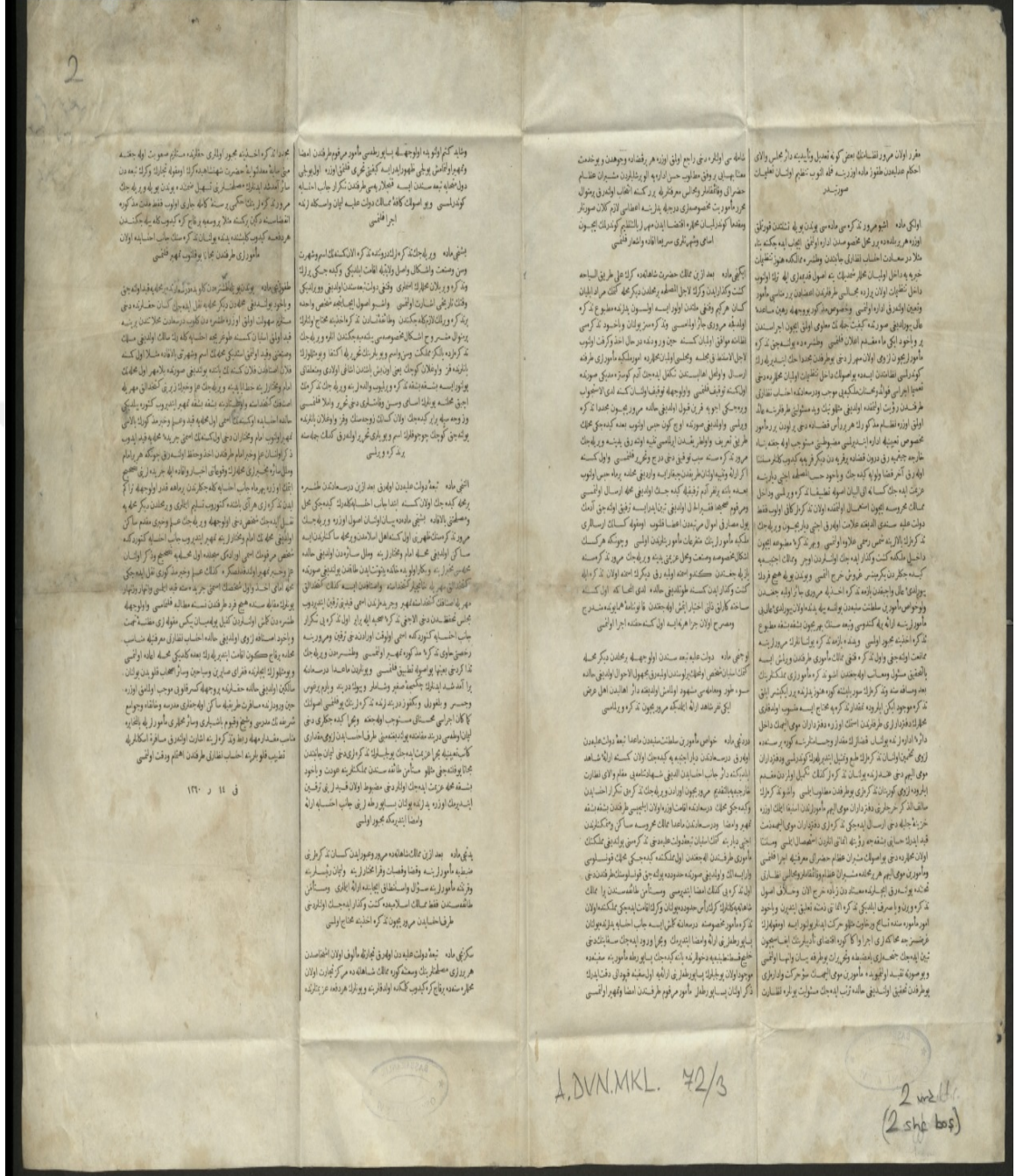
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

MSM.00002.00035.015

Ek 2: 1844 Tarihli Mürur Talimatnamesi

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

A:\DVN.MKL.00072.00003.001

Ek 3: 1841 Tarihli Mürur Tezkeresi Örneği

OSMANLI ARŞİVİ
C. 28
4 182

نومرو
۱۴

اشکال	
سن	اوطوز
بوی	اورطه
صباح	سیاه
الن	آجیه
قاش	قاره
کوز	سیاه
بورون	اورطه
اغز	اورطه
بیغ	سیاه
چکه	سوری
بکز	بغای

اشکال مخصوصه
جیبی

دفتر نومروسی
۴

دو نعلیه
تلبه سندن برلبه طوقه محلی
متکبرندز
واله سی عازن ایه
درعیه ای طوقه عریثه
و سازه طرفلرندن مرورینه ممانعتا و لنماق و لدی لاقضیا اعانت
و حیات قلنی بابنه اشبومر و تذکره پیویرلدی

۱۴

C.ZB.00004.00182.001

The image displays two pages of an Ottoman manuscript, identified by the accession number A.MTZ.041.00005.00006.006. The left page is a title page with a decorative border. At the top center is a calligraphic emblem. Below it, the title "Furûzîlâkî" is written in large, elegant calligraphy. To the right of the title, the word "Evlâd" is written. Below the title, there is a list of names in two columns, separated by a vertical line. The names are written in Ottoman Turkish script. At the bottom left, the text "A.MTZ.041.00005.00006.006" is visible. The right page is a continuation of the manuscript. It features a large, empty rectangular frame in the center, which appears to be a placeholder for a diagram or a drawing. Above the frame, there is a small table with four columns and one row. The columns are labeled "Evlâd", "Evlâd", "Evlâd", and "Evlâd". Below the table, there is a small, circular stamp. At the bottom right, there is a small, rectangular stamp with the text "OSMANLI ARŞİVİ" and "A.MTZ.041".

Left Page:

Top Center: Calligraphic Emblem

Top Right: **عُصْرَة**

Center: **فُرُوزِیْلَکِی**

Below Title: **دَافِعِی**

Left Column (Names):

- سین واه اولاد
- ایوب اولاد
- کوز اولاد
- سلطان اولاد
- عین اولاد
- کد اولاد
- یوسف اولاد
- سنان اولاد
- چنگ اولاد
- چنگ اولاد
- دش اولاد
- علاء اولاد

Right Column (Names):

- ایوب اولاد
- سلطان اولاد
- چنگ اولاد
- سلطان اولاد
- سلطان اولاد
- سلطان اولاد
- سلطان اولاد
- سلطان اولاد
- سلطان اولاد
- سلطان اولاد
- سلطان اولاد

Bottom Left: A.MTZ.041.00005.00006.006

Bottom Right: 6-2

Right Page:

Top Center: Calligraphic Emblem

Top Right: A.MTZ.041.00005.00006.006

Center: Large Empty Rectangular Frame

Below Frame: Small Table with 4 columns and 1 row

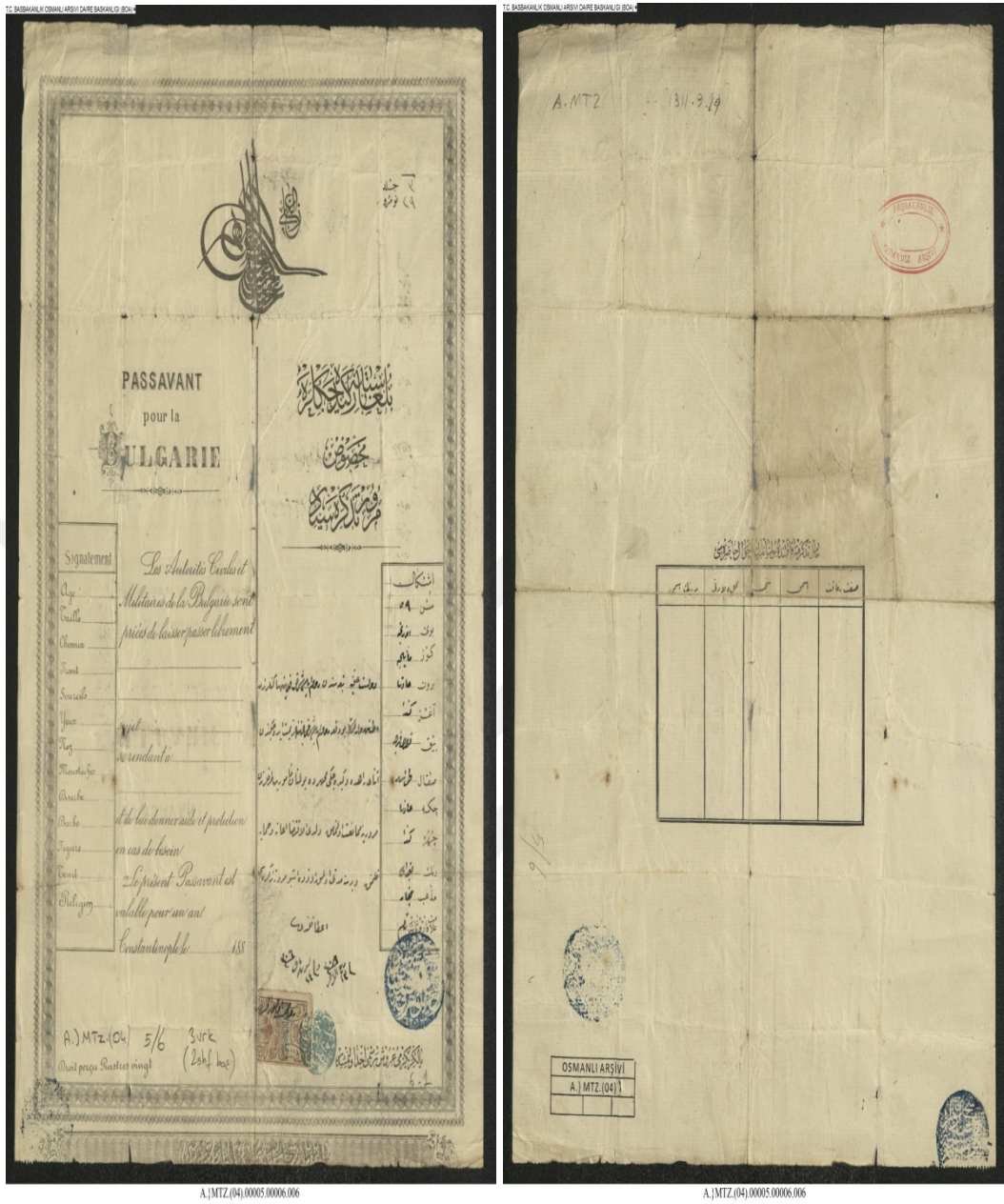
Below Table: Small Circular Stamp

Bottom Right: Small Rectangular Stamp with text "OSMANLI ARŞİVİ" and "A.MTZ.041"

Ek 5: 1885 Tarihli Bir Tezkire-i Osmaniye Örneği.

Ek 6: 1890 Tarihli Pasavan Örneği

Ek 7: 1913 Tarihli Defter Suretindeki Pasavan Örneği.

DHS2-THR 1391-Z-4

2

دولت عثمانیه هرودلری اهلانیه مخصوص
(۱۵) کونلک کپید نذره سید

Пропуское и Дневное сви-
детельство.

صاحب نذره نذره اشلالا
و محل اقامت

تبع عثمانیه ره اشلالا و علامات
فارسی و محل اقامتی محرر
احمد اوغلی صیه امور و
خصوصیات زاتیه سی تسو
ایچونه تعلیمات نامه مخصوصی
احکامی دائره سنده یو طر حور
یارخ طریقاً روسیه جرمنه کیم
ماذوندر ۱۵۱۰ مای ۱۸۹۹
ارضوی ناحیه سید

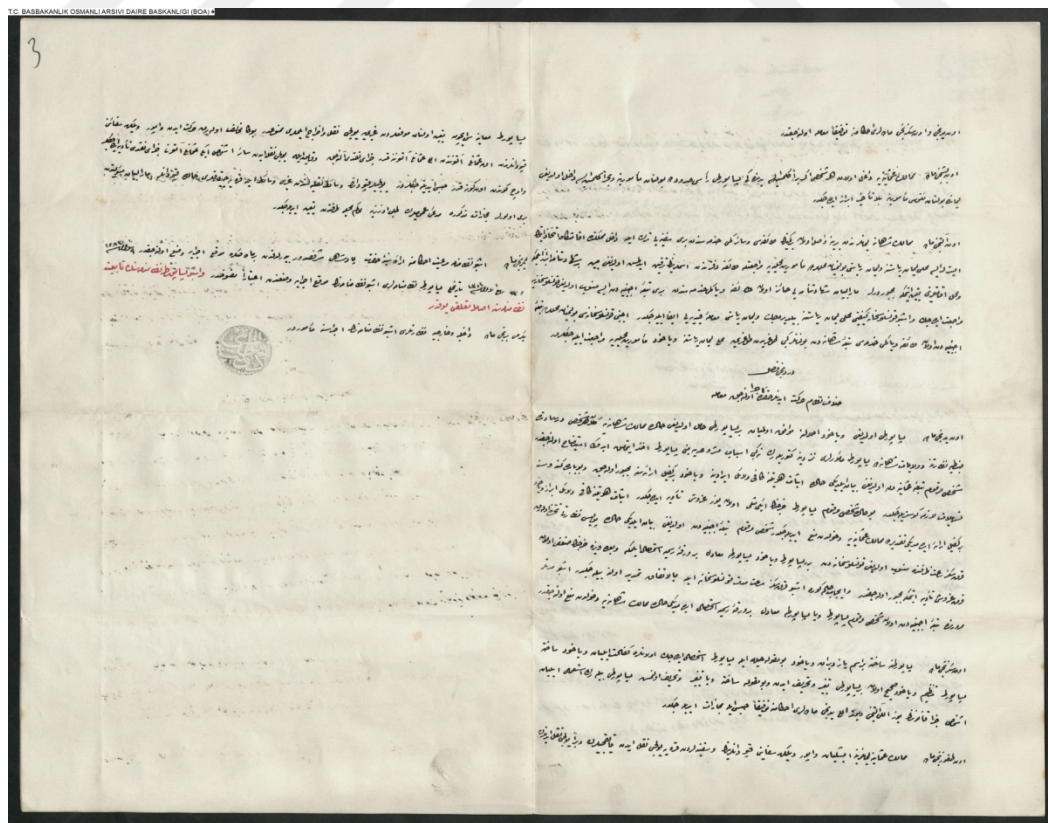
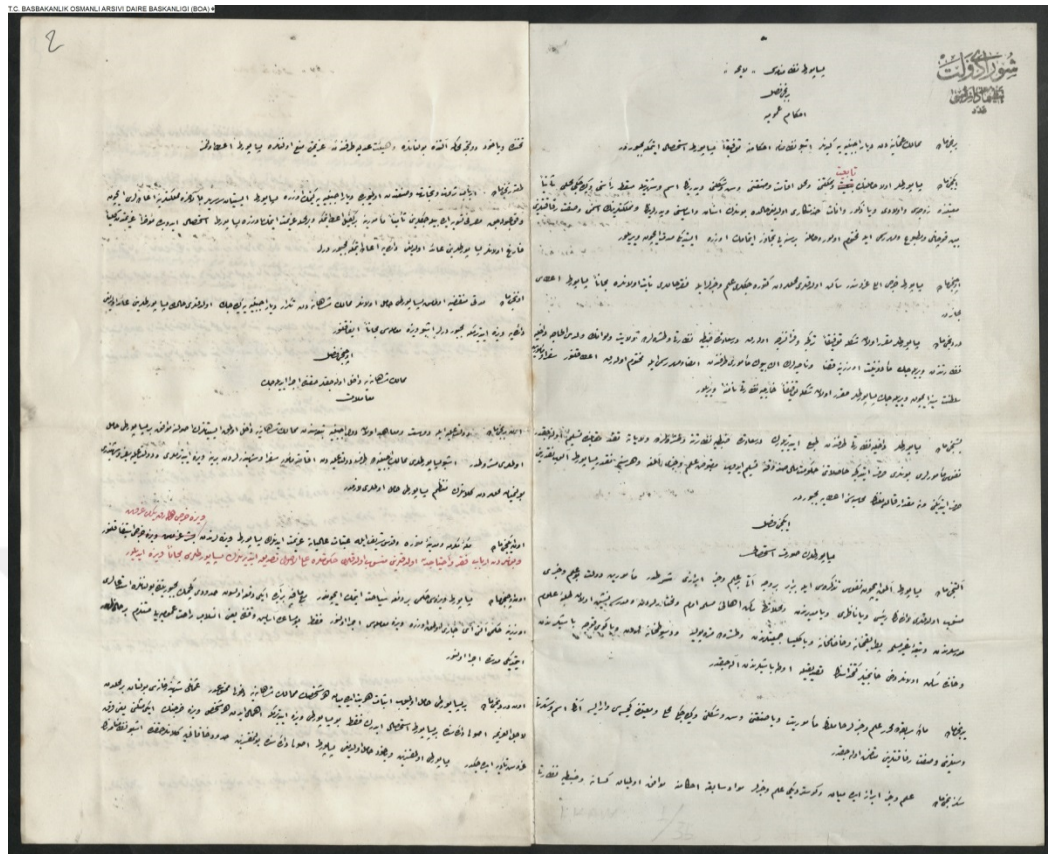
سن
صاحب
قائم
کورن
بردف
آغز
چم
علامه یازدی
دلا
لوا
قضا
ناحیه
قبر
ایزاده
ایزاده

BAŞBAKANLIK
OSMANLI
ARŞIVI

DH.SN.THR.00056.00068.025

[illegible]

Ek 9: 1894 Pasaport Nizamanamesi'nin son tashih Nüshası

HR-SYS-2920/52 2urk (15hf bas)

Ek 11: 1867 Pasaport Odası Nizamnamesi Transkripsiyonu.

Pasaport Odası Nizamnamesidir

Birinci Madde: Memalik-i Mahsure-i Şahaneye dahil olmak veyahut harice çıkmak veyahut dahil-i memlekette geşt ü güzar etmek arzusunda bulunan her kim olur ise olsun memur-ı hakikisi tarafından usul ve kaideye muvafık bir kıta pasaport ahzına mecbur ola.

İkinci Madde: Devlet-i Aliyye ile dost ve muahid olan düvel-i ecnebiye tebasından her kim olur ise olsun Memalik-i Mahruse-i Şahaneye dahil olmak arzusunda bulunduğu halde yedlerinde bulunan pasaportunu kendi devleti konsoloslarından birine vize ettireceği misillü memalik-i ecnebiyede taraf-ı Devlet-i Aliyeden ikamete memur bulunan süfera ve şehbenderlerden birine dahi vize ettirip fakat o misüllü Devlet-i Aliyye sefir ve şehbenderi bulunmayan mahallerde hamil-i pasaportun mensup ve tabi olduğu hükümet vizesi kafi ola. Şu kadar ki hamil-i pasaport sonradan Devlet-i Aliye şehbenderi bulunan bir mahalden mürur eylediği halde ber minval-ı muharrer pasaportunu şehbender-i mumaileyhe vize ettire.

Üçüncü Madde: Memalik-i Mahruse-i Şahaneye dahil olan her bir şahıs, eğer berren gelmiş ise yedinde bulunan pasaportunu re's-i hudutta bulunan memur-ı mahsusa ve bahren gelmiş ise dahil olduğu limanın memurlarına bila tehir ibraz ede.

Dördüncü Madde: O misillü varidin vusulünü takip eden yirmi dört saat müddet zarfında Dersaadet'te ise Kurşunlu Mahzeninde Liman Odası'na ve eyalet-i saire-i Devlet-i Aliyede ise memurin-i mahsusa nezdine gidip isbat-ı vücut ederek ne kadar müddet ve ne mahalde ikamet edeceğini ilan ve beyan edegeldikten sonra pasaportunu oradan ahz ile kendi devleti kaçırlaryası tarafından bir kıta ikamet kağıdı alarak hükümet-i beldeye temhir ettire ve işbu ikamet kağıtları herbir şahsa başka başka verileceğinden on yaşından yukarı ricalden her şahsa birer kağıt verile.

Beşinci Madde: Memalik-i Mahruse limanlarından birine vasıl olan sefainden taife defterinde mukayyid olarak zuhur eden gerek mellah ve gerek seyyah gemiden çıkıp da karada ikamet niyetinde olduğu halde defter-i ihraç olunduğunu mübeyyin bir şehadetname ile gelip liman odasına ispat-ı vücut ederek kaydoluna.

Altıncı Madde: Dahil-i Memalik-i Mahruse-i Şahanede seyahat edecek teba-i ecnebiye kendilere iktiza eden mürur tezkerelerini Dersaadet'de salifü'z-zikr

Kurşunlu Mahzeninde Liman Odası'ndan vesair eyalet ve memalikte ise bu husus için tayin olunan bir memur-ı mahsus tarafından ahz ve istihsal ede.

Yedinci Madde: Dahil-i Memalik-i Şahanede seyr-ü seyahat arzusunda olan her bir ecnebi evvela pasaportunu kançılaryasına vize ettirdikten sonra kançılaryaya tarafından yedine verilecek bir kıta inha ile mürur tezkeresi veren memurlar nezdine gelip zikr olunan pasaport ve inhayı lede'l-ibraz mucibince yedine verilerek mürur tezkeresini kendi devleti pasaportuna bi'l-ilave yoluna azimet ede.

Sekizinci Madde: Teba-i merkumeden her bar ber minval-ı muharrer dahil-i memlekette geşt-ü güzâr arzusunda olanlar her defada madde-i sabıkta münderiç usul ve nizama riayeten kançılaryası tarafından ber inha götürerek yedinde bulunan mürur tezkeresini vize ettire.

Dokuzuncu Madde: Dahil-i Memalik-i Mahruse-i Şahanede geşt-ü güzâr edenlere ita olunacak mürur tezkerelerinin müddeti bir sene-i kamile olup derununda hamilinin ism ü şöhreti ü sin ve sanat ve milleti ve vatan ü memleketi ve eşkal ve keyfiyat-ı mukteziye-i sairesi zikr ve beyan olunacağından her bir şahsa bir tezkere verilmek icap ve nizamından ise de fakat zevcesiyle on beş yaşından aşağı bulunan erkek ve kız evladı bila harç bir tezkereye derç olunması caiz ola.

Onuncu Madde: Memalik-i Mahruse-i Şahaneden memalik-i ecnebiyeye azimet edecek olan her kim olur ise olsun pasaportunu mensup olduğu mahalle vize ettirdikten sonra hükümet-i belde tarafından Der-aliyyede ise salifü'z-zikr Liman Odasına ve taşra eyalette ise memuru tarafına gidip vize ettirmedikçe azimete mezun addolunmaya.

On birinci Madde: Gerek vapurlar ve gerek yelken gemileri kaptanlarından her kangısı olur ise olsun Deraliyede ve gerek Memamlık-i Mahruse-i Şahanenin sair mahallerine çıkarmak üzere sefinelerine ahz edecekleri yolcuların yedlerine usul ve kaideye mutabık pasaportları olup olmadığını evvelce tahkik ederler ve keزالık mezkur kaptanlar Deraliyede ve gerek Memalik-i Mahruse-i Şahanenin sair limanlarından ahz edecekleri yolcuların yedlerinde usul ve kaideye muvafık pasaport ve yol tezkereleri mevcut olup olmadığını tahkik edeceği misillü Memalik-i Mahruse-i Şahane'den hariç mahallere isal etmek üzere ahz edeceği yolcuların yedlerinde bulunan pasaportları hükümet-i belde tarafından vize olunup olunmadığını tahkik ede.

On ikinci Madde: Vapurlar ve gerek yelken gemileri kaptanlarından Dersaadet’de ve gerek Memalik-i Mahrusenin sair mahallerine diyar-ı ecnebiyeden veyahut dahil-i memleketten isal edeceği yolcuların yedlerinde bulunan pasaportlarını eshabı gemiye girdiği andan ahz ve cem edip mahall-i maksuduna vusulünde gemisi üzerine hükümet-i belde tarafından gelecek memur-ı mahsuse teslim ederek adediyle basma olarak memur-ı mahsustan ahz edeceği pusulalardan pasaport ashabından her birine birer tane ita ede ve bunlar dahi dördüncü maddede beyan olunduğu veçhile yirmi dört saat zarfında gidip pasaportlarını ahz ederek yedlerinde bulunan pusulayı red ve ita edeler.

On üçüncü Madde: Elinde pasaportu olmayan veyahut olup da usul ve kaideye muvafık bulunmayan her bir yolcu, vüsulu anında Deraliye’de ise salifü’z-zıkr Liman Odasına ve dahil-i eyalatta ise memur-i mahsusuna bizzat gidip ispat-ı vücut ede ve bu bapta beyan edeceği esbap ve mazeretini rehin-i kabul olduğu halde kançılarya ve konsolos tarafından tahriren verilecek bir kefaletname kafi addoluna ve aksi takdirinde yani o misillü pasaportsuz gelen yolcu bir sebeb-i makul beyan edemez ve kançılarya tarafından bir kefaletname ibraz eyleyemez ise hemen Memalik-i Mahruseden tard ve ihraç olunmak üzere ahz ve tevkif olunarak kançılaryası ile bi’l-müzakere bila tehir def oluna.

On dördüncü Madde: Pasaportsuz veya pasaportu yolsuz olarak re’s-i hududa vasıl olan her bir şahsın derun-ı Memalik-i Şahaneye duhulü memnu’ addoluna.

On beşinci Madde: Dahil-i Memalik-i Şahanede yolsuz pasaport ve tezkere ile geşt ü güzar eden her şahıs ahz ve tevkif olunarak li eclî’l-istintak hükümet-i belde huzuruna ihzar olunup eğer bu bapta irad edeceği esbap ve mazereti yolunda olur ve iki kavi kefil bulur ise mahall-i maksuduna gitmek üzere yedine bir tezkere ita olunması caiz ola aksi taktirde yani bir cevab-ı müskit ve kefil bulamadığı halde bir memur terfikiyle mukaddem geldiği mahalle en yakın yoldan iade kılınarak memurun iktiza eden masrafı o misillü yolcudan ahz ve istifa olunmak lazım gelir ise de o makule iadesi icap eden kesianın fukaradan olduğu tebeyyün ve tahakkuk eyledikde mesarif hususunda zecr olunmaya.

On altıncı Madde: Aharın pasaport ve tezkeresiyle veyahut sahte nam ve şöhetle geşt ü güzar eden her bir şahıs ele geçtiği anda zabıt-ı belde huzurunda bade’l-istintak bu veçhile kabahati tebeyyün eyledikde teba-i ecnebiyeden ise

kançılaryası ile bi'l-muhabere Memalik-i Mahruseden tard ve define ve teba-i Devlet-i Aliye'den ise tedip ve mücazatına müsaraat kılına. Kaldı ki işbu nizamname ahkamından düvel-i ecnebiye süferası ve bu misillü politika-i hariciye memurları müstesna olup haklarında memurin-i Devlet-i Aliye tarafından müsaade ve riayet-i lazimenin icrası lazımeden ise de memurin-i mumaileyhim bir mahalle vusullarında kendileri merasim-i mukteziyenin icrasına müsaraat eyleyeler.

On yedinci Madde: Her bir yolcu pasaportunu lede'l-icap zaptiye memurları tarafından ve liman memurlarıyla karantina hademesi taraflarından sual olundukda iraye mecbur ola ve memurin-i mumaileyhim işbu nizamnamenin icrasına mahsusen memur olup ve nizamname-i mezkurun icrası neşri gününden itibar olunmuş ise de herkesin malumu olup da sonra sebeb-i tecahül beyan etmemek için üç ay bir vade tahsis olunmuş ve vade-i mezkur hitampezir olduktan sonra hilafında bulunan zuhur eder ise her kim olursa ise olsun kabahatine göre gerek tecrimen ve gerek suver-i saire ile tedip olunacağı derkar bulunmuştur.

(Tarih-i Kaydı Fi 9 Şevval sene 1283)

Ek 13: 1884 Pasaport Nizamnamesi'nin Transkripsiyonu

Pasaport Nizamnamesi

Birinci Fasl

Ahkam-ı Umumiye

Birinci madde: Memalik-i Osmaniye'den diyar-ı ecnebiyeye gidenler işbu nizamname ahkâmına tevfikân pasaport istihsal etmeye mecburdur.

İkinci madde: Pasaportlar evvelan hamilinin tabiiyyet ve memleketini ve mahall-i ikamet ve sanatını ve sin ve şeklini ve pederinin isim ve şöhretiyle maskat-ı reisini ve gideceği mahalli saniyen maiyetinde zevcesi ve evladı veya zükur inas hizmetkârı olduğu halde bunların esnan ve esamisini ve pederlerinin ve memleketlerinin ismini ve sanat refakatlerini mübeyyen koçanlı ve matbu mühr-ü resmîyle mahtum olur ve hamilinin bir seneyi tecavüz etmemek üzere istediği müddet için verilir.

Üçüncü madde: Pasaport harcı elli kuruşdur. Sakin oldukları mahallerden getirecekleri ilmühaberler ile fakir halleri sabit olanlara meccanen pasaport itası mücazdır.

Dördüncü madde: Pasaportlar mukarrer olunan şekle tevfikân Türkçe ve Fransızca olarak Dersaadet'de Zabtiye Nezareti ve taşralarda vilayet ve livanın en büyük memuru tarafından imza ve mühr-ü resmî ile mahtum olarak ita kılınır.

Beşinci madde: Pasaportlar Dahiliye Nezareti tarafından tab' ettirilerek Dersaadet'de Zabtiye Nezaretine ve taşralarda vilayete nakd mukabilinde teslim olunacaktır. Mürur memurları sarf ettikçe hükümet mal sandığına teslim ile makbuz ilmühaberi almağa ve her sene ne kadar pasaport alıp ne kadarını sarf ettiğinin ve ne miktarı kaldığının muhasebesini itaya mecburdur.

İkinci Fasl

Pasaportların Suret-i İstihsalı

Altıncı madde: Pasaport almak için nüfus tezkeresiyle beraber bervech-i ati bir ilmühaber ibrazı şarttır. Memurin-i devlet bu ilmühaberi mensup oldukları dairenin reis veya nazır ve ya müdüründen ve mahallatda sakın ahali-i müslime imam ve

muhtarlarından medresenişin olan talebe-i ulum medreselerinden ve teb'a-ı gayrimüslime patrikhane ve hahamhane veya kilise cemiyetlerinden ve taşrada metropolit ve despothanelerden veya köy kocabaşlarından ve handa sakin olanlar dahi hancılar kethüdasının tasdikiyle odabaşlarından alacaklardır.

Yedinci madde: Madde-i sabikalarda muharrer ilmühaberler hamilinin memuriyet veya sanatını ve sin ve şeklini ve gideceği mahalli ve maiyetinde kimsesi var ise onun isimlerini ve sanat refakatlerini mutazammın olacaktır.

Sekizinci Madde: İlmühaber ibraz edemeyen ve gösterdiği ilmühaberler mevad-ı sabıka ahkamına muvafık olmayan kesane ve Zabtiye Nezareti tahtında veyahut devletçe muhakeme altında bulunanlara ve heyet-i adliye tarafından azimet men olunanlara pasaport ita olunmaz.

Dokuzuncu Madde: Bir mahalle azimet etmek üzere pasaport istihsal edipte muahharen azimetden külliye ferag olanlar pasaportlarını idare-i mahsusasına iade etmeye mecburdur.

Onuncu Madde: Müddeti münkaziye olan pasaportların isti'mali caiz değildir. Ancak hamili ilmühaber ibrazına hacet olmaksızın bunu bulunduğu mahallin memuruna irae ve teslim ile tecdit ettirebilir.

Üçüncü Fasl

Ecnebilere Ait Muamelat

On birinci madde: Devlet-i Aliyye ile dost ve muahid olan düvel-i ecnebiye teb'asından memalik-i şahaneye dahil olmak isteyenlerin usulüne muvafık bir pasaportu hamil olmaları meşruttur. İşbu pasaportları memalik-i ecnebiyede taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ikamete memur süfera ve şehbenderlerden birine vize ettirmek lazımdır. Fakat Devlet-i Aliyye sefir ve şehbenderi bulunmayan mahallerde pasaport hamilinin mensub ve tabi olduğu hükümetin vizesi kafi olacaktır. Şu kadar ki pasaport hamili esna-yı rahatta Devlet-i Aliyye şehbenderi bulunan bir mahalden mürur eylediği halde pasaportunu orada vize ettirmeye mecburdur. Vize için yirmi kuruş harç ahz olunur.

On ikinci madde: Pasaportsuz veyahut pasaportu yolsuz olarak re's-i hududa vasıl olan eşhasın memalik-i Osmaniye'ye duhulü memnudur. Bunlar hakkında on yedinci madde ahkamına tevfik kan muamele olunur.

On üçüncü madde: Memalik-i Osmaniye'ye dahil olan her şahıs eğer berran gelmiş ise yedindeki pasaportu reis-i hududda bulunan memur-u mahsusuna ve bahren gelmiş ise dahil olduğu limanda bulunan mürur memuruna bila tehir ibraz edecektir.

On dördüncü madde: O misillü varidin vusulü tarihinden itibaren altı ay müddet zarfında Dersaadet'de Liman Odası'na ve vilayetde memur-u mahsus nezdine gidip pasaportunu ibraz ile ne kadar müddet ve ne mahalde ikamet edeceğini beyan ederek bir kıta ikamet pusulası alacak ve liman idaresince bunun bir defteri tanzim olunarak her üç ayda bir Zabtiye Nezaretine gönderilecektir. İkamet pusulaları on yaşından yukarı olan her şahsa başka başka verilmek lazımdır.

On beşinci madde: Memalik-i Osmaniye limanlarından birine vasıl olan sefainden taife defterinden mukayyit olarak zuhur eden mellah ve seyyah gemiden çıkıp da karada ikamet niyetinde oldukları halde defter-i mezkurdan ihraç olduğunu mübeyyin şahadetname ile liman memuru nezdinde ispat-ı vücut ederek ikameti kaydettirmeye mecburdurlar.

Dördüncü Fasıl

Mücazat

On altıncı madde: Yedinde pasaportu olmayan veyahut olup da usul ve kaidesine muvafık bulunmayan ecnebler kançılaryalarıyla bi'l- müzakere Memalik-i Osmaniye'den ihraç olunur. Ancak bu misüllü pasaportu olmayan veyahut yolsuz pasaportu olanlara vusulleri anda Dersaadet'de Zabtiye Nezaretine ve vilayette memur-ı mahsusuna müracaatla mazeret-i makule beyan etmekle beraber kançılaryası tarafından bir kefaletname ibraz eyledikleri halde mazur addolunacaktır. Şu kadar ki böyle mazur tutulanla hiç pasaportu yoksa pasaport harcının ve pasaportu vizesiz ise vize harcının iki misli ifaya mecbur olacaklardır.

On yedinci madde: Pasaportlara sahte isim yazdıran veyahut bu makule hile ile pasaport istihsali için kefalet eyleyen şahıs ceza kanununun yüz elli beşinci maddesi hükmünce haps olunur.

On sekizinci madde: Devlet-i Aliyye limanlarına işleyen vapur ve yelken sefayini kaptanları ve limanlarda bulunan kayıkçılar ve berren yolcu taşımakta olanlar pasaport muayenesi için hükümetin tayin eylediği mevkiin gayriye yolcu götürmekten memnurdurlar. Buna muhalefet eden kaptanlardan on Osmanlı altınından elli altına kadar ve kayıkçı vesair vesait-i nakliye ashabından iki Osmanlı altını

ceza-yı nakdi alınır. Ve bunlar bir haftadan on beş güne kadar hapis dahi olunur. Ancak vapur veya yelken sefayininin kaptanları bila vasıta yanaşarak yolcu çıkarmalarına salih olan iskele ve rıhtım bulunmayan yerlerde bu maddenin tayin edildiği mesuliyetçe mazur addolunur. Ve olhalde mesuliyet-i mezkure sandalcı veya kayıkçılara ait olup onların hakkında gösterilen ceza icra olunur.

On dokuzuncu madde: İşbu nizamnamenin mevki-i icraya vaz'ından itibaren 9 Şevval sene (1)283 tarihli Pasaport Odası Nizamnamesi münfesih olacaktır.

Yirminci madde: Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri işbu nizamnamesinin icrasına memurdur.

21 Rebiülahir sene 1301 ve 9 Şubat sene 1299

2
 BASIRKAN, H. OMAM LARISI DAIRI BASIRKAN (I) (BA)

۳
 بزرگوشتی یافت اندرند بسیار بختی ایرویه نظر
 گرفته نه کتبا خارج اندر بسیار بدترین اداره و غیره معاف
 بیوردند
 ۱۰۰۰۰۰۰۰
 معنی اول بسیار بدترین حال حاضر است که این
 جامع علم و غیره از این صاحب اوقاف به نفع نوزادان
 معلوم از این صاحب اوقاف به نفع نوزادان
 ۱۱۰۰۰۰۰۰
 ۱۲۰۰۰۰۰۰
 ۱۳۰۰۰۰۰۰
 ۱۴۰۰۰۰۰۰
 ۱۵۰۰۰۰۰۰
 ۱۶۰۰۰۰۰۰
 ۱۷۰۰۰۰۰۰
 ۱۸۰۰۰۰۰۰
 ۱۹۰۰۰۰۰۰
 ۲۰۰۰۰۰۰۰
 ۲۱۰۰۰۰۰۰
 ۲۲۰۰۰۰۰۰
 ۲۳۰۰۰۰۰۰
 ۲۴۰۰۰۰۰۰
 ۲۵۰۰۰۰۰۰
 ۲۶۰۰۰۰۰۰
 ۲۷۰۰۰۰۰۰
 ۲۸۰۰۰۰۰۰
 ۲۹۰۰۰۰۰۰
 ۳۰۰۰۰۰۰۰
 ۳۱۰۰۰۰۰۰
 ۳۲۰۰۰۰۰۰
 ۳۳۰۰۰۰۰۰
 ۳۴۰۰۰۰۰۰
 ۳۵۰۰۰۰۰۰
 ۳۶۰۰۰۰۰۰
 ۳۷۰۰۰۰۰۰
 ۳۸۰۰۰۰۰۰
 ۳۹۰۰۰۰۰۰
 ۴۰۰۰۰۰۰۰
 ۴۱۰۰۰۰۰۰
 ۴۲۰۰۰۰۰۰
 ۴۳۰۰۰۰۰۰
 ۴۴۰۰۰۰۰۰
 ۴۵۰۰۰۰۰۰
 ۴۶۰۰۰۰۰۰
 ۴۷۰۰۰۰۰۰
 ۴۸۰۰۰۰۰۰
 ۴۹۰۰۰۰۰۰
 ۵۰۰۰۰۰۰۰
 ۵۱۰۰۰۰۰۰
 ۵۲۰۰۰۰۰۰
 ۵۳۰۰۰۰۰۰
 ۵۴۰۰۰۰۰۰
 ۵۵۰۰۰۰۰۰
 ۵۶۰۰۰۰۰۰
 ۵۷۰۰۰۰۰۰
 ۵۸۰۰۰۰۰۰
 ۵۹۰۰۰۰۰۰
 ۶۰۰۰۰۰۰۰
 ۶۱۰۰۰۰۰۰
 ۶۲۰۰۰۰۰۰
 ۶۳۰۰۰۰۰۰
 ۶۴۰۰۰۰۰۰
 ۶۵۰۰۰۰۰۰
 ۶۶۰۰۰۰۰۰
 ۶۷۰۰۰۰۰۰
 ۶۸۰۰۰۰۰۰
 ۶۹۰۰۰۰۰۰
 ۷۰۰۰۰۰۰۰
 ۷۱۰۰۰۰۰۰
 ۷۲۰۰۰۰۰۰
 ۷۳۰۰۰۰۰۰
 ۷۴۰۰۰۰۰۰
 ۷۵۰۰۰۰۰۰
 ۷۶۰۰۰۰۰۰
 ۷۷۰۰۰۰۰۰
 ۷۸۰۰۰۰۰۰
 ۷۹۰۰۰۰۰۰
 ۸۰۰۰۰۰۰۰
 ۸۱۰۰۰۰۰۰
 ۸۲۰۰۰۰۰۰
 ۸۳۰۰۰۰۰۰
 ۸۴۰۰۰۰۰۰
 ۸۵۰۰۰۰۰۰
 ۸۶۰۰۰۰۰۰
 ۸۷۰۰۰۰۰۰
 ۸۸۰۰۰۰۰۰
 ۸۹۰۰۰۰۰۰
 ۹۰۰۰۰۰۰۰
 ۹۱۰۰۰۰۰۰
 ۹۲۰۰۰۰۰۰
 ۹۳۰۰۰۰۰۰
 ۹۴۰۰۰۰۰۰
 ۹۵۰۰۰۰۰۰
 ۹۶۰۰۰۰۰۰
 ۹۷۰۰۰۰۰۰
 ۹۸۰۰۰۰۰۰
 ۹۹۰۰۰۰۰۰
 ۱۰۰۰۰۰۰۰
 ۱۰۱۰۰۰۰۰
 ۱۰۲۰۰۰۰۰
 ۱۰۳۰۰۰۰۰
 ۱۰۴۰۰۰۰۰
 ۱۰۵۰۰۰۰۰
 ۱۰۶۰۰۰۰۰
 ۱۰۷۰۰۰۰۰
 ۱۰۸۰۰۰۰۰
 ۱۰۹۰۰۰۰۰
 ۱۱۰۰۰۰۰۰
 ۱۱۱۰۰۰۰۰
 ۱۱۲۰۰۰۰۰
 ۱۱۳۰۰۰۰۰
 ۱۱۴۰۰۰۰۰
 ۱۱۵۰۰۰۰۰
 ۱۱۶۰۰۰۰۰
 ۱۱۷۰۰۰۰۰
 ۱۱۸۰۰۰۰۰
 ۱۱۹۰۰۰۰۰
 ۱۲۰۰۰۰۰۰
 ۱۲۱۰۰۰۰۰
 ۱۲۲۰۰۰۰۰
 ۱۲۳۰۰۰۰۰
 ۱۲۴۰۰۰۰۰
 ۱۲۵۰۰۰۰۰
 ۱۲۶۰۰۰۰۰
 ۱۲۷۰۰۰۰۰
 ۱۲۸۰۰۰۰۰
 ۱۲۹۰۰۰۰۰
 ۱۳۰۰۰۰۰۰
 ۱۳۱۰۰۰۰۰
 ۱۳۲۰۰۰۰۰
 ۱۳۳۰۰۰۰۰
 ۱۳۴۰۰۰۰۰
 ۱۳۵۰۰۰۰۰
 ۱۳۶۰۰۰۰۰
 ۱۳۷۰۰۰۰۰
 ۱۳۸۰۰۰۰۰
 ۱۳۹۰۰۰۰۰
 ۱۴۰۰۰۰۰۰
 ۱۴۱۰۰۰۰۰
 ۱۴۲۰۰۰۰۰
 ۱۴۳۰۰۰۰۰
 ۱۴۴۰۰۰۰۰
 ۱۴۵۰۰۰۰۰
 ۱۴۶۰۰۰۰۰
 ۱۴۷۰۰۰۰۰
 ۱۴۸۰۰۰۰۰
 ۱۴۹۰۰۰۰۰
 ۱۵۰۰۰۰۰۰
 ۱۵۱۰۰۰۰۰
 ۱۵۲۰۰۰۰۰
 ۱۵۳۰۰۰۰۰
 ۱۵۴۰۰۰۰۰
 ۱۵۵۰۰۰۰۰
 ۱۵۶۰۰۰۰۰
 ۱۵۷۰۰۰۰۰
 ۱۵۸۰۰۰۰۰
 ۱۵۹۰۰۰۰۰
 ۱۶۰۰۰۰۰۰
 ۱۶۱۰۰۰۰۰
 ۱۶۲۰۰۰۰۰
 ۱۶۳۰۰۰۰۰
 ۱۶۴۰۰۰۰۰
 ۱۶۵۰۰۰۰۰
 ۱۶۶۰۰۰۰۰
 ۱۶۷۰۰۰۰۰
 ۱۶۸۰۰۰۰۰
 ۱۶۹۰۰۰۰۰
 ۱۷۰۰۰۰۰۰
 ۱۷۱۰۰۰۰۰
 ۱۷۲۰۰۰۰۰
 ۱۷۳۰۰۰۰۰
 ۱۷۴۰۰۰۰۰
 ۱۷۵۰۰۰۰۰
 ۱۷۶۰۰۰۰۰
 ۱۷۷۰۰۰۰۰
 ۱۷۸۰۰۰۰۰
 ۱۷۹۰۰۰۰۰
 ۱۸۰۰۰۰۰۰
 ۱۸۱۰۰۰۰۰
 ۱۸۲۰۰۰۰۰
 ۱۸۳۰۰۰۰۰
 ۱۸۴۰۰۰۰۰
 ۱۸۵۰۰۰۰۰
 ۱۸۶۰۰۰۰۰
 ۱۸۷۰۰۰۰۰
 ۱۸۸۰۰۰۰۰
 ۱۸۹۰۰۰۰۰
 ۱۹۰۰۰۰۰۰
 ۱۹۱۰۰۰۰۰
 ۱۹۲۰۰۰۰۰
 ۱۹۳۰۰۰۰۰
 ۱۹۴۰۰۰۰۰
 ۱۹۵۰۰۰۰۰
 ۱۹۶۰۰۰۰۰
 ۱۹۷۰۰۰۰۰
 ۱۹

Y.A.RES.00033.00019.003

Ek 15: 6 Aralık 1894 Pasaport Nizamnamesi

Pasaport Nizamnamesi

7 Cemaziyelâhır 1312, 24 Teşrinisani 1310

BİRİNCİ FASIL

Ahkâmı Umumiye

Madde 1. Memaliki Osmaniyeden diyarı ecnebiyeye gidenler işbu nizamname ahkâmına tevfikân pasaport istihsal etmeye mecburdur.

Madde 2. Pasaportlar evvelâ hamilinin tabiiyet ve memleketini ve mahalli ikamet ve sanatını ve sin ve şeklini ve pederinin isim ve şöhreti ile maskatı resini ve gideceği mahalli saniyen maiyetinde zevcesi ve evlâdı veya zükûr ve inas hizmetkârı olduğu halde bunların esnan ve esamisini ve pederlerinin ve memleketlerinin ismini ve sıfatı refakatlerini mübeyyin koçanlı ve matbu ve mührü resmî ile mehtum olur ve hamiline bir seneyi tecavüz etmemek üzere istediği müddet için verilir.

Madde 3. Pasaport harcı elli kuruştur sakın oldukları mahallerden getirecekleri ilmühaberler ile fakru halleri sabit olanlara meccanen pasaport itası mücazdır.

Madde 4. Pasaportlar mukarrer olan şekle tevfikân Türkçe ve Fransızca olarak Dersaadette Zabtiye Nezareti ve taşralarda vilâyet ve livanın ve ledelhace Dahiliye Nezaretinden verilecek mezuniyet üzerine kaza ve nahiyelerin en büyük memuru tarafından imza ve mührü resmî ile mahtum olarak ita kılınır süfera ve memurini saltanatı seniye için verilecek pasaportlar mukarrer olan şekle tevfikân Hariciye Nezareti namına verilir.

Madde 5. Pasaportlar Dahiliye Nezareti tarafından tab ettirilerek Dersaadette Zabtiye Nezaretine ve taşralarda vilâyata nakid mukabilinde teslim olunacaktır. Nüfus memurları bunları sarf ettikçe hasılatını hükümet mal sandığına teslim edip makbuz ilmühaberi almağa ve her sene ne kadar pasaport alıp ne kadarını sarf ettiğini ve ne mikdar kaldığının muhasebesini itaya mecburdur.

İKİNCİ FASIL

Pasaportların Sureti İstihsalı

Madde 6. Pasaport almak için nüfus tezkeresi ile beraber berveç-i ati bir ilmühaber ibrazı şarttır. Memurini devlet bu ilmühaber mensup oldukları dairenin reisi veya nazırı veya müdüründen ve mahallatta sakin ahal-i Müslime imam ve muhtarlardan ve medrese nişin olan talebei ulûm müderrislerinden ve tebaai gayri müslime patrikhane ve hahamhane veya kilise cemiyetlerinden ve taşrada metropolit ve despothanelerden veya köy koca başlarından ve handa sakin olanlar dahi hancılar kethüdasının tasdik ile odabaşlarından alacaktır.

Madde 7. Madde-i sabıkada muharrer ilmühaberler hamilinin memuriyet veya sanatını ve sin ve şeklini ve gideceği mahalli ve maiyetinde kimsesi var ise onun isim ve şöhrati ve sinlerini ve sıfatı refakatlerini mutazammın olacaktır.

Madde 8. İlmühaber ibraz edemiyen ve gösterdiği ilmühaberler mevad-ı sabıka ahkâmına muvafık olmayan kesane ve Zabtiye Nezareti tahtında veyahut devletçe muhakeme altında bulunanlara ve heyet-i adliye tarafından azimet men olunanlara pasaport ita olunmaz.

Madde 9. Erbabı servet ve ticaret ve sanattan olmayıp da diyarı ecnebiyeye gitmek üzere pasaport istiyen serseriler bilâhare memleketlerine iadeleri için vuku bulacak masrafı tesviye edebileceklerini teminen memuruna bir kefil ita etmeğe ve bir mahalle azimet etmek üzere pasaport istihsal edipte muahharen azimetten külliye fariğ olanlar pasaportlarını ait olduğu daireye iade etmeğe mecburdurlar.

Madde 10. Müddeti münkazive olmamış pasaportu hamil olanlar memaliki şahaneden tekrar diyarı ecnebiyeye gidecek oldukları halde pasaportlarını ait olduğu daireye vize ettirmeğe mecburdurlar işbu vize muamelesi meccanen ifa kılınır.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Memaliki Şahaneye Dahil Olacaklar Hakkında İcra Edilecek Muamelât

Madde 11. Devleti Âliye ile dost ve muahid olan düveli ecnebiye tebaasından memaliki şahaneye dahil olmak isteyenlerin usulüne muvafık bir pasaportu hamil olmaları meşruttur. İşbu pasaportları memaliki ecnebiyede tarafı Devleti Aliyeden ikamete memur süfera ve şehbenderlerden birine vize ettirmeleri ve Devleti aliye sefir ve şehbenderi bulunmayan mahallerden gelenlerin muntazam pasaportu hamil olmaları lâzımdır.

Madde 12. Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ve Kudüs-i şerif ile Atabat-ı Aliyat’a azimet edenlerin pasaport vizelerinden vize harcı olarak yirmi kuruş istifa kılınır ve bunlardan erbabı fakir ve ihtiyaçtan olduklarını mensup oldukları hükümetlere alelusul tasdik ettirenlerin pasaportları meccanen vize edilir.

Madde 13. Pasaport vizesi hükmü bir defa seyahat etmek içindir mamafih bir ayda iki defa olsun hududu geçmek mecburiyetinde bulunanlara istidaları üzerine hükmü altı ay cari olmak üzere vize muamelesi icra olunur. Fakat bu müsaade asayış vaktinde yani insilâbı rahatı umumiye müstelzim bir hal zuhur etmediği müddette icra olunur.

Madde 14. Bir pasaportu hamil olmayıp ispatı hüviyet edemeyen her şahsın memaliki şahaneye duhulü memnudur . Osmanlı şehbenderhanesi bulunan bir mahalden lieclilazime usulü dairesinde bir pasaportu istihsal ederek fakat bu pasaportu vize ettirmeği ihmal eden her şahıs vize harcının iki mislini yani kırk kuruş tediye edecektir. Pasaportu olmaksızın veyahut hamil olduğu pasaport usulü dairesinde bulunmaksızın hududu hakaniyeye gelenler hakkında işbu nizamnamenin on yedinci ve on sekizinci maddeleri ahkâmına tevfikan muamele olunacaktır.

Madde 15. Memaliki Osmaniye dahil olan her şahıs eğer berren gelmiş ise yedindeki pasaportu re’si hudutta bulunan memuruna ve bahren gelmiş ise dahil olduğu limanda bulunan nüfus memuruna bi'lâtehir ibraz edecektir.

Madde 16 .Memaliki şahane limanlarından birine vasıl olan bir geminin tayfası vesair gemi hademesinden biri sefineyi terk ile dahili memlekette ikametgâh ittihaz etmek isterler ise mahallî liman riyasetine ve liman riyaseti bulunmayan mahallerde memurini mahalliyeye müracaatla tayfa defterinden isimlerinin terkin edilmiş olduğunu mübeyyin bir şehadetname ibraz eylemeğe ve mahalli ikametlerini tayin

etmeğe mecburdurlar. Marûlbeyan şehadetnameyi haiz olan tayfa veya gemi hademesinden biri tabaai ecnebiyeden ise mensup olduğu konsoloshaneye müracaat edecek ve işbu konsoloshane keyfiyeti mahallî liman riyasetine bildirecek ve liman riyaseti muamele-i kaydiyeyi ifa eyleyecektir. Ecnebi konsoloshanesi bulunmayan mahallerde tabaai ecnebiyeden olan tayfa veya gemi hademesi tabaai şahaneden bulunanlar gibi doğrudan doğruya mahallî liman riyasetine veyahut memurini mahalliyeye müracaat eyleyeceklerdir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Hilafı Nizam Hareket Edenler Hakkında İcra Olunacak Muamele

Madde 17. Pasaportu olmadığı veyahut usulüne muvafık olmayan bir pasaportu hamil olduğu halde memaliki şahaneye gelen her şahıs Dersaadette Zabtiye Nezaretine ve vilâyeti şahanede pasaport memurları nezdine götürülerek ne gibi esbabı meşruaya mebni pasaport ahz etmemiş idüğü istizah olunacaktır. Şahs-ı merkum tebaai osmaniyeden olduğunu beyan eylediği halde isbatı hüviyetine kâfi delâil iradına veyahut bir kefil iraesine mecbur olacak ve bu babda kendisine teshilâtı lâzime gösterilecektir. Bu halde şahsı merkum pasaport harcının iki misli olan yüz kuruşu tediye edecektir, isbatı hüviyetine kâfi delâil ibraz ve yahut bir kefil irae edemediği takdirde Memaliki Osmaniyeye duhulünden men edilecektir. Şahsı merkum tabaai ecnebiyeden olduğunu beyan eylediği halde polis nezareti tahtında olarak kırk sekiz saat zarfında mensup olduğu konsoloshaneden bir pasaport veyahut pasaporta muadil bir varaka-i resmîye istihsal eylemeğe ve badehu vize harcının zı'fı olan kırk kuruşu tediye etmeğe mecbur olacaktır. Ve icabı hale göre işbu kırk sekiz saat müddet konsoloshane ile bilittifak temdid olunabilecektir. İşbu müddetler mürurunda tabaai ecnebiyeden olan şahsı merkum pasaport veya pasaporta muadil bir varakai resmîye istihsal edemediği halde memaliki şahaneye duhulünden men olunacaktır.

Madde 18. Pasaportuna sahte bir isim yazdıran veyahut bu makule hile ile pasaport istihsal edecek olanlara kefalet eyleyen veyahut sahte pasaport tanzim veyahut sahipsiz olan bir pasaportu tağyir ve tahrif eden ve bu makule sahte veya tağyir ve tahrif olunmuş pasaportu bilerek istimal eyleyen eşhas Ceza Kanununun yüz elli altıncı ve yüz elli yedinci maddeleri ahkâmına tevfikân hapis ile mücazat edilecektir.

Madde 19. Memaliki Osmaniye limanlarına işleyen vapur ve yelken sefaini kaptanlarının ve sefainlerden karaya yolcu nakil eden kayıkçıların ve berren yolcu nakil edenlerin pasaport muayenesi için tayin olunan mevkilerden gayriye yolcu nakil ve ihraç eylemeleri memnudur. Buna muhalif olarak hareket eden vapur ve yelken sefaini kaptanlarından on Osmanlı altınından elli Osmanlı altınına kadar ceza-yı nakdî alınacak ve kayık ile yolcu nakil eden sair eşhas iki Osmanlı altını cezayı nakdî tediye edecekler ve üç günden on güne kadar hapis edileceklerdir. Yolcular kaptanın vesaiti nakliyesinden gayri vesait ile karaya çıktıkları halde kaptanlar marûlbeyan mesuliyetten beri olurlar. Mücazâtı mezkûre müdde-i umumilerin talebi üzerine mehakimi mahalliye tarafından tayin edilecektir.

Madde 20.İşbu nizamname mer'iyet ahkâmına iradei seniyei hazreti padişahi şerefsudur buyurulduktan bir mah sonra mevkii icraya vaz olunacaktır. 9 şevval sene 1283 ve 23 Rebiülevvel sene 1301 tarihli Pasaport Nizamnameleri işbu nizamnamenin mevkii icraya vaz'ından itibaren mefsuttur. Ve işbu Pasaport Nizamnamesinin Tabiiyet Nizamnamesine asla taallûku yoktur.

Madde 21.Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri işbu nizamnamenin icrasına memurdur.

Ek 16: Londra Sefiri Tarafından Gönderilen 1835 tarihli Örnek Pasaport

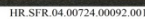

[illegible]

10. BAKRAGAN, K. OSMAN I AVSTO DAIRE BAKRAGANLUGI BODALI

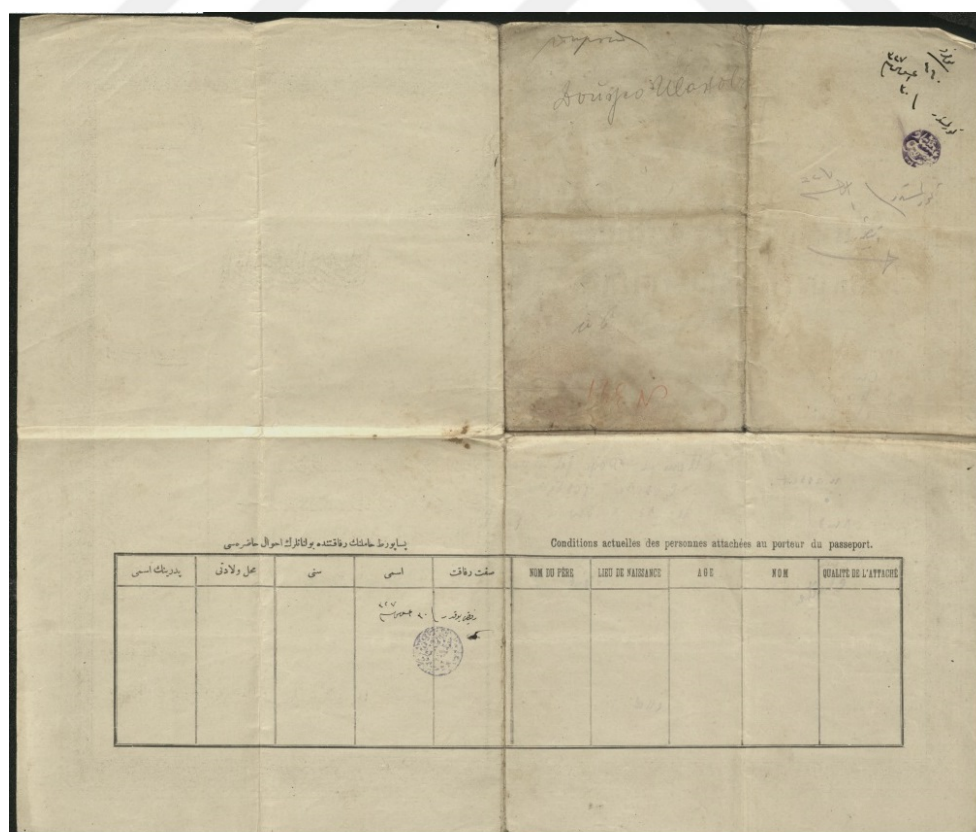
HR,SFR,04,00733,00094,001

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

No. 1 No. 2 No. 3 No. 4 No. 5 No. 6 No. 7 No. 8 No. 9 No. 10 No. 11 No. 12 No. 13 No. 14 No. 15 No. 16 No. 17 No. 18 No. 19 No. 20 No. 21 No. 22 No. 23 No. 24 No. 25 No. 26 No. 27 No. 28 No. 29 No. 30 No. 31 No. 32 No. 33 No. 34 No. 35 No. 36 No. 37 No. 38 No. 39 No. 40 No. 41 No. 42 No. 43 No. 44 No. 45 No. 46 No. 47 No. 48 No. 49 No. 50 No. 51 No. 52 No. 53 No. 54 No. 55 No. 56 No. 57 No. 58 No. 59 No. 60 No. 61 No. 62 No. 63 No. 64 No. 65 No. 66 No. 67 No. 68 No. 69 No. 70 No. 71 No. 72 No. 73 No. 74 No. 75 No. 76 No. 77 No. 78 No. 79 No. 80 No. 81 No. 82 No. 83 No. 84 No. 85 No. 86 No. 87 No. 88 No. 89 No. 90 No. 91 No. 92 No. 93 No. 94 No. 95 No. 96 No. 97 No. 98 No. 99 No. 100	No. 101 No. 102 No. 103 No. 104 No. 105 No. 106 No. 107 No. 108 No. 109 No. 110 No. 111 No. 112 No. 113 No. 114 No. 115 No. 116 No. 117 No. 118 No. 119 No. 120 No. 121 No. 122 No. 123 No. 124 No. 125 No. 126 No. 127 No. 128 No. 129 No. 130 No. 131 No. 132 No. 133 No. 134 No. 135 No. 136 No. 137 No. 138 No. 139 No. 140 No. 141 No. 142 No. 143 No. 144 No. 145 No. 146 No. 147 No. 148 No. 149 No. 150 No. 151 No. 152 No. 153 No. 154 No. 155 No. 156 No. 157 No. 158 No. 159 No. 160 No. 161 No. 162 No. 163 No. 164 No. 165 No. 166 No. 167 No. 168 No. 169 No. 170 No. 171 No. 172 No. 173 No. 174 No. 175 No. 176 No. 177 No. 178 No. 179 No. 180 No. 181 No. 182 No. 183 No. 184 No. 185 No. 186 No. 187 No. 188 No. 189 No. 190 No. 191 No. 192 No. 193 No. 194 No. 195 No. 196 No. 197 No. 198 No. 199 No. 200	No. 201 No. 202 No. 203 No. 204 No. 205 No. 206 No. 207 No. 208 No. 209 No. 210 No. 211 No. 212 No. 213 No. 214 No. 215 No. 216 No. 217 No. 218 No. 219 No. 220 No. 221 No. 222 No. 223 No. 224 No. 225 No. 226 No. 227 No. 228 No. 229 No. 230 No. 231 No. 232 No. 233 No. 234 No. 235 No. 236 No. 237 No. 238 No. 239 No. 240 No. 241 No. 242 No. 243 No. 244 No. 245 No. 246 No. 247 No. 248 No. 249 No. 250 No. 251 No. 252 No. 253 No. 254 No. 255 No. 256 No. 257 No. 258 No. 259 No. 260 No. 261 No. 262 No. 263 No. 264 No. 265 No. 266 No. 267 No. 268 No. 269 No. 270 No. 271 No. 272 No. 273 No. 274 No. 275 No. 276 No. 277 No. 278 No. 279 No. 280 No. 281 No. 282 No. 283 No. 284 No. 285 No. 286 No. 287 No. 288 No. 289 No. 290 No. 291 No. 292 No. 293 No. 294 No. 295 No. 296 No. 297 No. 298 No. 299 No. 300	No. 301 No. 302 No. 303 No. 304 No. 305 No. 306 No. 307 No. 308 No. 309 No. 310 No. 311 No. 312 No. 313 No. 314 No. 315 No. 316 No. 317 No. 318 No. 319 No. 320 No. 321 No. 322 No. 323 No. 324 No. 325 No. 326 No. 327 No. 328 No. 329 No. 330 No. 331 No. 332 No. 333 No. 334 No. 335 No. 336 No. 337 No. 338 No. 339 No. 340 No. 341 No. 342 No. 343 No. 344 No. 345 No. 346 No. 347 No. 348 No. 349 No. 350 No. 351 No. 352 No. 353 No. 354 No. 355 No. 356 No. 357 No. 358 No. 359 No. 360 No. 361 No. 362 No. 363 No. 364 No. 365 No. 366 No. 367 No. 368 No. 369 No. 370 No. 371 No. 372 No. 373 No. 374 No. 375 No. 376 No. 377 No. 378 No. 379 No. 380 No. 381 No. 382 No. 383 No. 384 No. 385 No. 386 No. 387 No. 388 No. 389 No. 390 No. 391 No. 392 No. 393 No. 394 No. 395 No. 396 No. 397 No. 398 No. 399 No. 400	No. 401 No. 402 No.

HR:SFR:04.00856.00061.001

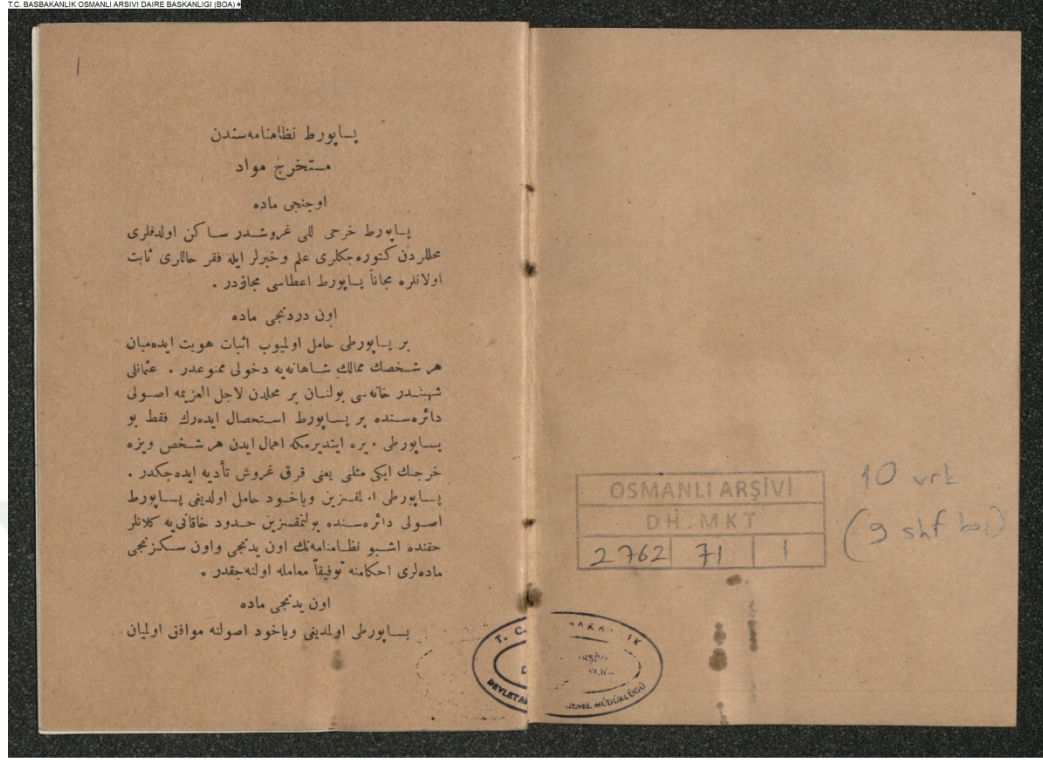

HR SER 04 00856 00061 001

[illegible]

10. BASSAKANLIK (OSMANLI) ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

Ek 21: 1 Mart 1325 (14 Mart 1909) dan İtibaren Kullanılmaya Başlanacağı Belirtilen Defter Suretindeki Pasaport nÖrneği

DH.MKT.02762.00071.001

DH.MKT.02762.00071.001

3

AU NOM DE S. M. L'EMPEREUR DES OTTOMANS

Nous

prions M^{rs} les officiers civils et militaires chargés de maintenir l'ordre public dans tous les pays amis et alliés de l'Empire Ottoman de laisser passer librement le sujet Ottoman

se rendant à _____ et de lui donner aide et protection en cas de besoin

le _____

۳

نام و نام خانوادگی

دولت عثمانیه تبعه شدن

همینکه ایده چکندن کرک مدت فاشنده و کرک شای
را هده و عزا دینی مملکده دولت عثمانیه ملک دوست
و متحدی بولنا نه دولتلان مملکده و کرک بی طرفدن
حقنه حمایت و صیانت لوسی و دولجه بد دور و کت و کتایه
کرک طرفنه دین و قمریه و نیمی طلب و قمریه شویا بوط
چایندن

بدل و میریز
اعه قلمند

۱ ۲

۷

DH.MKT.02762.00071.001

4

Signalement

Taille _____
 Yeux _____
 Cheveux _____
 Moustaches et Barbe _____
 Nez _____
 Visage _____
 Teint _____
 Signes particuliers _____
 Religion _____
 Profession _____
 Lieu et Date de Naissance _____
 Nominal _____

۴

اشکال

بوی

کوز

صاحب

برج و صفات

برون

چهره

رنگ

همراه یافته

مذهب

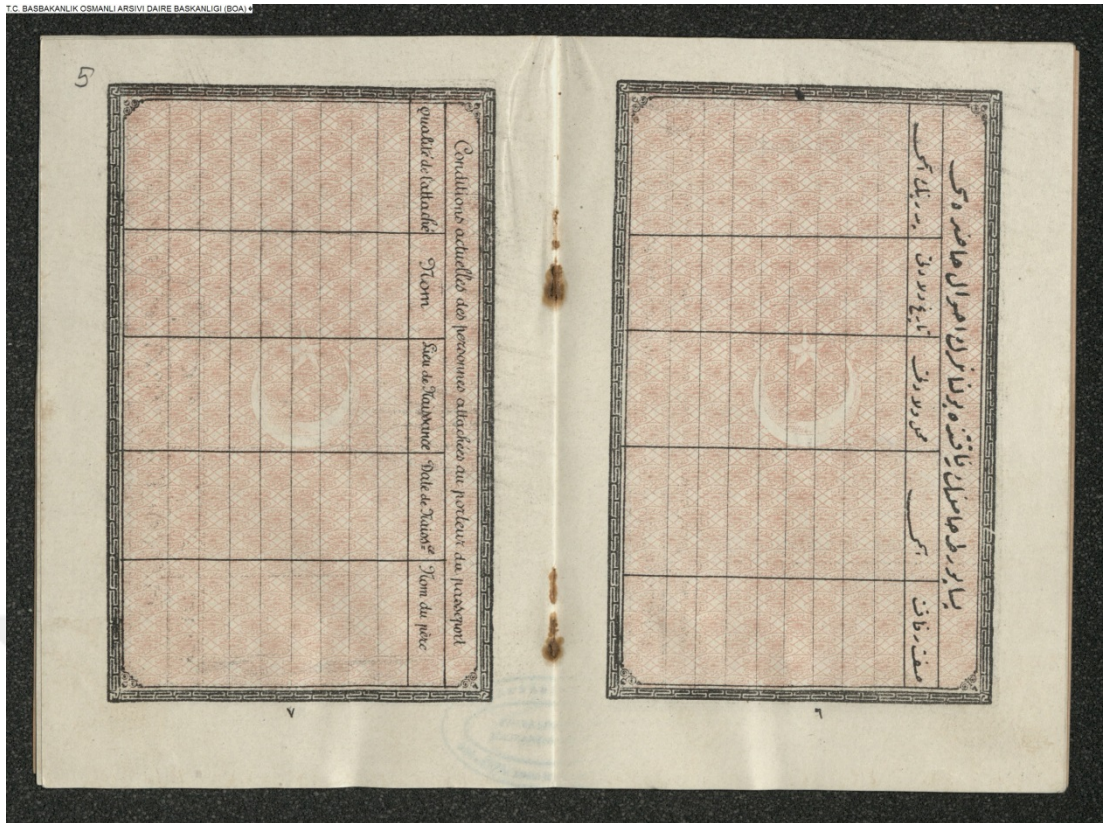
صفت

محل و تاریخ تولد

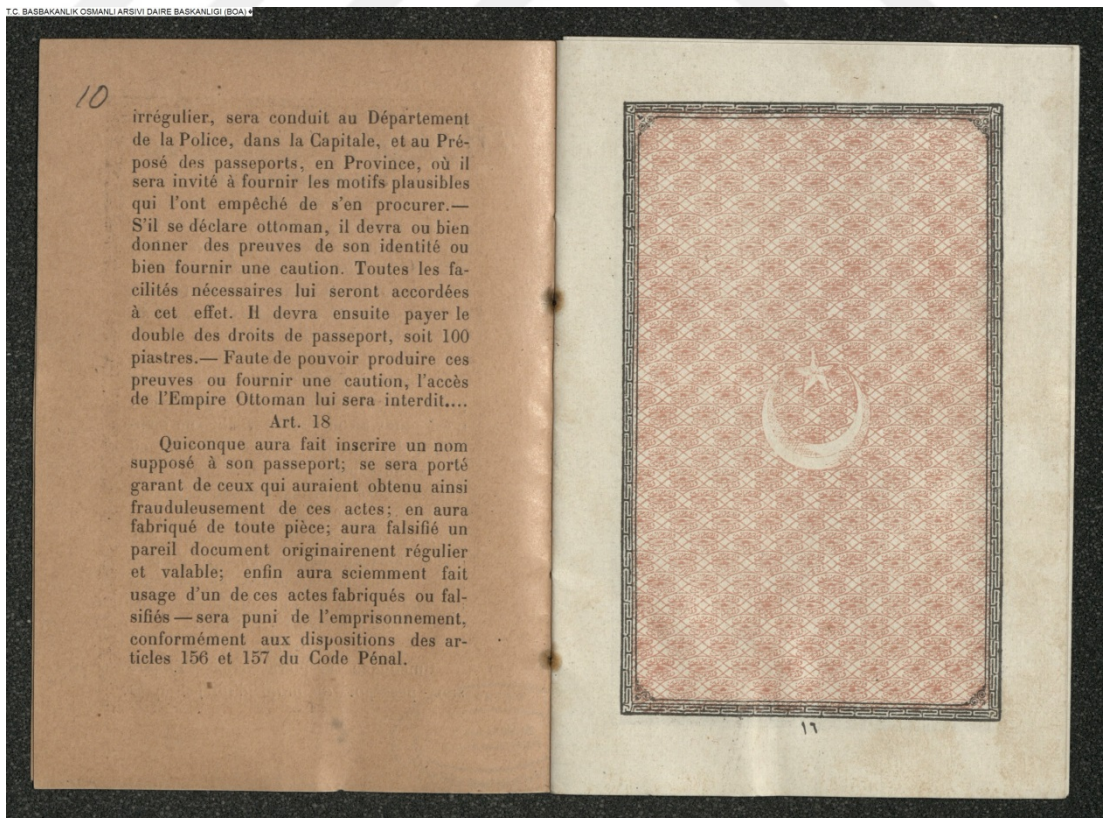
محل اقامت

۴

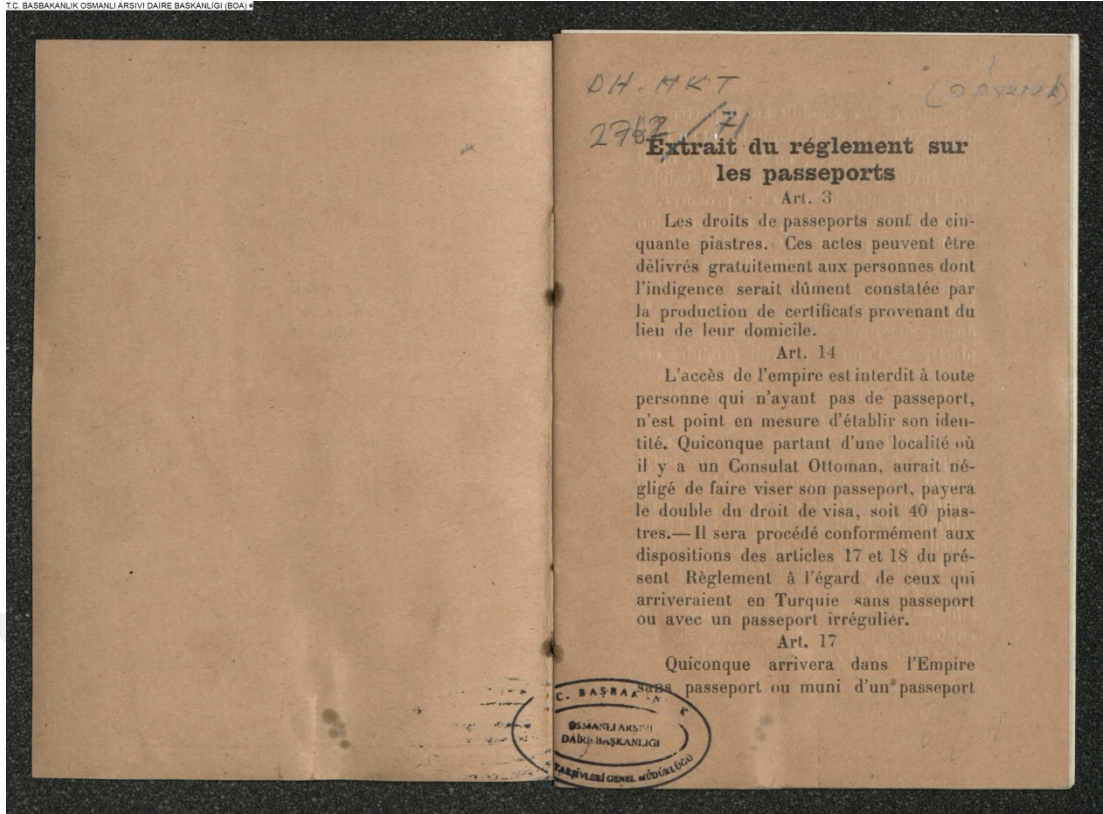
DH.MKT.02762.00071.001

DH.MKT.02762.00071.001

DH.MKT.02762.00071.001

DH.MKT.02762.00071.001

Ek 22: 1909 Tarihli Tuğranın Yanına Reşad İsmi Elle Yazılmış Bir Pasaport

HR.SFR.04.00248.00037.001

Ek 23: Sultan Abdülaziz Tuğralı Bir Pasaport

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

No

CONSULAT IMPÉRIAL DE TURQUIE A NANTES

Au nom de sa Majesté
IMPÉRIALE LE SULTAN.

Signalement

Age 27 ans

Taille haute

Cheveux noirs

Yeux gris

Barbe none

Nous, Consul de Turquie à Nantes
prions Messieurs les Officiers Civils et
Militaires chargés de maintenir l'ordre public
dans l'Empire Ottoman et dans tous les
Etats amis ou alliés de la Sublime Porte
de laisser librement passer le nommé Sassen Lévy
natif de Constantinople (et d'y retournant)
profession de Catholique à Paris et avant voyagé en Turquie
escorté par le pacha et en chancellerie sans
allant dans toute l'Europe de lui
donner aide et protection en cas de besoin.
Le présent passeport valable pour un an
Fait à Nantes le 2 août 1903

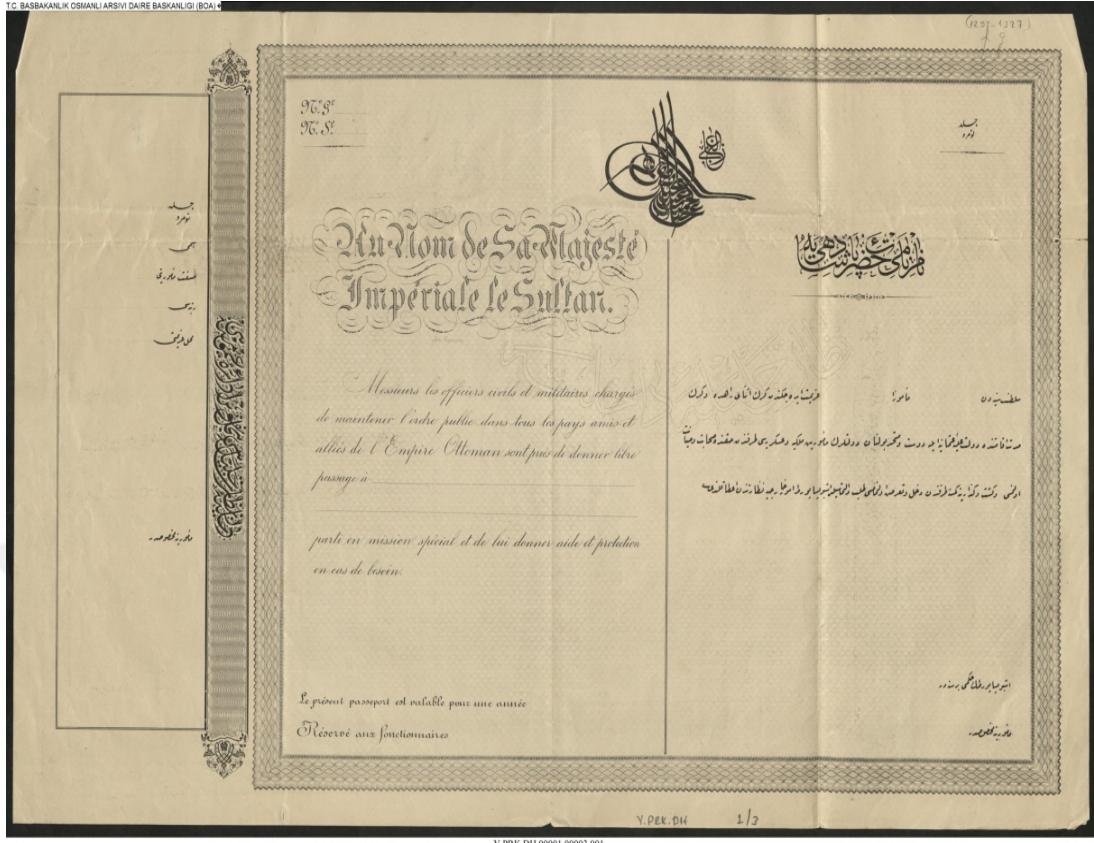
Le Consul de Turquie,
P. Derraz

Y.MTV 254/43

2

Y.MTV.00254.00043.002

Ek 24: Boş Şekildeki Memur Pasaportu Örneği

[illegible]

308

Ek 26: Sivastopol Şehbendeliğine Ait Boş Tabiyyet Belgesi

T.C. BASKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BDA)

Sévastopol le 1883

№

CARTE de NATIONALITÉ DELIVRÉE

à

sur le

âge ans

taille

cheveux

front

yeux

nez

bouche

barbe

menton

visage

signes particuliers:

Dossier №

Lettre

VICE-CONSULAT DE TURQUIE SÉVASTOPOL

**Vice-Consulat de
Turquie**
A SÉVASTOPOL.

Турецкое Вице-Консульство
ВЪ СЕВАСТОПОЛѢ.

Carte de nationalité
(non valable pour se rendre à l'étranger)
delivré a _____ sujet _____ ottoman _____ né _____
à _____ ans _____
taille _____
cheveux _____
front _____
yeux _____
nez _____
bouche _____
barbe _____ résidant à _____
menton _____ sur le _____
visage _____
Signes particuliers: _____

La présente est valable pour un an, jusqu'au 1884.
Sévastopol, le 1883.

Arch: _____
Dossier № _____
Lettre _____

Примѣты:
Лѣтъ _____
Роста _____
Волосы _____
Глаза _____
Носъ _____
Ротъ _____
Борода _____
Лѣво _____
Особая примѣта: _____

Национальный паспорт
(не действительный на выезде за границу)
выданъ турецко-поддан _____
урожен _____
на жительство въ _____
на основании _____

Срокомъ на одинъ годъ, въ 1884.
Севастополь, 1883.

Вице-Консулъ: _____

OSMANLI ARŞİVİ
HR. ID
35 1 3

HR.ID.00035.00001.003

Ek 27: Rumî 1319 Haziranında (14 Haziran – 13 Temmuz 1903) Sivas Vilayetine Bağlı Amasya ve Karahisar-ı Şarki Sancaklarından Yabancı Ülkelere Gidenleri Gösteren Liste

[illegible]

۳۰ نمونہ نمبر ۱۹۵

پاتنت دے سانیته

۱۱۷

EMPIRE OTTOMAN

Administration Sanitaire

PATENTE DE SANTÉ

Port ۲

Nous _____ de la Santé a
certifions que le bâtiment ci-après désigné, part de ce Port, dans les conditions
suivantes, dûment constatées

Nom du bâtiment _____
Nature du bâtiment _____
Pavillon _____
Tonnesux _____
Canons _____
Appartenant au port d _____
Destination _____
Nom du capitaine _____
Nom du médecin _____
Equipage (tout compris) _____
Passagers _____
Cargaison _____
Animaux _____
Débris d'animaux _____
Malades à bord _____

Nous certifions, en outre, que l'état sanitaire du pays et de ses environs
est qu'il _____ règne

peste _____
fièvre jaune _____
choléra indien _____
épidémie _____

En foi de quoi, nous avons délivré la présente Patente
le _____ du mois de _____ 19 _____ à _____ heure du _____

L'EXPÉDITIONNAIRE
de la Patente _____

L _____ SANITAIRE

OSMANLI ARŞIVI
A.J.M.
286 41

قرانتیه پاتنته سی

نظاره امور صحیّه

قرانتیه پاتنته سی

سرنامک لیاظف

همسفرین آری سفیر
زرع سفینه برابره
سماعی دولت بید
طریقہ بندی (۶۸۷) پانچویں
قوس
مشریان اولیو لیوان سرور
قریباً بیسی کمل حیدر شاہی
فیروزانہ آسی طوروی عتقی
عیلیک ہم
طاقدیس ۷ آدم
پر طیسو
عمردیس }
میرا نامست
میزان قرضہ سی
در زنده و عیشی
احوال بادودہ ذکر ادا مدینہ نہ بود و خطبہ نا داود درون محکمہ وجراہ
صحت عمومی بہتر است

دبا علی
قرآن علی
صادق علی
جوز خدیو

سات
۱۰ اور ساکن

پاتنت اعطاء کے لئے
محکمہ صحت

OFFICE SANITAIRE

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Adana’da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini bu şehirde tamamladı. 2002 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2005 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde Ortaöğretim Tarih Öğretmenliği alanında tezsiz yüksek lisans programını tamamladı. 2004- 2010 yılları arasında özel bir eğitim kurumunda tarih öğretmenliği yaptı. 2010 yılından itibaren eski adı Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü olan şimdiki adıyla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında sözleşmeli arşiv personeli olarak çalışmaktadır.

